

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**PARLAMENTONUN İNGİLTERE'DE VE
TÜRKİYE'DE DOĞUŞU VE GELİŞİMİ**

DOKTORA TEZİ

Emine Feyza TİRYAKİOĞLU

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İlyas DOĞAN

Ankara, 2022

ONAY SAYFASI

Emine Feyza TİRYAKİOĞLU tarafından hazırlanan “Parlamentonun İngiltere’de ve Türkiye’de Doğuşu ve Gelişimi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRI ÜYESİ	Kurumu	İmza
Prof. Dr. İlyas DOĞAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	
Kabul	Red	
Prof. Dr. Seldağ GÜNEŞ PESCHKE	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul	Red	
Dr. Öğr. Ü. Emine Gülselcen KAFKASYALI	Kırıkkale Üniversitesi	
Kabul	Red	
Prof. Dr. Yusuf Ziya TAŞKAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul	Red	
Doç. Dr. Bülent ALGAN	Ankara Üniversitesi	
Kabul	Red	

Tez Savunma Tarihi: 09.09.2022

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Yaşar YİĞİT

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

13.09.2022

İmza

Emine Feyza TİRYAKİOĞLU

TEŞEKKÜR

Bu tezin yazım süreci boyunca benden desteğini esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. İlyas DOĞAN'a teşekkür ederim.

ÖZET

Çalışmamızda İngiltere ve Türkiye’de parlamentonun doğuşunda rol oynayan meşruluk kaynakları araştırılmış ve bu iki ülkenin meşruluk kaynakları arasındaki farklılığın Türk anayasacılık hareketleri üzerinde hangi etkilere sahip olduğu incelenmiştir.

İngiltere’de parlamentonun doğuşu 5. yüzyılaüzyılda kadar götürülebilir. Krallar hem Anglosakson döneminde hem de Norman istilası sonrasında karar almada tamamen bağımsız olmamış, vergilendirme gibi bazı önemli kararları almada meclise danışmak zorunda kalmıştır. Aristokrasinin yanında seçilmiş temsilcileri de içeren parlamento 13. yüzyılın sonundan itibaren düzenli olarak toplanmaya başlamıştır. Bu noktada kralın mutlak egemenliğe sahip olamayışı ve hukuka duyulan bağlılık parlamentonun meşruluk kaynaklarını oluşturmuştur.

Türkiye’de parlamentonun doğuşu için ise 19. yüzyılda başlayan modernleşme hareketlerini incelemek gerekmektedir. 19. yüzyılda devletin güç kaybettiğinin anlaşılması üzerine hızlı bir modernleşme dönemine girilmiş ve bu noktada anayasal hareketler modernleşmenin siyasal yüzünü oluşturmuştur. 1876’da Kanun-i Esasi’nin ilan edilmesi ile meşrutiyet ilk kez deneyimlenmiştir. İlk meclis açılışından kısa bir süre sonra tatil edilmiş, meşrutiyete yeniden dönülmesi ancak 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile mümkün olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra siyasal iktidarı elinde tutan güçlerden hiçbirinin işgaller karşısında harekete geçmemesi üzerine, yerel kongreler dönemi başlamıştır. Bu kongreleri tek bir çatı altında birleştirmeyi başaran ulusal direniş hareketi sayesinde 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulmuş ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile millet egemenliği ilkesi kabul edilmiştir.

Türkiye’de parlamentonun doğuşunun modernleşmenin zorunlu bir unsuru olarak görülmesi ve modernleşme sürecinin asıl kaygısının “devletin kurtarılması” olması anayasal gelişmeleri ve yasama ile yürütme arasındaki ilişkileri derinden etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Avam Kamarası, Meşruluk Kaynakları, Meşrutiyet, Parlamento

ABSTRACT

In this study, the sources of legitimacy of the parliament in England and Turkey were investigated and the effects of the difference between the sources of legitimacy on the Turkish constitutional movements were examined.

The emergence of parliament in England can be traced back to the 5th century. The kings were not completely independent in decision-making both during the Anglo-Saxon period and after the Norman invasion. In addition to this they had to consult the parliament in taking some important decisions such as taxation. The parliament, which included elected representatives alongside the aristocracy, began to meet regularly from the end of the 13th century. The king's inability to have absolute sovereignty and the need for consent and thus representation in taxation constituted the sources of legitimacy of the parliament.

In order to understand the emergence of the parliament in Turkey, it is necessary to examine the modernization movements that started in the 19th century. In this century, after the state's weak state was noticed, modernization movements started quickly. With the declaration of The first Ottoman Constitution of 1876, the constitutional monarchy was experienced for the first time.

After the First World War, when none of the powers holding the political power took action against the invasions, the period of local congresses started. Thanks to the national resistance movement that managed to unite these congresses under a single roof, the Turkish Grand National Assembly was established in 1920 and the principle of national sovereignty was accepted by the Constitution of 1921.

The fact that the emergence of the parliament in Turkey is seen as a necessary element of modernization and that the main concern of the modernization process is "saving the state" has deeply affected the constitutional developments and the relations between the legislature and the executive.

Keywords: Parliament, Sources of legitimacy, House of Commons, Constitutionalism

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİ VE PRATİKTE İNGİLİZ PARLAMENTOSU'NUN GELİŞİMİ

I. İNGİLİZ PARLAMENTOSU'NUN DOĞUŞU VE GÜÇLENMESİ.....	4
A. Parlamentonun Doğuşu	4
B. Monarşinin İlk Dönemlerinde Parlamentonun Dönüşümü	7
1. Avam Kamarası'nın Oluşumu.....	7
2. Avam Kamarası'nın Hukuki Meşruiyet Kazanması	13
C. Parlamentonun Devlet Yönetiminde Zorunlu Bir Unsur Haline Gelmesi	18
1. Parlamentonun Hukuki ve Toplumsal Temellerinin Güçlenmesi	18
a. Ulusal Kilisenin Kurulması	18
b. Ekonominin Gelişmesi ve Toplumsal Yapının Değişimi	23
2. Tudorlar Döneminde Teoride ve Pratikte Egemenlik	29
II. PARLAMENTONUN EGEMENLİĞİ PAYLAŞMAK İSTEYEN BİR ÖZNEYE DÖNÜŞMESİ.....	31
A. Genel Olarak Devletin Finansmanı	32
B. I. James Döneminde Yaşanan Önemli Olaylar	35
1. Uluslararası İlişkiler ve Parlamento: İspanya Savaşı	35
2. Kraliyet Ayrıcalıklarına Karşı Korunmak İstenen Bir Hak Olarak Mülkiyet Hakkı.....	40
a. Tekel Yetkisi Tanıma Ayrıcalığına Karşı Yapılan İtirazlar.....	40

b. Olağanüstü Hallerde Vergilendirme Ayrıcalığına Karşı Yapılan İtirazlar.....	44
3. Kraliyet Ayrıcalıklarına Karşı Parlamenter Özgürlüklerin Korunması	47
C. I. Charles Döneminde Yaşanan Önemli Olaylar	50
1. Şikâyet- Finansman İlişkisi ve Değişimi.....	51
2. Tonaj ve Pound Vergisi'nin Alımı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar	53
3. Donanma Vergisi'nin Kötüye Kullanımı ve Etkileri	56
D. Parlamento Seçimleri ve Seçme Hakkı	59
1. Genel Hatlarıyla Seçim Sistemi	60
2. Parlamentonun Bağımsızlığını Sağlayan Zorunlu Bir Unsur Olarak Seçim Sistemi.....	66
a. Kamara'nın Seçim Uyuşmazlıklarının Çözümünde Tek Söz Sahibi Haline Gelmesi	67
b. Spesifik Seçim Vakalarının Kamara Tarafından İncelenmesi.....	69
III. PARLAMENTONUN YASAMA ALANINDAKİ ÜSTÜNLÜĞÜNÜN KABUL EDİLMESİ	73
A. Teori ve Pratikte Egemenlik Kavramının Değişimi.....	73
1. Egemenlik Kavramının Tanımlama Süreci	73
2. Skinner'da Cumhuriyetçi Özgürlüğün Egemenlik Tanımı ve Etkileri.....	80
B. İç Savaş ve Cumhuriyet Denemesi.....	83
1. İç Savaş Süreci	83
2. Düzleyiciler Hareketi ve Demokratik Değerleri	87
a. Genel Olarak	87
b. Putney Tartışmaları.....	90
i) Seçme Hakkının Kaynağı.....	90
ii) Seçme Hakkının Sınırları	92
3. Monarşinin Dönüşü ve Haklar Bildirgesi.....	95
C. Dönemin Önemli Düşünürleri	96

1. James Harrington ve Commonwealth	96
a. Siyasal Sistemlerde Toprak Mülkiyetinin Önemi	97
b. Zorunluluk Unsuru	98
c. Commonwealth Yönetimi	98
2. Hobbes ve İtaat	101
a. Hobbes ve Temsil Kurumu	101
b. Özgürlük ve İtaat Kavramları	103
c. Egemenliğin Kurulması: Sözleşme ve Fetih	105
3. Locke ve Temsil Kurumu	106
1. Toplumsal Eşitsizliklerin Doğuşu	107
2. Toplumsal Sözleşme Teorisi	108
3. Düzleyiciler ve Locke'un Doğal Hakları Ele Alışındaki Farklılık	109

İKİNCİ BÖLÜM

TEORİ VE PRATİKTE TÜRKİYE'DE PARLAMENTONUN GELİŞİMİ

I. OSMANLI'DA PARLAMENTONUN DOĞUŞU	112
A. İlk Modernleşme Denemeleri	112
1. Modernleşme Zorunluluğun Anlaşılması ve İlk Adımlar	112
2. Osmanlı'da Geleneksel Yönetim Anlayışı ve Toplumsal Yapı	120
B. Modern Devlete Dönüşme Yönündeki Adımlar: Tanzimat Dönemi	125
1. Tanzimat Yeniliklerinin Amacı	125
2. Tanzimat Fermanı'nın Yer Alan Düzenlemeler ve Amaçları	126
3. Tanzimat Döneminin Sonuçları	129
4. Modern Devlet Yapısının Kazanılmasına Yönelik Adımlar	131
a. Meclis-i Valâ-yı Ahkâmı Adliyye'nin Kurulması	132
b. Taşra Teşkilatının Güçlendirilmesi	136
c. Toprak ve Vergi Rejiminde Tanzimat Yeniliklerinin Başarısızlığı	139

i. Tımar Sistemi	139
ii. İltizam Usulü	142
C. Parlamento'nun Devlet Yönetiminde Zorunlu Bir Unsur Haline Gelmesi	144
1. Genç Osmanlılar'ın Siyasi Fikirleri	144
2. I. Meşrutiyet'in İlan Edilmesi	149
a. Kanun-i Esasi'ye Giden Süreç	149
b. Kanun-i Esasi'nin İçeriği	152
c. İlk Osmanlı Meclisi'nin Toplanması	155
II. PARLAMENTONUN EGEMENLİĞİ PAYLAŞMAK İSTEYEN BİR	
ÖZNEYE DÖNÜŞMESİ	158
A. Dönemin Önemli Gelişmeleri	158
1. Sultan Abdülhamit'in Yönetimi Altında Osmanlı	158
2. Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri	161
3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurulması ve Siyasi Fikirleri	164
B. II. MEŞRUTİYET'İN İLAN EDİLMESİ	166
1. Vergi Ayaklanmaları ve Meşrutiyet'in İlanı Üzerindeki Etkileri	166
2. II. Meşrutiyet'in İlanı	168
3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktidara Geçmesi	169
a. 1908-1913 Yılları Arasında İTC Yönetimi	169
i. 1908 Seçimleri ve Parlamentonun Yapısı	169
ii. İttihat ve Terakki Partisi'nin Çok Partili Hayat ile İmtihanı	171
b. 1913-1918 Yılları Arasında İTC Yönetimi	178
c. Çok Partili Dönemde Siyasi Partiler	180
i. Ahrar Fırkası	180
ii. İttihadi Muhammedi Fırkası	181
iii. Ahali Fırkası	181
iv. Hürriyet ve İtilaf Fırkası	181

III. PARLAMENTO’NUN ÜSTÜNLÜĞÜNÜN KABUL EDİLMESİ..... 182

A. Milli Mütareke Dönemi.....	182
1. Yerel Kongreler.....	182
2. Ulusal Kongre İktidarı.....	185
B. Büyük Millet Meclisi’nin Kurulması	188
1. Son Osmanlı Meclisi	188
2. Büyük Millet Meclisi’nin Kurulması	191
3. Yetki Tartışmaları Işığında Teşkilatı Esasiye Kanunu.....	195
4. Meclis’te Muhalefetin Oluşması	206
C. Cumhuriyet’in İlanı ve Hilafetin Kaldırılması	207

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK ANAYASAL GELİŞMELERİ VE YASAMA İLE YÜRÜTME ARASINDAKİ İLİŞKİ

I. 1924 ANAYASASI VE SİYASAL GELİŞMELER 211

A. 1924 Anayasası’nda Yasama ve Yürütme Dengesi	211
B. Tek Parti Dönemi	217
C. Çok Partili Dönem: Siyasi Krizler ve Zayıf Bir Yürütme Özlemi	219

II. 1961 ANAYASASI VE SİYASAL GELİŞMELER..... 222

A. 1961 Anayasa’nın Hazırlanması ve Kabulü.....	222
B. 1961 Anayasası’nda Yasama ve Yürütme Dengesi	225
1. Yasamanın yetkileri.....	225
2. Yürütmenin Yetkileri	228
3. 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri ve Amaçları	231

III. 1982 ANAYASASI VE SİYASAL GELİŞMELER 233

A. Siyasi Krizler ve Güçlü Yürütme Özlemi	234
B. 1982 Anayasası’nın Hazırlanması ve Kabulü	235
C. 1982 Anayasası’nda Yasama ve Yürütme Dengesi	239

1.Yasamanın Yetkileri.....	239
2. Yürütmenin Yetkileri	241
SONUÇ	246
KAYNAKÇA.....	252

KISALTMALAR DİZİNİ

AP	Adalet Partisi
BMM	Büyük Millet Meclisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
MBK	Milli Birlik Komitesi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
S.	Sayı
s.	Sayfa
s.e.t.	Son erişim tarihi
ss.	Sayfa sırası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
vb.	Ve benzeri
Vol.	Volume

GİRİŞ

Siyasal iktidarın varlığı onun emir verme ve zor kullanma gücünün toplum tarafından benimsenmesine ve haklı görülmesine bağlıdır. Dolayısıyla siyasal iktidar var olabilmek için toplumun onu meşru bulunmasına ihtiyaç duyar. Toplumun değişken bir yapıya sahip olması sonucunda siyasal iktidarların meşruluk kaynakları zaman içinde değişim gösterebilir. Örneğin Orta Çağ Avrupası'nda dinin sahip olduğu önem sayesinde Kilise toplum ve krallıklar üzerinde asıl güce sahip olan yapı olmuş ve kendi isteği doğrultusunda toplumu ve krallıkları yönetebilmiştir. Sosyal, ekonomik ve hukuki gelişmeler sonucunda Kilise'nin otoritesine paralel olarak seküler/sivil bir yaşam tarzının gelişmeye başlamasıyla kralların otoritesi güçlenmiş ve kilise ile giriştikleri iktidar savaşından galip çıkmışlardır. Bir süre sonra toplumun gelişmesi ve zenginleşmesiyle başta burjuvazi olmak üzere halk yönetime katılmak istemiş, bu sefer krallar ve halk arasında çıkan egemenlik çekişmesinden galip çıkan taraf halk olmuştur. Böylece siyasal iktidarın kaynağı bir kez daha değişmiştir. Dolayısıyla toplum ve siyasal iktidar arasındaki ilişkinin değişken yapısı sayesinde siyasal iktidarın sahibi ve meşruluk kaynağı sabit kalmamış, değişen koşullara uyum sağlayarak farklı şekillerde ortaya çıkmışlardır. Bu oluşum sürecinde siyasal iktidarın üzerinde yükseldiği meşruluk kaynakları siyasal iktidarın toplum üzerinde sahip olduğu yetki ve görevlerinin sınırlarını çizerek, bunların hangi amaçla ve nasıl yerine getireceğini de belirlemiştir. Böylece toplum tarafından onaylanan meşruluk kaynakları siyasal iktidarın karakterini belirleyerek, yönetim anlayışının ve biçiminin şekillendirilmesini sağlamıştır. Çalışmamızın üzerinde durduğu temel soru da tam bu noktada açığa çıkmaktadır: İngiltere ve Türkiye özelinde parlamentonun doğuşunda rol oynayan meşruluk kaynakları nelerdir ve iki ülkenin meşruluk kaynakları arasındaki farklılık Türk anayasacılık hareketleri üzerinde hangi etkilere sahip olmuştur?

Çalışmamızda İngiltere'nin örnek olarak alınmasının nedeni parlamenter sistemin bu ülkede kral ve halk arasında (öncelikli olarak toplumun üst kısmındaki yönetici elitler de diyebiliriz) yaşanan gelişmelerin sonucunda kendiliğinden doğup gelişmesidir. Çalışmamızın İngiltere özelinde kapsadığı zamansal çerçevesi 5. yüzyıldaki Anglo-sakson istilasından iç savaşın sonu olarak kabul ettiğimiz 1649 yılını kapsamaktadır. Elbette bu tarihte İngiltere henüz siyasal demokrasiye sahip değildir, hatta bu yapıya kavuşulması için 20. yüzyıla kadar beklenmesi gerekecektir. İngiltere'nin siyasal demokrasiye sahip olmasını sağlayan temel kurumlar, değerler ve yönetim anlayışının ortaya çıkması iç

savaşa kadar yaşanan gelişmeler sayesinde mümkün olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda parlamenter yönetimi ortaya çıkaran meşruluk kaynakları doğmuş ve zamanla siyasal iktidar ile halk arasındaki ilişkiyle şekillenerek ve gelişerek parlamenter sistemin temel kabullerini oluşturmuşlardır.

Çalışmamızın ilk bölümünde İngiltere’de parlamentonun neden ve nasıl ortaya çıktığı incelenecektir. İnceleme sırasında üzerinde özellikle durulan iki unsurun, parlamentonun ortaya çıkmasını sağlayan meşruluk kaynakları olduğu iddia edilerek parlamentonun gelişim süreci bu iki unsur üzerinden incelenecektir. Bu unsurlardan ilki İngiltere’de mutlak egemenlik anlayışının hiçbir zaman için benimsenmemiş olması yani kralın her zaman için toplumun önemli üyelerine danışarak ülkeyi yönetmesinin zorunlu görülmesidir. Bu kabulün bir sonucu olarak çalışmamızda kralın önce güçlü toprak sahipleriyle, daha sonrasında ise gittikçe daha çok güç kazanan parlamentoyla birlikte ülkeyi yönetmesi sürecinde yaşanan egemenlik çekişmeleri incelenecektir. Parlamentonun kral karşısında egemenlik iddiasında bulunabilen bir güce nasıl dönüşebildiğinin araştırılması sırasında ise parlamentonun ikinci meşruluk kaynağı ile karşılaşılacak ve bu kaynağın parlamentonun sahip olduğu temsili karakter olduğu iddia edilecektir. Bu iddiayı kanıtlamak için parlamentonun temsili karakterinin egemenlik söylemi üzerindeki hayati etkisi ayrıntılı bir şekilde incelenecek olup, parlamentonun temsili karakteri ile bireylere ve bir kurum olarak parlamentonun görev ve yetkilerine tanınan hukuki koruma arasındaki ayrılmaz ilişkiye dikkat çekilecektir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Türkiye’de parlamentonun neden ve nasıl ortaya çıktığı incelenecektir. Öncelikli olarak 19. yüzyıldan itibaren hız kazanan modernleşme politikalarına değinilerek modernleşmenin siyasal iktidar tarafından nasıl ve ne şekilde ele alındığı üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda siyasal iktidarın üzerinde yükseldiği meşruluk kaynakları ile modernleşmenin siyasal yönünü oluşturan anayasa hareketleriyle ulaşılmak istenen amaçlar arasındaki doğrudan bağa ve bu bağın sonuçlarına yer verilecektir. Osmanlı siyasal kültüründe mutlak egemenliğin üzerinde tartışılmaya imkân vermeyen bir gerçek olarak kabul edilmesi sonucunda, hukuk sisteminin devlet karşısında toplumu koruma ve onları “birey”lere dönüştürme noktasında etkisiz kaldığı iddia edilecektir. İddia sonucunda ise yönetilenlerin amaç değil de araç olarak görüldüğü yönetim anlayışında, siyasal iktidarın temel meşruluk kaynağının “devletin varlığı ve biricikliği” üzerine inşa edildiği çıkarımına ulaşılabilecektir. Siyasal hayatımızdaki gelişmeler,

anayasacılık hareketleri ve parlamentonun doğuşunda bu kabulün hayati bir rol oynadığı tezi ileri sürülerek, araştırılan tüm gelişmeler bu kabul ışığında yorumlanacaktır.

Üçüncü bölümde ise “devletin varlığı ve biricikliği” üzerine inşa edilen bir siyasi kültürün ülke hayatında ne gibi gelişmelere yol açtığı incelenecektir. Bu amaçla 2010 Anayasa değişikliklerine kadar olan süreçte gerçekleşen siyasi krizlerin ve askeri müdahalelerin nedenleri incelenerek, teori ve uygulamada yasama ile yürütme arasındaki ilişki üzerinde durulacaktır. Yasama ve yürütme arasındaki ilişki oldukça teknik bir konu olan kuvvetler ayrılığı teorisi çerçevesinde değil, halkın siyasi iktidar üzerindeki belirleyici rolü üzerinden ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİ VE PRATİKTE İNGİLİZ PARLAMENTOSU'NUN GELİŞİMİ

I. İNGİLİZ PARLAMENTOSU'NUN DOĞUŞU VE GÜÇLENMESİ

İngiltere’de kral hiçbir zaman için mutlak egemenliğe sahip olmamıştır. İngiliz siyasal kültürüne şekil veren unsurlardan biri olan Anglosakson yönetim gelenekleri sonucunda kral bazı kararlarında, özellikle de vergiye ait konularda, sosyal otorite sahibi önemli toplumsal kişilerin rızasını alarak hareket etmek zorunda kalmıştır. İngiltere’nin Normanlar tarafından istilası ile yönetim anlayışında feodal sistemin etkileri görülmeye başlanmış ve bu sistemde de büyük toprak sahiplerinin kralın kararları üzerinde söz söyleme yetkileri olduğu için kralın sınırlı bir egemenliğe sahip olması anlayışı devam etmiştir. Söz konusu yönetim anlayışının yanında yönetilenin rızasının varlığını zorunlu kılan başka hukuki kavramların doğmasıyla İngiltere’de zamanla monarşinin sınırlı bir egemenliğe sahip olduğu anlayışı üzerinde tartışılmaya gerek duyulmayan bir kurala dönüşmüştür.

Bu başlık altında bahsedilen gelişmelerin daha ayrıntılı bir şekilde ele alınarak, Parlamente’nin özellikle devletin finansmanı noktasında siyasal sistemin önemli ve ayrılmaz bir unsuru haline gelme süreci incelenecektir. İnceleme sonucunda Parlamente’nin egemenliğin kaynağı ve paylaşımına yönelik kabullerinin geçirmiş olduğu değişim ve gelişimin temelinde yer alan düşünsel yapı daha iyi anlaşılacaktır.

A. Parlamente’nin Doğuşu

Yönetimde ortaklaşa karar alma anlayışının kökenleri Anglo-sakson dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönem 5. yüzyılda Anglo-saksonların İngiltere’yi istilası ile başlayıp ve 11. yüzyıldaki Norman fethi ile sona ermiştir. Roma’nın yıkılışından sonra genel olarak tüm Avrupa barbar kabileler tarafından istila edilmiş olsa da İngiltere bir ada olması nedeniyle istiladan diğer devletlere kıyasla çok daha az etkilenmiştir. Bu durumun

bir sonucu olarak Anglo-saksonlar Roma kültür ve kurumlarından oldukça az etkilenmişler ve kendi siyasal-sosyal kültür ve kurumlarını oluşturup geliştirebilmişlerdir.¹

Kral bu dönemde henüz güçlü kurallar ile korunmuyordu veya itaati sağlayacak bir askeri güce sahip değildi. Toplum içindeki öncül konumunu maddi güçten ziyade manevi öneminden alıyordu ve topluluğa birlik ruhunu kazandıran kişiydi.² Bu şartlar altında doğal olarak mutlak egemenlik anlayışı bulunamayacağından, kral yönetimi sırasında *Witan* adı verilen genel bir meclisin yönlendirmesine veya rızasına ihtiyaç duyabiliyordu. Bu meclis özellikle vergi konulmasına rıza gösterme hususunda³ önemli bir yetkiye ve kıtadaki benzer meclislerden farklı olarak kraliyet üzerinde bir gözetime sahipti.⁴ Her ne kadar yerleşmiş bir gelenekten ve istisnasız bir uygulamadan bahsedilemese de genel olarak kralın, meclis onay vermeden vergi koyamayacağı kabul ediliyordu. Zira daha önce de belirtildiği üzere kral mutlak bir güce sahip olmaktan ziyade kişisel topraklara sahip olan ve bunların geliriyle yaşayan bir otorite figürüydü.⁵

Bu meclislere ilk başlarda kural olarak her özgür kişi katılabilse de toplantılara katılmanın yarattığı zorluklar nedeniyle uygulamada sadece toprak sahibi kişiler katılabiliyordu.⁶ Zamanla merkezileşmenin artması ile sadece toprak sahiplerinin (soylular, önemli yöneticiler ve üst kademe ruhban sınıfı) katılımı aranmaya başlandı.⁷ Meclisteki her toprak sahibi sadece kendisini temsil ediyordu. Meclis önceleri çok sık toplanırken daha sonraları toplanma sayısı İlkbahar ve Sonbahar olacak şekilde ikiye düştü ve meclisi toplantıya çağırma kraliyetin ayrıcalığı haline geldi.⁸

Mevcut sistemin, İngiltere'nin bir ada olması sebebiyle kıtada yaşanan gelişmelerden çok etkilenmemesi sayesinde, 11. yüzyıla kadar kesintisiz bir şekilde gelişmiş ve yerleşmiştir. Bu nedenle 1066 yılında Normanlar İngiltere'yi istila ettiklerinde,

¹ **Guizot François** (2002) *The History of The Origins Of Representative Government in Europe*, (Translated by: Andrew R.) Scoble Liberty Found Inc, USA, s.25

² **Chrimes, S. B.** (1970) *English Constitutional History*, 4. Edition, London, Oxford University Press, s.51.

³ **Lucas, W. W** (1910), "Co-Operative Nature of English Sovereignty", 26 L. Q. Rev. 54, s.56-57, **Sarıca, Murat** (1969) *Fransa'da ve İngiltere'de Emredici Vekâletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1439, İstanbul, s.41.

⁴ **Guizot**, (2002), s.42; **Arsel, İlhan** (1968) *Anayasa Hukuku: Demokrasi*, 2. Baskı, İstanbul, Sırlar Matbaası, s.105.

⁵ **Lucas**, (1910), s.57; **Guizot**, (2002), s. 41. Anglo-sakson döneminde konulan ilk vergi Danimarka istilasına karşı korunmak için konulmuştur. Kurallar açık olarak belirttiği için her *Witan* üyesinin vergilendirme sürecinde rızası aranmıştır. **Guizot**, (2002), s. 41.

⁶ **Guizot**, (2002), s.39-40.

⁷ **Barker, Ernest** (1951) *Essays on Government*, 2. Edition, London, Oxford University Press. s.62; **Guizot**, (2002), s.40.

⁸ **Guizot**, (2002), s. 43

iki yerleşik sisteme sahip topluluk karşı karşıya gelmiş, süreç içerisinde iki uygarlık birbirlerini etkileyerek kaynaşmayı başarmıştır. Normanların Kralı William, fetihten sonra yıkıcı bir tutum izlemeyerek Anglo-saksonların kültür ve hukuklarına saygı göstermiş ve *Witan* meclisini eski düzene ait bir yapı olarak görerek kaldırmaktan ziyade, kendisini bu meclise kral olarak ilan ettirerek meşruluğunun temellerini bu kuruma dayandırmıştır.⁹

Anglo-saksonların bu birleşime katkıları özellikle bireye verilen değer olmuştur. Her ne kadar hiyerarşik bir topluma sahip oldukları için köle ve yarı köle gibi statülere sahip olsalar da ilerideki toplumsal ya da siyasal bütün gelişmeleri etkileyecek bir anlayışı, statüyü de içlerinde barındırmışlardır. Bu statü özgür kişiye ("*free man*") verilen değerdir: Kadim gelenekler sonucunda bu kişilerin değerli ve yetkin oldukları inancı, onlara hukuken de tanınan belirli haklara ve sorumluluklara sahip olma ayrıcalığı vermiştir. Özgür erkeklerin yetkin, değerli olma bilinci Norman istilasından sonra yaşanan toplumsal hareketlilikten sağ çıkmayı başarabilmiş ve bu nedenle yönetime katılma kültürleri ile geleneksel hukuklarını (Common Law) muhafaza etmeyi başarabilmişlerdir.¹⁰

Normanların katkısı ise beraberlerinde getirdikleri oldukça gelişmiş ve iyi işleyen feodal sistem olmuştur. Bu etki ile birlikte *Witan*'ı *Magnum Concilium* adı verilen meclise dönüşmüştür. *Magnum Concilium*, topraklarını ve haklarını kralın varlığından alan piskoposlar, kont ve baronlar, şerif ve ikinci seviyedeki baronlar gibi büyük feodal beylerden oluşmuştur ve meclise üyelik için seçim yapılması ya da temsilin uygulanması söz konusu değildir.¹¹ Tıpkı *Witan* gibi bu meclis de yönetimde rıza ve danışılma hakkı olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiaların temelinde yatan asıl neden ise bu büyük toprak sahiplerinin bir açıdan tüm krallığı temsil ettiklerine inanmaları nedeniyle sadece kendi imtiyaz ve taleplerini koruma yönünde bir amaçları bulunuyordu.¹² Meclis yasama, dini konular, savaş-barış, olağanüstü vergiler, tahta çıkış sırası, kralın iç ilişkilerdeki işleri gibi pek çok farklı konuda karar veriyordu.¹³ Her ne kadar kralın önemli konular ve davaların varlığı halinde bu kurula danışması zorunlu olsa da görev ve yetkileri istişarî bir niteliğe sahipti.¹⁴

⁹ Guizot, (2002), s.244; Arsel, (1968), s.105; Sarıca, (1969), s.42.

¹⁰ Chrimes, (1970), s.54-55, Anglosakson toplumundaki eşitsizlikçi yapı için bkz: Black, Jeremy (2017) İngiltere Tarihi, 2. Basım, Ankara, Doğu Batı Yayınları, s.73-76.

¹¹ Arsel, (1964), s.93; Guizot, (2002), s.2; Gözler, (2011), s.539.

¹² Barker, (1951), s.62-63.

¹³ Guizot, (2002), s.250

¹⁴ Bernard Chantebout, Droit constitutionnel et science politique, Paris, Armand Colin, Yirmiikinci Baskı, 2005, s.90, (Akt: Gözler, (2009), s.366-367).

B. Monarşinin İlk Dönemlerinde Parlamantonun Dönüşümü

William'ın 1066'da İngiltere'yi fethetmesinden sonraki birkaç yüzyıl boyunca feodal sistem yavaş yavaş yerini merkezi yönetime bırakmaya başlamıştır. 13. yüzyıla gelindiğinde devlet yönetiminde önemli bir role sahip olacak olan siyasal aktörler yavaş yavaş oluşmaya başlamış ve temel siyasal kurumların temellerinin oluşturulma sürecine girilmiştir.

1. Avam Kamarası'nın Oluşumu

Kralın zamanla güç kazanmaya başlamasıyla güçlenen kral karşısında baronlar güç veya özgürlük elde edebilmek için krala karşı birlikte hareket etmeleri gerektiğini anlamışlar ve birbirlerini desteklemeye başlamışlardır. Yakınlaşmanın sonucunda 12. yüzyılın sonunda kraliyet ve baronlar birbirlerinden ayrılarak iki farklı grup oluşturmuşlardır¹⁵. Baronlar ayrıcalıklarını garanti altına almak için kralın suiistimalleri karşısında *Charter* adı verilen belgeleri kullanmışlardır. Bu belgeler sayesinde baronlar ayrıcalıklarının ihlali halinde hukuki korunma talep edebilmişler ve böylece ayrıcalıklarını haklara dönüştürebilmişlerdir. Belgelerin kaynağı Kral John'a (1166-1216) kadar geri götürülebilirse de kurumsallaşmaları ve kamusal düzenlemelerde tanınmaları I. Edward döneminde (1239-1307) gerçekleşmiştir.¹⁶ Aslında kraliyet tarafından verilen bir ödün anlamına gelen *Charter*'ların krallar tarafından tanınmalarının nedeni usulsüz tahta çıkışların meşrulaştırılması ve aristokrasinin sakinleştirilmek istenmesidir.¹⁷

Kral ve soylular arasında gelişen güç çatışmaları Kral John zamanında (1166-1216) üst seviyeye ulaşmıştır. Kral John'un sürekli olarak baronlardan para istemesi, halk tarafından sevilememesi, yapılan savaşta Fransa'ya yenilmesi ve son olarak aforoz edilmesi gibi sebepler sonucunda kralın iyi bir yönetim gösteremediğini düşünen ruhban sınıfı ve aristokrasinin hoşnutsuzluğu bu iki grubu krala karşı birlikte hareket etmeye zorlamıştır.¹⁸ Kral en sonunda aristokrasinin baskılarına boyun eğmek zorunda kalarak 1215 yılında Magna Carta'yı imzalamak zorunda kalmıştır.

¹⁵ Guizot, (2002), s. 256-257.

¹⁶ Guizot, (2002), s. 258.

¹⁷ Guizot, (2002), s. 259.

¹⁸ Mosca G. (1948) Magna Carta'dan 20 inci Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri', (Çev: Özyörük, Mukbil) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:05 S:01, s.37; Chrimes, (1970), s.70.

Magna Carta'nın özellikle 12.¹⁹ ve 14.²⁰ maddeleri konumuz açısından oldukça önem arz etmektedir. 12. maddeye göre genel rıza yani *Magnum Concilium*'un rızası olmadan geleneksel feodal ödemelerin²¹ dışında yer alan olağanüstü yardımlar alınamayacaktır. Geleneksel feodal ödemelerin ise makul ölçüde olması gerekmektedir. 14. maddeye ise krala verilecek geleneksel olmayan yardımların/feodal ödemelerin *Magnum Concilium* tarafından kabul edilmesinde uygulanacak olan usul belirlenmiştir. Buna göre *Magnum Consilium*'a başpiskoposlar, piskoposlar, başrahipler (*abbots*), kontalar (*earls*) ve büyük baronlar kral tarafından bir mektupla şahsi olarak tek tek çağırılacaklardır. Şahsi olarak çağrılan üyelerin toprakları üzerinde doğrudan feodal haklara sahip olan diğer toprak sahipleri ise şerifler ve diğer görevliler tarafından yapılan bir duyuru ile meclise çağırılacaklardır. Toplanma günü ve yeri en az 40 gün önceden belirlenecektir ve toplantıya katılanlar dâhilinde karar alınacaktır.

Bu belge aristokrasinin temelini oluşturan ruhbanları ve baronları yüksek (bireysel olarak davet edilen) ve düşük (duyurular aracılığıyla çağrılan) gruplar olarak ayıran ilk belge olması açısından da önemlidir. Zira bu ayırım daha sonra Lordlar ve Avam Kamarası'nın oluşmasının nedenlerinden biri olarak görülmektedir.²²

Belgenin 61. maddesi²³ kralın kurallara uymaması durumunda ne olacağını da belirlemektedir. Buna göre belgede tanınan hak veya özgürlükler ihlal edildiğinde bu ihlal

¹⁹ “Krallığımızda, ülkemizin Genel Meclisinin izni olmadıkça zorla, askerlik hizmeti karşılığı olarak vergi ya da yardım parası alınamaz. Fiziksel varlığımızın diyet verilerek esaretten kurtarılması, en yaşlı oğlumuzun şövalyeliğe kabul töreni veya en büyük kızımızın ilk evliliği durumları bunun dışındadır. Bu üç amaç için makul bir yardım talep edilebilir. Londra kentinin yardım paraları da benzer bir biçimde ayarlanacaktır.” Magna Carta Libertatum, Büyük Özgürlükler Sözleşmesi, T.C. İstanbul Barosu, <https://web.archive.org/web/20210303103231/https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/Magna2017-2.pdf>, (s.e.t. 25.07.2022).

²⁰ “Eğer yukarıda bahsedilen o üç durumun dışında yardım parasının ya da askerlik yapmama karşılığında alınacak verginin miktarını belirlemek söz konusu olursa, Krallığımızın Genel Meclisinin toplanması amacıyla, en az 40 gün önceden olması koşuluyla, belirli bir gün ve yerde toplanabilmeleri için, tüm başpiskoposları, piskoposları, manastır başrahiplerini, kontları ve büyük baronları mühürlü mektuplarla çağıracağız. Ayrıca, en yüksek mevkideki tüm kişileri şerifler ve görevli memurlarımız vasıtasıyla toplantı için çağıracağız. Tüm çağrı mektuplarında toplantının gerekçesini de açıklayacağız. Ve böylece başarıyla yerine getirilen bir çağrıdan sonra, söz konusu olan iş, çağrılanların tümü gelmemiş olsa bile, sadece katılanlardan oluşan meclis tarafından kararlaştırılan günde yerine getirilecektir.” Magna Carta Libertatum, Büyük Özgürlükler Sözleşmesi, T.C. İstanbul Barosu, <https://web.archive.org/web/20210303103231/https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/Magna2017-2.pdf>, (s.e.t. 25.07.2022).

²¹ Lordların burada bahsedilen sorumlulukları: i) kral esir düştüğünde kefaletini ödemek, ii) kralın en büyük oğlunu silahlandırmak, iii) kralın en büyük kızını evlendirmektir.

²² Guizot, (2002), s. 268.

²³ “Eğer biz ya da başyargıcımız veya memurlarımız ya da emrimizdeki herhangi bir kimse, herhangi bir durumda, herhangi birine karşı suç işler, güvenlik ve barış kararlarından herhangi birini ihlal ederse ve eğer bu hareket adı geçen 25 barondan sadece dördü tarafından öğrenilirse, bunlar bize gelerek veya yurtdışında isek başyargıcımıza giderek, işlenen suçu bildirecekler ve bu haksızlığı hiçbir gecikme

ilk önce dört farklı barona bildirilecektir ve bu baronlar da durumu krala ileteceklerdir. Kralın ya da onun yokluğu durumunda baş hâkimin (*chief justice*) kendisine yapılan bildirimden sonraki 40 gün içinde ihlali düzeltmemesi halinde yirmi beş barondan oluşan bir grup, kral, kraliçe ve çocukları can güvenliğini sağlamak koşulu ile ihlalden doğan zararlarını karşılayabilecekleri kadar kralın toprak, kale ve mallarına el koyabileceklerdir.

Feodal hukukta kral hali hazırda zaten feodal beylere danışmak ve rızalarını almak zorundaydı.²⁴ Bu açıdan olağanüstü ödemelerde aristokrasinin rızasını zorunlu bir unsur haline getiren bu düzenleme krala karşı gelişen bir egemenlik iddiasından daha çok kralın hukuk tarafından bağlandığı özel bir durumu yansıtmıştır.²⁵ Magna Carta’da kralın olağanüstü durumlarda vergi koyabilmesini *Magnum Concilium*’deki feodal beylerin bireysel rızasına bağlayan düzenleme de bu açıdan bakıldığında devrimci bir özellik taşımamaktadır. Zira olağanüstü vergilendirmede rızanın aranması feodal hukukun temel kaidelerinden biridir ve diğer feodal yönetimlerde de aynı yaklaşım uygulanmaktaydı.

Belge üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise feodal hukukun sonucu olarak rıza kavramının herhangi bir “temsil” kaygısı da taşımasıdır.²⁶ Feodal sistemin bir sonucu olan çoklu egemenlikte rızası alınan her bir soylu kendi topraklarında yönetsel egemenliğe sahipti. Bu açıdan Magna Carta’yı halk egemenliğinden ziyade, belirli bir güce sahip soyluların sınırsız bir güce sahip olmayan kralı sınırlaması olarak okumak daha doğru olacaktır.

13. yüzyılın siyasi tarihini incelerken yönetim sisteminin hala geleneksel, köklü bir yapıya ulaşmadığını bu nedenle de dönemin önemli kişiliklerinin siyasal sistem üzerinde olumlu ya da olumsuz önemli etkilere sahip olabileceğini akılda tutmak gerekir. Bir kralın mevcut şartlara veya kişiliğine göre tanıdığı bir ayrıcalık veya kural her zaman için

olmaksızın gidermemizi talep edeceklerdir. Bu hatayı, biz ya da yurtdışında isek başyargıcımız düzeltmezse, dört baron olayı geri kalan 21 baronun önüne götürecek ve bütün ülkeyi de arkalarına alarak, kalelerimizin, topraklarımızın ve mülkümüzün elimizden alınması yoluyla, olay kendi isteklerine uygun bir biçimde yeniden yoluna girene dek, bize uygun bir biçimde baskı yapacaklar, haciz uygulayacaklar ve ellerinden başka ne geliyorsa onu yapacaklardır. Ama bu arada bizim, kraliçenin ve çocuklarımızın şahısları dokunulmadan korunacaktır. Ve eğer bir değişiklik yapılırsa daha önceden söz konusu olan uygulamaya uygun bir şekilde yapılacaktır.” Magna Carta Libertatum, Büyük Özgürlükler Sözleşmesi, T.C. İstanbul Barosu, <https://web.archive.org/web/20210303103231/https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/Magna2017-2.pdf>, (s.e.t. 25.07.2022).

²⁴ **Post, Gaines** (1950) ‘Roman Legal Theory of Consent, Quod Omnes Tangit, in Medieval Representation’, Wisconsin Law Review, No:1, s.67; **Monahan, Arthur P.** (1987) Cansen, Coercion and Limit: The Medieval Origins of Parliamentary Democracy, McGill-Queen’s University Press, Canada, s.110.

²⁵ **Monahan**, (1987), s.110.

²⁶ **Post**, (1950), 67; **Monahan**, (1987), s.101.

istisnasız bir şekilde uygulanmasa da bir süre sonra pratiğe dönüşebiliyor, aradan geçen zamana karşın hala varlığını koruyabiliyorsa da zorunluluğa dönüşüyordu. Özgürlüklerin hak olarak tanınması, kralın karar almadan önce diğer önemli toplumsal figürlere danışması²⁷ ve Common Law'ın Normanların kendi feodal hukuklarının varlığına rağmen ayakta kalarak kontluk (county) ve kraliyet mahkemelerinde kullanılan hukuk haline gelmesi de²⁸ aynı zamansal testin aşılması ile gerçekleşmiştir.

I. Edward döneminde (1272-1307) devam eden savaşların finanse edilmesi için Parlamente'ya sık sık ihtiyaç duyulmaya başlanmış, 1295 yılından itibaren parlamento neredeyse her yıl düzenli olarak toplanmaya başlamıştır.²⁹

1295 yılında toplanan parlamento, Avam Kamarası'nın tarihinde önemli bir yer tutar çünkü bu parlamentoda ilk kez toplumun bütün kesimleri temsil edilmiştir. Parlamantonun toplantıya çağırılması sürecinde soyluların davetinde herhangi bir gelenek, tanınmış hak ya da başka bir düzenleme mevcut değildi. Kral hangi soylunun (baronlar, kontlar ve üst düzey ruhban sınıfı) parlamentoya katılıp katılamayacağına kendisi karar veriyor ve seçilmeyen soylu ailelerden ise nadir olarak tepki alıyordu.³⁰ Kral bu kişileri bireysel olarak Parlamento'ya davet ediyor ve her bir soylu herhangi bir temsil endişesine sahip olmadan sadece kendisi adına yetki ve görevlere sahip oluyordu. 1295'teki önemli değişiklik ise gelecekteki Avam Kamarası'nı oluşturacak olan kontluk (county) ve kasaba (borough)³¹ temsilcilerinin parlamentoya çağırılmaya başlanması olmuştur. Bu temsilcilerin ilgili birimlerde gerçekleştirilen seçimle belirlendikten sonra parlamentoya gönderilmeleri dolayısıyla temsilcilerin seçimi üzerinde kralın doğrudan bir tasarrufu bulunmuyordu. Kontluklar çok uzun zamandan beri var olan idari birimler oldukları için hali hazırda var olan kurumsal yapıları nedeniyle parlamentoya temsilci gönderme yetkisi konusunda ek bir düzenlemeye ihtiyaç duymuyorlardı. Kasabaların ise parlamentoya temsilci gönderebilmeleri bir ayrıcalıktı ve kontluklardan farklı olarak temsilci göndermek için bazı şartlara ihtiyaç duyuyorlardı. Bu nedenle temsil edilebilmek için Kral veya önemli bir

²⁷ Guizot, (2002), s.314

²⁸ Kral William'ın İngiltere istilasından sonra her iki halka da eşit davranacağını belirtmesinden sonra, Anglo-saksonlar tahta çıkan her yeni kraldan kendi hukuk kurallarının yani Common Law'ın uygulanmasına devam edileceğine yönelik söz almışlardır. Bu nedenle devlet yönetiminde Common Law gelişme alanı bulurken, feodal hukuk çok gelişmemiş ve derin bir kök salamamıştır. Guizot, (2002), s.244

²⁹ Arsel, (1968), s.110.

³⁰ Guizot, (2002), s.318; Loach, Jennifer (1991) Parliament under the Tudors, United Kingdom, 3. Edition, United Kingdom, Oxford University Press, s.2.

³¹ Parlamente'ya temsilci gönderme ayrıcalığına sahip olan kasabalar borough olarak adlandırılmaktadırlar. Lexico, <https://www.lexico.com/definition/borough>, (s.e.t. 08.02.2021)

lordlardan parlamentoya temsilci gönderebilme ayrıcalığını kazandıran “*Charter of Incorporation*”³² belgesi almaları veya bu ayrıcalığı olmadan temsilci gönderebilecek kadar maddi güçlerinin olması gerekiyordu.³³ Her kontluktan ve kasabadan 2’şer temsilci seçiliyordu. Yaklaşık 80 kontluk, 100 kadar da kasaba olduğu için 14. yüzyılda Avam Kamarası’nda nerdeyse 300 temsilci bulunmaktaydı.³⁴

Kontluk ve kasabaların parlamentoya katılmaları yasal veya geleneksel bir kaynağa dayanmaktan ziyade *g.o.t* prensibine verilen üstünlüğe³⁵ ve kralın kasaba ve kontluklarla feodal yöneticilere karşı bir ittifak oluşturarak kendini koruma isteğine dayanmaktadır.³⁶ Ülkenin her yerinden seçilmiş ve seçmenlerini bağlayıcı karar almada tam yetki ile donatılmış olan temsilcilerin varlığı hem kralın ülkesinde yaşananlar hakkında daha fazla bilgi sahibi olmasına ve karşılığında yönetiminin ülkenin her noktasına yayılmasına hem de siyasal kararların alınmasında (özellikle finansal yardımlar konusunda) yönetimi kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olmuştur.³⁷

Bölgesel temsilcilerin parlamentoya dâhil edilmesi 13. yüzyılı bulsa da bölgesel yönetimin kökenleri Anglo-sakson dönemine kadar uzanmaktadır. Dönem gereği topluluğun varlığı ve yönetimi bireysel özgürlüğün önünde tutulduğundan bireylerin belirli bir otoriteden bağımsız olarak tek başlarına hareket etmeleri mümkün olmamış, her bir birey belirli bir topluluğa ait olmak zorunda kalmıştır.³⁸ Zamanla bu topluluklar *tithing*³⁹, *hundred*⁴⁰ ve *county* denilen, her biri yönetsel yetkilere sahip birimlere dönüşmüşler ve *Court* adı verilen karar alma mekanizmaları oluşturularak topluluk yönetimini sağlamışlardır. Tüm kamusal ilişkiler ve yargısal yönetim yürütüldüğü, dini meselelerin ele alındığı bu mekanizmalara,⁴¹ üye seçimi toprak sahiplerinin merkezi otorite tarafından

³² İngilizce ’de “*corporation*” kelimesi şehir veya kasaba gibi bir idari birimi yönetmek üzere seçilen bir grubu belirtmek için kullanılır. “*Incorporation*” kelimesinin buradaki kullanımı da bu nedenle bir idari birimin yönetsel yetkilerinin tanınması eylemi olarak anlaşılması gerekir.

³³ **Guizot**, (2002), s.319

³⁴ **Bakers**, (1951), s.63

³⁵ **Guizot**, (2002), s.318-319. *G.o.t* prensibi hakkında ayrıntılı bilgi için çalışmanın “Avam Kamarası’nın Hukuki Meşruiyet Kazanması” isimli alt başlığına bakınız.

³⁶ **Bakers**, (1951), s.63. Loach her ne kadar kesin bir zaman aralığı vermese de orta çağın sonunda 37 adet kontluk ve 30 adet de kasaba olduğunu belirterek temsilci sayısını *Bakers’a* göre çok daha hesaplar. **Loach**, (1991), s.2.

³⁷ **Chrimes**, (1970), s.78-79.

³⁸ **Guizot**, (2002), s.31.

³⁹ Yakın bir alan içerisinde beraber yaşayan ve birbirlerinin davranışlarından sorumlu olan on kişilik gruplardır. Lexico, English Dictionary, <https://www.lexico.com/definition/tithing>, (s.e.t. 08.02.2021)

⁴⁰ Kendi mahkemesine sahip olan kontluk veya şerif ve belediye meclisleri tarafından yönetilen idari birimlerin (*shire*) alt bölümü. Lexico, English Dictionary, <https://www.lexico.com/definition/hundred>, (s.e.t. 08.02.2021)

⁴¹ **Guizot**, (2002), s.36-37.

atanması veya bölge sakinlerinin seçimi ile belirleniyordu ve sistem Norman istilasından önce kurumsal hale gelmişti.⁴² Dolayısıyla söz konusu idari birimler için yönetime katılmak tamamıyla yeni bir deneyim olmamıştır. Kendi bölgelerinin yönetim mantığından çok farklı olmayacak bir şekilde seçimle gönderilen temsilciler öncelikli olarak sadece kendi kontluğunun ya da kasabasının topluluğunun çıkarlarını temsil etmişlerdir. Bu anlayışın değişerek temsilcilerin bütün ulusu ilgilendiren konularda da kendilerini sorumlu ve yetkin görmeye başlamasının ilk örnekleri için kraliçe I. Elizabeth (1533-1603) dönemini beklemek gerekecektir.

13. yüzyılda başlayıp, 14. yüzyılın ilk yarısı boyunca devam eden gelişmeler sonucunda feodal bir yapı olan ve yönetimde en büyük öneme sahip meclis olan *Great Council* Lordlar ve Avam Kamarası olarak ikiye ayrılmıştır.⁴³ Bölünmenin temel sebepleri genel olarak; i) Lordların kendilerini temsil ederken, Avam Kamarası'nı oluşturacak olan grubun belirli bir bölgeyi temsil eden ve seçimle gönderilen kişiler olması, ii) Lordlara tanınan yetkilerin hepsinin temsilcilere tanınmaması ve iii) Küçük asiller ve burjuvazi arasında oluşan çıkar birliği nedeniyle bu grubun (genellikle kral ve lordlara karşı) beraber hareket etme eğilimi önemli bir rol oynaması olarak sıralanabilir.⁴⁴ İki grup arasındaki bu ayrışma doğal olarak parlamentonun yapısını etkileyerek oturma yerlerinin, oyların niteliklerinin, kamaraların yetki ve görevlerinin farklılaşması gibi niteliksel ve niceliksel değişikliklere sebebiyet vermiştir.⁴⁵

14. yüzyıl Avam Kamarası'nın kanun tasarılarının hazırlanma yetkisini elde etmesi gibi oldukça önemli bir kazanıma daha sahne olmuştur. Önceden halk, Avam Kamarası veya üst sınıfa ait bireylerden her biri olası istek ve şikâyetlerinin görülmesi için krala tek tek dilekçe vermektedir. Bunun yanında, 14. yüzyıl süresince Avam Kamarası bu istek ve şikâyetleri göz önüne alarak krala sunulmak üzere yasa tasarıları oluşturmaya başlamış, kral da kendisine sunulan tasarıları düzenli olarak parlamentonun kapanmasından hemen önce inceleyerek onay veya ret kararı vermiştir. Bu sürecin sonunda kral tarafından onaylanan her tasarı kanun gücünü kazanmıştır.⁴⁶

⁴² Guizot, (2002), s.39.

⁴³ Pitkin, Hanna Fenichel (1972) The Concept of Representation, 1. Edition, Universty of California Press, USA, s.3; Bakers, (1951), s.63; Soysal, (2011), s.54.

⁴⁴ Sarıca, (1969), s.46.

⁴⁵ Guizot, (2002), s.318; Sarıca, (1969), s.44.

⁴⁶ Mosca, (1936), s.39; Sarıca, (1969), s.48, 52; Arsel, (1968), s.110-111.

1485 yılına gelindiğinde ise finansal destek isteme gibi özel bir durum olması halinde Parlamentonun toplanması kesinleşmiştir.⁴⁷ Yukarıdaki paragrafla birlikte göz önüne aldığımızda rahatlıkla parlamentonun (özelde de Avam Kamarası'nın) öncelikli olarak vergi taleplerinin geçerlilik kazanması için ortaya çıktığını, yasa yapımına katılma yetkisini ise daha sonraki yıllarda kazandığı çıkarımında bulunabiliriz. Kralın halen Avam Kamarası üzerinde ciddi bir gücü bulunması dolayısıyla bu yetkilerin sınırının çok geniş bir şekilde çizilmemesine de dikkat etmek gerekir. Parlamento'da temsil edilme ayrıcalığına sahip yeni kasabalar kurma yetkisine sahip olan kişi kraldı ve seçim sistemi de tamamen kontrolü altındaydı. Buna ek olarak, kral 15. yüzyılda parlamento toplantılarına sıklıkla katılıyor ve parlamentoyu çağırma, tatile sokma, dağıtma, parlamentonun programının belirlenmesi, kanun tasarılarına öncülük etme ve onları değiştirebilme yetkisine sahip olması gibi önemli yetkilerle, parlamento üzerinde dikkate değer bir güç sağlıyordu.⁴⁸

Buna karşın kralın parlamento üzerinde sahip olduğu güçten bağımsız olarak parlamento, Anglosakson ve Normanların geleneksel yönetim anlayışlarının bir sonucu olan danışarak yönetme kültürü sayesinde güçlü bir geleneksel yapılagelişe sahip bir yapıya dönüşme yolunda hızla ilerlemiştir. Daha önce de değinildiği üzere, devlet finansmanında kralın tek başına vergi çıkarma yetkisinin bulunmadığının kabulü ve buna ek olarak aşağıdaki başlıkta incelenecek olan *g.o.t* ilkesinin benimsenmesi bu ilerlemenin en önemli sebeplerini oluşturmuştur.

2. Avam Kamarası'nın Hukuki Meşruiyet Kazanması

Geniş bir çeviri ile “herkesin kendini etkileyen şeyler üzerinde karar hakkına sahip olması”⁴⁹ olarak açıklayabileceğimiz *g.o.t* ilkesi 12. yüzyılda değişmeye ve gelişmeye başlayan siyasal ve toplumsal yaşamın gereklilikleri karşında Roma Hukuku'ndan alınmış ve geliştirilmiştir. İlk başta özel hukuk için kullanılan ilkenin uygulama alanının gelişmesi sayesinde feodal geleneklere ek olarak, kralın ülke yönetiminde karar alırken önemli toplumsal aktörlerle danışma zorunluluğu yeni bir hukuki temel kazanmış ve dahası devlet yönetiminde danışma zorunluluğu duyulması gereken alanlar açıklık kazanarak zorlayıcı bir yapıya bürünme şansını elde etmişlerdir.

⁴⁷ Elton, (1968), s.228

⁴⁸ Loach, (1991), s.2.

⁴⁹ İlkenin Latince'deki orijinal kullanım şekli: “*Quod omnes tangit ab omnibus approbari debet*” iken, İngilizce'de “*What touches all must be approved by all.*” dur.

Rıza kavramı ilk kez 12. yüzyılda Gratian'ın ünlü *Decretum* adlı eserinde incelenmiştir. Kavram daha önce Roma Hukuku'nda ve Hristiyan düşünürlerce ele alınmışsa da bir ilke haline gelerek teorik bir yapıya kavuşması ve yaygınlaşması bu eserle gerçekleşmiştir.⁵⁰ Yazarın temel argümanı kanunların geçerli olabilmesi için verili bir rızanın varlığının aranmasıydı. Görünüşte oldukça basit bir çıkarma gibi görünen bu argüman, çok yakın bir gelecekte siyasi iktidarın doğası özellikle de modern yönetimlerin temel felsefesi bakımından çok önemli soruların doğumuna yol açmıştır. Bu sorular şöyle sıralanabilir: i) İstenilen bir sonuca ulaşmak için hukuken kimlerin rızasına ihtiyaç duyulur? ii) Bir kişi bir başkası tarafından temsil edilebilir mi? iii) Eğer edilebilirse temsilci statüsünü nasıl kazanır? iv) Temsilciye hangi yetkiler verilmelidir ki temsil edebilsin? ve son olarak v) Temsilcinin yaptığı eylemler özelinde temsil edilenin sorumluluğu nelerdir?⁵¹

Ancak bu soruların ortaya çıkması için ilkenin kullanım alanının biraz daha gelişmesi gerekmiştir. Zira ilke, ilk olarak Roma Hukuku uygulamalarında da özel hukuk çerçevesinde kullanıldığı için dava sürecini göz önüne almış⁵² ve bu nedenle ilk aşamada öncelikli olarak kilise hukukunda ve toplumsal ilişkiler özelinde pek çok farklı durum için kullanılmış ve yaygınlaşmıştır.⁵³

İlkenin özel nitelikteki bireysel uyumsuzlukları konu almaktan çıkarak genel içerikli bazı hakların düzenlenmesinde gerekli rızanın alınmasını şart koşan temel argüman olarak kullanılmaya başlaması ise 12. yüzyılın ikinci yarısında ve 13. yüzyılın başında İngiltere ve Avrupa'da gerçekleşmiştir.⁵⁴ Sivil ve kilise hukukunun bu dönemde Roma Hukuku'ndan yaptığı sistematik adaptasyon ile birlikte hukuki anlamda ele alınabilen her türlü hakka aynı zamanda rıza gösterme unsurunun da eşlik etmesi gerektiği anlayışı yerleşmiştir. Buna göre yapılmak istenen düzenlemenin kişiler üzerinde belirli bir güce ya da yetkiye sahip olması halinde bu kişilerin hepsinin rızası alınmalıydı.⁵⁵

İlkenin ülke yönetimindeki belirli bazı kararların alınmasında dikkate alınması gereken bir kural niteliği kazanmasının İngiltere bakımından oldukça önemli sonuçları

⁵⁰ Monahan, (1987), s.97

⁵¹ Monahan, (1987), s.98

⁵² Pitkin, (1972), s.85.

⁵³ Manin, Bernard (1997) *The Principles of Representative Government*, 1. Edition, Cambridge University Press, New York, s.87; Post, (1950), s.68. İlkenin kullanım alanları için bakınız: Monahan, (1987), s.103.

⁵⁴ Monahan, (1987), s.105.

⁵⁵ Post, (1950), s.69.

olmuştur. İlkenin kabulünün bir sonucu olarak ülke yönetiminde kararların alınmasında bu kararın etkilediği herkesin öncelikle durumun görüşülmesi için davet edilmesi, bilgilendirilmesi ve kendi çıkarlarını dile getirmesine izin verilmesi ve son olarak da rızasına başvurulması gerekiyordu.⁵⁶ Lordlar Kamarası'nı oluşturan soyluların yetkileri tüm ülkeyi kapsasaydı belki bu yeni hukuk kuralı çok fazla bir önem atfetmeyebilirdi ancak 12. ve 13. yüzyıllarda herhangi bir soylunun egemenliği altında bulunmadan, kendi çıkarları doğrultusunda iç yönetimini gerçekleştiren bağımsız idari yönetim birimleri bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu birimlerin de yapılacak düzenlemelere rıza vermesi ilkenin uygulanması bakımından bir zorunluluk oluştuyordu. Bu zorunluluk sayesinde soyluluğa bağlı yönetime katılma hakkına ek olarak bir de bu bağımsız idari birimlerin seçimle belirlediği temsilcilerinin yönetime katılma hakkı ortaya çıkmıştır.

Bölgesel birimlerin ülke yönetimine katılmasının zorunlu bir unsur haline gelmesinde g.o.t ilkesinin yanında bazı hukuki gelişmelerin de etkisi olmuştur.

Daha önce de belirtildiği gibi İngiltere'de yerel yönetim birimleri zaten belirli bir topluluk yönetimi geleneğine sahipti. 12. yüzyılın sonundan itibaren İngiltere'de Common Law uygulamalarının gelişmesi ile birlikte bu toplulukların hukuki statüsü kademeli olarak değişime uğramıştır. Öncelikli olarak kolektif yapılar (*collective/corporate entity*) tüzel kişilik kazanmışlardır. Böylece bu kurgusal hukuki kişiliklerde belirli bir topluluğa ait hakların ve çıkarların varlığı anlayışı yerleşmiştir. Daha sonra ise bu tüzel kişiliklerin özel kişiler tarafından temsil edilebileceği düşüncesi gelişmiştir.⁵⁷ Söz konusu temsil ve rıza unsurları henüz demokratik bir karaktere sahip değildir: Temsilciler ilk önce atanıyorken daha sonra az çok demokratik denebilecek uygulamalarla seçilmişlerdir.⁵⁸ Sonuç olarak bu tam yetki (*plana potestas*) ile donatılmış bu temsilciler, temsil ettikleri bütün grubu etkileyecek kararlar (özellikle vergilendirmede) alabilmişlerdir.⁵⁹ Böylece hem idari birimler temsilcileri aracılığı ile vergilendirmenin düzenlenmesi noktasında söz söyleme hakkına sahip olmuşlardır hem de kral vergilendirilmenin arkasında yatan rıza unsuru nedeniyle vergi toplama sürecinde sorunla karşılaşmadan düzenli gelir elde etmeye başlamıştır.

Bu gelişmeler ile g.o.t ilkesi beraber ele alındığında toplulukların temsilcilerinin rızasının alınması hukuki bir zorunluluk haline gelmiştir. Teorinin İngiltere özelindeki ilk

⁵⁶ Post, (1950), s.7.

⁵⁷ Monahan, (1987), s.115-119.

⁵⁸ Pitkin, (1972), s.85.

⁵⁹ Pitkin, (1972), s.85; Manin, (1997), s.87.

etkisi kendisini mecliste genel oylama yapılmadıkça bedel ve yardımda bulunulmayacağı düzenleyen Magna Carta'nın 12. maddesinde göstermiştir. Düzenlemenin temel hukuksal dayanağı g.o.t ilkesi olmuş ve böylece vergi koymanın yasallığını sağlamada zorunlu birer unsur olarak temsil kurumuna ve rıza unsurunun zorunluluğuna işaret edilmiştir.⁶⁰

İlkenin benimsenme sürecindeki diğer çok önemli bir gelişme I. Edward 1295'te Galliler ve İskoçyalılara karşı açılan savaşları sürdürebilmek için vergi toplama amacıyla⁶¹ parlamentoyu toplantıya çağıran fermanında bu ilkeye dayanması olmuştur.⁶² Parlamentoda neredeyse tüm halk topluluklar aracılığıyla temsil edilmiştir. Aristokrasi, küçük rütbeli kilise mensupları, kontlukların vekilleri, şehir ve kasaba vekilleri bu meclise katılmışlardır.⁶³

Son olarak ilke her ne kadar kendi hakkı etkilenen her bir kişinin ilgili düzenlemeye rıza göstermesi şartını arasa da düzenlemenin etkilediği herkesin oy birliğine varması çoğunlukla mümkün olmayacağından ilkenin işlevsel bir şekilde uygulanması için bazı kurallar getirilmiştir.⁶⁴ i) Çoğunluk karşı fikirdeki azınlığa rağmen bir konuda karar verebilir. Kural sayesinde bireysel ihtilafların genel süreci tıkayarak karar almanın imkânsız hale gelmesi önlenmiştir. ii) Rızasını vermek üzere orda bulunmayan kişiler hukuki düzenlemeler ve/veya yasal eylemler sayesinde karar alma sürecini etkilemez. Bu kural doğrultusunda çağrılmasına rağmen yasal temsilci gönderemeyen birimlerin ya da mevcut oylamada yer almayan temsilcilerin yokluğunda alınan kararlar da tüm ülke üzerinde bağlayıcı hale gelebiliyordu. iii) Toplumu ciddi bir şekilde etkileyebilecek durumlarda kamu yararı ve refahı, genel iyilik gibi nedenlerle kralın rızasına boyun eğilmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Son kural toplumu tehlikeye atan unsurların belirlenmesinde krala pratikte neredeyse sınırsız bir yetki tanıdığı için kralın siyasal gücünü arttırarak feodal yönetimden monarşiye geçişteki en önemli etkenlerden biri olmuştur. Kural aynı zamanda İngiliz Parlamentosunun I. James ve I. Charles ile olan egemenlik çekişmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Her iki kral da bu ilkeyi öne sürerek egemenlik alanları genişletmek isterken, Parlamento geleneksel ve kazanılmış haklarını referans göstererek ilgili konuların kendi yetki alanına girdiğini öne sürmüştür.

⁶⁰ Black, (2020), s.136.

⁶¹ Sarica, (1969), s.44

⁶² Manin, (1997), s.87; Monahan, (1987), s.100.

⁶³ Sarica, (1969), s.44

⁶⁴ Monahan, (1987), s.109; Post, (1950), s.71-76.

G.o.t ilkesinin bir hukuk kuralı haline gelmesi demokratik bir yönetimin gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. İlkenin varlığına rağmen kral hala kral olmasından kaynaklanan ayrıcalıklara sahiptir ve gerek hukuksal gerekse geleneksel olarak üstünlüğü elinde tutmaktadır.⁶⁵ Yine de bu üstünlük ve sahip olduğu ayrıcalıklar ona sadece kendi iradesine bağlı sınırsız bir güç kullanma yetkisi vermemektedir: Dönemin yönetim anlayışına göre kralın yasalara uymaması halinde bunlara karşı direnme mümkün bazen de zorunludur.⁶⁶ Dolayısıyla yeni olan şey, kralın geleneksel düzenlemelerin dışına çıkmak istemesi halinde yeni düzenlemenin etkilediği herkesin rızasını almak zorunluluğunun doğmasıdır. Bu gelişme özellikle olağandışı vergilendirme (örneğin savaş vergileri) açısından çok büyük etkilere sahip olduğu için varlığını büyük ölçüde vergilendirme yetkisine borçlu olan parlamentonun ülke yönetiminde vazgeçilemez bir kurum olmasını ve yetki ile görevlerinin biçimlenmesini sağlamıştır. Zira 14. yüzyıldan itibaren kralın parlamentonun rızası olmadan olağandışı durumlarda para toplayamayacağı anlayışı yerleşmişti. 1390'dan itibaren ise vergilerin konulması Avam Kamarası'nın ayrıcalığına dönüşmüştü, Lordlar Kamarası sadece olurlarını bildiriyordu.⁶⁷

Kralların soyluların rızası yanında neden temsilcilerin de rızasını alma zorunluluğu hissettiği sorusuna aslında birbirine bağlı olan iki farklı cevap verilebilir: Birincisi temsilcilerin rıza vermeleri sayesinde kralın aldığı kararların uygulanma gücü artıyordu, çünkü temsil ilişkisinin kurulması sayesinde bu temsilcileri gönderen idari birimler temsilcilerinin kararları ile bağlı hale geliyorlardı. Diğer bir anlatımla temsil uygulamasının altında yatan rıza verme eylemi ile birlikte siyasal yükümlülük ve itaat ilişkisi, siyasal iktidar ve toplum arasında kurulmuş oluyordu.⁶⁸ İkinci olarak ise Roma ve feodal hukuk teorisine göre kralın gücü sınırsız değildi, kral mevcut hakları koruyan ülke kanunlarına göre hareket etmeliydi. Dolayısıyla kral meşru bir zeminde hareket etmek istiyorsa hukuk kuralları ile bağlıydı ve g.o.t ilkesi de bu kurallardan birisiydi.⁶⁹ Bu açıdan bakıldığında ilkenin kullanılması halk egemenliği teorisinden ziyade kralın hukuk kurallarına olan bağlılığından doğmuş ve tam da bu nedenle başlangıçta çok sıkı bir şekilde uygulanmamıştır.⁷⁰ Ek olarak kralın temsilcilerin rızasını almasının demokratik bir eylem olarak tanımlanması mümkün değildir. İlke her ne kadar “herkesin” rızasının alınmasını

⁶⁵ Post, (1950), s.77

⁶⁶ Grimm, Dieter (2015), Sovereignty: The Origin and Future of a Political and Legal Concept, (Translated by: Cooper, Belinda), Columbia University Press, New York, sb.

⁶⁷ Loach, (1991), s.1-2.

⁶⁸ Manin, (1997), s.91.

⁶⁹ Post, (1950), s.77.

⁷⁰ Pitkin, (1972), s.85.

gerektirse de parlamentoda temsil edilen gruplar toplumun çok küçük bir kısmını oluşturan, toplumun üst katmanına ait olan kişilerdi ve bu kişilerin büyük bir kısmı da Lordlar Kamarasında yer alacak kadar güçlü olmayan alt sınıf/küçük soylulardı. Bu nedenle büyük bir ekonomik güce veya unvana sahip olmayan ama toplumun büyük bir kısmını oluşturan kişiler parlamentoda temsil edilmemelerine rağmen, alınan kararlar ile bağlıydılar.

Her ne kadar ilkenin demokratik esintiler taşımadığına dikkat çekilmesi ilkenin uygulanmaya başlandığı zaman ve mekândan bağımsız ele alınmaması açısından önemli olsa da bu yaklaşım ilkenin öneminin azımsanmasına neden olmamalıdır. Bu ilke sayesinde 14. yüzyıl gibi oldukça erken bir dönemde temsil ve rıza kavramları toplumda yer edinmeye başlamış ve 16. yüzyılın sonunda parlamento, kendisinin tüm ülkeyi temsil ettiğini, bu nedenle de ülke yönetiminde meşru ve dokunulamaz bir hakka sahip olduğunu iddia edebilmiştir.

C. Parlamentonun Devlet Yönetiminde Zorunlu Bir Unsur Haline Gelmesi

İngiltere kabaca 15. yüzyıl itibariyle merkezi bir yapıya kavuşmaya başlamış, başta ulusal kilisenin kurulması olmak üzere 16. yüzyılda yaşanan gelişmeler sayesinde Parlamento merkezi yönetimin anahtar unsurlarından biri haline gelmeyi başarmıştır. Bu gelişmede yönetici sınıfın bir bütün olarak merkezileşmiş bir devlet taraftarı olması da önemli bir rol oynamıştır.⁷¹ Zira 16. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan ulusal ve uluslararası ticaretin dönemsel ihtiyaçları ve gereklilikleri, ticaretle uğraşmak isteyen üst sınıfları devletin iş birliğini ve koruyuculuğunu aramaya itmekteydi.

1. Parlamentonun Hukuki ve Toplumsal Temellerinin Güçlenmesi

a. Ulusal Kilisenin Kurulması

Parlamentonun devlet yönetiminin ayrılmaz ve önemli bir parçası olmasını sağlayan ve İngiliz devlet yönetim anlayışının temel karakteristiğini vurgulayan “*king in Parliament*” ilkesinin temelini oluşturan olaylardan biri ulusal İngiliz Kilisesi’nin kurulmasıdır. İngiltere’nin 16. yüzyılda Roma Kilisesi’nden ayrılmak gibi radikal bir eyleme neden başvurduğunun anlaşılması için Reformasyon öncesi döneme kısaca bir göz atmak gerekir.

⁷¹ Manning, Brian (1956), “The Nobles, the People, and the Constitution”, Past & Present, No. 9, s.48.

Avrupa’da o dönemde Kral, kilise, feodal beyler ve bölgesel otoriteler (örneğin şehir ve localar) gibi pek çok siyasi otorite figürü olması nedeniyle parçalanmış bir egemenlik yapısı bulunmaktaydı.⁷² Siyasi figürlerden hiçbiri mutlak egemenliğe sahip olmadığı gibi, yönetsel yapılar henüz kurumsallaşmadıkları için egemenlik soyut bir varlığa değil kişilere ait olan bir güç olarak görülmekteydi.⁷³ Egemenliğin toprak sahipliğine ve kişilerin karakteristik özelliklerine bağlı olması sonucunda siyasal egemenlik parçalı bir yapıya sahipti ve zamana ve olaylara göre değişiklik gösterebiliyordu. Böyle bir egemenlik yapısı Avrupa’da din ve siyasetin birbirinden ayrılmasını imkânsız hale getirerek kilise, kral, feodal beyler gibi birden çok egemen aktörün doğmasına neden olarak mutlak egemenliğin doğuşunu engellemiştir.⁷⁴ Zamanla kilise ve kralların diğer aktörlere karşı güç toplayarak merkezileşmeye başlamaları bu iki siyasal otorite arasında mutlak egemenlik için güç savaşlarının doğmasına sebep olmuştur.

Orta Çağ’da toplumsal yaşamı oluşturan temel ve baskın değerlerin dini bir temele sahip olması Kilise’ye toplum üzerinde çok büyük güce sahip olma avantajını veriyordu. Öte yandan gelişen sosyal, ekonomik ve hukuksal hayat sebebiyle Kilise’nin otoritesine paralel olarak seküler/sivil bir yaşam tarzı da gelişmeye başlıyordu ve bu durumda dünyevi yönetici olan kralların otoritesini güçlendiriyordu. İşte Papalığın otoritesine karşı bir söylem oluşturma amacıyla krallar tarafında Kilise’ye karşı girişilen egemenlik savaşları, egemenlik kavramının ilk önce pratikte sonra da teoride doğmasına yol açmış⁷⁵ ve gelişmelerin sonucu olarak İngiltere, Danimarka ve İsveç kendi ulusal kiliselerini kurmuşlardır.

Peki, İngiltere’nin ulusal kilisesini kurmasına yol açan kendine özgü sebepleri nelerdir? Öncelikli olarak belirtildiği üzere kilise oldukça önemli bir siyasal otoriteydi. Daha farklı bir şekilde söylemek gerekirse, kilise çok fazla toprağa sahipti: Reformasyon öncesinde toprakların dörtte birini elinde tutuyordu ve pek çok bölgede en büyük toprak sahibiydi.⁷⁶ Toprak sahipliğine bağlı olarak kilise vergi toplama, yargılama, toplumsal yardımların sağlanması gibi önemli yönetsel yetkileri elinde tutuyordu. Oldukça mühim bir zenginliğe sahipti ve hem dinsel hem de entelektüel ayrıcalıkları elinde tutuyordu. Dini yorumlama ve uygulama ayrıcalığının kiliseye ait olması nedeniyle kilise neredeyse tüm

⁷² **Jakson**, (2007), s.29.

⁷³ **Grimm**, (201), s.b.

⁷⁴ **Jakson**, (2007), s.36.

⁷⁵ **Jackson, Robert** (2007) Sovereignty: Evaluation of an idea, 1. Edition, Polity Press, United Kingdom, s.xi, 6.

⁷⁶ **Yerby**, (201), s.119.

toplumsal yaşamı şekillendiriyor ve kendi meşruluk zeminini oluşturunyordu. Bu durum da gelişmekte olan devlet otoritesi için büyük bir tehdit oluşturunyordu.

Kilisenin bu yerel etkilerinin dışında onun Roma Kilisesi'ne bağlı olması seküler egemenlik üzerinde bazı sorunlara da yol açıyordu. Roma Kilisesi pek çok ülkeyi içerisine alan dini ve siyasal bir otorite olduğu için bu ülkelere karşı kendi çıkar ve politikalarını savunuyor ve bu yaklaşımının sonucunda hem İngiltere'deki kiliselerin hem de devletin işleyişine karışıyordu. İngiltere açısından ise Kilise'deki yabancı müdahaleler hoş görülüyor ve kilisenin finansal kaynaklarının daha iyi kullanılabileceğine inanılıyor.⁷⁷ Kilisenin iç işleyişine yapılan müdahalelerden daha önemli bir sorun olarak devletin gelirlerinden Papalığa ciddi bir para akışı vardı ve Papalık aynı zamanda devlet yönetiminde etkili bir grup olan ruhban sınıfı üzerinde ciddi bir güce sahipti.⁷⁸ Bu güç nedeniyle krallar büyük toprak ve imtiyaz sahibi olan ruhban sınıfını denetim altında tutmak için Papalık ile iş birliği içine girmek zorunda kalıyorlardı.⁷⁹ Bütün bunlara ek olarak, Papalık nezdinde önemli görülmemenin yarattığı sonuçlar vardı: 1529'a kadar İngiltere, Fransa, Kutsal Roma İmparatorluğu ve İspanya ile aynı seviyede görülmeyerek uluslararası ilişkilerde ikinci sıraya konuyordu. İngiltere'nin kendini dışlanmış hissederek ulusal gururunun incinmesine sebep oluyordu. Bundan daha da önemli olarak İngiltere, Papalığın gücünden ve servetinden diğer gözde devletler kadar yararlanamıyordu.⁸⁰

Tüm bu sebeplerden dolayı Roma Kilisesi'nden ayrılarak bağımsız bir ulusal kilise kurulması bağımsız, egemen bir devlet olma isteği ile açık bir şekilde bağlantılıdır. Dönemin Roma Kilisesi'nin toplumsal, siyasal ve hukuki hayatın düzenlemesinde ve kabul görmesinde sahip olduğu meşrulaştırıcı kaynakların ne kadar hayati bir öneme sahip olduğu göz önüne alındığında seküler bir yapı olan devletin ulusal kilise kurma kararını nasıl meşrulaştıracağı sorusu büyük bir önem arz etmiştir. Kral çözümü temsil kurumu sayesinde Parlamantonun ülkenin sesini ve rızasını dile getirmedeki biricikliğini vurgulayarak egemenliğin temelini seküler bir yasaya dayandırmakta bulmuştur. İsveç ve Danimarka'da olduğu gibi İngiltere'de de bu sorun Parlamento'dan çıkartılan *The Act of*

⁷⁷ Loach, (1991), s.73.

⁷⁸ Jackson, (2007), s.45-46.

⁷⁹ Hill, Christopher (2015) İngiliz Devrimler Çağı: Demokratik Devremden Sanayi Devrimine 1530-1780, (Çeviren: Akalın, Lale), 1. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, s.56.

⁸⁰ Hill, (2015), s.42

Restraint of Appeals (1532) adlı yasa ile çözülmüştür.⁸¹ Yasanın başlangıç kısmında İngiltere'nin bir imparatorluk olduğu söylenmiş, böylece kral başka hiç kimseye bağımlı olmadan sınırlandırılmadan ülkeyi yönetebilirdi ve maddi manevi bütün gücün kaynağı olduğu dile getirilmiştir.⁸²

Roma'nın İngiltere üzerinde sahip olduğu etkiden hoşlanılmaması noktasında, parlamentonun büyük bir kısmı kral ile aynı fikirde olmuştur.⁸³ Ortak kabul sayesinde parlamentonun birleştiriciliğine dayanılarak, kral, soylular ve avamın birlikte verilen rızası sayesinde parlamento kararlarının arkasında tüm ülkenin onayı olduğu kabul edilmiş ve bu değiştirici güç sayesinde kiliseden bağımsız bir egemenlik kararının meşruluğu sağlanmıştır. “Doğruluğun” kaynağı olan Kiliseyi alt edebilecek, “evrensel” rızaya dayanan bir Parlamentonun varlığı kabul edilmiş ve Roma Kilisesi'nin dini temelli meşruluk iddiası egale edilerek ulusal iradeye bağlı bir meşruluk zemini oluşturulmuştur. Böylece Kral çıkarılan yasalar için Kilise karşısında moral-ahlaki bir temel oluşturabilmiştir. Dolayısıyla Kilise'ye karşı meşruluğun ve bağımsızlığın kanıtlanması için yasaların katı bir şekilde dokunulmaz ve meşru olduğu vurgulanmıştır.⁸⁴

Ulusal kilisenin kurulma sürecinde parlamentonun kraliyetle birlikte çalışarak yeni düzenin yasal zeminini oluşturması ve Roma'dan ayrılma kararının bu yasaların üç zümreyi temsil etme niteliği ile haklılaştırılması parlamentonun devlet yönetiminde sahip olduğu etkiyi önemli bir biçimde değiştirmiştir. Bu zamana kadar parlamento her ne kadar vergi kanunlarının yapılmasında asli unsurlardan birini oluştursa da asıl görevi yasa yapmak değil, yasanın bildirimini ve yorumlamasını yapmak olmuştur. Kral parlamentoda üstünlüğü elinde tutarken, Lordlar Kamarası Avam Kamarası'na göre üstün bir pozisyona sahipti. Ancak *Reformasyonla* birlikte Parlamento yasaları (*statute law*) farklı bir şekilde egemenlik gücü kazanarak Common Law, kilise yasaları ve doğal yasalara karşı olan ikincilliğinden kurtulmuştur.⁸⁵ Parlamentonun bütün ülkeyi temsil etme yetkisine dayanan ilk egemen ve seküler yasa 1530'larda yapılmıştır.⁸⁶

⁸¹ Jackson, (2007), s.45; Hill, (2015), s.57; Yerby, George (2016) *The English Revolution and the Roots of Environmental Change: The Changing Concept of the Land in Early Modern England*, First Edition, New York Routledge. s.140.

⁸² The Ecclesiastical Appeals Act 1532, (24 Henry VIII, c. 12). Metin için bk.: Durham University, http://familyrecords.dur.ac.uk/nei/NEI_24Henry8c12.htm, (s.e.t. 18.02.2021).

⁸³ Loach, (1991), s.73.

⁸⁴ Yerby, George (2008), *People and Parliament: Representative Rights and the English Revolution*, 1. Edition, Palgrave Macmillan, New York, s. 31, 177.

⁸⁵ Elton, (2003), s.17; Yerby, (2008), s. 31; Elton, (1968), s.230-233.

⁸⁶ Yerby, (2016), s.121.

Ulusal kilisenin kurulmasını sağlayan yasa sonucunda: i) Papalığa para akışı kesilmiş, ii) Kilisenin yargılama yetkisi ciddi biçimde sınırlandırılmış, iii) Manastırlar lağvedilmiş iv) Kiliseye ait olan bütün mal varlıkları devlete aktarılmış ve v) Kral kilisenin başı yapılmıştır.⁸⁷ Siyasal güç açısından Reformasyonun öncelikli etkisi kralın egemenliği üzerinde gerçekleşmiştir. Kral kiliseyi kontrol altına alarak kendi otoritesini güçlendirmiş ve egemenliğine karşı önemli bir tehditten kurtulmuştur.⁸⁸ Daha sonraki gelişmelere bakıldığında kazanılan bu gücün bazı dezavantajları olduğu da rahatça görülebilir. Zira Reformasyonu gerçekleştiren ve meşru hale getiren anahtar unsurun bunun parlamento tarafından kabul edilen bir yasa olmasıydı. Dolayısıyla *kral parlamentosunda olduğu zaman (king in his Parliament)* mutlak bir gücü⁸⁹. Diğer bir anlatımla Parlamento ve kral birlikte hareket ettiklerinde durdurulamazlardı. Bu anlayışın parlamento ve kral arasındaki güç dengeleri üzerinde ileride dönüştürücü etkileri olacağı açıktır, ama incelediğimiz döneme geri dönecek olursak kralın tebaası üzerindeki egemenliği şu şekilde dile getiriliyordu: “Parlamentosundaki kral, tebaasının sadece bedenleri üzerinde değil, aynı zamanda ruhları üzerinde de yetkili olan yüksek egemendir”.⁹⁰

VIII. Henry parlamentonun öneminin bu kadar öne çıkartılmasından, üstünlüğün Parlamento içinde olduğu söyleminden mutlu olmamış, bu nedenle bir orta çağ söylemi olan, parlamentonun sadece kutsal olanı deklare ettiği anlayışını kabul etmiştir. Ama herkesin rızasını içerdiği için parlamento yasalarının egemen olduğu düşüncesi oldukça güçlü bir etkiye sahip olmuştur ki söylemin etkilerinin yumuşatılması kolay olmamıştır.⁹¹ Öyle ki VII. Henry’nin kızı Katolik Kraliçe Mary yönetimi sırasında Kilise yasalarının üstünlüğünü yeniden kurmak ve Papalığa geri dönmek istediğinde bunun sadece parlamento yasaları ile yapılabileceğini fark etmiştir.⁹² Aradan geçen kısa zamana rağmen egemen yasaların sadece parlamentoda yapıp kaldırılabilceği ilkesinin yerleşmiş olması, bize İngiliz siyasal geleneğinin yeni kural ve anlayışların uygun şartların oluşması halinde zamanla temel ilkelere dönüştürme özelliğini yeniden gözler önüne serer.

⁸⁷ **Jenkins, Simon** (2020) İngiltere’nin Kısa Tarihi, 2.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.113-116; **Jackson**, (2007), s.45-46.

⁸⁸ **Manning**, (1956), s.46.

⁸⁹ **Chrimes**, (1970), s.93;

⁹⁰ “Parlamentodaki kral zamanda uyruklarının yalnızca bedenler üzerinde değil aynı ruhları üzerinde de sorumlu olan, halk üzerinde yüksek egemendir.” (“*The king in his parliament is the high sovereign over the people, which hath not only charge over the bodies, but also over the souls of his subjects*”. Christopher St German, Doctor and Student, ed. T.F.T Plucknett and J.L. Barton, (Seldon Society 91, 1974), p.232. (Akt: **Yerby**, (2008), s.31.)

⁹¹ **Yerby**, (2016), s.142.

⁹² **Guy, John** (1988) Tudor England, First Editon, London, Oxford University Press, s.133-134.

Reformasyon Parlamento için bir dönüm noktası oluştursa da daha önce de belirtildiği gibi öncelikli olarak kralın gücünü arttırmasına sebep olmuştur. Gerek VIII. Henry gerekse I. Elizabeth döneminde devlet hala monarşik bir yapıdadır. Ancak 17. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte yasama vergilendirmede asıl karar verici olmuş ve kral parlamento çoğunluğu olmadan yönetememeye başlamıştır.⁹³ Dolayısıyla Reformasyon'un Avam Kamarası için önemi, Kamara'nın yasa yapımında esaslı, temel bir unsur haline gelmesi olmuştur. Kamara'nın bu değişimdeki en önemli ve ihtiyaç duyulan niteliği temsili bir organ olması nedeniyle fiilen olmasa da teoride tüm ülkenin rızasını taşıyor olmasıydı.

b. Ekonominin Gelişmesi ve Toplumsal Yapının Değişimi

16. yüzyılın başlarından itibaren kapitalizmin temelini oluşturacak olan adımlar⁹⁴ küçük de olsa atılmaya başlanmıştır: Amerika keşfedilmiş, oradan ithal edilen gümüş ve altın gibi değerli madenler sayesinde devlet ekonomileri gelişmiş, uluslararası ticaret artmış, tarımsal temelli ekonomi ve ticaret gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmeler 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyıl başına kadar Avrupa'da pek çok önemli toplumsal ve siyasi gelişme üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur. İngiltere'de bu gelişmelerden nasibini almış ve özellikle tarım, dokuma sanayii ve uluslararası ticaret alanlarında önemli gelişimler görülmüştür. Özellikle tarımsal üretimde görülen gelişmeler İngiltere'nin ekonomik ve sosyal hayatını dönüştürücü etkilerde bulunmuştur.

16. yüzyıl başına kadar İngiltere'de kapalı bir tarımsal üretim vardı, ürünlerin üretimi ve artı ürünlerin kullanılması geleneksel uygulamalara göre yapıliyordu. Tarımsal topraklar çoğunlukla birbirinden farklı yerlerde bulunan küçük şeritler halinde kullanılıyordu ve bunların sınırları günümüzdeki uygulamalardan farklı olarak belirgin işaretlerle belirlenmiyorlardı.⁹⁵ Hem arazinin parçalı durumu hem de o dönemin üretim şartları, geleneksel yapılageliş uygulamaları nedeniyle tarımsal üretimde çiftçiler birbirlerinin eylem ve kararlarından bağımsız hareket edemiyorlardı. Doğal olarak bu durum ürün çeşitliliği ve miktarını olumsuz bir şekilde etkiliyordu. Hane tüketimi veya

⁹³ **Gough, J. W.** (1961) *Fundamental Law in English Constitution History*, London, Oxford University Press, s.67-68; **Manning**, (1956), s.44-5; **Hill, Christopher** (2016) *İngiltere'de Devrim Çağı: 1603-1714*, (Çeviren: Kocabaşoğlu, Uygur), 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.14. Tudor hükümdarları Avam Kamarası'nı kendi amaçları için kullanmada oldukça başarılı olmuşlardır. Ancak Kamara'nın manipüle edilmesi aynı zamanda onun yetki alanını genişletilmesi ve yeni yapılagelişlerin oluşması anlamına da gelmiştir. **Hopcroft, Rosemary L.** (1999) 'Maintaining the Balance of Power: Taxation and Democracy in England And France, 1340-16882, *Sociological Perspectives*, Vol. 42, No. 1, s. 87. Bu nedenle monarşinin güç kazandığı dönemlerde bile Avam Kamarası'nın yetkileri gelişmeye devam edebilmiştir.

⁹⁴ Daha ayrıntılı bilgi için bkz: **Beaud, Michel** (2018) *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*, (Çev: Başkaya, Fikret) 3. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 011 s.15-62.

⁹⁵ **Huberman**, (1995), s.13; **Yerby**, (2016), s.18.

küçük pazarlar için yapılan üretimden ziyade piyasa için yapılan üretimin daha kârlı hale gelmeye başlamasıyla, üretimi arttırmak için çitleme adı verilen bir uygulamaya geçilmiştir. Daha önce söz edilen küçük ve dağınık toprak parçaları birleştirilerek etrafları çitlerle çevrilerek özel kullanıma hasredilmeye başlanmış, geniş alanlar özel kişilerin üretime açılmış ve bu alanlar ya kâr amaçlı tarımsal üretim için ya da dokuma sanayide yününden yararlanılmak üzere koyun yetiştirilmesi amacı ile kullanılmışlardır.

Çitleme uygulamalarının azımsanamayacak derecede katkıda bulunduğu ekonomik gelişmeler ile bireysel mülkiyetin ön plana çıkmaya başlanmasıyla o zamanına kadar varlıklarını sürdüren geleneksel hakların da değişim sürecini başlatmıştır. Geleneksel feodal anlayışın bir sonucu olarak toprak üzerinde mutlak bir hak iddia edilen, özgürce kullanıma açık bir nesne olarak görülüyordu. Var olan her şey Tanrı'ya ait olduğu için toprak da Tanrı'nın emaneti olarak görülüyor ve genel iyilik için kullanma kaydı ile insanlara bahşedildiğine inanılıyordu. Hem toprağın kullanımının “genel yarar” ve dini inanışlar temelinde sınırlanması hem de feodal düzeninin temelini oluşturan sadakat ve kişisel ilişkilerin toprak sahipliği üzerinden gerçekleşmesi sonucunda toprağın kullanım biçimi ve el değiştirme sıklığı oldukça sınırlandırılmıştır. Oysa toprağın piyasa için kâr getiren bir araç, alınıp satılabilecek bir nesne olarak kullanılabileceğinin fark edilmesi ile geleneksel anlayış zamanla değişmeye başlamıştır.⁹⁶

Geleneksel anlayışın yerini bireysel mülkiyetin ayrıcalığına bırakmasının en önemli nedenlerinden biri 16. yüzyılda yaşanan büyük enflasyon krizi olmuştur. Enflasyon ekonomik açıdan güçsüz grupları derinden sarssa da piyasa için üretim yapabilecek kadar açık görüşlü ve fırsatları kendi lehlerine kullanıma yeteneğine sahip kişilerin bu emeklerini kara dönüştürmesini sağlamış ve bu süreç sonunda da toprak ticari bir nesne olarak ciddi bir önem kazanmıştır. İlerleyen dönemlerde Roma Kilisesi'nden kopuşun ardından Kilise topraklarına el konularak bunların kraliyete ek gelir sağlama amacı ile alım-satıma konu edilmesi, toprağın önemini iyice arttırarak toprağın hukuki statüsünün değişimini hızlandırmış ve “mülkiyet” ve “piyasa” kavramlarının insanların hayatlarına girmesine neden olmuştur.⁹⁷

⁹⁶ Yerby, (2016), s.22. 16. yüzyılda tarım alanında yayımlanmaya başlayan kitaplar bu kopuşu gözler önüne sermektedir. Bu kitaplarda kârın ve verimliliğin artması için akılcı çözümler sunulmakta ve bu çözümlerde dini ve ahlaki temellerden çok piyasanın durumu göz önüne alınmaktaydı. Yerby, (2016), s.49.

⁹⁷ Yerby, (2008), s.53

Bireysel mülkiyetin geleneksel haklara kıyasla öncelik kazanmasının en kolay fark edilebilir etkisi toprağın üzerindeki geleneksel hakların ortadan kalkmaya başlaması olmuştur.⁹⁸ Geleneksel uygulamada toprak o bölgede yaşayan gruba ait olarak düşünüldüğü için toprağın sağladığı yararlardan da herkes yararlanabilmiştir: odun toplama, avlanma, hayvanların otlatılması gibi. Hem üretim yapılan toprakların büyük ölçekli tarım arazilerine dönüştürülmesi hem de ortak alanların kaybı nedeniyle güçsüz köylüler zarar görmüşler ve toplumsal yapı değişmeye başlamıştır. Bir başka etki de geleneksel hukukun toprak zilyetliği üzerindeki koruyuculuğunu kaybetmesinde görülmüştür: Çitlemeler ile birlikte kişiler geleneksel hukuk tarafından korunan kullanım haklarını ya çeşitli uygulamalarla ya da hukukun iyi uygulan(a)maması sebebiyle kullanamamışlar ve topraklarını kaybetmişlerdir. Bunun sonucunda toprak sahipliği ve onun beraberinde getirdiği zenginlik ve özgürlükler belirli bir grubun elinde toplanmaya başlamıştır.⁹⁹

Geleneksel anlayışın yavaş yavaş terk edilmeye başlanmasının hem nedeni hem de sonuçlarından biri tarımsal üretimin yanında sanayi ve ticaretin gelişmesidir. Özellikle Amerika'nın keşfi ve uluslararası ticaretin hız kazanması ile koloncilik faaliyetleri önemli bir zenginlik kaynağı haline gelmeye başlamıştır. Kraliyetin uzunca bir süre uluslararası ticareti desteklemek yerine bu alanı daha çok vergi kaynağı olarak görmesi ülke içinde kutuplaşmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Gerçekten Hollanda ve İspanya gibi dönemin güçlü rakip devletleri tüccarlarını deniz aşırı ticarete aktif bir şekilde korurken, İngiltere kendi tüccarlarını dönemin önemli tehlikelerinden olan korsanlığa karşı ya da rakip ülkelerle deniz aşırı ticarete yaşanan çıkar savaşlarında korumuyor hatta zaman zaman onların aleyhine olacak dış politikalar izleyebiliyordu.¹⁰⁰ Benzer bir şekilde Kraliyetten destek veya teşvik alamayan küçük üretici, aristokrasiden ve gentry'nin üst kısımlarından farklı olarak üretim yapma kapasitesine sahip olduğu için Amerika ve Batı Hint Adaları'nın yönetimini ele geçirmişlerdir. Üretim yapmaya çok istekli olmayan aristokrasi ve gentry'nin üst kısmı ise Akdeniz, Avrupa ve Doğu ticaretini elinde tutmuştur. Kraliyetin koloni ticaretini sıklıkla aristokrasi lehine olacak şekilde desteklememesi ve de sıklıkla kendi ekonomik çıkarları için ticari gelirlere göz dikmesi

⁹⁸ **Wood, Ellen Meiksins/ Wood Neal** (1997) *A Trumpet of Sedition: Political Theory and the Rise of Capitalism, 1509-1688*, 1. Edition, New York University Press, Washington Square, s.15; **Yerby**, (2016), s.74.

⁹⁹ 16. yüzyılın ortalarında %12, 16. yüzyılın sonlarına doğru %20-25, 1680'de ise %70 oranında kişi toprağa sahip değildi. **Overton**, (1996), s.179.

¹⁰⁰ **Hill, Christopher** (1993) *1640 İngiliz Devrimi*, (Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu), 1. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, s.103; Hill, (2016), s.57.

kolonici tüccarlar ile kraliyet arasında çıkar çatışmalarının yaşanmasına sebep olarak ülke içinde farklı çıkar gruplarının oluşmasına neden olmuştur.¹⁰¹

Ticaretin hızla gelişmesi toplumsal grupların değişimini de zorunlu kılmıştır. Dönemin ekonomik değişimlerine ayak uydurmayı başararak piyasa üretimi yapmaya başlayan, sermayesini koruyarak büyümeye çalışan büyük küçük her çiftçi, gentry ya da aristokrat zenginleşirken, ayak uyduramayan aristokrasi güç kaybetmeye başlamıştır.¹⁰² Aristokrasinin gelişen tarımsal kapitalizme ayak uyduramamasının pek çok sebebi vardır: yeteneksizlik, isteksizlik, sermaye eksikliği veya mülklerin yapısından dolayı işletmelerinin ve kara geçirilmesinin zorluğu gibi.¹⁰³ İçine düşülen zorluktan çıkılmak için birbirinden farklı pek çok yol denense de aristokrasi tarafından sıklıkla tercih edilen ve en önemli etkilere sahip olan seçenek kuşkusuz Kraliyetle olan yakın ilişkilerini kullanarak patent ve tekel ayrıcalıklarından yararlanmaları olmuştur.¹⁰⁴ Gentry ise süreçten güçlenerek çıkan kesim olmuştur. Bu grup kendi içinde çok dağınık bir yapılanmaya sahipti ve pek çok ekonomik grubu içinde barındırıyordu. En üst katman büyük topraklara sahip, kira gelirleri ile geçinen soylu bir aileden gelen ama en büyük oğul olmamaları nedeniyle soylu sıfatı taşıyamayan kişilerdi.¹⁰⁵ Grubun çekirdeğini ise yeomandan zengin soylulardan fakir olan topraklı kişiler, güçlü çiftçiler, hukukçu, ilahiyatçı, tıp uzmanları gibi profesyonel meslek sahipleri ve zengin tacirler oluşturuyordu. Köylünün, soyluların, kraliyetin ve kilisenin elinden çıkan bütün toprakların 16. yüzyılın ortalarından itibaren bu grubun elinde toplanmaya başlamasıyla, 1600'e gelindiğinde gentry'nin toplam serveti soyluların, piskoposların, dekanların ve dini soyluların servetinin nerdeyse üç katına ulaşmıştır. Toprak zenginliklerinin bu derece artması onları ülke yönetimine katılımının mülk şartına bağlı tutulduğu bir siyasi sistemde önemli bir özne haline getirmiştir.¹⁰⁶ Bu önemin gentry'nin sadece toprak zenginliğine ve ticaretle olan yakın ilişkilerine de bağlanması mümkün değildir. Püriten ahlakın etkileri ve ticari yaşamın gerektirdiği nitelikler nedeniyle bu grup oldukça eğitimliydi, bağımsız bir birey olma anlayışına sahipti, kendine ait ahlaki değerleri vardı ve kendi ihtiyaç ve isteklerini anlayıp buna göre gerekli adımları atma

¹⁰¹ **Manning, Brian** (1996) *Aristocrats, Plebeians and Revolution in England 1640-1660*, Pluto Press, London, s.62-66.

¹⁰² **Moore, Barrington** (2016), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, (Çevirmen: Şenel Alaeddin/ Tekeli, Şirin), 2. Baskı, İstanbul, İmge Yayınları, s. 32; **Hill**, (1993), s.25-26; **Hill**, (2015), s.91.

¹⁰³ **Tawney, R. H.** (1941) 'The Rise of the Gentry, 1558-1640', *The Economic History Review*, Vol:11, No: 1, s.9; **Hill**, (1993), s.32.

¹⁰⁴ **Hill**, (2015), s.94; **Tawney**, (1941), s.11; **Manning**, (1996), s.62-64.

¹⁰⁵ **Manning**, (1996), s.6; **Hill**, (2015), s.43, d.5.

¹⁰⁶ **Tawney**, (1941), s.5

konusunda da istekliydi. Elllerinde bulunan siyasi güç ile birlikte kullanıldığında onları siyasi ve toplumsal düzeni değiştirebilecek önemli bir özen haline getiren de bu özellikleriydi.

Tüm bu değişim ve gelişmelere bağlı olarak ekonomik çıkarları birbirinden farklı olan iki güçlü çıkar grubu oluşmuştur: Bir yanda gelişen ticarete ayak uydurmaktan ziyade ondan yararlanmaya çalışan Kraliyet ve aristokrasi, diğer yanda ise ticarete başat güç haline gelen ve gittikçe güçlenen gentry. İngiltere'yi diğer Avrupa ülkelerinden farklı bir siyasal-kültürel yapıyabüründüren ve siyasi gelişmelerin, kurumların daha farklı bir yapıda ortaya çıkmasını sağlayan kendine özgü bir özelliğe burada dikkat çekmek gerekir. Toplumsal sınıflar arasındaki ayrımın çok katı sınırlarla çizilmemiş olması dolayısıyla, Avrupa'nın aksine burada ekonomik ve siyasal bölünmeler toplumsal sınıflara denk düşmemektedir. Bunun sonucunda Kıta Avrupası'ndan farklı olarak ticaret ile uğraşan aristokratlar olduğu gibi ticaretle uğraşması sayesinde büyük miktarda toprağa sahip soylu olmayan tacirler de bulunmaktaydı. Bu nedenle burjuvazi ve aristokrasi birbirinden katı sınırlarla ayrılmak yerine iç içe geçmişti.¹⁰⁷ İç savaş öncesi ve sırasında yaşanan kutuplaşma bu nedenle sınıflar farklılığı temelinde değil, Kraliyet ya da Parlamantonun temsil ettiği değerler temelinde yaşanmıştır.

16. yüzyılın ikinci yarısında ticaretin gelişmesi için iç barışın sağlanması, kanunların ülke çapında uygulanması, yabancı rakiplerin defedilmesi ve yabancı ülkelerdeki ticari çıkarıcıların korunması gibi pek çok neden yüzünden güçlü bir devlete ihtiyaç duyuluyordu. Bu istekler aynı zamanda modernleşen devletin de gereksinimleri olduğu için 17. yüzyılın başına kadar ticaretle ilgilenen gruplar ile devlet yönetimi arasında sağlam bir çıkar birliği bulunuyordu.¹⁰⁸ Elizabeth döneminin sonlarına doğru çıkar birliğinin yerini almaya başlayan huzursuzluk, Stuart hanedanları ile birlikte ciddi çekişmelere dönüşmüştür. Bu gelişmenin en önemli nedenlerinden biri kraliyetin gelir kaynaklarının gittikçe değer kaybederken, savurganlık, savaş giderleri ve enflasyon gibi pek çok nedenle giderlerinin artmasıdır. Kraliyetin öncelikli amacı gelirlerini arttırmakken, gentry'nin öncelikli amacı ise kendi istek ve çıkarları çerçevesinde belirli bazı politikaların kabul edilmesiydi. Elizabeth iyi bir yönetici olarak Kamara ile Kraliyet arasındaki dengeyi sürdürmeyi başarırken Stuart hanedanlarında bu denge bozulmaya başlamış ve en sonunda Kraliyet ve gentry arasındaki birliktelik yavaş yavaş ortadan kalkmıştır.

¹⁰⁷ Moore, (2016), s.48; Hill, (2016), s.134, Tawney, (1941), s.18.

¹⁰⁸ Hill, (2015), s.78.

Gentry'nin kraliyet politikalarına karşı verdiği en önemli savaşlardan biri geleneksel olarak kraliyetin bir ayrıcalığı olarak kabul edilen ve patent mektupları ile tanınan tekeller olmuştur. Daha önce de değinildiği gibi ekonomik gelişmelere ayak uydurmakta zorlanan aristokratların bu duruma bulduğu çözümlerden biri kraliyet ile olan yakınlıklarını kullanarak tekel hakkı elde etmektir. Bu tür ayrıcalıkların kullanılarak, küçük bir azınlığa ticari üstünlük tanınması ticaretle uğraşan ve bu ayrıcalıktan yararlanmayan diğer grupların tepkisine neden olmuştur. Tepkinin asıl ilginç ve önemli olan noktası bu ayrımcı uygulamaların sadece ekonomik çıkarlar ve maddi değerler çerçevesinde değil, siyasal yapıyı dönüştürücü bir etkiye sahip olacak biçimde mülkiyet hakkı, özgürlük, eşitlik, temsil kurumu, çalışma hakkı gibi değerler temelinde ele alınmasıdır. Eleştirilerin değerler üzerinden ele alınması sonucunda tepki toplumsal tabana da yayılarak siyasi bir nitelik kazanmış ve özellikle Stuart hanedanlığı döneminde Kraliyet vs. Ulus ayrımının oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Belirli ticari eylemlerin bir ayrıcalık olarak izne bağlanması, ticaretin hükümetin tercihleri doğrultusunda düzenlenmesi, yerel çıkar gruplarının korunarak Londra merkezli tüccarların gelişmelerinin önünün kesilmesi gibi pek çok sebep hareket serbestisi gittikçe kısıtlanan ve ekonomik açıdan güç kazanan ticaretle uğraşan grupları birbirlerine yakınlığa başlatmıştır. Zamanla bu grup sınıf bilinci kazanmaya başlamış ve bireyler şahsi olarak, tekel ve ayrıcalıkların kendi özel çıkarlarını etkileyip etkilemediğini dikkate almadan bunlara karşı kendi sınıfsal çıkarlarını korumaya başlamışlardır.¹⁰⁹ Kraliyetin uyguladığı ticari politikaların “saraylı kimlik” ile uyumlu olduğunu fark eden gentry ise kendi söylemini ve grup kimliğini oluşturarak “ülke çıkarları”nı temsil ettiğini ve koruduğunu iddia etmeye başlamıştır.¹¹⁰

İç savaşta kralın yanında yer alan grup, ister aristokrasi isterse zengin gentry olsun, zenginliklerini hükümetin politikalarına ve özellikle de tekel gibi uygulamalara borçlu olmuşlardır. Ticari kısıtlamalar nedeniyle ekonomik eylemleri kısıtlanan veya zarar gören orta sınıf tüccarlar ve koloniciler ise parlamentonun yanında yer almışlardır.¹¹¹

¹⁰⁹ Yerby, (2008), s.59.

¹¹⁰ Hill, (2015), s.78; Brenner, Robert (2003) Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict, and London's Overseas Traders, First Edition, London, Verso, s.203.

¹¹¹ Yerby, (2008), s.82; Manning, (1996), s.62-63.

2. Tudorlar Döneminde Teoride ve Pratikte Egemenlik

Tudor hanedanlığında monarşinin meşruluğunu ifade etmek için siyasal toplum (*body politic*) tasviri kullanılmıştır. Buna göre kral baş iken, üç zümre (*estate*) gövdeyi, tebaa ise ayakları oluşturur. Her bir bölümün farklı amaç ve görevleri vardır ve ortak iyiye ulaşmak, ona hizmet için hep birlikte çalışmaları gerekir. Böylece toplumsal sınıflar hem birbirlerine bağımlı hale getirilmiş hem de toplumsal hiyerarşi meşrulaştırılmıştır. Örneğin kral halkın savunulmasından ve adaletin sağlanmasından sorumlu iken halk da kralın ihtiyaçlarını temin etmekten ve savaş zamanında mal ve bedeni ile hizmet etmekten sorumludur.¹¹² Toplumun genel iyiliği ancak ortaklaşa bir çalışmayla, herkesin görevini yerine getirmesi ile mümkün olduğundan genelin iyiliği bireyin menfaatinden üstün tutulmuştur. Bu düşünce *res publica-commonwealth* veya toplumsal refah olarak tanımlanabilir.¹¹³

1600’de Kraliçe Elizabeth öldüğünde devlet monarşik bir yapıdaydı. Kraliçe bakanları seçiyor, sık sık Parlamento’dan vergi talebinde bulunuyor ve meclisi toplama veya dağıtma ayrıcalığını elinde tutuyordu. Avrupa devletlerinin aksine İngiltere’de vergi yükü gentry ve orta sınıfın üzerine düşmesi nedeniyle diğer Avrupa soylularından farklı olarak İngiltere’de siyasal ve ekonomik bakımdan güçlü bir grup olan gentry’nin keyfi para alımlarına karşı koruması gereken oldukça önemli çıkarları bulunmaktaydı. Bu nedenle güçlü toprak sahipleri için temsil kurumu ve rızanın varlığı oldukça önem kazanıyor ve daha önce de hiç yaşanmadığı üzere monarkın mutlak bir egemenliğe sahip olması engelleniyordu.¹¹⁴

Tudor hanedanları hem azınlığın hem de genelin tiranlığından korktukları için ülkenin yönetimindeki istikrarın kraliyet, soylular ve gentry arasındaki dengenin korunmasında yattığına inanmışlar ve bu dengeyi “King in Parliament” olarak adlandırdıkları karma hükümet (*mixed constitution*) yönetim biçiminde bulmuşlardır. Kurum kısaca şöyle tanımlanabilir: kralı da kapsayan iki meclisli parlamentonun otoritesi, tek başına olan kralın otoritesinden daha üstündür. Zira kral Parlamento’da olduğunda kral ve soyluların şahsen, tebaanın ise Avam Kamarası aracılığıyla orada bulunduğuna böylece

¹¹² Gough, (1961), s.54.

¹¹³ Cromartie, Alan, ‘Parliamentary sovereignty, Popular Sovereignty, and Henry Parker’s Adjudicative Standpoint’, Ed: Bourke, Richard; Skinner, Quentin (2016) *Popular Sovereignty in Historical Perspective*, 1. Edition, United Kingdom Cambridge University Press, s.144-145; Sacks, David Harris, ‘Parliament, Liberty and Commonweal’, Hexter, J. H. (Editor), (1992) *Parliament and Liberty from the Reign of Elizabeth to the English Civil War*, First Edition, USA, Stanford University Press, s.87.

¹¹⁴ Yerby, (2016), s.118.

alınan kararlarda ülkede yaşayan herkesin rızasının olduğuna dair mistik bir anlayış bulunmaktaydı.

Sistemin temel unsuru denge olmasına rağmen üç öznenin (Kral, Lordlar ve Avam Kamarası) görev ve yetkileri *Common Law* ve yapılagelişten doğmuş olup, açık bir şekilde belirlenmemiştir. Var olan karma hükümet yapısı üzerinde en çok etkisi bulunan kişi düşünür Fortescue olmuş ve onun karma hükümet anlayışı 1640'a kadar devlet yapısı üzerinde hâkim olmuştur. Fortescue'ya göre iyi bir devlet yönetiminin sırrı kralın ayrıcalıkları ve tebaasının özgürlükleri arasındaki dengede yatmaktadır. Özgürlüklerden ise kişi ve mülkiyet güvenliği üzerinde durur. Ona göre İngiltere'de insanlar kıta Avrupa'sındakilere kıyasla daha mutlu ve güvende olmalarını bu sisteme borçludurlar.¹¹⁵ Bu yaklaşımın sonucu olarak siyasal hayatta kral ve Avam Kamarası arsında çıkan uyuşmazlıklar, ayrıcalıklar ve özgürlük dengesi üzerinden tartışılmıştır.

Fortescue'nun İngiliz siyasal sistemini etkileyen en önemli görüşü yasaların ve vergilerin temelinde yatan rıza unsuruna verdiği değer olmuştur. Ona göre kralın yasa yapımında ve vergi koymada mutlak iradeye sahip olamaması ve halkın rızasına ihtiyaç duyması (Avam Kamarası aracılığı ile verilen temsili genel rızadan bahsetmektedir) onu diğer mutlak hükümdarlara göre daha güçlü bir hale getirmektedir çünkü özgür kişilere hükmeden bir kral, kölelere hükmeden bir kraldan daha güçlüdür. Kral anayasal düzen sonucunda rıza unsurunu dikkate alarak hareket etmek zorundaydı ama fiili bir zorunluluğa daha dikkat etmek zorundaydı: Yönettiği kişiler özgür kişilerdi ve bunlar kendi rızalarının alınmaması sonucunda direniş gösterme gücüne sahiptiler.¹¹⁶

Tudor dönemi boyunca hem kraliyet hem de parlamento güç kazanmıştır. Reformasyonun yasal/meşruluk zeminini oluşturan yasanın ve ekonomik alandaki düzenlemelerin (ticaret ve endüstrinin düzenlenmesi, çitlemeler, fakir yardımları, mülk ve kira sorunları, vatana ihanet ve tahta çıkış düzenlemeleri gibi) gittikçe daha sık bir şekilde parlamento tarafından yasalaştırılması parlamentonun yetki alanını genişletmiştir. Öte yandan kraliyet de dış politikada, ordu ve donanma yönetiminde, para basmada, bazı önemli ticari haklar üzerindeki yetkilerinde (yeni şirketlere tekel-patent tanıma gibi)

¹¹⁵ **Fokuda, Arihiro** (1997) *Sovereignty and the Sword: Harrington, Hobbes, and Mixed Government in the English Civil Wars*, New York, Oxford University Press, s.18.

¹¹⁶ **Hinton, R. W. K.** (1960) 'English Constitutional Doctrines from the Fifteenth Century to the Seventeenth,' *The English Historical Review*, Vol. 75, No. 296, s.412.

tamamen mutlak bir otoriteye sahipti ve dönemin yapılagelişine göre bu liste genişliyordu.¹¹⁷

Her bir grubun zaman zaman birbiriyle yarışan sınıfsal yetki ve çıkarları bulunmaktaydı. Siyasal sistemin zümreler arasındaki istikrarlı ilişkilere bağlı olması nedeniyle söz konusu çatışmalar monarşinin tehlikeye düşme ihtimalini de içeriyorlardı.¹¹⁸ 16. yüzyılın sonuna kadarki dönemde gentry ve kraliyet arasındaki ilişkilerde karşılıklı bir yarar görülmesi sayesinde bu denge bozulmadan kalabilmişse de I. James'in tahta çıkmasından itibaren bu denge pek çok nedenden ötürü bozulmaya başlamıştır.

II. PARLAMENTONUN EGEMENLİĞİ PAYLAŞMAK İSTEYEN BİR ÖZNEYE DÖNÜŞMESİ

Kraliçe I. Elizabeth döneminde devlet monarşik bir yapıdaydı. Avam Kamarası geleneksel hukuk tarafından belirlenen sınırlarının dışına çıkma ya da Kraliçe'nin yürüttüğü politikalara karşı muhalefet gösterme gibi yönetime eşit bir özne olarak katılma işaretleri gösterse de bunlar genellikle spesifik olaylardı ve altında kurumsallaşmaya başlayan bir egemenlik düşüncesi barındırmıyorlardı. Kamara, 16. yüzyıl boyunca yaşanan gelişmelerle güç kazanmaya devam ederken diğer yandan Kraliçe'nin izlediği denge ve yatıştırma politikası sayesinde kendi varlık ve yetkilerini tehlikede hissetmemiştir. Kraliçe'nin arkasında varis bırakmadan ölmesi sonucunda İskoçya kralı olan I. James'in İngiltere'de taç giymesi sonucunda Avam Kamarası kendisini eski usul ve yapılagelişten ayırabilecek farklı yol ayrımlarıyla karşılaşmaya başlamıştır. Özellikle I. James'ten sonra tahta çıkan I. Charles'ın uzlaşmaya yatkın olmayan karakteri ve Kamara'nın istek ve talepleri hilafına izlediği politikalar Kamara'yı geleneksel yaklaşımlarını değiştirmeye zorlamıştır. Kamara'nın yetkilerinin ve görevlerinin artmasında izlediği aktif ve genişlemeci tutumu göz önüne aldığımızda, bu değişimin I. Charles'ın Kamara'ya istediği fırsatları sunması olarak da yorumlanabileceği iddiasında bulunabiliriz.

Bu bölümde bu değişime yol açan gelişmeler ele alınarak Kamara'nın egemenliği paylaşılan bir özneye dönüşme süreci incelenecektir.

¹¹⁷ Gough, (1961), s.67-68.

¹¹⁸ Manning, (1956), s.50.

A. Genel Olarak Devletin Finansmanı

Devletin finansmanı 1500'ler öncesinde yavaş yavaş değişmeye başlamış ve 16. ve 17. yüzyıldaki gelişmelerle büyük ölçüde değişmiştir. Bu süreç içerisinde devletin bütçesi artarken, bütçe içerisindeki parlamenter vergi kaynaklarının oranı da artmıştır. Özellikle 1590-1670 arasındaki dönemde devlet gelirlerindeki vergi oranı oldukça yüksektir.¹¹⁹

Devlet finansmanı iki şekilde yapılmaktaydı: olağan (yinelenen) ve olağanüstü (destekleyici) finansman. Olağan gelirler kraliyet ayrıcalıklarının (*prerogative*) bir sonucu olarak kişisel hak ve ayrıcalıklar tarafından elde ediliyordu. Bunlar genel olarak kraliyet toprakları, gümrük gelirleri, feodal ayrıcalıklar ve haklardı. Ancak ayrıksı bir durum olarak gümrük gelirleri ve kiliseden gelen gelirler ayrıcalıklardan doğmadığı için Kraliyet tarafından toplanması parlamentonun onayına bağlıydı. Olağanüstü gelirler (yardım, “*subsidy*”) ise ihtiyaç duyulması halinde isteniyor ve yenilenmesi için farklı onaylar gerekiyordu.¹²⁰ Olağan gelirler kraliyetin olağan harcamaları için kullanılıyorlardı ve kraliyetin doğal hakkı oldukları için herhangi bir karşı itirazda bulunulması imkânsızdı. Olağanüstü finansman/yardım temin eden kurum ise parlamentoydu, ancak anayasal yapının bir sonucu olarak bu sürecin şartları açık bir şekilde belirlenmemişti.¹²¹ Diğer pek çok yönetim alanında olduğu gibi burada da anahtar unsur dengelerin korunması ve uzlaşmaya varılmasıydı. Uzlaşma politikası Tudorlar döneminde işlese de Stuartlar yönetimi altında aksamaya başlayarak, I. Charles'ın saltanatının son yıllarında imkânsız hale gelmiştir.

1534'e kadar olağanüstü vergilendirmelerin amacı savaş giderlerinin karşılanması olmuştur. Ancak 1534'te barış zamanında çıkartılan vergi yasası, giriş kısmındaki açıklamalarla, bu gelenekten önemli ölçüde bir ayrılığın yaşanabileceğinin ilk sinyallerini vermiştir. İlgili metne göre vergilendirme ihtiyacının sebebi savaş gibi olağanüstü bir duruma değil, VIII. Henry'nin tahtta olması nedeniyle yönetimi altında mümkün olan barış, refah ve huzurun varlığına bağlanıyordu.¹²² Elizabeth döneminde ise savaş olmasına ve etkilerinin hissedilmesine rağmen Elizabeth'in barışı sağlayan hükümdar olduğu

¹¹⁹ Braddick, (1994), s.1, 4.

¹²⁰ Elton, (2003), s.151; Braddick, (1994), s.1-2; Holmes, Clive, ‘Parliament, Liberty, Taxation and Property’, Hexter, J. H. (Editor), (1992) Parliament and Liberty from the Reign of Elizabeth to the English Civil War, First Edition, USA, Standford Universtiy Press, s.123; Elton, (1968), s.39.

¹²¹ Holmes, (1992), s.123.

¹²² Loach, (1991), s.69-70; Holmes, (1992), s.145; Mann, Micheal (1992) States, War, and Capitalism: Studies in Political Sociology, Second Edition, Oxford, Blackwell Publishers, s.99; Guy, (1988), s.144-145

algısının yaratılmak istenmesi nedeniyle, vergi gerekçelendirmelerinde savaştan bahsedilmeyerek yönetiminin mükemmelliğinin desteği hak ettiği belirtiliyordu. Aynı yöntem 1581, 1585, 1589 ve 1598 yıllarında çıkartılan yardım kanunlarında benimsenmiştir. İngiliz siyasal kültürünün bir sonucu olarak süreklilik kazanan bu yenilik kurula dönüşmüş (bu dönüşümde Elizabeth döneminin ülkeye getirdiği refahın da etkisi de vardır) ve halkın kraliyeti olağan zamanlarda da desteklenme yükümlülüğünün bulunduğu anlayışı yerleşmiştir.¹²³

Elizabeth saltanatı süresince vergi düzenlemelerinde yenilik yapma konusunda oldukça muhafazakâr bir tavır takınmış ve ne vergilerin oranlarını değiştirmiş ne de yeni vergi tipleri bulmuştur. Örneğin gümrük gelirlerini düzenleyen ve vergi oranlarını belirleyen düzenlemeler üzerinde 1583-1590 yılları arasında çok az değişiklik yapılmış, 1608'e kadar önemli bir değişikliğe gidilmemiştir.¹²⁴ Bu durumun sonucunda I. James toplumsal refahın artışına ayak uyduramamış, eski bir vergi sistemi ve yüklü bir borç ile yönetimi devralmıştır.¹²⁵ Ek olarak, parlamenter gelirlerin azlığına rağmen finansman temininde kraliyet ile Parlamento arasındaki uyumun gittikçe azalması kraliyeti yeni gelir yolları aramaya zorlamıştır.¹²⁶

Kraliyetin gelişen ekonomik düzene uyum sağlamak için gelirlerin arttırılmasında seçebileceği iki farklı yol bulunmaktaydı. İlk seçenek masrafların azaltılması ve yeni gelir yollarının bulunmasıydı. Ancak bu seçeneğin seçilmesi halinde zorunlu borçlanma, kraliyet arazilerinin satışı gibi yollarla gelirlerin arttırılması sonucunda mevcut politik düzen dengesinin bozulabileceği veya toplumsal şikâyetlerin doğabileceği öngörüldüğü için çok fazla tercih edilmek istenmiyordu, diğer bir seçenek ise parlamenter vergilerdi. I. James ve I. Charles döneminde parlamenter vergilendirmenin oranı kraliyetin diğer gelir kaynaklarına kıyasla çok fazla olmasa da bu vergi türünün toplumda meşru olarak kabul edilmesi sonucunda rahat toplanması ve gelirin elde edilmesindeki kesinlik nedeniyle artıları çok büyüktü. Bunlara ek olarak, kraliyetin bu gelir kalemleri karşılığında herhangi bir yükümlülük altına girmemesi de büyük bir artıydı. Zira ilk seçeneğin uygulanması

¹²³ **Elton**, (2003), s.165; **Holmes**, (1992), s.145. *Holmes* kraliçenin yönetiminin taraflara sağladığı yararın vergi olarak dönmesi anlayışının, vergiye bakış açısını etkilediğini iddia eder. I. James döneminde paranın kötü yönetimi ve sefahat için kullanılması bütçe tartışmalarının yapıldığı ortamı –algıyı- bir önceki döneme göre değiştirmiştir. Tartışmalar artık yararlar karşısında duyulan minnet içinde değil, kralın istediği yardımı verme halinde elde edilebilecek çıkarlar hesaplanarak yürütülüyordu.

¹²⁴ **Loach**, (1991), s.120; **Elton**, (2003), s. 154,168; **Guy**, (1988), s.282-283. Elizabeth'in 44 yıl süren saltanatının sadece 15 yılında parlamento açık kalabilmiştir. Bu toplantıların biri dışındaki tamamı finansal destek istenmesi için gerçekleştirilmiştir. **Hopcroft**, (1999), s.87.

¹²⁵ **Holmes**, (1992), s.123; **Chrimes**, (1970), s.104

¹²⁶ **Braddick**, (1997), s.7.

halinde Kraliyet bir şekilde elde ettiği finansman karşılığında bir bedel ödemek zorunda kalıyordu.¹²⁷ Parlamente vergilendirme seçeneği beraberinde getirdiği avantajların yanında, önemli zorluklara da sahipti.

Stuart hanedanlığına kadar kral ve tebaası arasındaki ekonomik ilişki ve kurallar belirsiz sınırlarla çizilmiş, seyrek olarak uygulanmış ve sürtüşmelere sebep olmamıştı. Vergilendirme yetkisi parlamentonun elinde olduğu için devlet yönetiminin sorunsuz bir şekilde işlemesi bu grubun çıkarları ile merkezi hükümetin çıkarlarının uyumlu olmasına bağlıydı. Ekonomik ve toplumsal yapının değişmesi, birey algısının gelişmesiyle hiyerarşiye atfedilen kutsallık algısının zamanla azalması, bireysel çıkarın savunulabilir bir değer haline gelmesi ve parlamentonun kendisini bu çıkarların savunucusu olarak ataması ve son olarak da kraliyet ile Parlamento arasındaki dengenin sağlanması gerekli olan incelikli yönetim anlayışının Stuartlar tarafından tercih edilmemesi gibi pek çok sebep nedeniyle parlamente vergilendirme gittikçe daha zorlu bir alana dönüşmeye başlamıştır. Parlamentonun finansman konusunda gittikçe daha talepkâr hale gelerek, finansman karşılığında bazı beklentilerini öne sürmesi kraliyeti farklı para politikalarını yürütmeye zorlamıştır. En çok tercih edilen politikalardan ilki daha önce kullanılmış geleneksel ve çok belirli olmayan para toplama yollarını kralın ayrıcalıklarını ileri sürerek genişletmek olmuştur: Örneğin eski kayıtlar incelenerek para toplanabilecek uygulamalar yeniden keşfedilmiştir. I. Charles, bu yolu kullanarak taç töreninde şövalye unvanı almayan uygun kişilere ve kraliyet ormanlarına dair uzun zamandır uygulanmayan kanunlara aykırı davranan kişilere yönelik para cezaları getirmiştir. Bu kurallar bir süreden beri kullanılmıyor olsalar da kralın ayrıcalığına dâhil oldukları için yasa dışı olduğu iddiasının kabul görmesi mümkün değildi. Diğer ikinci yol ise geleneksel kanunların krala hem bazı özel yetkiler sunduğunu hem de ona acil tehlikelere karşı devletin güvenliğini sağlama sorumluluğu verdiğini ileri sürerek zorunluluk hali nedeniyle parlamentosuz vergilendirmeye gidilmesiydi.¹²⁸ Özellikle parlamento dışı para toplama araçları olan bağışlama (“*belovence*”) ve zorunlu borç I. Charles tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Geleneksel bir yükümlölük olan bağış, ulusun tehlikede olduğu zamanlarda askeri yardımda bulunmak için gönüllölük esasına dayanan bir ödeme türüydü. Önemmediği takdirde askeri finansman amacıyla istendiği için orduya katılım zorunlu hale gelebiliyordu. Borç olduğu için geri ödenme zorunluluğu bulunsaydı da ödenemediği

¹²⁷ Braddick, (1994), s.7.

¹²⁸ Holmes, (1992), s.123-133.

zamanlarda parlamentodan ödemenin beklenmediğine yönelik bir kanun çıkartılması gerekiyordu.¹²⁹ Burada asıl dikkat edilmesi gereken nokta iki ödeme yükümlülüğünün de sıklıkla Tudorlar tarafından kullanılmış olmasına rağmen bu politikaların I. Charles tarafından kullanılmasının ciddi tepkilere neden olmasıdır. Ödeme emirlerinin nedeninin zorunluluk hali olarak belirtilmesi uygulamalar için otomatik olarak bir meşruluk zeminini sağlasa da¹³⁰ bu iddia parlamento ve taraftarlarının bu vergilerin kişilerin hak ve özgürlükleri ile vergilerin yasallığı ilkesine aykırı olduğu yönündeki kanaatlerinin ve vergilere yönelik boykotlarının ortadan kalkmasına engel olamamıştır.

B. I. James Döneminde Yaşanan Önemli Olaylar

I. James tahta I. Elizabeth'in yerini almadan önce İrlanda ve İskoçya kralıydı. Bu nedenle İngiltere'nin siyasi kültürü ile uyuşmayan ve hatta zaman zaman çatışan görüşlere ve değerlere sahipti. Kraliyet-parlamento arasındaki dengelerin değişmesinde güç dengesindeki değişiklikler, artan zenginlik, gelişen entelektüel düzey ve eski soyluluğun etkisinin azalması gibi pek çok etken olsa da bu değişimi evrimden çıkarak devrime dönüştüren asıl neden bu çatışan değerler olmuştur. Kralın toplumdaki her sınıfı yalnızlaştıracak eylemlerde bulunması ve olumsuzlukların affedilmesine ya da unutulmasına izin vermeden toplumsal bir gerginliğe sebep olması, parlamentoyu taraf olmaya zorlayarak halkın koruyucusu rolünü üstlenmesini sağlamıştır.¹³¹

1. Uluslararası İlişkiler ve Parlamento: İspanya Savaşı

Ulusal kilisenin kurulmasından sonra İspanya uzunca bir süre (1550'lerden 1650'lere kadar) İngiltere'nin en tehlikeli doğal düşmanı olarak görülmüş ve var olan bütün ulusal çıkarlarına tehdit oluşturduğuna inanılmıştır. Bu durumun birçok sebebi bulunmaktadır: İlk neden papalığın yeni kazanılan ulusal bağımsızlığın en büyük düşmanı olarak görülmesidir. Katolik Kilisesi'ne geri dönülmesi halinde Reformasyon zamanında el konulan kilise topraklarının geri verilmesi ihtimali toprak satışından faydalanan kesimi tedirgin ediyordu. Son olarak Katolikliğe geri dönülmesi demek kazanılan bazı dini özgürlüklerin kaybedilmesi anlamına geliyordu. Katolikliğe karşı duyulan tüm bu korkular

¹²⁹ Loach, (1991), s.15.

¹³⁰ Frenküzümü davasında hâkimlerin değindiği hukuksal temel bu yaklaşıma dayanmıştır. Holmes, (1992), s.123-133.

¹³¹ Gooch, G. P. (1987) English Democratic Ideas in the Seventeenth Century, 2. Edition, USA, Greenwood Press, s.59-60; Cromartie, (2016), s.149.

Papalığın güçlü bir destekçisi olan İspanya'da somutlaşması sonucunda İspanya İngiltere'nin ezeli düşmanı olarak görülüyordu.¹³²

Avam Kamarası'nın ulusal çıkarlar açısından bir zorunluluk olarak İspanya ile savaşa girilmesinden yana olmasına rağmen, I. James döneminde dış politikanın belirlenmesi hala kraliyetin ayrıcalıklarından birisiydi ve olası bir savaş Kral için doğrudan ve kişisel bir anlam ifade etmiyordu. Ayrıca kralın ilahi hak teorisini benimsemesi bir yandan ülke yönetiminde sadece kendi isteklerini merkeze almasına diğer yandan da İspanya'yı rol model olarak görmesine neden oluyordu. Kral aynı zamanda veliaht prens I. Charles'ın İspanya prensesi ile evlenmesini planlıyordu. Bu sayede İspanya ile yapılacak bir evlilik ona Parlamentonun önerebileceği miktardan çok daha fazla zenginlik kazandıracaktı ve daha önemlisi bu zenginlik parlamenter finansmana kıyasla şartlara bağlı olmadan gelecekti. İşte bu sebepler yüzünden Kral parlamentonun isteklerini dikkate almak yerine İspanya ile olası bir iş birliğine girmeyi kendisi için daha kazançlı bulmaktaydı.¹³³

1618'de başlayan Otuz Yıl savaşları kapsamında Katolik İspanya'nın bugünkü Almanya'da yer alan Protestan Palatinate bölgesini işgal etmesi Kral ve Avam Kamarası arasındaki fikir/çıkar uyuşmazlıklarını gün yüzüne çıkartarak, izlenecek politikaların belirlenmesinde güç savaşlarının başlamasına sebep olmuştur. İspanya sorunu, daha önce ciddi sürtüşmelere yol açmadan uygulanabilen denge politikasının, egemenliğin kullanım alanlarının açık bir şekilde belirlenmemesi nedeniyle önemli konularda farklı görüşlere sahip olunması halinde her zaman sürdürülemeyeceğinin ilk önemli işaretlerinden biri olması açısından Kamara'nın gelişimsel tarihinde kendisine oldukça önemli bir yer bulmaktadır.

I. James'in asıl amacı İspanya ile bir anlaşmaya vararak, oğlu I. Charles'ı İspanya prensesi ile evlendirmek ve karşılığında Palatinate'nin kurtuluşunu da içeren bir çeyiz almak olduğu için savaşa girmek çıkarlarına hizmet eden bir çözüm değildi, asıl istediği savaşa girme tehdidi ile İspanya'yı planını kabul etmeye zorlamaktı. Tehdidin gerçekçi olması için I. James ordunun hazırlanmasına ihtiyaç duymaktaydı ve bu hazırlık için gerekli olan para için parlamentodan finansal destek almak zorundaydı. Kral desteği isteme

¹³² Yerby, (2016), s.176-177.

¹³³ Yerby, (2016), s.205-207. İspanya ile yaşanan olayların ayrıntıları için bkz.: Cogswell, Thomas, 'War and the Liberties of the Subject', Hexter, J. H. (Editor), (1992) Parliament and Liberty from the Reign of Elizabeth to the English Civil War, First Edition, USA, Stanford Universtiy Press, s.227, Gooch, (1987), s.57-58.

konusunda isteksizdi çünkü parlamentonun sağladığı finansal destek genellikle sınırlı bir miktar olmasının yanında, beraberinde çok fazla taleple gelmesi sonunda kendisini çok fazla yükümlük altına sokuyordu.¹³⁴

Belki de bu isteksizliğin bir nedeni olarak Kral Parlamento'yu 1614'ten beri toplamamış olmasına rağmen 1620'de planını devreye sokmak için Kamara'yı toplamak zorunda kalmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Kamara İspanya'ya karşı agresif bir tutum alınarak savaş yapılmasını istiyordu. Kralın izlediği politikanın kendisi için tatmin edici olmaması dolayısıyla Kamara, İspanya ile yapılacak olan savaşın Kralın isteği doğrultusunda tamamen finanse edilmesi yerine, sadece Kral'ın acil ihtiyaçlarına yönelik olarak istenilen iki kalem yardımın verilmesine karar vermiştir.¹³⁵ Yardımın aciliyeti göz önüne alarak finansal yardımın hemen arkasından gelmesi gereken şikâyet tatmini için standart yol izlenmemiş ve şikâyetin tatmini sonraya bırakılmıştır. I. James daha önce verdiği sözden dönerek parlamentoyu planlanandan erken tatil etmiş ("*adjourn*") ve şikâyetlerin incelenerek kanuna dönüşmesini engellemiştir.¹³⁶

Finansal destek sağlanması sürecinde Kral aldığı finansal desteğin yeterli olduğunu düşünerek Kamara'nın kararından rahatsız olmasa da Kamara'nın olaya yaklaşımındaki önemli bir değişimi gözden kaçırmıştır: Kamara'nın yardım miktarını belirlemesinde kendi dış politika tercihlerinin kabul edilmemesi önemli bir rol oynamıştı. Bu değişim Kamara'nın ileride kendi dış politika tercihlerinin uygulanması amacıyla ileride finansal yardımı koz olarak kullanabileceğine işaret ediyordu.¹³⁷

Finansal desteğe ihtiyaç duyması nedeniyle I. James 1621 yılının Kasım ayı geldiğinde parlamentoyu yeniden toplamak zorunda kalmıştır. Kamara ile aralarındaki anlaşmazlık hala devam ettiğinden I. James, Kamara'nın olaylara çok karışmadan genel bir destekte bulunarak kendisini sadece finansal destek verme ile meşgul etmesini istemiştir. Kamara'nın Krala cevabı ise arzu ettiğinin tam zıddı bir şekilde olmuştur. Kamara verdiği cevapta tarihinde ilk kez dış politika için plan yaparak, eğer ülkenin çıkarları doğrultusunda hareket edilmek isteniyorsa, İspanya ile savaşa girmenin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda Kamara kendi istediği politikalara uyulma derecesine bağlı olarak yardım yapmaya hazır olduğuna dair bir karar alarak, kendi istediği politikalar uygulanıncaya kadar maksimum yardım yapılmayacağını açıklamıştır. Karar sonucunda

¹³⁴ Cogswell, (1992), s. 228-229.

¹³⁵ Yerby, (2016), s.208

¹³⁶ Cogswell, (1992), s. 229-230.

¹³⁷ Yerby, (2016), s.208.

istenilen miktar yerine sadece bir kalem yardım onaylanmış ve bir dilekçe ile Kral'ın İspanya'yı düşman olarak kabul etmesi ve I. Charles'ın bir Protestan ile evlenmesi istenmiştir.¹³⁸

Parlamentonun isteklerini dile getirdiği dilekçeyi kabul edilmez bulan Kral bu tür olayların tamamen parlamentonun yetki alanın dışında kaldığını, bunun kendi ayrıcalıklarının gaspı olduğunu ve karşı çıkanlara karşı gerekirse zor kullanabileceğini belirterek, bu konu hakkında konuşmanın yasaklandığını belirtmiştir.¹³⁹ Ek olarak Kamara'nın yararlandığı ayrıcalıkların onun ve atalarının lütf ve izninden kaynaklandığını, mevcut hak ve özgürlüklerini koruyacağını ama onların da kendi ayrıcalıklarını sorgulamamaları gerektiğini belirterek, talebinin dikkate alınmaması halinde ayrıcalıklarını sınırlamak zorunda kalacağını bildirmiştir.¹⁴⁰ Cevap olarak parlamento bir protesto yayınlayarak parlamentonun “kralı, devleti ve ülkenin korunmasını içeren zorlu ve acil durumlarda “miras kalan/kalıtsal” bir tartışma hakkına sahip olduğunu” iddia etmiştir.¹⁴¹ Kamara'ya göre Kralı ilgilendiren ülkenin savunması, kilise, yasama, şikâyetlerin tatmini gibi herhangi bir durum parlamentonun tavsiyesine ve tartışmasına uygun olan konulardır.¹⁴² Her üye bu konuları konuşmada özgürlüğe sahipti. I. James'in bu açıklamalara tepkisi sinirlenerek parlamento dağıtmak, parlamento kayıtlarından protestoyu yırtıp atmak ve olaya liderlik eden bazı meclis üyelerini hapse atmak olmuştur.¹⁴³

Ancak yine de bu çatışmanın galibi parlamento olmuştur. İspanya ile izlediği politikanın kötü sonuçları üzerine Kral 1624 yılında parlamento toplayarak, Kamara'nın İspanya sorunu üzerine fikirlerini almak zorunda kalmıştır. Kral bu fikir alışverişini tavsiye adı altında yapsa da , Kamara'nın üç yıl önce konuşması yasaklanan bir konu hakkında artık tavsiye verme gerçeğini değiştirmemiştir.

İspanya politikası ile ilgili bir diğer sorun 1626'da yaşanmıştır. I. Charles'ın İspanyol prensesle evlenmesinin politik bir oyun olduğu anlaşıncı Kral, Buckingham ve

¹³⁸ **Gardner, Samuel R.** (1890) *History of England from the Accession of James I to the of the Civil War, 1603-1642* Volume IV, New Editon, London, Longmans& Green and CO., s.246-248; **Yerby,** (2016), s.210; **Yerby,** (2008), s.94-95; **Kenyon, J. P.** (1986) *The Stuart Constitution: Documents and Commentry*, First Edition, Great Britain, Oxford University Press, s.26.

¹³⁹ **Gardner,** (1890), s.249-250.

¹⁴⁰ **Sommerville Johann P.,** ‘Parliament, Privilege and the Liberties of the Subject’, Hexter, J. H. (Editor), (1992) *Parliament and Liberty from the Reign of Elizabeth to the English Civil War*, First Edition, USA, Standford Universtiy Press, (1992), s.76

¹⁴¹ **Gardner,** (1890), s.261-262.

¹⁴² **Sommerville,** (1992), s.76.

¹⁴³ **Gooch,** (1987), s.58; **Kenyon,** (1986), s.27.

I. Charles'ın da yardımlarıyla, eğer iyi bir finansal destek alırsa Kamara ile uzlaşmaya açık olduğunu belirtmiştir. Görüşmeler sırasında her iki tarafın da birbirine düşman gibi davranması sonucunda sadece 3 kalem yardım onaylanabilmiştir. Avam Kamarası sonunda istediğini elde ederek İspanya'ya karşı savaş açılmasını sağlamış ancak sonuç korkunç bir başarısızlık olmuştur. Kamara'nın bu başarısızlıktan kraliyeti sorumlu tutarak daha fazla finansal destekte bulunmayı reddetmesi ve başarısızlığın nedeni olarak gösterdiği Kral'ın en sevdiği bakanlardan biri olan Buckingham'ı soruşturmak istemesi üzerine, kral parlamentoyu dağıtmıştır.¹⁴⁴

Sonuç olarak, İspanya sorunununda her iki tarafın da geleneksel sınırlarının dışına çıktığı ya da en azından karma hükümet biçiminde gerekli olan denge siyasetini yavaş yavaş geride bıraktıkları çıkarımında bulunmak mümkündür. Kamara uzun zamandır ifade özgürlüğüne sahip olsa da hak sınırsız değildi; Kamara'ya kralın uygun bulmadığı konular hakkında konuşma özgürlüğü geleneksel olarak tanınmamıştı.¹⁴⁵ Dolayısıyla geleneksel olarak kraliyetin ayrıcalığı olduğu kabul edilen dış politikayı belirlemede Kamara'nın tavsiye verme hakkına sahip olduğu iddia etmesinin altında aslında kraliyetin yetkilerini kendi lehine sınırlamaya çalışarak kendinse ait yeni bir özgürlük alanı oluşturma isteği yatıyordu.¹⁴⁶ Duruma paralel olarak Kral da Kamara'ya karşı sert ve olağanın dışında bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır. I. James 1621'de yaptığı konuşmada hem meclis üyelerinin konuşma özgürlüklerini reddetmiş hem de Kamara'da yaşanabilecek küstahlıklarda onları tutuklayabileceğini belirtmiştir. Bu açıdan Kamara'da yapılan konuşmalar nedeniyle bazı meclis üyelerinin hapse atılması da bu tehditleri gerçeğe dönüştürmüş ve geleneksel olarak kabul edilmiş bir hak olan, parlamentonun açık olduğu sürece yapılan konuşmaları nedeniyle Kamara'nın izni olmadan üyelerinin tutuklanmadan bağışık olma ayrıcalığı açık bir şekilde ihlal edilmiştir. Benzer bir şekilde Kral yine 1621'de parlamento açılışında yaptığı konuşmada genel kabul gören ve Kamara'nın çok dikkatli bir şekilde korumaya çalıştığı ayrıcalıklarına ve kanun yapmadaki yetkisine işaret ederek kralın parlamentodan önce var olduğunu, parlamentoları onların hayata geçirdiğini ve bundaki amaçlarının çıkarmak istedikleri yasalar hakkında görüş almak olduğunu belirtiyordu. Kanunu yapan kraldı, parlamento tavsiye verirdi. Parlamentoyu krallar kurduğuna göre gücünün kaynağı da kendisiydi.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Yerby, (2008), s.99-102.

¹⁴⁵ Sommerville, (1992), s.73; Yerby, (2016), s.211; Guy, (1988), s.324; Elton, (1968), s.255-256.

¹⁴⁶ Yerby, (2016), s.211

¹⁴⁷ Sommerville, (1992), s.78.

2. Kraliyet Ayrıcalıklarına Karşı Korunmak İstenen Bir Hak Olarak Mülkiyet Hakkı

Mülkiyet hakkı Anglo-sakson döneminden bu yana Common Law'ın benimsediği ve koruduğu bir değer olmuştur. Mülkiyet hakkının mutlak bir hak olarak görülerek keyfi müdahalelere karşı korunması gerektiği anlayışı İngiliz siyasal yaşamını dönüştüren temel unsurlardan biri olmuştur.

Bu başlık altında mülkiyetin dokunulmazlığına tanınan kutsallığın devlet yönetiminde nasıl bir etkiye sahip olduğu kraliyetin tekel dağıtma ayrıcalığı ve vergilerin konulmasında zorunluluk unsurunun ele alınması çerçevesinde incelenecektir.

a. Tekel Yetkisi Tanıma Ayrıcalığına Karşı Yapılan İtirazlar

Avrupa'daki diğer ülkelerin aksine İngiltere'de iç ticarete çok daha az geçiş ücreti ("tolls") ve gümrük ("custom") uygulamasına rastlanıyordu. 1500-1700 yılları arasında iç ticaret çoğunlukla vergiye tabi değildi ve diğer Avrupalılara nazaran daha az bakım ve kullanım ücreti ödeniyordu.¹⁴⁸ Ticaret alanında yaşanan bu özgürlük zamanla "ticaret özgürlüğü" inancının doğmasına sebep olarak, İngilizlerin tekeller ve keyfi el koymalara ("extractions") maruz kalmadan ticari hayatlarını sürdürebilecekleri anlayışının yerleşmesini sağlamıştır.¹⁴⁹

Ticaret özgürlüğünden ilk olarak 16. yüzyılın ortalarında bahsedilmeye başlanmıştır. 1549' da mısır ithalinin sınırlandırılmasına karşı yazılan *A Discourse of the Commonweal* adlı kitap, piyasa için yapılan üretimin genel özelliklerini ortaya koyuyor ve ticareti ve üretimi arttırmanın en iyi yolunun maksimum kâra izin vermek ve zorunluluk yükleyen keyfi uygulamaları ortadan kaldırmak olduğunu belirtiyordu. Yine aynı dönemde başka önemli siyasi figürler peynir, tereyağı, yün ve madencilik ürünlerine getirilen ithal kısıtlamanın fiyatların azalmasına yol açmaktan ziyade üretimin baskılanmasına sebep olduğunu ve vaz geçilmesi gerektiğini belirtiyorlardı.¹⁵⁰

Ticari özgürlük anlayışını destekleyecek bir altyapı, Elizabeth döneminde görev alan bakanların ve diğer yöneticilerin söylemleri ile de oluşturulmaya ve kabul görmeye başlanmıştır. Bu söylem/inanış genel iyiliğin, ülkenin refahının ve birliğinin sağlanmasıydı. Dönemin etkili bakanlarından olan Bacon, konuşmalarında ülkenin organik

¹⁴⁸ Chartres, J., (1977), *Internal Trade in England 1500–1700*, London, p. 13, (Akt: **Yerby**, (2016), s.152).

¹⁴⁹ **Yerby**, (2016), s.152.

¹⁵⁰ **Yerby**, (2016), s.152-153

bütünlüğünün ve ülkenin refahının sağlanması için tarafların çok çabalamasının, birlikte uğraşmasının gerekliliğinden ve bu amaca ulaşılması için maddi destek verilmesinin zorunluluğundan bahsediyordu. 1571’de ve 1601’de bazı meclis üyeleri tarafından tekeller¹⁵¹ küçük bir azınlığın zenginleştiği, genelin ise fakirleştiği eylemler olarak kınanmıştır.¹⁵²

Tekellerin ilk kullanışı 1552’ye rastlamaktadır.¹⁵³ 1601’e kadar toplamda elliden fazla tekel izni verilmiş, bunların otuzdan fazlası 1597-1601 arasında tanınmıştır. Bu zaman aralığında İrlanda ve İspanya savaşları ile kötüleşen bütçeyi toparlamak için Elizabeth saray mensuplarına ya da en yüksek fiyatı verenlere ihraç ürünleri için lisans dağıtmaya başlamıştır. Yeni ve dolaylı ekonomik güç kullanımı huzursuzluklara neden olmuş ve 1590’larda ve 1601’de tekellere karşı tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur.¹⁵⁴

Tekellere karşı açılan ilk dava (Common Law çerçevesinde) 1599 yılında görülen Davenant v Hurdıs vakasıdır. Aslında daha önce de tekellerin incelendiği bazı davalar mevcuttur, ancak bunlar kraliyete ait mahkemelerde görüldükleri için kralın tekel verme ayrıcalığını korumak amacıyla tekel yanlısı bir tavır takınmışlardır. Söz konusu davada ise tekellerin genel/kamusal iyiye zarar verdiği belirtilerek, Common Law’a aykırı bulunmuştur. Dikkat edilmesi gereken, davanın hâkimi olan ve İngiltere’nin siyasi ve hukuki gelişiminde çok önemli bir yer tutan Sir Edward Coke’un tekellerin Common

¹⁵¹ Tekeller krallar tarafından bir kişi ya da gruba patent mektubu ile tanınan ayrıcalıklardır. 3 farklı tekel çeşidi bulunmaktaydı. İlki günümüzdeki kullanımına paralel olarak bir buluş veya icattan tek başına yararlanma hakkıydı. İkincisi yasalara göre yapılması yasaklanan bir şeyin yapılmasına izin vermektir; ithal kısıtlamalarına ya da yasaklara rağmen belirli kişi ya da kişilere bu alanda izin verilmesi gibi. Diğer ise ceza yasalarına ilişkindi.

¹⁵² **Holmes**, (1992), s.148. Tekellere karşı duyulan bu rahatsızlık yeni bir durum değildir. 1559’dan beri tekellere karşı zaman zaman tepkiler dile getirilmiş ancak herhangi bir sonuç elde edilememiştir. **Guy**, (1988), s.400.

¹⁵³ Şu ana kadar tespit edilebilen ilk tekel ayrıcalığı Edward VI döneminde Henry Smyth isimli bir kişiye verilmiştir. Patente göre, Dmyht, Normandiya camı (“*Normandy glasse*”) üretme hakkını 20 yıllığına elde etmiş ve kendisi tarafından lisanslanmamış veya yetkilendirilmemiş kişilerin bu camı üretmelerini engellemiştir. **Davies, D Seaborne** (1932) ‘Further Light on the Case of Monopolies’, Law Quarterly Review Vol:48, No:3, s.396.

¹⁵⁴ **Hirst, M. Derek** (2005) The Representative of the People? Voters and Voting in England under the Early Stuarts, First Edition, London, Oxford University Press, s.11; Kenyon, (1986), s.47. Ayrıca, Black, (2020), s.229; **Miller, Sidney T.** (1970) ‘The Case of the Monopolies: Some of Its Results and Suggestions’, Michigan Law Review, Nov., 1907, Vol. 6, No. 1, s.2-3; **Guy**, (1988), s.399-402; **Letwin, William** ‘The English Common Law Concerning Monopolies’, University of Chicago Law Review: Vol: 21, No: 3, s.359. 1601 yılında tekellere karşı hoşnutsuzluğun önemli boyutlara ulaşmasıyla Elizabeth, ‘patent sahipleri tarafından işlenen suiistimaller ve kabahatler’in düzeltileceğini vaat eden bir kararname (“*proclamation*”) yayımlamıştır. İlgili belgeye göre bazı tekel hakları geçersiz sayılarak kaldırılacaklardı. Ancak içinde Dracy’e ait tekel hakkının da bulunduğu bazı tekeller, kanuna uygun oldukları gerekçesiyle yürürlükte kalmaya devam ediyorlardı. British Museum, Proc. Coll. (G. 6463, 388). Printed in full in Hyde Price, op. cit. Appendix J, (Akt: **Davies**, (1932), s.403-404).

Law'a aykırılık oluşturduğuna dair emsal karar bulamamış olmasıdır. Dolayısıyla Coke tekel uygulamasının Common Law'a aykırılık olduğuna karar verirken daha önce olmayan yeni bir hukuki koruma alanı yaratmak zorunda kalmıştır.¹⁵⁵

Tekel uygulamasına karşı kullanılan argümanların güçlendirildiği bir sonraki dava Darcy v Allen vakasıdır. Elizabeth döneminin ilk yıllarında oyun kartları ithalatını yasaklayan bir kanun kabul edilmiş, sonrasında ise oyun kartlarını üretme, satma ve diğer kişilere satış yapması için lisans verebilme hakkını içeren bir tekel tanınmıştı. Öngörülen 12 yıllık sürenin sona ermesinin ardından bu tekel ve ürünlere geçerlilik kazandıracak yasal damgalama yetkisi yıllık belirli bir meblağ karşılığında Edward Darcy'e 21 yıllığına tanınmıştır. Başka bir kart üreticisi olan T. Allein'in yüklü bir miktardaki oyun kartını yasal damga olmadan satması üzerine Darcy tekel ayrıcalığının ihlal edildiğini önce sürerek durumu *King's Bench'e* (1602) taşımıştır.¹⁵⁶

Davalı zamanın başlangıcından beri bütün ticari ürünler üzerinde satın alma, satma işlemlerinin ve genel olarak alışverişin tüm ülke genelinde herkes tarafından özgürce yapıldığını ve bunun artık kabul edilen ve uygulanılan bir gelenek haline geldiğini ileri sürmüştür. Bu nedenle özgür bir kişi olarak kendi kartlarını dilediği gibi satabilmesinde hukuka aykırılık olmadığını iddia etmiştir.¹⁵⁷

King's Bench de davalıdan yana olarak, tekellerin kişilerin ticaret özgürlüklerini koruyan Common Law'a ve parlamentonun yasalarına aykırı olduğu gerekçesi ile tekel bahşedilmesini geçersiz bulmuştur. King's Bench'deki hâkimlere göre oyun kartlarının ithalatı, yapımı ve satışı üzerinde yegâne tekele sahip olmak kulların özgürlüklerine ve bağımsızlıklarına aykırıydı. *Coke'a* göreyse genel olarak bütün tekeller Magna Carta'ya aykırıydı, çünkü bunlar tebaanın özgürlük,bağımsızlıklarına ve ülkenin yasalarına aykırıdır.¹⁵⁸ Hâkimlerin üzerinde durdukları ve ihlal edildiğine karar verdikleri en önemli hak çalışma hakkıydı. Tekellerin ekonomik düzende sahip oldukları ayrıcalığın kişilerin iş

¹⁵⁵ **Letwin**, (1954), s.360-362. Her ne kadar Coke emsal bulmakta zorlansa da bu onun, Darcy v. Allen davasında da görüleceği üzere, tekellerin hukuka her zaman için aykırı olduğu iddiasında bulunmasını engellemiştir. **Wagner, Donald O.** (1935) 'Coke and the Rise of Economic Liberalism', The Economic History Review, Vol. 6, No. 1, s.35.

¹⁵⁶ Sir Edward Coke, The Selected Writings and Speeches of Sir Edward Coke, ed. Steve Sheppard (Indianapolis: Liberty Fund, 2003), s.85.a-85.b. Vol. 1. 3.31.2017, https://web.archive.org/web/20091223070111/http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle%3D911&chapter=106358&layout=html&Itemid=27, (s.e.t. 30.04.2021).

¹⁵⁷ **Sheppard**, (2017), s.85.b-86.a. Dava için ayrıca: **Miller**, (1907), s.4-7; **Davies**, (1932), ss.394-414.

¹⁵⁸ **Wagner**, (1935), s.39.

bulmada zorlanmasına sebep olarak, kişilerin ve ailelerinin aç kalmasına, hatta ölmesine ve toplumun bu kişilere bakma yükümlülüğünün doğmasına neden olacağı belirtiliyordu.¹⁵⁹

Davada incelenen en önemli konulardan biri değişen mülkiyet ve vergilendirme anlayışının ele alınış biçimidir. İngiltere’de mülkiyet dokunulmaz bir hak olarak kabul edilse de gelişen ekonomi ve sosyal yaşam ile beraber 17. yüzyılda mülkiyet kelimesine yüklenen anlamlar ve yasal sınırlar genişliyor, değişiyordu. 1610’da püriten hukukçu *Nicholas Fuller* yaptığı konuşmada iki şeye dikkati çekiyordu: Birincisi bir çıkar olan mülkiyet sadece mallarda değil aynı zamanda daha az somut olarak yasal ve özgür ticarette ve fiziksel zanaatlarda da bulunmaktaydı. İkinci olarak ise kişilerin mutlak mülkiyeti bütün tek taraflı kraliyet müdahalelerini yasaklamaktaydı, dolayısıyla kişinin rızası olmadan kral, mülkiyetin hiçbir kısmına dokunamazdı. Bu nedenle *Darcy v Allein* davasının hâkimlerinden biri olan Fuller, 1610’da açıklayacağı düşüncelerine paralel olarak, tekellere karşı çıkarak kişilerin zanaat ve ticaretlerini yürütme hakkının mallar üzerindeki sahiplikle benzer olduğunu işaret ediyor ve genel olarak kraliyet gücünün toprak hukuku özelindeki sahip olduğu genel kısıtlamaların bunlar üzerinde de uygulanması gerektiğini iddia ediyordu.¹⁶⁰

Coke’un tekellere karşı olan savaşında yeni hukuki temeller oluşturma arayışı *Tailors of Ipswich* (1614) davasında da devam etmiştir. Davanın sebebi kral tarafından verilen tekel yetkisine dayanarak Ipswich bölgesindeki yönetmeliklerin bölgenin terzi locasında çıraklık yapmayan ya da çıraklık onayı olmayan kişilere çalışma izni verilmemesi ile ilgiliydi. Davada Common Law’a göre hiç kimsenin çalışmaktan, ticaretten alı konulamayacağı belirtilerek, locaya verilen tekel hukuka aykırı bulunmuştur. Tanınan tekel ayrıcalığından ayrı olarak dönemin yasalarına göre çıraklık yapma sadece yönetmelikler tarafından değil yasa tarafından da zorunlu tutuluyordu ve ek olarak oldukça eski tarihli bir yasa kişilerin birbirinden farklı ticari alanlarda çalışmasını yasaklıyordu. Dolayısıyla Coke’un tekel uygulamasının hukuka aykırı olduğu iddiası açık bir şekilde geçersizdi.¹⁶¹

Kamara’nın amacı 1601’den bu yana tekellerin kraliyetin bir ayrıcalığı olmasının sona erdirilmesi olmuştur. 1614-1620 yılları arasında parlamento kapalıyken tekel uygulamalarının 4 kat artması da parlamentonun endişelerini doğrulayan bir gelişme olarak

¹⁵⁹ **Letwin**, (1954), s.364.

¹⁶⁰ **Holmes**, (1992), s.138-139.

¹⁶¹ **Letwin**, (1954), s.365-366.

görülmüştür. Kamara'nın tekelleri kaldırma yönündeki uğraşları kraliyetin dış politika nedeniyle maddi destek bulmaya ihtiyaç duyduğu bir dönemde sonuç vermiş ve tekelleri kaldıran bir yasa olan Tekel Yasası (*The Statute of Monopolies*) 1624'te çıkartılmıştır. Yasa ile kraliyetin ayrıcalıkları ilk defa sınırlandırılarak, tekellerdeki ayrıcalıkları kaldırılmış ve tekeller Parlamento denetimini altına alınmıştır.¹⁶² Ancak kanun şirketlere tanınan tekellerin kaldırılmasını faydacı bazı nedenlerden dolayı kaldırılamazken sınırlama sadece özel kişilere tanınan tekellerin kaldırılmasını öngördüğü için önemli bir boşluk içermekteydi. Bu durum tekellerde asıl önemli öznenin şirketler olması nedeniyle hükümet için çok kullanışlı bir hukuk boşluğu halinde gelmiş ve 1630'lar boyunca bu boşluktan yoğun bir şekilde yararlanılmıştır.¹⁶³

b. Olağanüstü Hallerde Vergilendirme Ayrıcalığına Karşı Yapılan İtirazlar

1610'da kral ve Kamara arasında gümrük ödemeleri ile ilgili bir çekişme yaşanmıştır. Aslında sorun daha 1606'da I. James'in ithal edilen frenküzümleri üzerindeki gümrük ödeme hakkını bu hakka sahip imtiyazlı şirketten kendi üzerine aldığına başlamıştı. Geleneksel olarak 14. yüzyılda kraliyet, parlamentonun baskısı ile belirli bazı gümrük gelirlerini parlamentonun onayı olmadan almayacağını kabul etmişti. Ancak 16. yüzyılda Tudor kraliçeleri gümrük gelirlerini toplamayı ya da bunların toplanması için bir şirkete imtiyaz verme ayrıcalığını yeniden canlandırmışlardır. I. James'in önüne böyle bir fırsat çıktığında, hukukçu danışmanlarına danışarak gümrük vergisinin gelirlerini parlamentonun rızasına başvurmadan kendi üstüne almıştır. Başka büyük tüccarlar tarafından da desteklenen tüccar John Bate'in bu ödemenin yasadışı olduğunu ileri sürmesi ile verginin yasallığı *House of Exchequer*'¹⁶⁴ önünde açılan bir davada incelenmiştir. Dava sonucunda Kral'ın olay özelinde vergi koyma yetkisine sahip olduğuna karar verilmiştir. Kararı veren baronlara göre gümrük ödemeleri kralın ayrıcalığında olan dış politikanın bir parçasıydı. Bunun sonucunda eğer kral ülke güvenliğinin tehlikede olduğunu düşünüyorsa, olağanüstü bir halin yaşanması nedeniyle gerekli gördüğü adımları atabilme konusunda

¹⁶² Yerby, (2016), s.160

¹⁶³ Yerby, (2016), s.232; Letwin, (1954), s.367. Letwin Kamara'nın bir değer olarak tekellere karşı olmadığını, aslında sadece kendisinin bu ayrıcalığı tanıyan tek kurum olmak istediğini, bu nedenle de kralın bir ayrıcalık olarak tek el bahsedebilmesine karşı olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiasını kanıtlamak için *Darcy v. Allen* davasına işaret ederek, hükümden birkaç yıl sonra aynı tekelin bu sefer parlamenter bir yasa aracılığı ile başka bir şirkete verdiğini belirtmektedir. Letwin, (1954), s.367.

¹⁶⁴ *House of Exchequer*, temelde vergi uyuşmazlıklarının incelendiği bir mahkemedir. Parlamenter veya ayrıcalık temelinde olması fark etmeksizin her türlü vergi anlaşmazlığında görev alır. Mahkemede lordlardan oluşmaktadır. Bryson, William Hamilton 'The Court of Exchequer Comes of Age', Delloyd J. Guth/ John W. McKenna (Editors) (1982) Tudor Rule and Revolution, London, Cambridge University Press, s.152.

mutlak yetki sahibiydi. Olağanüstü durumlardaki tek başına karar alma yetkisi, kral tarafından genel iyiliğe göre kullanılırdı ve yetkinin amacı genel fayda ile insanların güvenliği sağlamaktı. Bu tür durumlarda kralın bilgeliği ve tedbir alma yetkinliği tebaa tarafından tartışılmazdı ve kralın burada sahip olduğu ayrıcalık mutlak bir ayrıcalıktı.¹⁶⁵ Gerçekten de monarşik yönetimlerde, hükümdarın en önemli ayrıcalıklarından birini olağanüstü durumlarda, “zorunluluk hali”nin bulunduğu iddiasına dayanarak, ülkenin geleceğini ilgilendiren konularda herhangi başka bir rızaya bağlı olmadan kendi başına karar verme hakkına sahipti. İngiliz anayasasının temelini oluşturan Fortescue’cu görüş de olağanüstü dönemlerde kralın gerekli gördüğü önlemleri kendi başına alabileceğini kabul ediyordu. Belirtmek gerekir ki, bu yaklaşımın zayıf olduğu nokta, olağan zamanlara yoğunlaşması nedeniyle¹⁶⁶ olağanüstü zamanlarda kullanılacak yetkinin sınırlarını açık bir şekilde çizmemesiydi. Olağanüstü dönemde kralın yetkilerinin açık sınırlar ve şartlarla belirlenmemesi, krala onaysız vergilendirme noktasında önemli bir hareket alanı sağlamıştır. I. James’in ve asıl olarak da I. Charles’ın bu boşluğu aktif bir şekilde kendi lehine kullanması ileride görüleceği üzere Kamara ve krallar arasında önemli sürtüşmelere neden olmuştur.

Frenküzümüne karşı Parlamentonun onayı olmadan ek vergi konulması sebebiyle hukuka aykırılık iddiasının *Court of Exchequer’e* taşınması iki unsuru açıkça göstermiştir:¹⁶⁷ i) Frenküzümü krizinde sorun kralın olağanüstü durumlarda toplumu korumak için önlem alıp alamayacağıydı. Olağanüstü halin olup olmadığına hâkimler *Common Law’a* dayanarak karar vermişlerdi. Yani yorum ile olağanüstü hallerin yasal sınırlar içinde olduğu belirlemişti. Bu da şu demekti: eğer bir zorunlu ödeme/vergi hakkında bir hâkim karar verebiliyorsa asıl mutlak güce sahip olan yasal güçtü. Dolayısıyla Kral zorunlu ödemeleri aslında kendi mutlak gücüne dayanarak vermiyordu, kendi mutlak gücünü kullanmak için başka bir kurumun onayına ihtiyaç duyuyordu. ii) Hâkimler de yasaları yanlış uygulayabilirlerdi. Bu tür durumlarda sadece parlamento üst bir makam olarak görev yapabiliirdi. Aynı görev kralın hak iddialarına karşı direnmek isteyenler içinde parlamentoyu bir sığınma merkezi haline getiriyor ve parlamentonun hukukun yorumlanmasında bir otorite olarak görülmesinin önünü açmış oluyordu.

Olağanüstü hallerde vergilendirme koşullarının net olamamasına ve Avam Kamarası’nın dava açan tüccarın tarafında olmasına rağmen, Kamara’nın davada verilen

¹⁶⁵ Holmes, (1992), s.133; Kenyon, (1986), s.47-48; Yerby, (2008), s.60-61.

¹⁶⁶ Hinton, (1960), s.413.

¹⁶⁷ Cromartie, (2016), s.151-2.

hüküm karşısında herhangi bir şekilde harekete geçmemesi sonucunda 1608’de Kral’ın hazineden sorumlu en yetkin bakanı olan *Salisbury* dava hükmüne dayanarak bütçe açığını kapatmak için Parlamento’ya danışmadan 1400’den fazla ürüne zorunlu ödeme şartı getirmiştir.¹⁶⁸

1610’da kraliyet ve parlamento arasındaki bazı gelişmeler frenküzümü davasının yeniden hatırlanmasına ve verilen kararın teamüle uygun olup olmadığı sorununun tartışılmasına neden olmuştur. Tartışmaların görünürdeki nedeni Kralın gelişen dış ticareti kendi çıkarlarına uygun bir şekilde düzenlemek istemesi olsa da Kamara’nın asıl korkusu bu uygulamanın ileride tüm mülkiyet haklarının mahvına yol açabilecek şekilde kullanılabilecek olmasıydı.¹⁶⁹ Bütün bu nedenlerden ötürü Kral ve Kamara arasındaki tartışmanın özü zorunlu ödemelerin parlamentonun rızası olmadan, yasal bir temele dayanmadan yapılıp yapılamayacağı olmuştur. Genellikle şu argümanlar üzerinde durulmuştur: i) Kral mutlak güce sahip olabilirdi ama bu kanun ile sınırlıydı. Parlamento olmadan yasa yapamaz veya değiştiremezdi, ii) Kral kendi başına vergi koyamazdı çünkü bu Magna Carta’da düzenlenen kişi özgürlüklerinin ihlali anlamına gelirdi, iii) Meclis üyesi Whitelocke, egemenliği işaret ederek Kralın parlamento dışında, onun onayı olmadan kanun yapamayacağını, egemenliği kral ve parlamentonun kullandığı belirtiyordu. Zira Kral eyleme ve güce sahip olabilirdi ama buna onay verme, rıza gösterme yetkisi de parlamentoya aitti. Parlamentodaki kral, parlamentosuz krala göre daha güçlüydü.¹⁷⁰

I. James, zorunlu ödemelerin hukuka aykırılığını tartışan parlamentoya Kral’ın gücünün ve ayrıcalıklarının tartışılmayacağını belirtmiş ve bu konuda konuşulmasını yasaklamıştır. Kral’a göre her kralın zorunlu ödeme koyma hakkı bulunmaktaydı ve hiçbir parlamento bunu elinden alamazdı. Kamara bu açıklamalara karşı çıkararak bir dilekçe hazırlamış ve konuşma özgürlüğünün tebaayı ilgilendiren her konuyu kapsadığını ileri sürmüştür. Konuşma özgürlüğünün parlamento tarafından talep edilmesinin temel nedeni bu özgürlüğün kaybı halinde zorunlu ödemelere karşı durulamayacak olunmasıydı.¹⁷¹

¹⁶⁸ **Kenyon**, (1986), s.47-48; **Yerby**, (2008), s.60-61.

¹⁶⁹ **Hill**, (2016), s.70.

¹⁷⁰ **Gough**, (1961), 58-59.

¹⁷¹ **Hexter, J. H.** ‘Parliament, Liberty and Freedom of Elections’, Hexter, J. H. (Editor), (1992) *Parliament and Liberty from the Reign of Elizabeth to the English Civil War*, First Edition, USA, Stanford University Press, s.74; **Kenyon**, (1986), s.26. Bu noktada konuşma hakkını modern anlamıyla düşünmemek gerekir. Kamara’nın çizdiği sınırların dışına çıkan meclis üyelerinin Kamara tarafından cezalandırması çok yaygın bir uygulamaydı. Kraliyet politikalarını savunulması, tebaanın haklarına karşı konuşulması ve pek kabul edilmeyen dini görüşleri dile getirilmesi gibi durumlarda üyeler, meclis üyeliğinden atılmaktan, konuşma kayıtlarının silinmesine kadar pek çok yaptırımla karşılaşmaktaydılar.

Dilekçenin ardından Kral tutumunu değiştirerek, yatıştırıcı bir yaklaşımla konuyu tartışma izni verdiğini belirtmiştir, ancak amacı büyük olasılıkla en güvenilir finansal kaynağı ile çatışmaya girmemektir.¹⁷²

Kamara zorunlu ödemelere karşı haklılığını bunların rızaya bağlı olması gerektiği temelinde kanıtlamak istemiştir.¹⁷³ Kamu güvenliği söz konusu olduğunda kralın kendiliğinden vergilendirme yapabileceği yönünde genel, kabul edilmiş bir anayasal anlayışının da mevcut olduğu göz önüne alınırsa, Avam Kamarası için sorunun hukuksal değil siyasi olduğu kolayca görülebilir. Mülkiyet hakkının dokunulmaz olduğu ve sadece rıza gösterilen yasalar aracılığı ile bu hakkın sınırlanabileceği anlayışı yerleştikçe, aslında gerçekten kraliyete ait olan ayrıcalıkların da hukuka aykırı olduğu iddiaları artıyor ve bu alanda bir yetki değişiminin yaşanması gerektiği inancı daha güçlü bir şekilde dile getiriliyordu.

3. Kraliyet Ayrıcalıklarına Karşı Parlamenter Özgürlüklerin Korunması

Dönemimizde kabul gören anlayıştan farklı olarak o dönemde bir konuda özgür olmak demek o konu ile ilgili özel hak ve ayrıcalıklardan yararlanmak anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla özgürlük kişilerin belirli özelliklere, niteliğe veya mülkiyete bağlı olarak kazandıkları zilyetlik benzeri bir şeydi. Bu nedenle özgürlükler toplumda belirli kişilere belirli alanlarda tanınan bir sınırlılığa sahipti. Avam Kamarası bu açıdan tutuklanmaktan muaf olma, sansür edilmeden tartışma gibi özel ayrıcalıklara sahipti. Parlamenter özgürlükler ve ayrıcalıkların tanınması ve kullanılması henüz tamamen kurumsallaşmamış olduğu için Kral ile yaşanan sürtüşmeler sonucunda Kamara'nın özgürlük ve ayrıcalık alanı zaman zaman daralabiliyor veya bu yönde tehditlere maruz kalabiliyordu.

Kamara tutuklanmama ayrıcalığını 14. yüzyılda kazanmıştır. Buna göre parlamentonun çalışma süresi boyunca, Kamara tarafından soruşturma izni verilmesi durumu istisna olmak üzere, Avam Kamarası üyeleri tutuklanmaya karşı hukuksal güvenceye sahiptiler.¹⁷⁴ Uygulamada hem I. James hem de I. Charles hüküm sürdükleri süre boyunca parlamentonun oturumu sırasında bazı üyeleri hapsederek bu hakkı ihlal

Kısacası Kamara kendi konuşmalarını sansürlese de kralın bunu yapmasına karşıydı. **Hexter**, (1992), s.75.

¹⁷² **Yerby**, (2008), s.64; **Kenyon**, (1968), s.48. Whitelocke'un konuşması için bkz: **Kenyon**, (1968), s.60-62.

¹⁷³ **Yerby**, (2016), s.164.

¹⁷⁴ **Mosca**, (1936), s.39; **Elton**, (1968), s.24.

etmiş olsalar da dikkat çekici bir şekilde Kamara bu hakkın ihlaline karşı çok fazla bir tepki göstermemiştir.¹⁷⁵

Kamara'nın titizlikle koruduğu asıl ayrıcalığı konuşma özgürlüğü olmuştur. Konuşma özgürlüğünün kökleri 1523'e kadar gitmektedir. Hak, meclis üyelerine oturumlar sırasında söyledikleri şeylerden muaf tutulma ayrıcalığı tanısı da sınırsız bir özgürlük değildi; kraliyetin ayrıcalığı dâhilinde olan konular devlet yönetimine ait kabul edilerek, kraliyetin izin vermesi halinde tartışmaya açılabilirlerdi.¹⁷⁶ Azınlığı oluşturan bazı üyelerin siyasal ya da dinsel konulardaki amaçlarını elde etmek için bunları parlamentoda tartışmaları gerektiğini fark etmeleri ile daha önceden sınırları sorgulanmayan bu hak, Elizabeth dönemi ile birlikte önemli bir çekişme unsuru haline gelmeye başlamıştır.

I. James döneminin ilk büyük anlaşmazlıklarından birisi de konuşma özgürlüğü çerçevesinde gerçekleşmiştir. 1604 yılında Sir Goodwin'ın seçim uyuşmazlığının tartışılması sırasında parlamentonun ayrıcalıklarının kaynağının kralın lütfu olduğu yönünde bir açıklama yapmıştır. Gündemin yoğunluğu nedeniyle Kamara o an için bu iddiaya bir cevap vermese de ilerleyen dönemlerde bir kurum olarak Kamara'nın saygınlığına yönelik birkaç olayın daha gerçekleşmesi üzerine Kamara kendisine yapılan davranışların ve tutumların incelenmesi için bir komite kurmaya karar vermiştir. Ancak Komite'nin bir rapor hazırlamasına rağmen, büyük olasılıkla I. James'in o dönemde vergi toplamamaya karar vermesi üzerine, belgenin yayımlanmamasına karar verilmiştir.¹⁷⁷

Belge resmi olarak kabul edilmediği için hukuki ve siyasi etkiye sahip olmasa da o dönemde Kamara'nın düşünsel dünyasını açığa çıkarması açısından oldukça önemli bir içeriğe sahiptir. Belgede özellikle tebaanın hak ve özgürlükleri ile parlamentonun ayrıcalıkları üzerinde durulmuştur. Parlamento ayrıcalıkları ile halkın özgürlükleri arasında doğrudan bir bağ kurularak, parlamento ile halk neredeyse eş değer bir hale getirilmiş ve parlamentonun ayrıcalıklarının halkın özgürlüğü anlamına geleceği belirtilmiştir.¹⁷⁸

Belgeye göre Avam Kamarası'ndaki temsilciler deneyimli siyasetçiler olarak görülmeseler de ülkenin çok fazla bilinmeyen, unutilan bölgelerinden gelmişlerdir ve oradaki kişiler, toplum ve yaşam hakkında kraliyete göre daha fazla bilgi sahibidirler. Bu kişiler niye seçildiklerinin, bölgelerindeki şikâyetlerin, hangi kanun tasarısının niye

¹⁷⁵ Elton, (1968), s.24.

¹⁷⁶ Guy, (1988), s.324; Elton, (1968), s.255-256.

¹⁷⁷ Hexter, (1992), s.35,37.

¹⁷⁸ Hexter, (1992), s.40-41.

desteklenmesi gerektiğinin ve bölgelerindeki ekonomik durumların farkındadırlar ve bu meseleler üzerinden bir politika yürütmek için seçilmişlerdir. İşte tam da bu nedenle Avam Kamarası tebaanın sesidir. Kamara'nın bu görevini yerine getirebilmesi içinse bazı özgürlüklere sahip olması gerekmektedir. Bu özgürlükler: i) Özgürce temsilci seçebilme, ii) Temsilcinin alıkonulma, tutuklama ve hapsedilemeye karşı bağışık olması, iii) Konuşma özgürlüğü olarak sıralanabilirler.¹⁷⁹

Halkın özgürlükleri ile parlamento özgürlüklerinin eşitlenmesi bu özgürlüklerinin kaynağının ne olduğu sorusunu da daha önemli hale getirmiştir. Eğer kralın iddia ettiği üzere bu özgürlükler onun ve ondan önceki kralların lütfundan doğuyor ise bu tüm ülkenin özgürlüklerinin kralın rızası, keyfiliği üzerine inşa edildiğini gösterir. Hâlbuki *Common Law* sayesinde İngiltere'de özgür kişilerin bir hak ve miras olarak özgürlüğe ve adalete hakları olduğu algısı yerleşmiş bir kabuldü. Bu kabul sayesinde özgürlüğü engelleyebilecek olan her türlü keyfi eylem ve gücün varlığını reddeden cumhuriyetçi özgürlük anlayışı İngiltere'de sıkı sıkıya tutunabilmişti. Dolayısıyla Kral'ın bu söylemleri hem alışlagelmiş hak ve özgürlük anlayışı ile temelden çelişiyor hem de Kamara'yı kurumsal özgürlüklerini ve yetkilerini kaybedebileceği endişesine sürüklüyordu.

I. James döneminde yaşanan ikinci özgürlük krizi konuşma özgürlüğü üzerine yaşanmıştır. I. James'in 1610'daki zorunlu ödeme çıkarmasına karşı Kamara'nın olumsuz bir tavır takınması üzerine, I. James her kralın vergi koyma hakkı olduğunu belirterek Kamara'nın bu konu hakkında tartışmasını yasaklamıştır. Kamara elindeki en güçlü ve etkili silah olan konuşma özgürlüğünü kullanamayıp sessiz kalması halinde parlamenter rızaya dayanmayan vergi salınmasının sürekli bir uygulamaya dönüşeceğini bildiği için, yapabileceği en güçlü savunmanın bu konuda tartışmaya devam etmesi olduğunun farkında olmuştur. Bu nedenle Kamara çareyi bu konudaki hoşnutsuzluğunu Kral'a bir dilekçe ile iletmede bularak,¹⁸⁰ şikâyetinin aynı zamanda resmi ve hukuki bir karaktere bürünmesini sağlamıştır.

Başka bir kriz 1621'de veliaht kral I. Charles ve İspanya prensesinin evlenme ihtimali üzerine başlamıştır. Bu ihtimalin ülkenin Katolizm'e geri dönmesi yönünde atılan bir adım olarak yorumlanması kendisini ulusal kilisenin koruyucusu olarak gören Kamara'yı doğal olarak hoşnutsuzluğa sürükleyerek konu hakkında sorgulayıcı bir yaklaşımla hararetli tartışmalarda bulunmasına sebep olmuştur. Tartışmaların hız

¹⁷⁹ Hexter, (1992), s.43-46.

¹⁸⁰ Sommerville, (1992), s.74.

kesmeden devam etmesi üzerine I. James olası bir evlilik hakkında konuşulmasının yasaklandığını ilan etmiştir. Kamara ise bu söyleme karşı çıkarak bir dilekçe yazmış ve kralın onurunun, güvenliğinin ve refahının her zaman için parlamentonun işi olduğunu belirtmiştir. Kral'ın bu itiraza karşılığı ise bu durumun dış politika ile alakalı olduğu ve kraliyet evliliklerinin o izin vermedikçe parlamentoda tartışılmayacağı, kendi ayrıcalıklarının sorgulanmaya devam edilmesi halinde ise Kamara'nın ayrıcalıklarını sınırlamak zorunda kalacağı olmuştur.¹⁸¹ Bu açıklamaya parlamento bir protesto ile karşılık vermiştir: Parlamentonun ayrıcalıkları doğumdan gelen bir hak ve miras yolu ile kazanılmıştır ve kralı ilgilendiren herhangi bir durum (ülkenin savunması, kilise, yasama, şikâyetlerin tatmini gibi) parlamentonun tavsiye verebilmesine tartışmasına uygun konulardır. Her üye bu konuları tartışma özgürlüğüne sahiptir.¹⁸² I. James, Kamara'nın protestosunun ardından egemenliğin tehlikede olabileceğini fark ederek parlamentoyu dağıtmış, protestoyu parlamento kayıtlarından yırtıp atmış ve bazı lider üyeleri hapsedmiştir.¹⁸³

Konuşma özgürlüğü konusunda dikkat çekilmesi gereken son bir nokta Kamara'nın, karşılaştığı sert tavra rağmen, kendi çıkarlarını savunmaya devam ederek Kral karşısında sessiz kalmamayı tercih etmiş olmasıdır. Kamara'nın bu tavrı birbirine bağlı iki farklı çıkarım yapmamıza olanak sağlamaktadır: İlk olarak süregiden bu tartışma Kamara'nın özgürlüklerini ne kadar ciddiye aldığını ve onları korumdaki kararlılığını bize gösterir. İkinci olarak ise hiyerarşik güç ilişkileri bakımından Kamara Kral karşısında kendisini neredeyse eş bir muhatap olarak görmektedir. Daha açık olarak söylemek gerekirse Kamara ülkenin Kralı'na karşı kraliyet ayrıcalıkları kadar önemli bir konuda kafa tutabilme cesaretini kendisinde bulabilmektedir. Parlamento üyeleri açısından bakıldığında bu güvenin, oturmuş bir hukuk düzeni tarafından koruma altına alınan haklar sayesinde (can ve mal güvenliği gibi) Kralın diğer mutlak monarşilerdeki gibi kişisel bir yargılama yetkisine sahip olmamasından kaynaklandığı çıkarımında bulunabiliriz.

C. I. Charles Döneminde Yaşanan Önemli Olaylar

I. Charles'ın denge politikasına değer vermeyen yönetimi altında kral ve parlamento arasında oluşan restleşmeler çoğalmış ve radikal bir niteliğe bürünmeye

¹⁸¹ Sommerville, (1992), s.76

¹⁸² Chrimes, (1970), s.105; Gooch, (1987), s.58.

¹⁸³ Gooch, (1987), s.58.

başlamıştır. Bu başlık altında I. Charles ve parlamento arasındaki ilişkileri kopma noktasına getiren uygulamalar incelenecektir.

1. Şikâyet- Finansman İlişkisi ve Değişimi

Şikâyet-financeman karşılıklığı ile anlatılmak istenen, parlamentonun sağladığı vergi finansmanı karşılığında kralın onların şikâyet ve taleplerini göz önüne alması ve tatmin etmesidir. Parlamentonun ilk dönemlerinde kral parlamentonun açık olduğu son gün Kamara’da toplanan şikâyetlere (yasa tasarıları) cevap vererek bunların yasaya dönüşmesini sağlamaktaydı. Önce şikâyetlerin işleme alınıp, yardımların daha sonraya bırakılmasına yönelik ilk girişim 1339’da yaşanmıştır. Kralın, kraliyet yargıçlarından böyle bir durumun vatana ihanet olacağı yönünde karar almasından sonra parlamento bu kararı yasadışı ilan ederek önce dilekçelere cevap verilmesini sonra yardımların konuşulmasını istemiştir.¹⁸⁴ Bu girişim pek başarılı olamayarak, yeni bir geleneğe/kurala dönüşmemiş ve Tudorlar döneminde önce yardım sonra dilekçe düzeni korunmuştur. Buna karşın yardımların kabul edilmesinden önce şikâyetlerin tartışılması engellenememiştir; meclis üyeleri finansman sağlama ve şikâyet eylemlerinin yerine getirilmesinde duyulan şevk arasında bir bağ olduğunun farkındaydılar ve çoğunlukla bu bilgidен yararlanıyorlardı, fakat üstünlüğün kralda olması nedeniyle hareket alanları kısıtlıydı.¹⁸⁵

Kamara’nın mali gücünü kullanarak yönetimde kendi isteklerinin de göz önüne alınmasını sağladığı bir diğer teşebbüs 1566’da yaşanmıştır. O dönemde Elizabeth varis bırakma ve evlenme gibi taht sorunlarının bulunması nedeniyle hali hazırda parlamento ile uyuşmazlık içindeydi. Bu gerginliğe bir de Kraliçe’nin kabul edilebilir bir gerekçe göstermeden, barış zamanında olunmasına rağmen diğer dönemlere kıyasla çok daha fazla miktarda yardım talep etmesi eklenince parlamento ve Kraliçe arasında önemli bir sürtüşme yaşanmıştır. Gerginlik sonucunda parlamentonun vergi yasası tasarısının kabul sürecini yavaşlatmaya karar vermesi, onaya ihtiyaç duyan Elizabeth’i bazı tavizler vermeye zorlamıştır. Parlamentonun istekleri doğrultusunda tahta çıkış konusunda ve yardımın miktarı konusunda (Kraliçe’nin talep ettiği üç kalem yerine iki kalem yardım) değişikliğe gidilmesiyle Kamara yardım yasasını onaylamıştır. Doktrinde *Loach* bu sürtüşmeyi Kamara’nın amacını tatmin-şikâyet sırasının değiştirilmesi isteği olarak yorumlamıştır. Ona göre Kamara önce Elizabeth’in evlilik ve tahta çıkış sorununu

¹⁸⁴ Guizot, (2002), s.430

¹⁸⁵ Elton, G. R. (1968) *The Tudor Constitution: Documents and Comentary*, 4. Edition, Great Britain, Cambridge at the University Press, s.127

konusmak sonrasında vergilendirme aşamasına geçmek istiyordu. *Elton* daha farklı bir yaklaşım izleyerek, tahta çıkış sorunu üzerine verilen tavizin tasarının yavaşlatılması ile bir ilgisi olmadığını, Kamara'nın asıl amacının yardım miktarının azaltılması olduğunu iddia etmektedir.¹⁸⁶ Hangi yorum kabul edilirse edilsin asıl önemli olan Kamara'nın ekonomik gücünü bir koz olarak kullanıp, yönetsel ilişkileri kendi amaçları doğrultusunda yönlendirebileceğinin farkında olmasıdır.

Elizabeth döneminde Kamara'da yapılan tartışmalar, şikâyetler tatmin edildiğinde temsilcilerin daha istekli bir şekilde ödemede bulunacaklarına işaret etmektedir. Stuart yönetimi altında ise Kamara'nın tavrı biraz değişmiş ve yardımlar karşılığında vergi ödeyenlerin şikâyetlerini tatmin edecek yararlı yasaların yapılması beklentisi açık bir şekilde dile getirilmeye hazır hale gelmiştir. Bu beklentinin ilk dışa vurumu 1624'teki yardım tartışmalarında gerçekleşmiştir. Tartışmadaki bazı üyeler 1621'de yardımların onaylanmasından sonra şikâyetlere geçilmeden parlamentonun dağılması olayını hatırlatmış ve bu ihtimal karşısında korkularını dile getirmişlerdir.¹⁸⁷

I. Charles Mart 1625'te tahta çıktığında Kamara toplanmasının hemen ardından iki kalemlik bir yardım (140.000 pound) onaylamıştır. Bu miktarın Kral tarafından yeterli bulunmaması üzerine bir kalem yardım daha istenmiş ama Kamara bu isteği reddetmiştir. Reddin arkasında yatan sebeplerden biri yapılan yardımlara rağmen İspanya ile girişilen savaşın iyi yönetilmediğinin düşünülmesiye, diğer sebep 1621 ve 1625'teki şikâyet tatmini yapılmadan verilen yardımların istisna olarak kalmasının istenmesidir. Zira şikâyet-yardım karşılıklılığı Parlamentonun kraliyete karşı kullanabileceği en önemli kozdu ve bundan vazgeçilmek istenmiyordu.¹⁸⁸

1626 yılına gelindiğinde Kamara, Kral ile yaşadığı mevcut sorunların geçmişte vergilendirmeden sonra şikâyetlere çözüm bulunmamasından kaynakladığına karar vermiş ve kraliyetin bütün yıldırma ve korkutma eylemlerine rağmen, yardım yasasının onaylanmasını şikâyetlerin tatmin edilmesinden sonrasına bırakmıştır. Kamara yardımın yapılması için iki şart öne sürmüştür: İspanya savaşındaki yenilginin sorumlusu olarak gördükleri Buckingham'ın soruşturulması ve tonaj ve pound vergisinin yönetiminin kendilerine bırakılması. I. Charles ise bu şartları kabul etmeyerek parlamentoyu dağıtmıştır. Parlamenter finansmandan vazgeçmesi anlamına gelen bu karar doğal olarak

¹⁸⁶ **Loach**, (1991), s.126; **Elton**, (2003), s.165.

¹⁸⁷ **Holmes**, (1992), s.149.

¹⁸⁸ **Cogswell**, (1992), s.237.

onu yeni mali politikalara yönelmek zorunda bırakmış ve zorunlu borçlanma, askeri birliklerin sivillere ait mülklerde zorunlu olarak konaklatılması gibi Kamara veya halk tarafından çok hoş karşılanmayan uygulamalara yönelmiştir.¹⁸⁹

1626 ve sonrasında yapılan zorunlu uygulamaların gerekçelendirilmesinde zorunluluk unsuruna dayandırılmıştır. Bu gerekçelendirme yeni bir buluş değildir, Tudor döneminde de zaman zaman kullanılmıştır. I. Charles'ın döneminde farklı olan, vergilendirme sürecinde gerçekleşen söylem ve eylemlerin radikal bir tutum olarak kişilerin hak ve özgürlüklerini zedeleyecek şekilde uygulanmasıdır. Frenküzümü davasında kraliyetin ayrıcalıklarının herhangi bir sınır konulmadan korunması sonucunda, kralın savaş gibi zorunluluk hallerinde genel güvenliği sağlamak için kendi başına harekete geçme ve sorumluluk alabilme yetkesinin sınırsız bir şekilde kullanılmasının önü de açılmış oluyordu.¹⁹⁰ Bu nedenle I. Charles parlamenter rızaya dayanmayan yeni vergi düzenlemelerinin hukuka uygun olduğu iddiasında bulunabilmiştir. Vergilerin hukuki olduklarının iddia edilmesi bu dönemde (1626-1627) gerçekleştirilen zorunlu borçlanmanın anayasal hakları en fazla zedeleyen uygulama olmasını engelleyememiş ve borçlanmayı reddeden kişiler ya askere alınmışlar ya da yasal işleme tabi tutulmadan belirsiz süreli olarak hapse atılmışlardır.¹⁹¹ Bu uygulamaların kişileri içine düşürdüğü hukuki güvensizlik durumu ve uygulamaların parlamentonun onayı olmadan, geleneksel ayrıcalıkların sınırlarının zorlanarak ya da yasaya aykırı bir şekilde yapılıyor oluşu, toplumun siyasi bir kimlik kazanmasına yardım etmiştir.

2. Tonaj ve Pound Vergisi'nin Alımı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar

Kral I. Charles ve Kamara'nın ilişkisi daha en başından, Kral'ın taç giyme seremonisinin hemen ardından çıkan büyük restleşmelerle başlamıştır. Parlamento taç giymenin ardından yaptığı ilk düzenlemelerde I. Charles'a tonaj ve pound vergisi olarak adlandırılan vergiyi sadece bir yıllığına olacak şekilde verilmesini kararlaştırmıştır. Hâlbuki tonaj ve pound vergisi her krala, taç giymesinin hemen ardından parlamento tarafından otomatik bir şekilde tanınan gelenekselleşmiş bir vergi çeşidiydi. Gümrüklerde

¹⁸⁹ Hill, (2016), s.75; Cogswell, (1992), s.24. 1622, 1626, 1627 tarihlerinde savaş halindeyken kraliyet tarafından üç farklı yardım isteği yapılmıştır. İlk iki istekte, üçüncü istekteki gibi zorunlu ve cezalandırıcı bir borçlandırma politikası izlenmediği için, vergilerin parlamenter usul izlenmeden salınması gerekçesiyle halk ödemelerde çok istekli davranmamış ve hedeflenen miktara ulaşılmamıştır. Bu isteksizliğin sonucunda 1622'de çoğu bölgede istenilenin çok altında gelir elde edilmiş, 1626'da da "kabul edilmiş gelenekler uygulanmadığı" ve "parlamenter yol izlenmediği" için pek çok bölge zorunlu ödemede bulunmayı reddetmiştir. Holmes, (1992), s.151.

¹⁹⁰ Holmes, (1992), s.134-135.

¹⁹¹ Cogswell, (1992), s.242; Yerby, (2008), s.132.

gerçekleşen ticari işlemlerde tonaj ve pound başına belirlenen oranlarda bir vergi uygulanıyor ve bu vergi kaynağından yararlanma hakkı krala tanınıyordu. Geleneksel bir şekilde tanınan ve o zamana dek hiçbir ihtilafa konu olmayan söz konusu verginin, 1625 yılında I. Charles'a yalnızca 1 yıl için ödenmesi daha önce hiç görülmemiş bir durumdu. Kamara'nın tutumunu kabul edilmez bulan Kral aynı sertlikte bir cevap vererek vergi yasa tasarısı kabul edilmeden parlamentoyu dağıtmış ve söz konusu vergiyi parlamentonun onayı olmadan toplamayı sürdürmüştür.¹⁹²

1626 yılında kraliyet mahkemelerinden biri olan Privy Council tonaj ve pound vergisinin VI. Henry'den beri kralın ayrıcalığına bağlı olarak toplanan bir vergi olduğuna bu nedenle verginin toplanabilmesi için parlamentonun onayına gerek duyulmadığını belirten bir karar almıştır.¹⁹³ Aradan geçen üç yıl içinde I. Charles'ın parlamenter yetkilere olan tavrı çok fazla bir değişiklik göstermemiş, Kral parlamenter gelirden mahrum kalması sonucunda ihtiyaç duyduğu finansmanı zorunlu borçlanma ve borçlanmanın reddedilmesi halinde hapis cezasına çaptırılma, zorla askere alınma gibi pek çok sıra dışı yaptırıma¹⁹⁴ başvurarak sağlamıştır. Bu nedenle parlamento 1628'de toplandığında ele almak istediği konular I. Charles'ın krala kıyasla oldukça farklılık göstermiştir: I. Charles'ın Parlamento'yu toplamaktaki amacı açıktı, gelire ihtiyaç duyuyordu, parlamento ise özellikle son yıllarda gittikçe artan Kral'ın keyfi uygulamalarından ve anayasal hakları dikkate almamasından dolayı oldukça endişeliydi.

Bu endişe ve şikâyetler parlamento tarafından Haklar Dilekçesi adı verilen belgede bir araya getirilmiştir. Belgeye göre: i) Borç, yardım, vergi ve benzeri ödemeler parlamentonun bir yasasının genel onayı olmadan yapılamaz, ii) Nedensiz olarak hiçbir özgür kişi tutuklanamaz, iii) Askerler ve denizciler kişilerin onayı olmadan mülklerinde konaklamaya zorlanmaz, iv) Sıkıyönetim yoluyla yargılama yöntemi geri çekilmeli ve gelecekte de hiçbir zaman uygulanmamalıdır.¹⁹⁵ Belge ile asıl amaçlanan geleneksel hak ve yetkilerin korunması, her zümrenin kendi yetkisel sınırları içinde kalmasıydı. Dolayısıyla parlamento henüz sadece kendi haklarını savunarak bireylerin hak ve özgürlükleri korumak istiyor, herhangi bir egemenlik mücadelesine girişmiyordu.¹⁹⁶ Kamara gelecekte yaşanabilecek egemenlik tartışmalarını dikkate almış ve Lordlar ve Kral'ın isteğine rağmen

¹⁹² Kenyon, (1986), s.53; Hill, (2016), s.70; Yerby, (2008), s.137.

¹⁹³ Kenyon, (1986), s.53.

¹⁹⁴ Chrimes, (1970), s.106-107.

¹⁹⁵ Göze, Ayferi (2016) Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 16. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, s.480.

¹⁹⁶ Wood/Wood, (1007), s.76; Cogswell, (1992), s.246; Hill, (2016), s.75; Gough, (1961), s.64.

belgeye “Krallık imtiyazlarının yekpare kalması” yönünde bir açıklama eklemeyi reddetmiştir. Böylece mevcut düzenin dönüştürülmesi ve yenilenmesine yönelik çabalarına ket vurabilecek bir eski hukuk düzenini olumlayan bir beyandan kaçınmıştır.¹⁹⁷

Şikâyet- finansman sürecinde yaşanan sorunlar göz önüne alınarak Kamara bu sefer şikâyet tatminini ve yardımın eş zamanlı olarak gerçekleştirilmesine karar vermiştir ve dilekçenin metni ile yardımın tasarısı eş zamanlı olarak hazırlamıştır. 7 Haziran 1628’de I. Charles’ın Haklar Dilekçesi’ni kabul etmesi ile ertesi gün finansman tasarısının kabul işlemlerine başlanmıştır.¹⁹⁸

Dilekçe gerek parlamenter yetkilerin gerekse kişisel hakların korunmasına dair önlemler alsa da bunlara uyulup uyulmaması hala tamamen I. Charles’ın iradesine bağlıydı. Bu nedenle I. Charles belgenin imzalanmasından sonra belgenin sadece tavsiye niteliğinde olduğunu öne sürerek parlamento dışı vergilendirmede bulunmaya devam etmiştir.¹⁹⁹

Haklar dilekçesinin imzalanmasından sonra parlamento seçmenlerine danışmak ve gümrük sorumluluklarının²⁰⁰ hangi biçim ve oranlarının kabul edilebilir olduğu sorununu açığa çıkartmak için I. Charles’tan parlamento toplanma sürecine kısa bir ara vermesini istemiş, I. Charles ise tam aksini yaparak parlamentoyu tatile sokmuştur. Parlamento bu gelişmeler karşısında hoşnutsuzluğunu elindeki tek yol olan protesto düzenleyip yayınlarak göstermiştir. Protestoya göre tonaj ve pound vergisi ve diğer zorunlu ödeme ve uygulamalara parlamento tarafından karar verilmemiştir ve Kraliyet bu eylemleriyle hem Haklar Dilekçesi’ne aykırı bir şekilde hareket etmekte hem de krallığın temel haklarını ihlal etmektedir.²⁰¹ Bu uygulamalar karşısında Kamara vergi ödemeyen tüccarlara boykot çağrısında bulunmuştur. Çağrının halk temelinde bir karşılık bulması sonucunda, gümrük gelirlerinde ciddi bir oranda düşüş yaşamış ve I. Charles’ın itibarı önemli bir darbe almıştır.²⁰²

1628’de parlamentonun kapanması sırasında I. Charles vergi toplamının kendisinin doğal hakkı olduğunu ve bu uygulamaya devam edeceğini ve gümrük üzerinde bir

¹⁹⁷ Hill, (2016), 75.

¹⁹⁸ Cogswell, (1992), s.244; Mosca, (1936), s.45.

¹⁹⁹ Cogswell, (1992), s.244; Hill, (2016), s.76; Mosca, (1936), s.46.

²⁰⁰ Kralın tahta çıktığından beri Kamara ile ilişkilerinin kötüleşmesine neden olan tonaj ve pound vergisi, gümrük gelirlerinden elde edilmekteydi. Bu nedenle Kamara 1625’te Kral’a vermeyi reddettiği tonaj ve pound vergisini, kendisi lehine bir sonuca bağlamaya çalışıyordu.

²⁰¹ Kenyon, (1986), s.53; Yerby, (2008), s. 138-139.

²⁰² Brenner, (2003), s. 232-233.

ayrıcalığa sahip olduğunu belirten bir kaydı tek başına kayıtlara geçirtmiştir. Kral aynı tutumu 1629'da parlamentoyu dağıttığında da göstermiş, tonaj ve pound vergisinin geleneksel olduğunu ve parlamento onayının sadece formalite olduğunu iddia etmiştir.²⁰³

3. Donanma Vergisi'nin Kötüye Kullanımı ve Etkileri

1629'dan sonra Kral'ın 11 yıl süren kişisel yönetimi başlamıştır. Bu süreç içerisinde I. Charles'ın parlamenter gelirden mahrum kalması onu farklı finans politikalarına başvurarak yeni gelir kaynakları elde etmeye zorlamıştır. Ancak bu uygulamaların halk üzerinde ciddi bir ekonomik yük oluşturması, kişisel hak kayıplarına yol açabilmesi ve genel olarak da parlamenter rızasından yoksun olması halkın siyasal açıdan kutuplaşmasına yol açarak, söz konusu uygulamaların meşruluğu ve hukuksallığı üzerine tartışmaların doğmasına neden olmuştur.

I. Charles'ın gelirini arttırma amacıyla sıklıkla başvurduğu çarelerden biri donanma vergisinin kullanımı olmuştur. Donanma vergisi ("*ship money*"), savaş zamanlarında donanmanın kurulabilmesi için kıyı bölgelerden toplanan dönemsel bir vergiydi ve kraliyet ayrıcalığı olması nedeniyle parlamentonun onayına bağlı olmadan konabiliyordu. Elizabeth ve I. James'te bu vergiyi kullanmışlardı. Dolayısıyla söz konusu vergi kabul görmüş, geleneksel bir vergiydi, ancak I. Charles'ın 1629-1640 yılları arasında bu vergiyi toplama şekli, geleneksel uygulamalardan sapıldığı yönünde yoğun eleştirilere sebebiyet vererek toplumda ciddi bir huzursuzluğun doğmasına neden olmuştur.

Vergi geleneksel olarak sadece kıyı kasabalarından ve sadece savaş zamanına mahsus olmak üzere toplanmaktaydı. Fakat 1635 yılı sonrasında geleneksel yapılagelişten sapılmış ve vergi tüm ülkeden, savaşa bağlı olmaksızın yıllık olarak alınmaya başlanmıştır. Geleneksel uygulamada elde edilen kaynak kıyı kasabalardan gemi kiralanması şeklinde kullanıldığı için I. Charles'ın artan kaynak arayışı parlamento tarafından ve kendi donanmasını oluşturma isteği olarak yorumlanarak, tehlikeli bir gelişme olarak görülmüş olabilir.²⁰⁴ 17. yüzyıla kadar kraliyet hiçbir zaman kendisine ait bir askeri güce sahip olmamıştır ve bu eksiklik monarşinin daha da güçlenmesini engelleyen temel sebeplerden

²⁰³ Yerby, (2008), s. 140, 142.

²⁰⁴ Langelüddecke, Henrik (2007) ' "I finde all men & my officers all soe unwilling": The Collection of Ship Money, 1635–1640', Journal of British Studies, Vol. 46, No. 3, s.509. Vergi amaçlandığı üzere donanmanın eksiklerini gidermek için kullanılsa da, sürecin iyi yönetilememesi sonucunda etkili bir şekilde kullanılamamıştır. Gemilerin kraliyet tarafından yapılması yerine Londra'ya yaptırılması hem daha az paraya mal oluyor hem de daha kaliteli ürün elde edilebiliyordu. Gordon, M. D. (1910) 'The Collection of Ship-Money in the Reign of Charles' Transactions of the Royal Historical Society, Vol. 4, s.153.

birisini oluşturmuştur. I. Charles döneminde artan kraliyet – parlamento sürtüşmesinde kralın kendisine ait bir donanma kurmak istemesi bu nedenle kraliyet karşıtları tarafından şüphe ile karşılanmış olabilir. Huzursuzluğun nedenlerinin hepsinden daha öncelikli ve önemli olanını vergi miktarının fazlalığının vergi mükellefleri üzerinde yarattığı yük oluşturmuştur. Verginin getry'den ziyade orta sınıfa yansıtılması bu etkiyi özellikle arttırmıştır.²⁰⁵

Verginin ülke çapında doğurduğu memnuniyetsizlik, verginin toplanmasının zorlaşmasına ve ödenen miktarın azalmasına neden olmuştur. 1635'te ödenen miktar, yani verginin ilk ödemesi, diğer ödemelere kıyasla ödemede en yüksek seviyeye ulaşıldığı miktar olmuştur. Bunun nedeni ilk uygulamanın geleneğe uygun olarak toplanan tek sefer olması olabilir ve iddiayı güçlendirecek bir sonuç da kıyıların karasal bölgelere göre daha çok ödeme yapmış olmalarıdır.²⁰⁶ Zira kıyı bölgeleri hem donanmanın önemi daha iyi kavriyorlar hem de vergiyi zaten geleneksel olarak ödüyorlardı.²⁰⁷

Vergi gelirinin azlığındaki diğer sebepler idari yöneticilerin ve *Privy Council*'in olanaklarının yetersiz olması nedeniyle vergi ödemedi kaçınmayı ciddi bir şekilde cezalandıramaması veya idari uygulayıcıların kendi isteksizleri gibi farklı gelişmelere dayandırılabilir. Bu gelişmelerin altında yatan sebeplerde verginin konulmasında geleneksel yapılagelişten sapılması ve verginin parlamento onayı olmadan konulmuş olmasına dayanıyordu.²⁰⁸

Verginin ödenmesinde verginin yasallığına dair tüm bu eleştiri ve olumsuzluklara rağmen I. Charles yasal olarak vergiyi koyma hakkına sahip olduğunu iddia etmiş ve bu iddia en azından bazı kraliyet hukukçuları tarafından kabul görmüştür. Verginin gerekçelendirmesinde zorunluluk unsuruna vurgu yapılarak, zamanın “kaçınılmaz bir zorunluluk zamanı” olduğuna dikkat çekilmiş ve hiçbir sıradan yasanın zorunluluk zamanı düzenleyemeyeceği ve genel savunma ve güvenliği için olağanüstü yollar izlenebileceği belirtilmiştir.²⁰⁹ Kral bu gerekçelendirmeyi hazırlamadan önce kraliyet hukukçularına danışarak verginin yasallığı hususunda görüş bildirmelerini istemiştir. İnceleme sonucunda Kral'a, tüm krallığın tehlikede olması ve ülkeyi bu tehlikeden kurtarma sorumluluğun

²⁰⁵ Manning, (1996), s.14.

²⁰⁶ Langeliüddecke, (1987), s. 513-515; Gooch, (19897), s.80. İdari birimlerin vergiyi ödeme bilgileri için bkz: Gordon, (1910), s.142; Langeliüddecke, (1987), s.514-515.

²⁰⁷ Langeliüddecke, (1987), s.515.

²⁰⁸ Langeliüddecke, (1987), s.531.

²⁰⁹ Holmes, (1992), s.135. I. Charles 1626 yılında gönüllü ödeme (“free gift”) ve zorunlu borçlanma talebinde bulunurken de aynı gerekçelere dayanmıştır, Holmes, (1992), s.135.

paylaşılmasının gerekmesi halinde donanma vergisinin kral tarafından konulmasının hukuka uygun olduğu cevabı verilmiştir. Bu cevaba uygun olarak verginin gerekçelendirmesinde İngiltere'nin kıyadaki korsanlar ve yabancı güçler tarafından tehdit altında olduğu belirtilmiş ve mevcut bir tehlikenin varlığına işaret edilmiştir.

James Hampden'in 1637'de vergiye itiraz etmesi sonucunda verginin yasallığı bir kraliyet mahkemesi olan *House of Exchequer* tarafından incelenmiştir: 12 hâkimden 7'si kralın aldığı donanma vergisinin hukuka uygun olduğuna karar vermiştir. Mahkemede yaşanan tartışmaların dikkat çekici noktası, zorunluluk halinde kralın sahip olduğu avantajlı konuma ve tebaanın ona karşı sahip olduğu yükümlülüklerle sadece tek bir avukatın değinmesidir. Bir kraliyet avukatı olan Robert Berkley kralın parlamento rızası olmadan da zorunlu ödeme yükümlülüğü getirebileceğini belirtmiştir. Berkley'e göre kral monarşinin temel kabullerine ve ayrıca *g.o.t* ilkesine göre kral ülkenin korunması ve tehlikeye karşı önlem alınması gibi bir zorunluluk halinde temel bir yetkiye sahipti. Donanma vergisinin konulma amacı da ülkenin korunması olduğu için kral aslında en geleneksel haklarından birini kullanmaktaydı. Bu doğrultuda tebaa temel bir hak olan mülkiyet hakkına sahip olabilirdi, ancak insanların krallığın savunması için krala boyun eğme zorunlulukları da vardı.²¹⁰

İlginç bir şekilde hâkimler vakayı ele alırken daha çok kamusal/genel iyilik (*common good*) ve güvenlik üzerinde durmuşlardır. Daha açık olarak bahsetmek gerekirse, hâkimler vergiye karşı genel yaklaşımlarında kralın bu vergiyi toplamada kamusal iyilik açısından bir yetkiye sahip olmasına ya da insanların bu noktada bir yükümlülüğe sahip olmaları konusuna odaklanmamışlardır. Onlara göre vergi meşruluğunu, itaat teorileri ve kraliyetin kutsallığı gibi kaynaklardan ziyade, *commonwealth* ilkeleri ve verginin yararlı olması temelinde sağlıyordu. Dolayısıyla hâkimler aslında cumhuriyetçi ilkeler tarafından kabul gören ilkelere dayanmalarına rağmen, tam tersi bir sonuca vararak kralın parlamento onayı olmadan vergi almasını meşru hale getirmiş oluyorlardı.²¹¹

Hâkimlere göre ulus savunmasında finansal destek sağlanması için parlamento onayının şart koşulması kraliyete ait ayrıcalıkların ortadan kaldırılması anlamına gelmesi nedeniyle davacı tarafın zorunluluk haline kralın vergi salmasının hukuka aykırı olduğunu iddia etmesi mümkün olmamıştır. Bu nedenle avukatlar zorunluluk halinde kralın zorunlu

²¹⁰ Gough, (1961), s.72-73.

²¹¹ Mendle, Michael (1989) 'The Ship Money Case, The Case of Shipmony, and the Development of Henry Parker'sParliamentary Absolutism', The Historical Journal, Vol. 32, No. 3, s.519.

uygulamalara gitme hakkı olduğunu kabul etmekle birlikte 1634-36 arasında böyle bir zorunluluk halini gerektirecek acil bir durum olmadığını ve Kral'ın parlamentoyu toplantıya çağırılması için yeterince zamanı olduğunu iddia etmişlerdir. Hâkimlerin cevabı ise zorunluluk halinin varlığına karar verme yetkisinin tamamen krala ait olduğu ve kralın bu tür durumlarda sürekli olarak parlamentoyu toplamasının felakete yol açacağı şeklinde olmuştur.²¹² Böylece zorunluluk halinin varlığı halinde krala keyfi (yani parlamenter onaya gerek duyulmayan) vergi çıkarma hakkının tanınmıştır.²¹³ Dolayısıyla karar sayesinde kral, ülkenin tehlikede olduğuna kanaat getirmesi halinde zorunluluk unsuruna dayanarak, parlamenter onaya ihtiyaç duyulup duyulmadığına bakılmaksızın, kendi başına vergi koyabilme hakkına sahip olmuştur.

Donanma vergisinden çıkan uyuşmazlık, devlet yönetiminde söz hakkı olan öznelere sahip oldukları hak ve yetkilerin anayasada açık şekilde belirlenmemiş olmasının bir sonucudur. Kralın en güçlü olduğu dönemlerde herhangi bir çatışmaya sebep olmayan “zorunluluk hali” gibi önemli bir hukuki kurum, artık Kral'ın ve Kamara'nın devlet yönetimindeki egemenliklerini genişletme arzusu nedeniyle çekişmeli bir unsura dönüşebiliyor ve önemli krizlere yol açabiliyordu. Tarafların o tarihte devrimci niyetlere sahip olmamaları (veya sahiplerse bile bunu açık bir şekilde dile getirememeleri) nedeniyle çıkan uyuşmazlıkları yeni yaklaşımlara cevap vermekte zorlanan anayasal düzenlemeler içinde aramaları çatışmaların kimseyi tatmin etmeyecek biçimde çözümlenmesiyle sonuçlanmıştır. Her iki tarafın kendi anayasal yorumlarına göre argümanlarında haklı olduklarına dair duydukları inancın devam etmesi ise tarafları daha radikal yaklaşımlarda bulunmaya iterek, iç savaşa giden yolu hazırlamıştır.

D. Parlamento Seçimleri ve Seçme Hakkı

17. yüzyıl başında İngiltere’de sistemli bir seçim sistemi bulunmasa da gelişmiş bir seçim pratiği ve teorisine sahip olmak için gereken alt yapı bulunmaktaydı. İç savaşa doğru gidilen yıllarda sıklıkla seçim yapılması ve seçimlerin Kral ile yaşanan güç savaşlarında kullanılabilecek önemli bir silah olduğunun Parlamento tarafından fark edilmesi, seçme-seçilme hakkının kullanımını arttırdığı gibi ve bu haklara atfedilen önemin değişmesine

²¹² **Kenyon**, (1986), s.90; **Mendle, Michael** (1995) Henry Parker and the Civil War: The Political Thought of the Public's "privado", First Edition, United Kingdom, Cambridge University Press s.38-39.

²¹³ **Holmes**, (1992), s.135; **Kenyon**, (1986), s.90; **Mendle**, (1989), s.517; **Mendle**, (1995), s.38; **Gough**, (1961), s.70.

sebepe olmuştur. Bu sayede seçme hakkının halk egemenliğinin kullanımında demokratik bir değer olarak görülmesini sağlayan ilk adımların atılmasını sağlamıştır.

1. Genel Hatlarıyla Seçim Sistemi

Günümüzdeki yaygın anlamından farklı olarak özgürlük kavramı 17. yüzyıl İngiltere'sinde daha sınırlayıcı bir anlamda kullanılmakta ve belirli bir konuda hak ve ayrıcalıklara sahip olmak anlamına gelmekteydi. Bu açıdan parlamento seçimlerinde oy verme hakkı da sadece belirli mülkiyet türlerine tanınan bir ayrıcalıktı.²¹⁴ Seçme ve seçilmenin mülk sahipliğine bağlı olan bir ayrıcalık olarak görülmesi sonucunda toplumun ezici bir çoğunluğu parlamentoda temsil edilmemiştir. Ancak parlamento iç savaşa doğru giden süreçte gerek yasa yapımında ve vergilendirmede gerekse diğer uyuşmazlıklarda kendi çıkar ve ayrıcalıklarını Stuart krallarına karşı korurken sürekli olarak kendisinin tüm ülkeyi temsil etme niteliğini vurgulamıştır. Dolayısıyla seçmenlik konusunda önce söylemin sonra da pratiğin geliştiğini söyleyebiliriz.

Yeniden seçim sistemine dönecek olursak, Avam Kamarası'nın toplanması için atılması gereken ilk adım kral tarafından bir fermanın şeriflere gönderilmesi ile başlıyordu. Şerifler hem kontluklardaki şövalye seçimlerini ayarlıyorlar hem de parlamentoya temsilci gönderme yetkisine sahip kasabalara gönderdiği bir talimatla seçim sürecinin başlatılması gerektiğini haber veriyorlardı.²¹⁵ Seçim sürecinin düzenlenmesindeki bütün yetki (oy sahiplerine haber verilmesi, oy verme sisteminin düzenli işlemesi gibi) şeriflerde olduğu için şeriflerin eylemleri seçim adaleti önündeki en büyük güvenceyi veya tehlikeyi oluşturmıştır.²¹⁶

Çekişmenin toplum içinde yaratacağı kısırtıdan korkulması ve çekişmeden mümkün olduğunca kaçınılması nedeniyle iç savaş öncesinde seçimler çok nadir olarak çekişmeli geçmiştir. Temsilciliği elinde tutan kişiye karşı yarışa girmek o kişiye ve ailesine yapılan bir ayıp, hakaret olarak görülebiliyor veya çekişmeli seçimin bölgenin iyi

²¹⁴ **Hill**, (2016), s.65. Kadınların seçme hakkına sahip olması için birkaç yüzyıl daha geçmesi gerekeceğinden, seçme hakkının genelliğine dair yapılan tartışmalarda bahsedilen hak sahiplerinin sadece erkekler olduğu akıldaki tutulmalıdır. Seçim kurallarının esnek olmasına bağlı olarak mülkiyet şartını karşılayan dul zengin kadınların oy vermemesi gibi bir yasağın söz konusu olmaması sonucunda bazı grupların ve resmi görevlilerin kadınların oy vermesini destekledikleri ve bazı istisnai durumlarda oy kullanmalarına izin verdikleri görülebilmekteydi. Ancak doğal olarak bunlar nadir görülen örneklerdir, genel olarak kabul gören yaklaşım kadınların oy vermesinin geleneksel değerlere uymadığı ve sosyal statüleri nedeniyle oy vermelerinin mümkün olmadığını idi. **Hirst**, (2005) s.18. Bu konu hakkında ayrıca bkz: **Skinner, Quentin** (2018, a) From Humanism to Hobbes Studies in Rhetoric and Politics, First Edition, United Kingdom, Cambridge University Press, s.145-146.

²¹⁵ **Loach**, (1991), s.24.

²¹⁶ **Loach**, (1991), s.25.

yönetilememesinin bir işareti olarak yorumlanmasından çekiniliyordu. Kararlar oy birliği ile alınırken oylar nadiren sayılıyordu. İç savaşın siyasi ve dini ayrılıkları güçlendirmesiyle seçimler daha çekişmeli geçmeye başladıysa da iki tarafın adayından biri seçilmek zorundaydı.²¹⁷

Eğer seçim çekişmeli ise kazananın belirlenmesinde sayım ya da yazılı kayıt tutma gibi oyların tek tek, somut bir şekilde sayılmasından ziyade tarafların gruplara ayrılması ve kabaca daha kalabalık olanın kazanması veya daha çok ses getiren grubun adayının seçilmesi gibi çok incelikli olmayan yöntemler kullanılıyordu.²¹⁸ Eğer bu şekilde bir sonuca ulaşılamıyorsa seçmenler şerifin önüne gelerek hangi adayı seçtiklerini bildiriyorlardı, ancak seçim sisteminin oturmamış olmasından ötürü bu uygulama da tercihe bağlıydı. Uzunca bir süre kayıtlı oy sayımı yapılma zorunluluğu konulmamıştır. Zor koşullar altında gerçekleşen ve bazen binlerce kişinin oy verdiği seçimlerde yaşanan karışıklık nedeniyle oy verme hakkı olmayanlar da oy verebilmişlerdir.²¹⁹

Oy sistemi ülke çapında bir yeknesaklığa sahip değildi, daha açık bir ifade ile parlamentoya temsilci gönderen her bir idari birim kendi oy verme şartlarına sahipti. Oy verme sistemi daha çok gelenekler ve yapılageliş tarafından belirleniyordu. Tudor krallarının amacı statükoyu sağlamak olduğu için zorunlu olmayan bir değişikliğin hem anayasal hem de sosyal alanda tehlike doğuracağına inanılmış ve bu yüzden seçmen kitlesinin düzenlenmesine yönelik bir uygulamaya oldukça uzun bir süre boyunca gidilmemiştir. Örneğin kontluklarda oy verme hakkını yıllık 40 şilin getirisi olan bir mülk sahipliğine bağlayan kural 1429 ve 1432’de kabul edilen yasalarla belirlenmişti.²²⁰ İç savaşa doğru yaklaşıırken seçim sisteminin belirli, sıkı ve yeknesak kurallara bağlanmasının zorunluluğu hissedilmeye başlamıştır. Nitekim seçimler artık eskisinden farklı olarak çekişmeli geçmeye başlamış ve Avam Kamarası bağımsız ve iyi işleyen bir seçim sisteminin kendisine olan yararının ve gerekliliğinin yeni yeni farkına varmıştır.

Kontluklar en çok seçmen bulunduran birimlerdi ve oy verme hakkı 40 şilinden daha fazla yıllık getirisi olan mülklere sahip kişilere tanınmaktaydı. Yeomanlar ve güçlü çiftçiler kontluklardaki seçmenlerin büyük bir kısmını oluşturan kalabalık bir gruptu.

²¹⁷ **Manin**, (1997), s.95. Seçimlerin çekişmesiz olmasına yönelik ayrıca bkz.: **Kishlansky, Mark A.** (1986) *Parliamentary Selection: Social and Political Choice in Early Modern England*, First Edition, USA, Cambridge University Press, s.12.

²¹⁸ **Hirst**, (2005), s.14; **Loach**, (1991), s.25

²¹⁹ **Loach**, (1991), s.25.

²²⁰ **Guizot**, (2002), s.323.

Tudor döneminde yaşanan enflasyon nedeniyle 40 şilinelik freeholder olma şartı çok kolay karşılanabilmekteydi.²²¹ Kontluklardaki oy verme hakkını karmaşık hale getiren unsurlardan biri de toprak zilyetliğine ait farklı hukuki statülerin tanımlamalarının belirsiz olması sonucunda kişilerin ellerinde tuttukları toprakların hukuki statüsünün her zaman açık bir şekilde belirlenememesidir. Bu belirsizliğin önemli sonuçları vardır, çünkü hukuki bir statü olarak toprağı elde tutma biçimi, freeholder olma gibi, oy hakkının kurucu unsurlarından birini oluşturmaktaydı. Oy verme hakkını belirleyen hukuki statü ve şartlar açık olmamasının yanında bir diğer sorun bu şartların yerine getirilip getirilmediğinin belirlenememesiydi. Zira freeholder olma şartının sağlanması yanında bir de yıllık gelirinin 40 şilini geçmesi gerekiyordu. Oy sayımına mesafeli durulmasaydı belki oy vermeden önceki edilen yemin sırasında kişilerin mülkü olmadığı belki bir ihtimal ortaya çıkabilirdi ancak oylamalarda hala “el kaldırma, bağırma” gibi anonim bir oy verme şekli tercih ediliyordu. Böyle bir ortamda ise kimin hangi şartları taşıdığını tespit etmek pek de mümkün olmamıştır. Dolayısıyla, yasa ve uygulamalardaki bu aksaklıklar nedeniyle oy verme hakkına sahip olmayan pek çok kişi de oy kullanabilmiştir.²²²

Bir kasabanın/şehrin parlamentoya temsilci gönderebilmesi için kendisine o ayrıcalığın bir belge ile verilmiş olması gerekiyordu. Bu belge sayesinde o idari birim yarı bağımsız bir statü elde ederek belirli bir seviyeye kadar kendi yönetim ve yargı sistemine sahip olabiliyordu.²²³ Verilen bu belge oy verme hakkına sahip olmak için gerekli olan şartları belirleyebiliyordu veya bağımsız olarak bir yapılageliş oluşturuluyordu. Kasabalarda çoğu zaman daha esnek olacak şekilde beraber oy verme hakkı belirli bir şirkete, bölgesel yönetimin üyelerine, tüm erkeklere, belirli emlak vergisi mükelleflerine

²²¹ **Plumb, J. H.** (1969) ‘The Growth of the Electorate in England from 1600 to 1715’, *Past & Present*, No: 45, s.93; Kishlansky, (1986), s.13. *Hirst’e* göre 16. ve 17. yüzyılda yaşanan enflasyon nedeniyle sıradan bir ücretlinin bir yıllık kazancı 40 şilini geçiyordu. Bu durum oy veren kitleyi sınırlama amacıyla konulan 40 şilinelik kuralı anlamsız hale getirerek, oy vermeyi “sıradanlaştırıyordu”. Gerçekten de Kısa Parlamento’da seçim sonuçlarından mustarip olan bir saray mensubu, 40 şilinelik şartın artık vergi ödeyemeyen kesimleri de içine aldığını ve bu grubun parlamentonun sürecine katılmasının mümkün olmadığını iddia ediyordu. Ona göre enflasyonu dikkate alınca olması gereken yeni değer 40 pounddu. *Hirst* bu iddiasını başka örneklerle de desteklemiştir. **Hirst**, (2005), s.30-33. Aynı konu Avam Kamarası tarafından 1621’de hem kasaba hem de kontluklarda genel bir seçim reformu yapılması için bir kanun taslağı üzerinde konuşulurken de dile getirilmiştir. Parlamento üyelerinden biri şu teklifte bulunmuştur: Oy verme hakkı kontluklarda freeholderlar için yıllık 4 pound, copyholderlar için yıllık 10 pound gelir getirme şartına bağlanmalıydı. Kasabalarda ise kasabada ikamet eden tüm özgür erkekler oy kullanabilmeliydi. Wallace Notestein, Frances H. Relf, Hartley Simpson (eds.), *Commons Debates*, 1621 (New Haven, 1935), II, 42; III, 411-12; IV, 421-22. (Akt: **Bushman, Richard** (1963) ‘English Franchise Reform in the Seventeenth Century’ *The Journal of British Studies*, V:III (November), s.37)

²²² **Thomas, Keith**, ‘The Levellers and the Franchise’, *Aylmer G. E.* (Editor) (1974) *The Interregnum The Quest for Settlement 1646-1660*, 6. Edition, London Macmillan Education Ltd. s.62; **Hirst**, (2005), s.37,168.

²²³ **Jackson**, (2007), s.31; **Wood/Wood**, (1997) s.11.

veya tüm özgür erkeklere tanınabiliyordu.²²⁴ Her kasaba kendi oy verme kıstaslarına sahip olduğu için ticaret yapma hakkının bulunması veya o bölgede ikamet edilmesi gibi pek çok farklı şart aranabiliyordu. Kasaba seçimleri genel olarak kontluk seçimlerine göre daha iyi belgelendikleri için 1641’de kasabalardaki oy verme şartları kabaca şöyleydi: 34 kasabada idari yönetime özel tanınan oy verme ayrıcalığı (*governing body franchise*), 83 kasabada özgür erkek olma, 24 kasabada *burgage* kiracılığı²²⁵, 11 kasabada scot ve lot vergisi mükellefi olma²²⁶, 26 kasabada ikame etme veya aile reisi (*household*) olma²²⁷ şartı aranılıyordu.²²⁸

Gelişen ekonomi ile birlikte gentry sayısının artması ve enflasyon sebebiyle oy verme şartlarının daha fazla kişi tarafından sağlanabilmesi halkın parlamento seçimlerine katılımını arttırmıştır. Bu durum doğal bir gelişme olarak tanımlanabilirse de 1620’ler ile birlikte bir güç kaynağı olarak orta sınıfın ne kadar kullanışlı olabileceğinin parlamento tarafından fark edilmesi de bu artışta önemli bir rol oynamıştır. Avam Kamarası’nın en güçlü olduğu dönemde oy hakkının genişletilmesinde en ileri noktaya gelmesi²²⁹ parlamentonun Kral ile olan çekişmesinde meşruluk kaynağı arayışı sayesinde mümkün olabilmektedir. Zira iç savaş öncesinde oy hakkının genişletilerek halkın siyasete katılımını artırılması, parlamentonun kral ile olan çekişmesinde sıradan halkı bir güç kaynağı, bir araç olarak kullanmasından kaynaklanmıştır.²³⁰ Yine de Kamara alt sınıfı kendi amaçları doğrultusunda kullansa da bu ilişki tamamen tek taraflı bir şekilde gelişmemiştir. Seçmen tabakasının büyümesi sonucunda Kamara’nın alt sınıfı kontrol etmesi her zaman mümkün olmuyordu ve onların dileklerinin de dikkate alınması zorunluluğu doğabiliyordu.²³¹

Seçme hakkının genişlemesini dikkate alırken bu genişlemenin sınırları ve demokratikliği hakkında gerçeklerden çok uzaklaşmamaya da dikkat edilmelidir. İç savaşa

²²⁴ Hill, (2016), s.42, 64; Karamustafaoğlu, Tuner (1970) Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri, 1. Baskı, Ankara Sevinç Matbaası, s.7-8.

²²⁵ Burgage kiracılık: Bir kasabada bulunan arazinin veya mülkün, hizmet veya yıllık kira karşılığında elde tutulması. Lexico, <https://www.lexico.com/definition/burgage>, (S.e.t. 26.03.2021).

²²⁶ Scot ve lot vergisi bölgesel yönetim tarafından konulan bir vergiydi ve vergi miktarının belirlenmesinde kişilerin ödeme güçleri dikkate alınmaktaydı. Lexico, https://www.lexico.com/definition/scot_and_lot, (s.e.t. 26.03.2021).

²²⁷ Her evin başındaki aile reisinin, ailesindeki bağımlı kişileri de temsil ettiği oy hakkı biçimi.

²²⁸ Hirst, (2005), s.168. 1641’de görülen esnek yapıda, 17.yüzyılın ilk zamanlarında seçme hakkının belirsizliği yüzünden oluşan kafa karışıklığı sonucunda kasabalarda ve kırsal kesimlerde oy vermede çıkan sorunlarda Kamara’nın sürekli olarak oy hakkının genişletilmesinden yana tavır sergilemesinin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Thomas, (1974), s.62; Yerby, (2016), s.138. (1604’te Kamara tarafından Humble Answer’in kabul edilmesinden bu yana, seçim uyumsuzluklarının çözümü Kamara’nın ayrıcalığında olmuştur.)

²²⁹ Sarica, (1969), s.64.

²³⁰ Plump, (1969), s.94; Wood/Wood, (1997), s.94

²³¹ Hirst, (2005), s.193.

doğru giden süreç içerisinde her ne kadar seçme hakkı eskisine oranla genişletilmiş bulunsu da parlamentoda hala varlıklı gentry, zengin tacirler ve kırsalın ekonomik açıdan güçlü kişilikleri temsil edilmekteydi.²³² Ayrıca sistem kötüye kullanımlara da açıktı, örneğin nüfusu 100.000 olan işçi ağırlıklı bir şehir vekil çıkartamıyorken, zengin bir kişi bir seçim bölgesi satın alarak istediği temsilciyi parlamentoya gönderebiliyordu.²³³ Ve son olarak oy haklarının en yaygın olduğu dönem olan 17. yüzyılda bile seçimlere katılım oranları %25-40 arasındaydı. 17. yüzyılın ikinci yarısında ise mülke sahip olmayan kesim neredeyse %60'a denk geliyordu.²³⁴

Seçimlerin adaylar ve seçmenler tarafından önem kazanmaya başlamasıyla incelikli bir seçim sisteminin zorunluluğu fark edilmiş ve yeni ihtiyaçlar doğrultusunda açık ve bir örnek kurallar oluşturulmaya başlanmıştır. Bu nedenle genelde düşünsel-teorik altyapı, pratiği takip etmiştir.²³⁵ Bu süreç boyunca seçme hakkı yasalardan ziyade Kamara'nın spesifik olaylar özelinde aldığı kararlarla belirlenmiştir. Her ne kadar hak yasa çıkartılarak standart hale getirilmeye çalışılsa da Parlamantonun 1621, 1623, 1625, 1628 ve 1640 yıllarında hazırladığı yasa tasarılarından hiçbirisi üçüncü okumaya kalamamıştır.²³⁶

İngiltere'de 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başlarına kadar emredici vekâlet uygulanmıştır.²³⁷ Temsilcinin tüm ulusa yönelik bir sorumluluktan ziyade sadece kendi seçmenlerinin istek ve çıkarlarından sorumlu olması olarak tanımlayabileceğimiz emredici vekâlet İngiltere'nin o dönemdeki temsil anlayışına oldukça uygundur. Temsilciliğin tamamen bölgesel odaklı olmaktan çıkaran etmenlerden biri ise parlamenter olsun ya da olmasın vergiler olmuştur.²³⁸ Temsilcilerin kişisel olarak değil de topluluk adına seçilmelerinin bir sonucu olarak²³⁹ parlamento üyelerinin öncelikli amacı bölgesel çıkarların savunulması olmuştur. Bu nedenle temsilcilerin asıl amaçları temsil ettikleri bölgedeki mülk sahibi sınıfın şikâyetlerini ve vergi ödemelerine yapmak istedikleri katkı

²³² Hill, (2016), s.64-65.

²³³ Sarica, (1969), s.64.

²³⁴ Wood/Wood, (1997) s.11; Hirst, (2005), s.10.

²³⁵ Sarica, (1969), s.64.

²³⁶ Hirst, (2005), s.21. Hirst'e göre oy sistemi o kadar karmaşık ve birbirinden bağımsızdı ki, Putney Tartışmaları'nda bile taraflar var olan seçim pratiklerinden habersizdi ve argümanları da bu temelde hatalı olabiliyordu. Örneğin Ireton mülkiyeti olmayan sınıfı oy vermesi halinde mülkiyete saldırılar başlayacağını iddia ederken bazı kasabalarda geniş bir oy hakkı olduğundan (hatta bazılarında tüm erkekleri kapsamaktaydı) habersizdi. Aynı bilgisizlik Düzleyiciler için de geçerlidir. Mevcut düzenden ya da geçmiş örneklerden habersizdiler ve Ireton'un teorisindeki hataları göremiyorlardı. Hirst, (2005), s.22-23.

²³⁷ Bushman, (1963), s.38.

²³⁸ Sarica, (1969), s.56.

²³⁹ Hirst, (2005), s.166.

²⁴⁰ Sarica, (1969), s.49.

miktarını dile getirmektedir.²⁴⁰ Tüzel kişiler tarafından gönderen temsilcilerin bu nedenle gönderildikleri grubun istek ve çıkarlarını iyi tanımaları gerekmiştir. Temsilin doğasında bulunan gereklilikler sonucunda temsilci ve seçim birimi arasındaki bağ oldukça güçlüydü. Seçmenler, temsilcileri seçim bölgesinden genel hükümete giden ajanlar olarak görüyor ve onlardan bölgesel şikâyetlerin tatmini ve bölgenin yararına işler yapmaları talep ediliyordu. Topluluk yönetimleri (*corporations*) bu amaçla temsilcilerin bilgilendirilmesi için komiteler oluşturmuşlar ve bunlara detaylı bilgiler ve talimatlar vermişlerdir. Bu yaklaşım erken modern döneme kadar devam etmiştir; Elizabeth döneminde de temsilciler küçük bölgesel sorunlara ulusal sorunlar kadar zaman ayırmaya başlamış olsalar da, 1620'lerde bile temsilcilerin ve seçmenlerin bölgesel hizmet arzuları sık sık dile getiriliyordu.²⁴¹

Bölgesel olayların dışında kalan ulusal konularda temsilciler siyasal kutuplaşmalar başlayıncaya kadar özgür bırakılmışlardır. Siyasal krizler ve artan vergiler nedeniyle ülke yönetimine olan ilginin artmasıyla temsilcilerden ülke gündemine dair bilgilendirme ve açıklama yapma isteği artmaya başlamış ve temsilcilerin büyük bir kısmı bu yükümlülükle görevlendirilmişlerdir. 1640'a yaklaştıkça ulusal konularda da temsilci ve seçmen arasında ikili bir ilişki oluşmaya başlamış ve bu ilişki 1640'tan itibaren çok daha önemli hale gelmiştir.²⁴²

Sıradan halk kitleleri açısından ise gündelik sorunların kaynağı olarak görülen ve yönetimine katılma isteği uyandıran asıl kurum kasabaların ekonomi ve genel kaynak yönetimini gerçekleştirmeleri nedeniyle bölgesel yönetimler olmuştur (*municipal-corporation*). Özellikle kasabaların ortak yararı için oluşturulan kaynakların kötüye kullanılması durumu halkın tepkisine neden oluyordu. Sakinlerin yaşamlarını birinci dereceden etkileyen bu uygulamalar nedeniyle bölgesel yönetim parlamenter seçim ve yönetimden daha öncelikli bir konuya dönüşmüştür.²⁴³ Bölge halkı parlamento seçimlerini bölgesel yönetimlerin istedikleri gibi davranmasını sağlayacak bir araç olarak görebiliyor ve oylarını bölgesel yönetime karşı bir nevi koz olarak kullanabiliyorlardı.

²⁴⁰ **Birch, Anthony H.** (2007) *The Concepts and Theories of Modern Democracy*, 3. Edition, Taylor & Francis e-Library, 2007, s.139; **Kenyon**, (1986), s.21. Emredici vekâletin bir sonucu olan bölgesel çıkarların temsili anlayışından çıkılarak, temsilcilerin eylemlerinde özgür oldukları ulus çıkarlarının temsiline geçiş 18. yüzyılda Whig yönetimi altında gerçekleşmiştir. **Birch**, (2007), s.139. Öğretide *Loach* yukarıdaki görüşe karşı çıkarak, 16. yüzyılda seçmenlerin temsilcilerine nadiren talimat verdiğini belirtmiş ve seçimlerin çoğunlukla seçmenlerin kontrolü dışında, bölgelerin önemli kişilikleri tarafından yürütülüp sonuca bağlandığını iddia etmiştir. **Loach**, (1991), s.151.

²⁴¹ **Hirst**, (2005), s.159-160, 162.

²⁴² **Hirst**, (2005), s.179-181.

²⁴³ **Hirst**, (2005), s.55.

2. Parlamantonun Bağımsızlığını Sağlayan Zorunlu Bir Unsur Olarak Seçim Sistemi

Stuartlar döneminde kralların parlamentoya olan yaklaşımı parlamentoda ilk aşamada ayrıcalıklarının daha sora ise bir kurum olarak varlığının tehlikede olduğu korkusunun yerleşmesine neden olmuştur.²⁴⁴ Temsil kurumunun parlamantonun meşruluğunu ve ayrıcalıklarını dayandırdığı temel değer olması nedeniyle bu süreçte temsil söylemi ve seçim sistemi Avam Kamarası için gittikçe daha fazla önem arz etmeye başlamıştır. Bunların kaybı Kamara'nın bağımsızlığını ve miras alınan hakların kaybedilmesi anlamında geleceği için²⁴⁵ Kamara seçim düzenlemelerinde ve uyuşmazlıklarında aktif ve yön belirleyici bir tutum izlemiştir. Doğal olarak süreç içerisinde kral ile de bazı sürtüşmeler yaşanmış ve belirli kazanımlar elde edilmiştir.

Stuart döneminde bir yandan kötüleşen ekonomi nedeniyle maddi desteğe ihtiyaç duyulan ihtiyacın artması ancak diğer yandan da kralların parlamento ile anlaşamamaları nedeniyle parlamentoyu sık sık dağıtmaları seçim sıklığının artmasına neden olmuştur. Seçim sayısındaki bu artış hem seçmenlerin temsil kavramının önemine ve işlevine yüklediği anlamların olumlu yönde değişmesine hem de seçim kurallarına dair önemli deneyimlerin elde edilmesine sebep olmuştur. Bu süreç içerisinde gentry'nin de parlamentodaki koltukları siyasi ve ekonomik amaçları için kullanılabileceğini fark etmesiyle koltuklara olan talep artmış, ülkede kutuplaşmalar başlamış ve seçimler giderek çekişmeli hale gelmiştir.²⁴⁶

Kamara'nın seçmen kitlesini arttırmakta kullandığı araçlardan biri parlamentoya temsilci gönderme ayrıcalığı bulunan ancak bunu uzun süredir kullanmayan kasabaların bu ayrıcalıklarının yeniden canlandırılmasıdır. *Goodwin* vakasından (1604) sonra seçim ile ilgili her türlü sorun Kamara'nın yetkisine alındığı için Kamara 1621-28 yılları arasında seçme hakkı canlandırılan tüm kasabalarda oy verme şartı olarak için *scot ve lot vergisi* mükellefiyeti veya aile reisi olmayı yeterli bulmuştur. Bu eylemin arkasında iki farklı düşünce yatmaktaydı: i) bir prensip olarak her ikametgâh sahibinin (doğal olarak sadece

²⁴⁴ En azından I. James'in yönetimdeki ilk birkaç yılı açısından farklı bir açıklama yapmak mümkündür. 1604'te mahkemenin seçimlere karışması büyük bir olaya sebep olmuştu. Ancak 1571'de yapılan seçimlerde mahkemenin müdahil olması parlamentoyu herhangi bir eyleme sürüklememiş ve düşmanca bir tavra yol açmamıştı. I. James henüz yeni tahta oturduğu için seçim uyuşmazlığında parmağı yoktu ve tahta hoşnutsuzluk kazanacak kadar çok zaman geçmemişti. Dolayısıyla parlamantonun ilk dönemlerdeki bu tepkisini, Elizabeth döneminin son yıllarında aramak gerekir. **Hirst**, (2005), s.7.

²⁴⁵ **Hirst**, (2005), s.11.

²⁴⁶ **Hirst**, (2005), s.2.

erkekler kastediliyor) oy vermesi gerektiğine dair inanç, ii) gentry'nin çıkarlarını göz önüne alınarak adım atılması.²⁴⁷ Fikrimizce ikinci unsur daha baskındır; zira 1620 sonrasında Kamara'nın oy hakkına yönelik eylemleri genel olarak incelendiğinde ikinci unsur için birinci unsurun feda edildiği bazı kararların verilmiş olduğu görülebilir.

Kamara'nın oy hakkını genişletme yönündeki ilk adımı 1621'de gerçekleşmiştir. Düzenlemenin amacı oy hakkının genişletilerek saraydan ve soylulardan gelen müdahaleleri kısıtlamak ve böylece seçilen üyelerin Kamara'nın isteği karakteristik özelliklere uyan kişilerden oluşmasını sağlamaktır.²⁴⁸

1621-1628 de yaşanan gelişmelerle birlikte Parlamento, seçmen ve seçme hakkı arasındaki bağlar güçlenmiş; seçme hakkı oldukça genişlemiştir. Bu gelişmeler olmasaydı Stuartlar'ın karşısında güçlü bir parlamento-halk birlikteliği de olmayacağı için I. Charles, bölgesel yönetimleri dizginleyebilir, parlamentoyu tamamen ya da kısmen ortadan kaldırabilirdi.²⁴⁹

a. Kamara'nın Seçim Uyuşmazlıklarının Çözümünde Tek Söz Sahibi Haline Gelmesi

Stuartlar dönemindeki ilk seçim uyuşmazlığı, I. James'in tahta çıkmasının hemen ardından yapılan ilk Kamara toplantısında (19 Mart 1604) ortaya çıkmıştır.

Avam Kamarası'na katılacak üyelerin belirlenmesi için yapılan seçimlerde, Buckinghamshire'da (bir kontluk) gerçekleşen seçimlerin kazananı Francis Goodwin olarak belirlenmiştir. Seçim çekişmeli geçmiş, toprak sahipleri diğer aday John Fortescue tarafında yer alırlarken, onların kiracıları olan freeholderlar Goodwin'in tarafını tutmuşlardır. Seçim sonuçları ilgili yüksek mahkemenin (*The Chancery*) kraliyet yazmanına gönderildiğinde yazman, Goodwin'in seçim yasaklısı olduğunu belirterek onu listeye almayı reddetmesi üzerine,²⁵⁰ yüksek mahkeme yeni bir ferman hazırlayarak diğer adayın seçimi kazandığını açıklamıştır. Bu açıklamadan sonra Kamara, kendi ayrıcalığında olan bu vakanın daha özenli bir şekilde, yasal bir çerçevede incelenmesi gerektiğini

²⁴⁷ **Plumb**, (1969), s.98-99. Ayrıcalıkların canlandırılması konusunda bkz: **Kenyon**, (1986), s.22.

²⁴⁸ **Plumb**, (1969), s.94; **Hirst**, (2005), s.2.

²⁴⁹ **Plumb**, (1969), s.96.

²⁵⁰ Fortescue'nun şikâyetini yasal yollarla sürdürebilmesini sağlayan temel unsur, I. James'in, diğer uygulamalardan farklı olarak, seçim fermanı ile beraber yolladığı bir bildirgeydi. Bildirgeye göre yanlış kişiyi seçmeme konusunda seçmenlere doğrudan bir ödev veriliyor ve bütün ilgili kişilere tembihte bulunuyordu. Hizmet etmeye uygun bulunmayan kişilerden bazıları düzensiz ve huzursuz ruhlular, iflas edenler ve kanuna aykırı davrananlardı (*outlaw*). Bu bildiriye uymadan yerini alan üyelere hapis ve para cezası öngörülüyordu. **Hexter**, (1992), s.23

belirterek tüm seçim dosyasını kendisi incelemeye karar vermiştir. İnceleme sonucunda Kamara iddia edildiğinin aksine, Goodwin'ın Parlamento üyesi olmasında bir sebep göremeyerek adayın yasal bir şekilde seçildiğine ve parlamentodaki yerini alması gerektiğine hükmetmiştir.²⁵¹

Kamara'nın yüksek mahkemeyi dikkate almayan kararı saray ve Kamara arasında seçim uyuşmazlıklarına karar verecek merciinin belirlenmesi konusunda bir sürtüşmeye neden olmuştur. Oluşan bu yetki anlaşmazlığının kralın başkanlığındaki bir komisyon tarafından çözülmesine karar verilmiştir. Komisyon sürecinde Kamara'nın aynı hükümde direktmesi sonucunda Kral genel olarak iki argüman öne sürmüştür: İlk olarak Kral söz konusu durumu Yahudilerin kendi aralarındaki içerlemiş mırıldanmalarına Tanrı'nın verdiği tepki ile kıyaslayarak, kendi parlamento üyelerinin de hukuku yanlış anladıklarını yoksa eylemlerinde sadakatsizlik olmadığını, Tanrının İsrailileri sevmeye devam ettiği gibi onun da Avam Kamarası'nı sevdiğini belirtmiştir. Kral sözlerine devam ederken ilerde sorun oluşturabilecek bir başka yorumda daha bulunmuştur: Kamara'nın ayrıcalıklarının varlığının sebebi kraliyet olduğu için parlamentonun ona sırtını dönmesi düşünülemezdi. Sarayın parlamentonun bir kurum olarak varlığına ve ayrıcalıklarına karşı tehdit oluşturmaya başladığı korkusunun yerleşmeye başladığı günlerde böyle bir açıklamanın yapılması, özellikle ilerde çalkantılar arttığında hatırlanması gereken bir not olarak Avam Kamarası tarafından bir kenarda tutulmuştur. Kralın öne sürdüğü bir diğer argüman ise Kamara'nın kendi başına iş yaparken, kendisinin kraliyet hukukçularına danışarak eyleme geçmiş olmasıdır.²⁵²

Kamara ise bu meseleyi temsili organın meşruluğu açısından ele almıştır. Meclis üyesi Robert Wingfiel'e göre *“kral ve hâkimlerin olaya karşı aldığı tavır, Parlamento önündeki basit bir seçim uyuşmazlığını, özgür temsilci organın statüsünü tehlikeye düşüren ulusal bir probleme dönüştürmüştü. Dolayısıyla Kamara bütün commonwealth'in refahını etkileyebilecek, Parlamento'ya ait bütün seçimlerin bağımsızlığına yöneltilecek olası bir tehdit çerçevesinde olaya yaklaşmalıydı.”*²⁵³

Kamara oldukça taktiksel davranarak sadece uyuşmazlığın yaşandığı olay ile kendilerini sınırlamış, ayrıcalıkların sınırları, doğası, nedeni gibi zorlu konulara girmemiş ve savunması *Humble Answer*'ı 6 gün gibi kısa bir süre içerisinde Kral'a taktim etmiştir.

²⁵¹ Yerby, (2008), s.45; Hexter, (1992), s.22; Kenyon, (1986), s.25.

²⁵² Hexter, (1992), s.25-26. Konuşma metni için ayrıca: Kenyon, (1986), s.35-36.

²⁵³ Hexter, (1992), s.27

İlgili belgede öncelikle Avam Kamarası'nın daha önce de seçim uyuşmazlıklarını incelediği ve bu nedenle bu uyuşmazlığın çözümü noktasında doğru bir merci olduğunu belirtilmiştir. Hâkimlerin Kamara'nın şerifin kararları ile bağlı olduğunu ve bu kararı irdelenemeyeceğini iddiasına ise, 1581'de iki, 1587'de 1, 1601 de ise iki vakada şerifin bir kenara bırakılarak seçim kararını Kamara tarafından verildiğine dikkat çekilerek cevap verilmiştir. Sonrasında ise Goodwin'in iddia edildiği üzere kanuna aykırı bir eylemde bulunmadığı kanıtlanmıştır.²⁵⁴

Aslında Kamara teamüllerden örnekler verirken yetki alanını da genişletmiştir, çünkü bu örnekler Kamara'nın seçim uyuşmazlıklarına yönelik bir gelenek oluşturmaya başladığını göstermekteydi, bu hakka çoktan sahip olduğunu değil.²⁵⁵ Dolayısıyla belge "alçakgönüllü" görünümünün ardında ilerlemeci bir karaktere sahipti.

Kamara'nın amacı seçim problemlerini çözecek son merciinin kendileri olduğunun kabul edilmesiydi. Seçim uyuşmazlıklarına karar vermenin kendi ayrıcalıkları olarak kabul edilmesini ve bu alanda kendilerine karışılmamasını istiyorlardı. Bu isteğin altında yatan sebep ise parlamentonun bağımsızlığını korumaktı: Eğer yüksek mahkeme öneriler veya şeriflerin geri dönüşleri üzerine yeni seçimlere karar verir ve bu durum parlamentonun incelemesine tabi olmazsa büyük çatışmalar doğabilir ve daha da önemlisi kraliyet istediği aday seçilene kadar seçimlerin yenilenmesini sağlayabilirdi.²⁵⁶

Humble Answer'ı takdiminden sonra, yetki sorunundan galip çıkan Avam Kamarası olmuştur. 1604'ten sonra bu yetki bir daha tartışılmayarak, seçim uyuşmazlıklarının çözümü Kamara'ya bırakılmıştır. Kralın bu konuda daha fazla direktmemesinin nedeni büyük bir olasılıkla en güvenilir gelir kaynağını kaybetmek istememesi olmuştur.²⁵⁷

b. Spesifik Seçim Vakalarının Kamara Tarafından İncelenmesi

1620'lerden itibaren çoğu seçim uyuşmazlığında Kamara, ilgili seçim bölgesinde daha önce belirlenmiş ve kullanılmakta olan bir gelenek veya bir kural (ilgili birime temsil ayrıcalığı tanınırken seçme hakkı özel şartlara bağlanmış olabilirdi) olmadığı sürece oy hakkını geniş yorumlayarak her özgür erkeğin oy kullanması gerektiğine karar vermiştir.²⁵⁸ Özgür erkelerin oy kullanabildiği düzenleme Kamara'nın üstünlüğünü sağlayıncaya kadar

²⁵⁴ **Hexter**, (1992), s.29-30.

²⁵⁵ Christopher St German, Doctor and Student, ed. T.F.T Plucknett and J.L. Barton, (Seldon Society 91, 1974), p. 300. (Akt: **Yerby**, (2008), s.45.

²⁵⁶ **Sommerville**, (1992), s.63; **Yerby**, (2008), s.45-46; **Hexter**, (1992), s.31.

²⁵⁷ **Yerby**, (2008), s.46

²⁵⁸ **Bushman**, (1963), s.38-39; **Thomas**, (1962), s.62.

en çok sevdiği ve kullandığı sistem olmuştur.²⁵⁹ Oysa “*özgür erkeğin*” kim olduğunu belirlemek bu statünün belirsiz doğası nedeniyle oldukça zor olmuş ve dönem aktörlerinin aynı kavramı farklı anlamlar içinde kullanması da bu durumu daha da zorlaştırmıştır. Örneğin kriter tüm erkekleri kapsıyor muydu yoksa belirli bir işi (ücretli çalışma) veya belirli bir gelir biçimini (dilencilik, yardım alma) dışta mı bırakıyordu? Bu soruların cevabı oldukça önem taşımaktaydı zira “*özgür kişi*” olma durumu hem İngiliz kültürünün toplumsal hayata ve bireye yönelik yaklaşımında önemli etkiler doğuruyordu hem de seçmen sayısının belirlenmesinde önemli ölçüde değişikliğe sebep olmaktaydı.

İleriki bölümlerde ele alınacağı üzere İngiltere’de özgür insanın statüsü iki farklı şekilde ele alınmıştır. İlk görüş bir kişinin hayatta kalmak için bir başkasının eylem ve düşüncelerine bağımlı kalması halinde özgür olmayacağını, dolayısıyla bu kişinin oy verme gibi bağımsızlığı talep eden bir görevi yerine getiremeyeceğine inanıyordu. Ücretli olarak çalışanların (*hizmetliler/servences*), dilenenlerin ve yardımlarla geçinenlerin başkalarına bağımlı olmaları nedeniyle özgür karar verme eylemini gerektiren bir siyasal eylem için gerekli bağımsızlığa sahip olmadıklarına inanılıyordu. Karşıt görüş ise insanların ekonomik seviyelerine bakılmaksızın, insan oldukları için seçme hakkına sahip olduklarını iddia ediyordu. İlk görüş tarafından dışlanan grupların seçime dâhil edilmesi sonucunda seçmen kitlesi ciddi ölçüde artıyordu. Kamara için, seçim güvenliğini sağlamak ya da seçmen tabanını arttırmak açısından oy hakkını genişletmek çekici gelse de toplumsal sınıflara ve insanın doğasına karşı var olan güçlü önyargıların bir anda yıkılması kolay olmamıştır. Ayrıca böyle büyük bir adım Kamara’nın ileride halk tabanına ihtiyaç duymamaya başlaması halinde seçim sisteminin fazla demokratik olması gibi bir sonuca da götürebilme ihtimali de bulunmaktaydı.²⁶⁰ Aristokrasinin oldukça köklü bir saygınlığa ve zenginliğe sahip olduğuna yönelik genel kabulüne kıyasla, Avam Kamarasında bulunan temsilcilerin ülkenin en zengin ve en iyi eğitilmiş kesimine dâhil olduğu göz ardı edilerek bu gruba “sıradan, avam” (“*commons*”) olarak hitap edilmesini ve Kamara üyelerinin zaman zaman bu bakış açısını gösteren eylemlere maruz kaldıklarını göz önüne aldığımızda, yönetici elitin toplumsal yapının en alt tabakasında yer alan kişilere karşı yaklaşımı tahmin edebiliriz. Sonuç olarak sınırlı oy belirsizliğindeki temel sorun hangi nitelikteki insanların ülke yönetimine yön verme *ayrıcılığına* sahip olduğuna karar verilmesiydi.

²⁵⁹ Hirst, (2005), s.91.

²⁶⁰ Gerçekten de seçim deneyimi arttıkça ve gentry’nin alt sınıfa olan ihtiyacı azaldıkça, sınırlı oyu destekleyen önlemler alınmaya başlanmıştır. Hirst, (2005), s.25

Özgür erkeklerin oy hakkının kullanımı 1640'ta Kamara tarafından en çok tercih edilen statü olmuş ve büyük kasabaların çoğunda, erkek nüfusunun büyük bir kısmını içerecek şekilde uygulanmıştır. Çıraklar (genellikle ücret karşılığı çalışıyorlardı), yardım alanlar ve suçlular genellikle üstü örtülü bir şekilde bu grubun dışında bırakılmışlardır.²⁶¹ Genel olarak bu kategori ekonomik olarak bağımsız olsa da, oy hakkını babasının ya da karısının mal varlığı sayesinde kazanan bazı gruplar işçi sınıfı üyesi olma tehlikesini ile karşı karşıya kalabiliyorlardı. 1620-1641 arasında izlenen genişleme politikası ile seçme hakkının bu kadar genişletilmesi bazı Kamara üyelerinin hoşnutsuzluğuna neden olmuştur.²⁶²

Özgür kişinin tanımına bağlı olması nedeniyle dilencilik yapanlar ve yardımlar ile geçinen grupların seçme hakkının belirlenmesi oldukça zor olmuştur. Kamara bu grupların uyuşmazlığın bir tarafı olduğu vakalarda, kimlerin oy kullanabileceğini açık bir şekilde tanımlamaktan bilinçli bir şekilde kaçınmıştır. 1641'deki seçimlerde Kamara yardım alanların oy kullanıp kullanamayacağına karar vermesini gerektiren bir vaka ile karşılaştığında, uzun bir tartışmadan sonra genel bir şekilde seçim bölgesinde yaşayan bütün mukimlerin oy kullanabileceğine karar vermiş ancak bilinçli bir şekilde yardım alan grupların akıbetine hiç değinmemiştir. Kamara önüne gelen uyuşmazlıklarda eğer ilgili seçim bölgesindeki yapılageliş bu gruplara oy verme imkânı tanınıyorsa bu uygulamayı onaylamış ama böyle bir kural yoksa yeni bir karar alarak oy hakkını bu gruplar özelinde genişletmemiştir.²⁶³ Fikrimizce bu isteksizliğin nedeni İngiliz hukuk kültüründe yatmaktadır. Common Law uygulamalarında geçmişte yapılan tekrarlı uygulamalar bir süre sonra geçerliliği kabul edilen bir düzenlemeye dönüşebiliyor ya da en azından bu uygulamalar sayesinde geçmişten gelen bir ayrıcalık/hakka sahip olunduğu iddiası daha sonraki bir dönemde hak kazanımı için iddia edilebilir hale geliyordu. Kamara'nın seçmen tabanını genişletme isteği çoğunlukla ilkesel bir yaklaşımdan ziyade saraya karşı kendi varlığını savunma arzusundan kaynaklanıyordu. Dolayısıyla Kamara'nın o dönemin pratik amaçları doğrultusunda zaman zaman isteksizce yaptığı bu düzenlemelerin kalıcı bir etki kazanmasını istememiş olması mümkündür.

Öte yandan Kamara var olan yapılagelişi değiştirdiği ilginç bir karara da imza atmıştır. *Chippenham* vakasında bölgesel yönetim, parlamento üyesi seçiminde oylamanın berabere kalması sonucunda üstünlüğün sağlanamaması üzerine özgür erkekleri (*freeman*)

²⁶¹ Thomas, (1974), s.64.

²⁶² Hirst, (2005), s.96.

²⁶³ Hirst, (2005), s.103

oy vermek üzere çağırmaya karar vermiştir. Çağrılan kişilerin oy birliği ile adaylardan biri seçilmiştir. Adayın seçilmesinden hemen sonra bölgesel yönetim üyelerinden biri oyunu değiştirmeye karar vererek, kazanan aday yerine onun rakibine oy verdiğini bildirmiştir. Bu açıklamadan sonra, bölgesel yönetim üyesinin oyunun daha sonra oy kullanan özgür erkeklerin oylarına kıyasla daha üstün olduğuna karar verilerek üyenin seçtiği adayın seçimi kazandığına hükmedilmiştir. Yapılan değişiklik sonucunda uyuşmazlık çıkınca Kamara'ya taşınmıştır. İncelemeden sonra ilgili birime temsilci seçme hakkı tanıyan belgenin (*the Charter of Queen Mary*) genel özgürlüklerin ve genel refahın gözetildiği parlamento seçimlerinin biçimine zarar veremeyeceğini belirterek alınan kararın hatalı olduğuna ve oy hakkının genişletilmesine karar vermiştir. Bu karar seçme hakkının niteliğinin değerlendirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir, çünkü bahsedilen sözleşme bölgesel yönetimin üyesi olan toplamda on üç kişiye oy verme hakkı tanımaktaydı. Kamara'ya göre bu önlem alınmak zorundaydı, çünkü ilgili sözleşmede seçme hakkı on üç yerine iki kişiye de tanınabilirdi. Hâlbuki Kamara'ya göre bütün ülkenin özgürlüğünü ilgilendiren parlamento seçimlerinde yozlaşmanın ve hilenin önlenmesine karşı alınabilecek temel önlem seçmen tabanının genişletilmesiydi.²⁶⁴

Seçimlerde yozlaşma ve hilenin önlenmesinin ele alındığı bir başka olay 1624'te bir seçim bölgesinde geniş kitlelerin şerif yardımcısı ve papaz tarafından terörize edilerek belirli bir adayı seçmesi yönünde zorlanmaları üzerine çıkan uyuşmazlıkta meydana gelmiştir. Olayda Kamara sınırlı oy hakkının benimsenmesine karar vermiştir.²⁶⁵ Bu olaya benzer olarak Kamara kendi bağımsızlığını koruma arzusunu ön plana alarak seçme hakkını sınırlayıcı önlemler de almıştır. Örneğin sınırlı oy hakkı tanınan bazı seçim bölgelerinde Kamara kendi adayları kaybetmeye başlayınca kadar yeni bir düzenlemeye gitmeyebiliyordu. Benzer bir şekilde pek çok aday başta oy hakkının genişletilmesinden yana iken kaybetme ihtimalinin doğması veya seçimin kaybedilmesi halinde oy hakkının sınırlı olması gerektiğini iddia edebiliyor veya daha sonradan hukuka aykırı oy kullanıldığını iddia ederek seçimin iptali için Avam Kamarası'na başvurabiliyordu.²⁶⁶ Bu örneklerden ve Kamara'nın “özgür erkek (freeman)” statüsünü belirlemekteki isteksizliğinden yola çıkarak seçme hakkının genişletilmesine yönelik düzenlemelerin arka

²⁶⁴ Karar için bkz.: John Glanville (ed.), *Reports of Certain Cases, Determined and Adjudged by the Commons in Parliament in the Twenty-first and Twenty-second Years of the Reign of King James the First* (London, 1775), pp. 54-55. (Akt: **Bushman**, (1963), s.41.); **Hirst**, (2005), s.68.

²⁶⁵ **Hirst**, (2005), s.72-73.

²⁶⁶ **Hirst**, (2005), s.62-63.

planında demokratik bir ilkeyi somutlaştırmak gibi ilkesel bir yaklaşımdan ziyade daha pragmatist bir amacın olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

III. PARLAMENTONUN YASAMA ALANINDAKİ ÜSTÜNLÜĞÜNÜN KABUL EDİLMESİ

II. Charles'ın tahta çıkması ile birlikte parlamento ve kral arasında yaşanan çekişmeler giderek şiddetlenmiş ve en sonunda iç savaşa sonuçlanmıştır. İç savaşa giden süreç içerisinde parlamento ve kralın egemenlik kavramını ele alışı değişmeye başlamış ve parlamento temsili karakterini giderek daha fazla vurgulamaya başlamıştır. İç savaşın başlamasıyla birlikte parlamentonun egemenlik söylemi savaş sürecindeki düşünsel yapının kontrolünün kaybedilmesi ile radikalleşmiş ve cumhuriyetin kurulmasına neden olmuştur.

Bu başlık altında önce egemenlik kavramının pratik ve teorideki dönüşümü incelenecek, daha sonra ise iç savaşta cumhuriyetin kurulmasına yol açan gelişmeler ele alınacaktır. Bu arada oldukça önemli bir hareket olan Düzleyiciler'in çağlarının çok ilerisindeki görüşlerine değinilecektir. Son olarak iç savaş sürecinden ve savaşın getirdiği değişikliklerden oldukça etkilenen dönemin üç önemli düşünür olan Hobbes, Harrington ve Locke'un teorileri üzerinde durulacaktır.

A. Teori ve Pratikte Egemenlik Kavramının Değişimi

1. Egemenlik Kavramının Tanımlama Süreci

Daha önce de belirtildiği gibi karma hükümet biçimi devlet yönetiminde siyasal kurumlara kesin yetki ve ayrıcalıklar belirlemiyordu. Var olan sınırlar Common Law çerçevesindeki hukuki yorumlar ve tarihsel tekrara bağlı olarak devam eden uygulamalar tarafından çiziliyordu. Hangi siyasal kurumun, yönetimin hangi alanlarında üstünlüğe sahip olduğuna dair açık bir teori ya da ayırım anayasa da yer almıyordu. Toplumsal düzenin hızlı bir şekilde değişmediği ve siyasete katılımı henüz kraliyet ile iş birliği içinde olan bir Kamara'nın olduğu dönemlerde sınırları belirsiz olsa da denge temelli yönetim işe yaramaktaydı. Bu dengenin sağlanmasında tarafların dengeyi korumak adına çaba sarf etmeleri, zaman zaman tavizde bulunmaları gibi pek çok değişken etkenin payı bulunmaktaydı. Kraliçe I. Elizabeth'in ölümünden sonra tahta çıkan I. James ile başlayan süreçte kral ile parlamento arasındaki dengenin bozulmasına ve egemenlik çatışmalarının doğmasına tanık olunmuştur. Bu süreçte dikkat edilmesi gereken nokta 1640'ta, hatta iç

savaşın ortalarına kadar var olan bu çekişmenin temelinde “egemenlik” kavramının olduğu anlaşılamaması ya da anlaşılabilirse bile açıkça dile getirilememiş olmasıdır. Bunun sebebi var olan hukuka ve geleneklere verilen önem, asıl söylenilmek istenenlerin o zamana kadarki inanış ve kabullenişlerden keskin bir kopuş teşkil etmesi nedeniyle duyulan güvensizlik ya da belki de sadece “egemenlik” kavramının zihinlerde bir karşılığa denk gelmemesi olabilir. Ama sonuçta özü itibarıyla oldukça yenilikçi bir içeriğe sahip olan kral ve parlamentonun egemenlik çekişmesi, anayasallık ve yasallık çerçevesinde var olan hukuk üzerinden yürütülmüş ve egemenliğin kaynağına ya da kime ait olduğuna dair yeni görüş ve teoriler oluşturulmaktan kaçınılmıştır.²⁶⁷

Parlamentonun bir kurum olarak ayrıcalıklarını ve varlığını tehlikede hissetmeye başlamasının daha I. James’in tahta çıkışından önce başlamış olduğunu iddia edebiliriz. Zira I. James’in ülkenin siyasal kültürüne tamamen zıt bir anlayışa sahip olduğunun kabul edilmesinin nedenlerinden biri kendisinin ilahi hak teorisini benimsemiş olan bir Katolik olmasıydı. İlahi hak teorisine göre kral, katılım yolu ile Tanrı’dan gelen bir yönetim hakkına sahiptir. Bunun sonucunda herkes krala itaat ile yükümlüdür ve Papa da dâhil kimse kralın yönetme hakkını sorgulayamaz.²⁶⁸ Krallar ve papalık arasında çıkan egemenlik çatışmasının bir ürünü olan bu teoride krallar bir nevi papalığı taklit ederek, kendilerinin dokunulmaz olduğu iddiasında bulunmaktadır. Bu nedenle teori papalığa ait pek çok unsuru kopya etmektedir: i) Papalık monarşisi ile egemen devlet biçimsel olarak aynıdır, ii) Egemen tartışılmaz bir şekilde taktır, iii) Egemen tahtı tarafından tek bir kişiye verilmiştir ve bu kişiye koşulsuz boyun eğilmesi gerekir, iv) Direnme ölümcül bir günahtır.²⁶⁹

I. James’e göre de kral erkini tanrıdan almaktaydı. Ona göre “*Krallar, yalnız Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcileri olup onun tahtında oturmakla kalmazlar, ayrıca Tanrı’nın kendisi bile krallara ‘tanrılar’ diye hitap*” ederlerdi.²⁷⁰ Benzer bir yaklaşımla I. James tahta çıkmadan önce yazdığı *Trew Law of Free Monarchies*’de tebaanın özgürlüklerinden ziyade kendi gücüne vurgu yapıyor ve kullarının (*liege*) kendisine karşı

²⁶⁷ **Cromartie**, (2016), s.142; **Hill**, (2016), s.83-89; **Sabine, George** (1969), *Siyasal Düşünceler Tarihi* Cilt:2, 3. Baskı, Ankara Sevinç Matbaası, s.127-128; **Sabbadini, Lorenzo**, ‘Popular Sovereignty and Representation in the English Civil War’, Bourke, Richard; Skinner, Quentin (Editors) (2016) *Popular Sovereignty in Historical Perspective*, 1. Edition, United Kingdom Cambridge University Press, s.166; **Gough**, (1961), s.84.

²⁶⁸ **Sabine**, (1969), s.47; **Mosca**, (1936), s.43.

²⁶⁹ **Jackson**, (2007), s.57-58.

²⁷⁰ **Ağaoğulları Mehmet Ali/ Akal, Cemal Bâli/ Köker Levent** (1994) *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, 1. Baskı, Ankara İmge Kitapevi, s.165; **Jackson**, (2007), s.56-57; **Jenkins**, (2020), s.142; **Kenyon**, (1986), s.11-13.

anayasal ve medeni hukuktan kaynaklanan bir bağılıkları olduğunu ima ediyordu. Ona göre kral, parlamentonun ya da zümrelerin danışmanlığına başvurmadan kanun ya da kanun tasarısı çıkarması mümkünken, bir kanuna ya da statüye hayat vermek parlamentonun yapabileceği bir iş değildi.²⁷¹

Aslında geleneksel olarak Kral'ın Parlamento'dan ayrı olarak emirname ("ordinance") ve kararname ("proclamation") adı verilen kişisel kararlar çıkartması mümkündü, hatta parlamentonun belirli aralıklar toplandığı dikkate alındığında bu kararların varlığı günlük devlet yönetiminde hayati bir öneme sahipti. Monarşinin oldukça güçlendiği VIII. Henry zamanında 1539 yılında kabul edilen bir yasa ile kanunnamelerin kanuna eş değer olduğuna karar verilmiştir. Bu düzenleme 1610 yılında görülen Kararnameler Davası'nda incelenmiş (*Cases of Proclamations*) ve kararnamelerin hiçbir borç ve görev yükleyeme yetkisine sahip olmadığına karar verilmiştir.²⁷² Düzenleme iptal edilmeden önce de kralın mutlak yetkisini sınırlayacak söz konusu kararnameler bazı sınırlamalara tabiydi: kanunnameler ile yeni suç tipleri üretilmiyor ve Common Law koruması altındaki mülkiyet hakkına ilişkin değişiklikler yapamıyordu.²⁷³ Dolayısıyla ilk bakışta I. James'in iddiasında haklı olduğunu düşünmek mümkün olsa da ona kişisel kararlar alma yetkisi veren yasanın da hukuka uygun bir şekilde kral ve parlamento aracılığıyla çıkarılması bu iddiayı yine asılsız hale getirmektedir. Sonuçta kral yasaya eş kanunname çıkarma yetkisini sınırlı bir şekilde ve parlamentonun rızasına dayanan bir yasadan almaktaydı, ilahi bir yetkiden değil. Bu noktada I. James'in doğal hukuka verdiği önem üzerinde de kısaca durmak gerekir. Kral her ne kadar kendi başına kanun yapabileceği iddiasında bulunmuş olsa da kendi başına hiç kanun çıkarmamış ve doğal hukukun bağlayıcılığına olan inancı nedeniyle Common Law sınırları dahilinde hareket etmeye her zaman dikkat etmiştir. 1610 yılında aleyhine verilen kararın Common Law'a bağlı olarak verildiğini öğrendiğinde dava sonucuna itiraz etmemiştir.²⁷⁴

I. James'in İngiliz siyasal kültürüne nerdeyse taban tabana zıt olan ilahi hak teorisini benimsemesinin neden olduğu ilk huzursuzluk kendisini 1604'te göstermiştir. Kralın 1604'te yaşanan seçim uyuşmazlıklarında sırasında kendisini tanrıya benzeterek,

²⁷¹ James I, *The Trew Law of Free Monarchies* in *Pol. Works* (ed. C. H. McIlwain) p. 61. Cf. p. 62, (Akt: **Gough**, (1961), s.52). I. James'in mutlak monarşiye yönelik düşünceleri için bkz.: **Gooch**, (1987), s.53-57.

²⁷² A. V. Dicey, *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, Ninth Edition, London, 1941, s.50-54, (Akt: **Özbudun, Ergun** (1968) 'İngiltere'de Parlâmento Egemenliği Teorisi', Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 25, S:1, s.65).

²⁷³ **Elton**, (1968), s.22.

²⁷⁴ **Kenyon**, (1986), s.8.

Avam Kamarası'nın yetkilerinin kaynağının kraliyet olduğunu iddia etmesi üzerine Kamara bir süre sessiz kaldıktan sonra yayınladığı *Apology* ile bu iddialara cevap vermiştir. Belgede kralın kendisinin ayrıcalıkları gün geçtikte artarken Parlamantonun ayrıcalıklarının durakladığı, hâlbuki bu ayrıcalıkların miras ile kazanıldığı ve bunların bir hak olduğu ve bu nedenle bütün ülkeye açık bir zarar verilmeden bu ayrıcalıklara da hiçbir şekilde zarar verilemeyeceği belirtilmiştir. Parlamento tarihsel olarak şikâyetleri ve dilekçeleri kraliyetin huzuruna getiren kurumdu. Buradaki görevini meşrulaştıran özelliği ise kral ve kraliçenin bilmedikleri şeyleri biliyor olmalarıydı. Bu nedenle *Apology*'de lordların krallığın süsü ve gücü olsa da, Parlamantonun da milyonların temsil edildiği yer olduğu ve bu insanların sesinin Tanrının sesine eş olduğu belirtilmiştir.²⁷⁵

Görüldüğü gibi Kamara kendini tehdit altında hissetmesinden dolayı I. James'in saltanatının ilk yılında bile kendi ayrıcalık ve yetkilerini koruma noktasında oldukça dikkatli olmuştur. Bu savunma sırasında Kamara'nın "Tanrının sesine eş olması"na yol açan temsil kabiliyetine verdiği öneme de dikkat çekmek gerekir. Zira Kamara kendisini tehlike altında hissettikçe kendi meşruluk zemini güçlendirmek istiyordu. Bu nedenle parlamento üyelerinin halkın insanları olduğu ve halk ile aralarında kurdukları bağın özel olması üzerinde sıklıkla durmaya başlamışlar. Bu söylem de doğal olarak temsil kurumunun ve öneminin giderek daha fazla vurgulanmasına sebep olmuştur.²⁷⁶

I. James ilahi hak teorisini benimsemesine rağmen başkalarının bu eğilimde olmasına şüpheli yaklaşmış, ilahiyatçıların bu yöndeki eğilimlerini ve eylemlerini desteklememiş ve hatta baltalamıştır. Oğlu I. Charles ise karşılıklı olduğu sürece bu tür desteklere karşı olmamış, zorunlu borçlanma sırasında radikal mutlakiyetçi kesimin kendisini desteklemesine ses çıkartmamıştır. Hatta bu gruplara ait mutlak monarşiyi destekleyen, parlamento karşıtı yayınları kralın iki önemli yardımcısının kışkırtıcı derecede mutlakiyetçi görülüp yayımlanmamasını tavsiye etmemesine rağmen yayımlamıştır.²⁷⁷

Parlamantonun egemenlik iddiası ile kralın karşısına açıkça çıkması ancak iç savaş başladıktan sonra gerçekleşmiştir. Bu aşamada bile egemenlik söylemi kurumsal bir tavır takınmadan ziyade *Henry Parker* örneğinde olduğu gibi bireysel açıklamalar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Parlamantonun resmi bir açıklama ile cumhuriyeti kabul etmesi, ancak

²⁷⁵ Cromartie, (2016), s. 149

²⁷⁶ Hirst, (2005), s.8.

²⁷⁷ Holmes, (1992), s.127.

1649'da I. Charles'ın idamından sonra gerçekleşmiştir.²⁷⁸ Bu zamana kadar Parlamentonun halk egemenliğine karşı yaklaşımına isteksiz bir tavır hâkim olmuştur. Zira var olan yapının korunması ve kendi içerisinde değişime uğratılması asıl arzu edilendi. Bu nedenle hem kral hem de parlamento, dengeyi bozan tarafın karşı taraf olduğunu, kendisinin sadece dengeyi yeniden sağlamaya çalıştığını iddia etmekteydiler. Ancak bu iddiaların var olan düzen tarafından meşrulaştırılamayacağını fark edilmesi ve radikal grupların parlamento üzerindeki baskısının artmasından sonra açıkça cumhuriyetçi söylem kullanılmaya başlanmıştır.

İki tarafın da geleneksel karma hükümet yönetiminin sınırları dâhilinde kaldığını iddia ederek egemenlik alanını genişletmeye çalışmasının bir örneği 1642'de iç savaşın hemen öncesinde Parlamento tarafından krala sunmuş olduğu 19 Öneri'de ve I. Charles'ın bu öneriye cevabı olan 19 Öneriye Cevap'ta görülebilir.²⁷⁹ 19 Öneri yazarları tarafından alçakgönüllü bir belge olarak tanıtılmasına rağmen aslında belgenin içeriği egemenliğin el değiştirmesini ve kralın bir kuklaya dönüşmesini hedeflemekteydi.²⁸⁰ Belgenin kral tarafından kabulü halinde bütün bakanlıkların yönetimi, iç ve dış politikalarının belirlenmesi, kraliyet varislerinin eğitimi, soyluların seçiminde veto hakkı, askeriye'nin tüm yönetim hakları, Kilise'nin yeniden düzenlenmesi, prens ve prenseslerin evliliklerine karar verilmesi Parlamentonun yetki alanına girecekti.

19 Öneriye cevap olarak Kral monarşi, aristokrasi ve demokrasinin bulunduğu karma hükümet sistemini önermiştir. Kral karma hükümetin yapısının belirlenmesinde geleneksel anlayıştan koparak Fortescue'nun değil Polybius'un teorisini temel almıştır.²⁸¹ Fortescue ve Polybius'un arasındaki temel fark yönetim biçimi ile ulaşılmak istenen amaçtır. Fortescue temelli yaklaşımın ana hedefi kralın ayrıcalıkları ve kişilerin özgürlükleri arasında bir denge kurarak toplumsal refaha ulaşmakken, Polybius'çu yaklaşımın temel hedefi devletteki güç erkelerinin görev ve yetkilerini belirleyerek denge

²⁷⁸ Skinner Quentin (2018) Hobbess ve Cumhuriyetçi Özgürlük, (Çeviren: Emre Zeybekoğlu), 2. Baskı, Ankara, Dost Kitapevi, s.151.

²⁷⁹ 19 Öneri (XIX. *Propositions made by both Houses of Parliament, to the Kings most excellent Majestie, touching the differences between His Majestie and the said Houses*) ve 19 Öneriye Cevap' ın (*His Majesties Answer to the Nineteen Propositions of Both Houses of Parliament*) İngilizce metni için bkz.: https://constitution.org/1-History/eng/nineteen_propositions_1642.html, (s.e.t. 02.04.2020)

²⁸⁰ Gooch, (1987), s. 105-106. Aksi görüş için bkz.: Hirst, M. Derek, 'Freedom, Revolution and Beyond', Hexter, J. H. (Editor), (1992) *Parliament and Liberty from the Reign of Elizabeth to the English Civil War*, First Edition, USA, Standford Üniverstiy Press, s.272. Hirst'e göre parlamento tarafından sunulan 11 Öneri ve ondan bir yıl sonra düzenlenen 19 Öneri devlet içindeki temel bir güç dağılımından bahsetmiyordu ve devrimci bir yapıya sahip değildi.

²⁸¹ Sabbadini, (2016), s.167.

politikasından ziyade otoritenin sağlanmasıdır ve istikrar özgürlüklerden daha öncelikli yer tutmaktadır.²⁸²

Yeniden belgeye dönecek olursak, krala göre mevcut üç yönetim biçimi olan monarşi, aristokrasi ve demokrasinin kendine özgü yarar ve zararları bulunmaktaydı. Monarşi tiranlığa, aristokrasi hizipleşmeye ve bölünmeye, demokrasi ise kargaşa, şiddet ve ahlaksızlığa dönüşebilirdi.²⁸³ Ancak İngilizler deneyimleri ve bilgelikleri sayesinde bu üç yönetim biçimini bir araya getirerek onların sadece en iyi yanlarını ortaya çıkaran bir yönetim sistemi geliştirmişlerdi ve sistem içinde birlikte çalışan üç zümrenin kendilerine ait (kral, lordlar ve avam tabakası) özel yetkileri bulunmaktaydı.²⁸⁴ Kral yönetimle sorumluydu: savaş ve barışa karar verme; bakan, danışman, hâkim ve diğer önemli yetkileri seçme; affetme yetkisi gibi pek çok yetkisi bulunmaktaydı. Bu yetkiler sayesinde soyluların saygısını, halkın ise hürmetini kazanarak hizipleşmeyi veya şiddete yönelmeyi engelleyerek, ülkeyi huzurlu bir birlikteliğe götürebilirdi. Avam Kamarası'nın görevleri ise özgürlüklerin koruyucusu olarak hukuka aykırı davranışların soruşturulması ve finansal desteğin toplanmasıydı. Bunun dışında Kamara'nın yönetimde pay sahibi olması ve pay sahibi olacakların seçimi gibi bir yetkisi bulunmamaktaydı. Lordlar kamarasının görevi ise ellerindeki yargı gücü ile kral ve halk arasındaki aracı/gözlemleyici kurum olarak sistemin dengesinin sağlanmasıydı.²⁸⁵ Dolayısıyla imaya yer bırakmayacak bir şekilde yapılan somut görev dağılımı karşısında artık öncelikli amacın özgürlükler değil, *King in Parliament*'teki işlevsel dağılım olduğu rahatlıkla söylenebilir. Peki, bu teorik değişikliğe neden gidilmiştir? Belgenin yazarları, I. Charles'ın 1640'ta verdiği imtiyazlara teorik bir gerekçe sunmak istemişlerdir: Stanford'un idamı, imtiyazlı mahkemelerin kapatılması, *Triennial Bill*'in kabul gibi ciddi imtiyazların Parlamentonun zorlaması ile değil de kralın

²⁸² Fukuda, (1997), s.22-23.

²⁸³ Öğretide aristokrasinin bozulmuş halinin oligarşi olarak kabul edilmesine rağmen belgede bu durum "hizipleşme ve bölünme" olarak belirtilmiştir. Bu değişikliğin sebebi aristokrasi ve demokrasinin dengesinin bozulması halinde ortaya çıkan temel sorunun özünün anarşi olmasıdır. Teoride tiranlığa dönüş mümkün olsa da pratikte kralın tirana dönüşmesi iki kamara tarafından engellenmektedir. Bu nedenle kral tiran olamayacağı için sadece Kamaraların yetkilerine aykırı davranışları halinde yönetim bozularak anarşiye dönüşebilirdi. Burada Kral'ın iması açıktır: mağdur ve pasif olan kendisi olduğu için düzeni bozan o olmayacaktır. Fukuda, (1997), s.27.

²⁸⁴ Fikrimizce zümrelerin ele alınma şeklinin Kral tarafından verilen bir taviz olarak görülmesi mümkündür. Zira o zamana kadar ki genel kabul üç zümrenin ruhani lordlar, seküler lordlar ve avamdan (commons) oluştuğu, kralın ise bu üç zümrenin başı ve hepsinin egemeni olduğu yönündeydi. Tarihsel olarak hatalı bir saptama olsa da Öneri'den sonra bu ifade kullanılmaya başlanmıştır. (Weston, Corinne Comstock (1960) 'English Constitutional Doctrines from the Fifteenth Century to the Seventeenth: II. The Theory of Mixed Monarchy under Charles I and after', The English Historical Review, Vol. 75, No. 296, s.431-432). Oysa 19 Öneriye Cevap'ta kral kendisini üç zümreden biri olarak görüyor ve bu üç zümre arasında yönetim yetkilerini paylaşıyordu.

²⁸⁵ His Majesties Answer to the Nineteen Propositions of Both Houses of Parliament, https://constitution.org/1-History/eng/nineteen_propositions_1642.html, (s.e.t. 02.04.2020).

kendi isteği ile yaptığı kanıtlanmak isteniyordu. Bu sayede Kral ayrıcalıklar/özgürlükler tartışmasında dengeyi korumaya çalıştığını iddia edebilirdi; Parlamento anayasal dengeyi bozarken kendisi aldığı önlemler ile anayasayı korumak ve daha iyi işler hale getirmek istiyor, bunun karşılığında da Parlamento'dan daha ılımlı davranmasını bekliyordu. Diğer bir sebep ise her zümrenin sınırlarını çizerek, kralın ayrıcalıklarının korunmak istenmesiydi.²⁸⁶ Gerçekten de belgenin düzenlendiği 1642 tarihinde karma hükümet teorisi hem Kral hem de Parlamento taraftarları tarafından benimseniyor, mevcut uyuşmazlıklar bu sistem üzerinden çözülmeye çalışılıyordu. Tartışmalı durumların çözülmesini zorlaştıran anahtar unsurlardan birisi egemenliğin nasıl ve kimler tarafından kullanılacağını belirlenememesi olduğu için işlevsel bir dağılımının yapılması çözüm olabilirdi. Kral bu öneriyi yaparak (ve konumunu kullanarak) parlamentonun iddialarını çürütürken, kendi eylemlerini meşrulaştırmaya çalışıyordu. Belge her ne kadar karma hükümette de kralın ayrıcalıklarının var olmaya devam edeceğini kabul ettirmeye çalışsa da fazla imtiyaz verdiği gerekçesi ile kral taraftarlarınca çok fazla benimsenmemiştir. Cumhuriyet taraftarları ise geleneksel anayasanın sınırlarını aşmada yardımcı olacağına ve cumhuriyete ortam hazırlayacağına inanarak belgeyi benimsemişlerdir.²⁸⁷

Parlamentonun egemenlik söylemine baktığımız zaman ise gerek iç savaş öncesinde gerekse iç savaş sonrasında halkın desteğine başvururken asıl ulaşılmak istenen hedef kitlenin tek tek bireylerin oluşturduğu somut toplum değil, bunların imgelerinin oluşturduğu soyut, hayali bir topluluk/yığın olduğu fark edilmektedir. Monarkomaklar sayesinde halk egemenliği teorisi hala günceldi ve parlamento kullanımı halinde pek çok yarar vadeliyordu. Ancak halk egemenliği teorisinin ulaşılabilirliğine rağmen parlamento uzunca bir süre halk egemenliği teorisini kabul etmekte isteksiz kalmış, halkın gücüne dayandığı söylemlerinde de bunu mistik bir halkı hayal ederek yapmıştır. Bu çelişkili durumun nedeni İngilizlerin toplumsal yapısından kaynaklanmaktadır. Zira monarkomaklar halk egemenliği teorisini öne sürerken akıllarında olan toplum feodal toplumdur; Atomize, tek tek bireyler yerine topluluklar aracılığıyla yönetilen bir toplum. Bu toplumda halk egemenliğinin doğal olarak elit bir sınıfın üyeleri olan topluluk temsilcileri tarafından, araçlarla kullanılması öngörülmekteydi. Hâlbuki İngiltere'de gerek Protestanlığın gerekse erken dönem kapitalizmin bir sonucu olarak birey imgesi güçlü iken, topluluk yönetimi zayıflıyordu.²⁸⁸ Bu nedenle İngiltere'de halk egemenliğinden

²⁸⁶ Fukuda, (1997), s.26

²⁸⁷ Sabbadini, (2016), s.166-167

²⁸⁸ Wood/Wood, (1997), s.75, 77.

bahsetmek devrimsel bir etkiye neden olabilirdi. Statükonun değişmesini istemeyen yönetici sınıfların bu durumdan olabildiğince kaçınılmaları gerektiğinden çözüm, konuşma ve söylemlerinde halk kavramının içini boşaltmakta bulmuşlar ve kelimeyi mistik bir anlamda indirgemişlerdir. Fark etmedikleri nokta kavramın ister somut isterse de soyut bir şekilde ele alınsın, halkın Parlamento'ya eş kılındığı ve bu şekilde halk egemenliğinin en azından söylemsel temelde meşrulaştırılmasını sağladıklarıydı.²⁸⁹ Böylece söylemin pratiğin yolunu açmasına sebep olarak, parlamenter egemenliğin önünde duran engellerden birini kaldırmışlardır.

2. Skinner'da Cumhuriyetçi Özgürlüğün Egemenlik Tanımı ve Etkileri

Kökenleri Antik Yunan ve Roma dönemine kadar uzanan Cumhuriyetçi özgürlük teorisi Rönesans döneminde tekrar hayata dönmüş ve 17. yüzyıl İngiltere'sinde önemli etkiler doğurmuştur.²⁹⁰

Aslında dönemin siyasal karakterine göre oldukça radikal bir içeriğe sahip olan bu teorinin İngiltere'de benimsenmesi ülkede hukuka verilen değer sayesinde mümkün olmuştur. Zira İngilizler, Orta Çağ'da Common Law ve mahkemeler tarafından sağlanan hukuki koruma sayesinde hukuk egemenliği ilkesi ile çevrili oldukları inancına sahiptiler.²⁹¹ Bu inanç sayesinde bireyin herhangi bir otoritenin keyfiyetine bağlı olmadan özgürce yaşayabilmesi düşüncesi onlar için bir tabu olmaktan ziyade gerçekleştirilebilir bir hedef haline dönüşmekteydi.

Cumhuriyetçi özgürlük teorisinin içeriğine dönecek olursak bu teorinin temel argümanı bir başkasının kararına bağlı olan insanların kendi kararlarını özgürce vermeyecekleri inancıdır. Efendi-köle veya efendi-hizmetli arasındaki ilişkide efendi diğer kişi üzerinde hâkimiyete (*domination*) sahip olduğu için güçsüz taraf hiçbir zaman kendi başına karar veremez. Hâkimiyete sahip olan baskın kişi her zaman bu kararlara canı istediği zaman müdahale edebilir ve bu müdahale sonucunda herhangi bir yaptırımla da karşılaşmaz.²⁹² Kısacası burada özgürlük şarta bağlıdır; hâkimiyete sahip olan kişi canı istediğinde kişilerin özgürlüklerini ortadan kaldırabilir. Bu örnek köleliğin yaygın bir

²⁸⁹ Sabbadini, (2016), s.165.

²⁹⁰ Cumhuriyetçi özgürlük anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: **Ergüç, Veysel** 'Cumhuriyetçilik Düşüncesinde Özgün Bir Yaklaşım: Philip Pettit ve Tahakkümsüzlük Olarak Özgürlük' Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:2, Sayı:3, ss.37-63.

²⁹¹ **Pettit, Philip** (1997) *Republicanism a Theory of Freedom and Government*, New York, Oxford University Press, s.20-21.

²⁹² **Skinner, Quentin** (2003) *Liberty Before Liberalism*, 7. Edition, United Kingdom, Cambridge University Press, s.41; **Pettit**, (1997), s.22; **Skinner**, (2018, a), s.140.

pratik olmadığı ve ahlaki de bulunmadığı 17. yüzyıl İngiltere'sinde ekonomik bağımsızlığın olmaması nedeniyle çalışanların işveren ya da maddi kaynak sağlayan kişilerin iradesine mahkûm olması olarak uyarlanabilir.

Teori birey-birey, yani özel kişiler arasındaki ilişkilerle değil bu ilişkilerin temelini hazırlayan asıl unsur olan devlet-birey ilişkisini temel almaktadır. Teoriye göre bir kişinin özgür sayılabilmesi için kendi başına, herhangi bir baskı altında kalmadan karar alıp, bunu dıştan gelen keyfi bir engel olmadan sürdürmesi gerekiyorsa bir devletin de özgür olabilmesi için kendini yönetme kapasitesine sahip olması gerekmektedir. Devletin özgür olabilmesinin birey açısından önemi, devlet özgür olduğu sürece bireyin özgür olabilmesidir. Özgür olmayan bir devlette devlet de vatandaş da özgürlüğünü kaybederek bir köleye dönüşür.²⁹³

Bir devletin kendisini yönetme kapasitesine sahip olması için iki şart yerine getirilmedi. Birincisi devletin yönetiminde anahtar unsur olan yasaların bütün vatandaşların rızası ile kabul edilmesi gerekir. Burada bahsedilen toplam/genel rıza, Rouessau'nun bir yığının mistik genel iradesinden ziyade niceliksel olarak vatandaşların rızalarının toplamından, sayısal bir çoğunluğun oluşmasından bahsedilir. İkinci şart ise vatandaşların kanun yapımına katılmada eşit bir erişime sahip olmasıdır. Bununla anlatılmak istenen vatandaşların ulusal bir meclis aracılığı ile daha *erdemli* ve *bilge* kişilerin onların adına yasama faaliyetlerinde bulunmasıdır.²⁹⁴ Bu şartlar yerine getirilemediği sürece bir devlet dolayısıyla da vatandaşlar özgür olamazlar ve köleleşirler.

Başka bir deyişle bir devletin özgürlüğü, tıpkı bir insanın özgürlüğü gibi aldığı kararların ve rızası dâhilinde yerine getirmek istediklerinin keyfi ve sorumluluk taşımayan bir özne tarafından engellenmemesine bağlıdır. Bir devletin iradesi ise siyasal toplumdaki (*body politic*) herkesin eşit bir şekilde katılabildiği ve temsil edildiği bir siyasal sistemde, her bir üyenin rızasının bulunduğu yasalar aracılığı doğar ve eyleme aktarılır. İşte bu teori dönemin egemenlik çekişmesinde kralın eylemlerini parlamento lehine sınırlama noktasında güçlü argümanlar sunabildiği için iç savaşa doğru bazı hukukçular ve Parlamento üyeleri tarafından benimsenmeye başlandı. 1642'de cumhuriyetçilik yavaş

²⁹³ Skinner, (2003), s.36.

²⁹⁴ Skinner, (2003), s.27-32.

yavaş işleyen bir süreç içerisinde kendisine yer bulmaya başladıysa da, 1645'te gerçekleşen cumhuriyetçi söylem için önemli bir dönüm noktası oluşturdu.²⁹⁵

Bu düşünsel dönüşümün oldukça iddialı sonuçları oldu. Aslında monarşi karşıtlığı cumhuriyetçi özgürlük teorisinin önemli bir parçasını oluştursa da bu zorunlu bir unsur değildir. Monark mutlak güç sahibi olmaktan vazgeçtiği sürece ve arzu edilen özgürlük anlayışına zarar vermemesi şartı ile monarşi kabul edilebilirdi.²⁹⁶ Şimdiye kadar fark edilebileceği gibi cumhuriyetçi teorisinin istediği sınırlar içinde kalan bir monarşi, anayasal güvencelerle sıkı sıkıya sınırlandırılmış, kralın keyfi eylemlerini kesin bir şekilde reddeden bir monarşidir. Bu tanımlama aslında geleneksel monarşi kavramına içkin olan mutlak egemenlik ilkesini pratikte ortadan kaldırarak monarşinin içeriğini boşaltır. Bu nedenle bu teorisinin taraftarlarının monarşik yönetimi tamamen göz ardı ettiklerini söylemek yanlış olsa da verdikleri tanımının monarşinin bütün kolaylıklarından ve ayrıcalıklarından yararlanan kral ve taraftarları tarafından destek bulmayacağı açıktır. İngiltere özelinde de söz konusu egemenlik çekişmesi kral ve cumhuriyetçi özgürlük taraftarları arasındaki ilişkiye yansımış ve siyasal geleneklerin ve düşüncenin yeni bir boyut kazanmasını sağlamıştır. 1610'dan itibaren artan zorunlu ödemeler ve parlamento onayı olmadan vergi salınması üzerine çıkan tartışmalarda Kamara problemleri, sürekli olarak keyfilik-özgürlük ikilemi üzerinden tartışmıştır. Özellikle I. Charles'ın on bir yıllık kişisel yönetimi sırasında kraliyetin uyguladığı zorlayıcı para politikaları çerçevesinde kraliyetin keyfi uygulamalarda bulunduğu ve bu uygulamaların insanların özgürlüğünü ortadan kaldırdığı söylemi gittikçe daha çok kullanılmaya başlanmıştır.²⁹⁷ Vergilerin rıza dâhilinde, parlamento onayı alınarak toplanmasının meşru görülmesi nedeniyle onay olmadan çıkartılan vergiler cumhuriyetçi özgürlük teorisinin söylemini haklı çıkartır gibiydi: Kral ayrıcalıklarını kullanmaya karar verirse, büyük bir önem verilen gelenekler ve hukuk sistemi bir kenara bırakılabilir, en değer verilen özgürlüklerden biri olan mülkiyet hakkı kaybedilebilirdi. Parlamento üyelerinin endişesi kralın keyfi davranışları nedeniyle boyunduruk altına girmek ve parlamenter özgürlüklerini kaybetmekti. Bu endişe sonucunda Kısa Parlamento 1642'de toplandığında özgürlük tartışmaları çok ciddi bir hal almıştır. Parlamentonun önemli figürlerinden biri olan Sir John Culpepper şöyle demiştir *“eğer kral istediği şeyi istediği zamanda dayatabilirse, her şeyimizi kralın iyiliğine borçlu*

²⁹⁵ Gooch, (1987), s.105-107.

²⁹⁶ Pettit, (1997), s.19.

²⁹⁷ Skinner, (2018, a), s.142-143.

oluruz, hukuka değil.”²⁹⁸ Zira keyfi hareket etme yetkisine sahip bir kral hukuka uygun davransa bile, bu sadece onun bu yöndeki bir tercihinin sonucudur ve her zaman bu kararından vazgeçerek siyasal toplumun iradesi hilafına olsa da istediğini yapmaya karar verebilir. Sırf bu ihtimal bile devletin özgürlüğünü kaybetmesi için yeterlidir.²⁹⁹

B. İç Savaş ve Cumhuriyet Denemesi

1. İç Savaş Süreci

I. Charles 1629 yılında başlayan kişisel yönetimine İskoçların ayaklanmasını bastırmada mali kaynak bulmak amacıyla Lordlar Kamarası’nın baskısıyla I. Charles isteksiz de olsa 11 yıl aradan sonra tekrar Parlamenti’ni toplamıştır. I. Charles’ın amacı kaynak bulmak olsa da parlamenti’nin amacı hala özgürlüklerin korunmasıydı ve yakında özgürlüklerin kullanımında kraliyetin keyfiliğine bağ olmaktan korkuluyordu. Parlamento, kral ve parlamenti’nin uzlaşmaz tutumları nedeniyle açılışından 18 gün sonra dağıtılmıştır. Bu nedenle de bu dönemki parlamento Kısa Parlamento olarak adlandırılmıştır.

Parlamenti’ne duyulan ihtiyacın devam etmesi nedeniyle Uzun Parlamento adı verilen yeni bir parlamento toplanmıştır. Bu parlamento topladığında asıl üzerinde durduğu noktalar i) Parlamento toplanma süreleri arasındaki uzunluk, ii) Zorunlu ödemelerin (özellikle de tonaj ve pound vergisinin) Parlamenti’ne rıza olmadan alınması ve iii) Tekel uygulamaları olmuştur.³⁰⁰

15 Şubat 1641’de parlamento iki ay gibi çok kısa bir süre içerisinde Triennial Act’ı kabul etmiştir. Bu yasaya göre, kralın çağırmasına gerek olmadan parlamento her üç yılda bir toplanabilecektir. Bunu sağlamak içinse seçim süreci otomatik olarak başlayacaktır. Ortaya çıkabilecek olumsuz durumlara göre yasa pek çok farklı birime, farklı şartlar altında seçim sürecini otomatik olarak başlatma hakkı tanımıştı. Eğer hiçbir birim harekete geçmezse seçmenlerin kendisi harekete geçecekti. Ek olarak Parlamento kendi rızası olmaksızın dağıtılamayacaktı. Daha fazla bir açıklama yapmaya gerek duymadan bu düzenlemenin büyük bir yapısal değişikliği içerdiği ve yüzünün “geleceğe” dönük olduğu söylenebilir.³⁰¹

²⁹⁸ Cobbett and Hansard (eds.) 1807’a, col. 655, (Akt: **Skinner**, (2018, a), s.143-144)

²⁹⁹ **Skinner**, (2003), s.69-70; **Skinner**, (2018, a), s.49.

³⁰⁰ **Yerby**, (2016), s.229.

³⁰¹ **Chrimes**, (1970), s.110-111; **Yerby**, (2008), s. 150-151.

Parlamento her ne kadar radikal bir söylemde bulunduğu izlenimini vermemek için düzenli olarak toplanma yönündeki düzenlemeyi 3. Edward dönemindeki yasalarla meşrulaştırmaya çalışsa da verdiği mesaj hiç geleneksel değildir: Parlamento ilk defa tüm temsilci karakteri ile bağımsız bir politik hayat iddia etmekteydi. Zira geçmiş dönem yasaları toplanmak için belirli aralıklar öngörseler de bunlara karar verme ayrıcalığı sadece kralın kendisine aitti.³⁰²

Kral iki Kamarayı da topladığında, Triennial Act'in parlamentonun, otomatik başlatılan seçim sürecini de hesaba katarak, kendiliğinden toplanmasına kesinlikle izin vermeyeceğini belirtmiştir.³⁰³ Ancak Avam Kamarası'nın Kral'ın tepkisi üzerine kararlarından vazgeçmeyip İskoçya'daki ordu için maddi destek sağlamayacağını belirtmesi üzerine I. Charles pes etmiş ve belgeyi imzalamıştır. Avam Kamarası Kral'a karşı duyduğu güvensizlik yüzünden, Kral Triennial Act'i imzalayacağını söyleyinceye kadar yardım yasasını ellerinde tutmuşlar ve yardımı içeren belge ile Triennial Act'i aynı gün kabul etmişlerdir.³⁰⁴ I. Charles bu kadar zarar verici bir yasayı iki nedenle imzalamıştır: birincisi paraya çok ihtiyacı vardı, ikincisi ise yasayı uygulamak zorunda olmadığını düşünüyordu.³⁰⁵

Haziran 1641'de Parlamento başka önemli bir yasa olan Tonaj ve Pound Yasası'nı kabul etmiştir. Yasa gümrük oranlarını kralliyetin ayrıcalığı olmaktan çıkartarak parlamentonun kontrolü altına almaktaydı. Yasa tasarısına göre tonaj ve pound vergisi ve diğer zorunlu ödemeler yasaya aykırı bir şekilde, yani parlamenter rıza olmaksızın alınmaktaydı ve Parlamento artık buna karşı çıkıyordu. Bu yasa ile beraber: i) Kralın geleneksel hakkı ortadan kaldırılıyor, ii) Tonaj ve pound vergisinin ise birkaç ayda bir onay şartına bağlı olarak verilmesine karar veriliyor ve son olarak iii) Gümrük gelirlerinin yönetiminin parlamentonun yetkisinde olduğuna karar verilmiştir.³⁰⁶

İrlanda'da çıkan karışıklıklar üzerine Kral İrlanda'ya ordu göndermek istemiş ancak orduyu komuta ettirmek istediği aday parlamento tarafından reddedilmiştir. Bu çatışma üzerine devlette en üstün iktidarın kimde olduğu tartışması ortaya çıkmış, kralliyet politikalarının suçlandığı Büyük İtiraz ("*Great Remonstrance*") sadece altı oy fark ile Avam Kamarasında kabul edilmiştir. 1 Aralık 1641'de yayınlanan belge ile parlamento

³⁰² Yerby, (2008), s.152.

³⁰³ Yerby, (2008), s.166.

³⁰⁴ Yerby, (2008), s.169.

³⁰⁵ Yerby, (2008), s.168; Yerby, (2016), s.242.

³⁰⁶ Chrimes, (1970), s.111; Yerby, (2016), s.244.

artık kral ile bir uzlaşma zemini bulmaktan vazgeçmiş ve doğrudan halka, temsili bir organ tarafından belirlenen çıkarlar aracılığı ile seslenmiştir.³⁰⁷

Büyük İtiraz'a bir cevap olarak I. Charles, beş Avam Kamarası üyesini tutuklatmak için silahlı bir grup adamı parlamentoya yollamıştır. 5 parlamento üyesi tutuklanması, çoğu parlamento üyelerinin kaçması ve Londra'ya sığınmaları sonucunda kaçanlara destek yağmaya başlamış ve Kral Londra'daki kontrolünü yitirdiğini fark ederek kaçmıştır. Çıkan anlaşmazlık büyüyerek ülke geneline yayılmaya başlamıştır.³⁰⁸

Krala duyulan güvensizliğin iyice artması sonucunda 1642 yılının başlarında özel bir komisyon kurulmuş ve askeri görevlerin devredilebileceği güvenilir kişilerin listesi oluşturulmuştur. Organizasyon noktasında karşılaşılan asıl sorun bulunan isimlerin kralın katkısı olmadan nasıl atanacağı olmuştur. Çözüm olarak bu kişilerin parlamento kararı ile (*Militia Ordinance*) atanacağına karar verilmiştir. Bu kralın bütün askeri idari ve yasal yetkilerini ters çeviren bir karardır. Zira yasa kralın etkisi olmadan, sadece Avam Kamarası tarafından kabul edilerek yasalaştırılmıştır.³⁰⁹ Parlamento artık askeri ve idari konularda karar vermeye başlarken bağımsız bir şekilde yasa çıkarma hakkına sahip olduğunu da iddia ediyordu.³¹⁰ Parlamento'nun aldığı bu karar, kralın yetkilerinin kısıtlanmasında radikal bir adım attığı için Kral-Parlamento kutuplaşmasında bardağı taşıran son damla olmuş ve fiziki bir savaşı zorunlu kılmıştır.³¹¹

İç savaşta her iki tarafta da tacirler bulunurken feodal kesim tamamen Kral'ın yanında yer almıştır. Orta sınıf ise parlamento ordusunun bel kemiğini oluşturmuştur.³¹² Parlamantonun asıl desteği kentlerden ve kırsal alandaki sanayi bölgelerinden gelmiştir.³¹³ Ülkenin ekonomik olarak gelişmiş güney ve doğu bölgeleri parlamentoya destek verirken, kuzey ve batıdaki ekonomik açıdan geri bölgeleri Kral'a destek vermişleridir.³¹⁴

Her iki taraftaki yönetici sınıf da bu bölünmenin demokratik bir üçüncü tarafın ortaya çıkmasına neden olacağından korkmuştur. Öfkeli halkın elinde bulundurduğu gücü fark ederek kilise ve devletteki tüm yönetimi yok etmesi ve üst tabakaya zulüm ve baskı

³⁰⁷ Yerby, (2016), s.208; Chrimes, (1970), s.112.

³⁰⁸ Hill, (2016), s.146; Göze, (2016), s.480.

³⁰⁹ Cromartie, (2016), s.156

³¹⁰ Yerby, (2016), s 217-218.

³¹¹ Yerby, (2016), s 217-218.

³¹² Wood/Wood, (1997), s. 22-23.

³¹³ Hill, (2015), s.165.

³¹⁴ Hill, (2016), s.159

uygulamaları bu sınıfların en büyük korkusu olmuştur.³¹⁵ Bu korku nedeniyle statükoyu korumak isteyen parlamento üyeleri ve daha önce Kraliyet hükümetine muhalefet etmiş olan toprak sahipleri bu özgürlükçü ortamı görünce kraliyetten yana olmaya başlamışlardır.³¹⁶

1948'in ağustos ayında parlamento ordusunu yöneten Cromwell'in İskoç ordularını yenmesiyle Kral I. Charles en sonunda köşeye kısıtılmış ve bir anlaşma taslağı oluşturulmuştur. Taslağa göre Kral Parlamento'nun ordu üzerindeki etkili denetimini kabul edecek ve presbiteryenlik denenecekti. Avam Kamarası'ndaki ılımlı grup bu anlaşmadan mutlu olsa da ordu mutlu değildir.³¹⁷ Yeni Ordu olarak da adlandırılan parlamento ordusu iç savaşta parlamentonun en önemli destekçisi haline gelmişti. Ordu gelişmiş bir siyasi bilince sahip orta sınıf üyelerinden oluştuğu için askeri bir güç olmanın ötesinde aynı zamanda siyasi bir güçtü³¹⁸ ve iç savaşta parlamentoyu kanuni güç olarak kabul ediyordu. Bu nedenle sadakati Kral'a değil, parlamentoya karşıydı ve parlamentonun savunduğu değerleri savunuyordu. Orduya göre bu anlaşma savaşın getirdiği meyvelerin hiçbirinin kullanılmaması ve parlamentonun ideallerinden geri adım atması demekti. Onlara göre I. Charles'ın sadece zaman kazanmak için anlaşmaya uyacağını iddia ediyordu ve anlaşma yanlısı bir tavır izleyerek parlamento da sözlerinden dönüyordu. Anlaşmanın mantığına yönelik olarak da iki farklı eleştiri yöneltiyorlardı: i) Kralın artık kamusal çıkarı temsil etmesi olanaksızdı ve bu görevi artık parlamento yerine getirmekteydi, ii) I. Charles tekrar Londra'ya girdiği anda taraftarı tarafından korunmaya alınarak yeniden zaferi elde edecekti.³¹⁹

Parlamento bütün bu gelişmeler nedeniyle orduyu dağıtmaya karar verince, ordu Parlamento'nun dağılma emrine karşı gelmeye karar vermiş ve bir koz olarak kullanmak amacıyla I. Charles'ı ele geçirmiştir. Bu sürtüşme sırasında ordunun yapısı da değişmiş, içindeki aristokrasi ve güçlü toprak sınıfına ait üyeleri azalırken, alt sınıfların özellikle de politik militan yaklaşımları da olan grupların yoğunlaştığı bir birlik haline gelmiş ve politik amaçları olan bir kuruma dönüşmüştür.³²⁰

³¹⁵ Hill, (2015), s.166.

³¹⁶ Hill, (2015), s.161.

³¹⁷ Yerby, (2016), s.245.

³¹⁸ Wood/Wood, (1997) s.65

³¹⁹ Yerby, (2016), s.248-249.

³²⁰ Manning, (1996), s.97.

Ordu yukarıda ele alınan düşünceler doğrultusunda Londra'ya girerek Uzun Parlamento'da bir temizlik yapmış ve kendi düşünce yapısına uymayan parlamento üyelerini hapse göndermiştir. Kalan parlamento üyelerinden oluşan parlamento ise Büyük Mahkeme olma yetkisini kullanarak kendisinin ülkedeki egemen güç olduğuna karar vermiştir.³²¹ Parlamentonun kalan kısmı, her ne kadar demokratik olmayan ve temsili kabiliyeti az olarak oluşturulmuş olsa da, en başından beri savunulan Parlamentonun üstünlüğünü sağlamayı amaçlamıştır. Bu aşamada bazı aykırı sesler olsa da asıl amaç monarşinin kaldırılması değildir. Amaç, parlamentonun üstünlüğü ve yetkileri kesinleştirildikten sonra monarşinin bunu kabul etmesi ve kendisinin ikincilliğini kabul etmesiydi. Ama Kral'ın bir mahkeme önüne çıkartılması kaçınılamayacak bir durumdu. Mahkeme içerisindeki ağırlıklı görüş I. Charles'ın idam edilmeyerek anlaşmaya zorlanmasıydı.³²²

Yargılanma sonucunda Kral suçlu bulunarak, 30 Ocak 1649'da kafası kesilerek idam edilmiştir. Bunun ardından İngiltere, ““Commonwealth” adı altında bir cumhuriyet olmuştur.³²³ Monarşi ve Lordlar Kamarası ilga edilse de herhangi bir demokratik reform yapılmamış ve Düzleyiciler ittifaktan çekilmiştir. Sonrasında Düzleyici liderler tutuklanarak orduda buna karşı yapılan ayaklanmalar bastırılmıştır.³²⁴

Radikaller (Yeni Ordu'nun çoğunluğunu oluşturan ve Düzleyiciler olarak adlandırılan grup) ve parlamentonun iş Commonwealth'in kurulmasına kadar sürmüştür. Radikalleri harekete geçiren Cromwell onları bastıran kişi olmuştur. Cromwell'in adamları tarafından yazılan yazılı bir anayasa önerisi ile Cromwell'e Lord Protector unvanı verilmiş ve Council of State adında bir yürütme organı kurulmuştur. Parlamentonun bunun etkili bir ordu yönetimi anlamına geleceğini fark ederek öneriyi kabul etmemesi üzerine Cromwell Parlamento'yu feshetmiş ve diktatörlük dönemi başlamıştır.³²⁵

2. Düzleyiciler Hareketi ve Demokratik Değerleri

a. Genel Olarak

Düzleyiciler iç savaş sırasında Yeni Ordu'nun içindeki bir grup olarak siyasi hayata adım atmışlardır. Başlangıçta Bağımsızlar'ın (*Independents*) içinde yer alan bir grup

³²¹ Manning, (1996), s.107; Yerby, (2016), s.252

³²² Yerby, (2016), s.254

³²³ Akal/ Ağaoğulları/ Köker, (1994) s.169

³²⁴ Hill, (2016), s.149

³²⁵ Wood/Wood, (1997), s.22-24; Göze, (2016), s.482.

olsalar da iç savaşın ilerlemesi ile birlikte artan görüş ayrılıklarına bağlı olarak Bağımsızlar'dan ayrılmışlar ve 1649'da bir zamanlar müttefikleri olan Bağımsızlar'ın liderleri Cromwell ve Ireton tarafından dağıtılmışlardır.

Düzleyiciler rıza, oy hakkı, egemenliğin sınırlanması, halk egemenliği, doğal haklar ve bireye verilen değer gibi şu anda demokrasinin temel yapı taşlarını oluşturan pek çok önemli konuda çağın çok ilerisinde bulunan görüşler ortaya atmışlardır. 1649'daki çalkantılı dönem içerisinde çok fazla etkiye sahip olamamışlarsa da felsefeleri Amerikan Devrimi'ni, Modern İşçi Partisi'ni, sosyalist hareketleri etkilemiştir. Bireysel özgürlükleri ve siyasal sistemi doğal haklar çerçevesinden ele almaları düşün dünyası üzerinde derin bir etkiye neden olmuş ve Hobbes ve Locke gibi büyük düşünürlerin teorilerini tam bir eşitliğin bulunduğu doğa döneminden başlatarak meşrulaştırılmaya itmiştir.³²⁶

Düzleyiciler kendilerini özgür doğmuş İngiliz'in haklarını yeniden kazacak olan üniformalı yurttaşlar olarak görmüş³²⁷ ve orta ve alt sınıf mülk sahiplerini (yeomanlar, çiftçiler, zanaatkârlar, tacirler gibi) temsil etmişlerdir. Mevcut toplumsal düzenin üst sınıfların çıkarlarını destekleyecek ve koruyacak şekilde biçimlendirilmesi nedeniyle amaçları özellikle siyasal ve ekonomik alanlarda toplumsal eşitsizliğe neden olan hukuki ayrıcalıkların kaldırılmasıdır.³²⁸ Hak ve özgürlükleri ayrıcalık olarak görerek, bireye verilen değeri toplumsal statüye bağlayan geleneksel görüşün aksine Düzleyiciler için bireyin başlı başına bir değer olması temel bir kabuldür. Bu nedenle onlar için seçme hakkı, vicdani özgürlükler ve kanun önünde eşitlik, bir şeylerin mülkiyetine sahip olma hakkından ahlaki ve mantıki olarak daha önce gelmiştir.³²⁹ Mevcut sistemin mülkiyet eşitsizliğini doğal bulan ve destekleyen bir ön kabulle oluşturulduğu göz önüne alındığında, Düzleyiciler'in iddialarının devrimci bir karaktere sahip olduğu söylenebilir.

Bağımsızlar ve Düzleyiciler'in (İlımlılar ve Radikaller olarak da adlandırılmaktadırlar) parlamentonun özgürleştirilmesi, toplanma sıklığının arttırılması, parlamentoda eşit bir temsilin sağlanması için seçim sisteminin değiştirilmesi ve yönetici

³²⁶ **Wood/Wood**, (1997), s.92.

³²⁷ **Hill**, (2016), s.169.

³²⁸ **Macpherson, C. P.** (1990) The political theory of Possesive individüalizm: Hobbes to Locke, 13th Edition, Oxford University Press, Hong Kong, s.156; **Sabine**, (1969), s.164; **Wood/Wood**, (1990), s.82-83. Örneğin Düzleyiciler'in liderlerinden olan Overton'a göre gerçek bir parlamento, halkı tam olarak yansıtacak, onların ilkelerini paylaşacak ve aynı idealleri isteyecek şekilde oluşturulmalıydı, **Sabbadini**, (2016), s.181. Düzleyiciler'in oy hakkını genişletme istekleri doktrinde genel olarak kabul görse de oy hakkını ne kadar genişletmek istediklerine dair farklı fikirler bulunmaktadır. Bu görüşlere Putney Tartışmaları başlığı altında ilerleyen sayfalarda yer verilmiştir.

³²⁹ **McNally**, (1989), s.36.

memurların denetlenmesi gibi konularda fikir birliğine sahiptiler.³³⁰ İki hareketin birbirinden ayrılmasının nedeni bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak politikaların radikalliği ve parlamentoya atfedilen anlamda ayrılığa düşülmesiydi. Bağımsızlar üst sınıfa ait oldukları için mevcut düzeni değiştirmek istemiyor sadece ufak düzeltmelerde bulunmak istiyorlardı, Düzleyiciler ise farklı bir birey, toplum ve parlamento hayali kuruyorlardı.

Düzleyiciler yönetimin meşruluğunu halkın rızasına dayanan bir parlamentonun varlığına bağlamaları noktasında Bağımsızlar'dan ayrılmıyorlardı. Ayrılık parlamentonun yapısına yönelikti. Bağımsızların parlamentoya olan yaklaşımı geleneksel anlayışın etkisindeydi; bir yığından oluşan hantal halk erdemli, yetkin kişiler tarafından yönetilmeliydi. Yöneten ve yönetilen arasında nitelik farkı sonucunda halk yönetilmek için vardı, yönetime ortak olmak için değil. Bu anlayış yönetimin meşruluğu için rıza ve seçme hakkına değer veriyordu, ama bu haklar belirli bir niteliğe bağlı oldukları ve bir ayrıcalık olarak kabul edildikleri için yönetime katılımın sınırlanması doğal bir durum olarak görülüyordu. Düzleyiciler ise bir yığın olarak görülen, mistik bir varlık olarak ele alınan geleneksel toplum anlayışından koparak toplumu her biri doğal haklar ile donatılmış tek tek bireylerden oluşan bir topluluk olarak tanımlıyordu. Dolayısıyla o döneme kadar mistik halkın egemenliğini savunan Monarkomak teorilerden uzaklaşmış oluyorlardı.³³¹

Temsili yönetimin kurgusal kabulden çıkması ancak bireylerin yönetime rıza göstermeleri ile yani oy vermeleri halinde mümkün olabilirdi.³³² Geleneksel anlayış halkı kurgusal bir yapı olarak ele alıp, halk iradesini dikkate almadığı için parlamentonun meşruluk zemininin her zaman halk egemenliğinden parlamenter egemenliğe kayma ihtimali bulunuyordu. Hâlbuki Düzleyiciler için parlamento sınırsız bir yetkiye sahip değildir. Doğal hakların kabul edilmesi sonucunda her bir bireyin iradesinin üstün tutulması ve bireyin rızasına önem verilmesiyle parlamento halk egemenliğine dayanarak bireylerin haklarını ellerinden alacak, sınırsız yetkiye sahip bir güce dönüşemiyor, egemenliği sınırlı bir niteliğe bürünmüş oluyordu.

³³⁰ Sabine, (1969), s.169.

³³¹ Wood/Wood, (1997), s.91-92.

³³² Gleissner, Richard A. (1980), 'The Levellers and Natural Law: The Putney Debates of 1647', Journal of British Studies, Vol. 20, No. 1, s.85.

b. Putney Tartışmaları

Yeni Ordu iç savaşta parlamenter cephenin temel savunucusu haline gelmiştir. 1647 yazında I. Charles'ın Yeni Ordu tarafından esir alınması nasıl bir siyasal politika izleneceği konusunda var olan farklı fikirlerin iyice su üzerine çıkmasına neden olmuş, bu fikirlerin tartışılması için Ekim 1647'de Putney Tartışmaları gerçekleştirilmiştir.

Düzleyiciler ve Bağımsızlar arasında oy verme hakkının sınırları, mülkiyet, özgürlük gibi önemli konularda yaşanan fikir ayrılıkları, bu tartışmanın hemen öncesinde taraflarca hazırlanan taslaklar aracılığı ile ele alınmıştır. Ireton'un ve bazı parlamento üyelerinin destek verdiği taslak *Heads of Proposals* olmuştur. Taslağın amacı parlamentonun halka karşı sorumluluğunu kabul edilerek parlamentonun daha etkili hale getirilip kralın yetkilerini daraltmaktır. Üç ana kurumsal yapı da tutulurken ve kral ile lordların Kamara'nın çıkardığı yasalar üzerinde ret hakkı olduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle taslak devrimci değil, reformcu bir karaktere sahiptir. Düzleyicilerin anayasa taslağı *Agreement of People* ise tamamen devrimci bir yapıya sahiptir. Taslağa göre, Avam Kamarası gücünü tamamen halktan almaktadır ve bu nedenle halkı temsil etmesi gerekmektedir. Kamara'nın gücünü halktan almasının sonucunda Lordlar Kamarası ve kralın Avam Kamarası'ndan üstün olamayacağını, veto hakkının mümkün olmadığını öne sürmüşlerdir. Yine de Avam Kamarası'na sınırsız bir güç de bahşedilmemiştir: Avam Kamarası sadece halkın anayasa aracılığıyla çizdiği sınırlar içerisinde egemenliğini kullanma yetkisine sahiptir.³³³ Bu noktada parlamentonun sahip olduğu sınırlardan bazıları da açık bir şekilde çizilmiştir. Buna göre parlamento: i) Borç affedemez, ii) Yasaların yürütülmesinde keyfi istisnalar koyamaz, iii) Mülkiyet haklarını ve kişisel özgürlüğü yok edemez, iv) Anayasa'da kabul edilen hakları değiştiremez ve geri alınamazdı.³³⁴

i) Seçme Hakkının Kaynağı

Düzleyiciler'in sözcülüğünü yapan iki önemli üyesi Rainborough ve Wildman'e göre her insanın, insan olmasından kaynaklanan bazı temel eğilim ve yatkinları bulunmaktadır. Bu yatkinlıkların gerçekleştirilmesi, yerine getirilmesi insanların yararınadır. Kurallar ve ahlaki yasaların varlığı da insanların isteklerini yerine getirme arzusundan doğmaktadır. Her insan kendi yararına olana ulaşmak istediği için bu hedefe

³³³ Manning, (1996), s.103; Bushman, (1963), s.51.

³³⁴ Sabine, (1969), s.171.

ulaşmayı sağlayan kurallar yönetime katılma da mülke veya benzeri bir aranmadan herkesin katılımına açık olacak şekilde adaletle konulmalıydı.³³⁵

Düzleyiciler'in temsil edilmesi gerekenin mülk değil insan olduğu iddiasının temelinde mülkiyet hakkına bakış açısı bulunmaktadır. Onlara göre insanların kendi kişiliği üzerinde, kendi iradesinden ve yeteneklerinden kaynaklanan bir mülkiyet hakkı bulunmaktadır. Dolayısıyla insanın özünü, kendisine ve yeteneklerine sahip olma özgürlüğü oluşturuyordu.³³⁶ Madem parlamento meşruluğunu “rıza” kavramı temelinde gerekçelendiriyordu, o zaman toprağı olmayan kişilerin seçimlere katılamaması, rıza bildirimde bulunamaması hatalıydı; herkes oy verebilmeliydi.³³⁷ Her insanın seçme hakkına sahip olmasının kabulü, toplumsal eşitsizliklerin mülkiyet temelinde haklılaştırıldığı bir sistemin altüst edilme ihtimalini de beraberinde getiriyordu. Bağımsızlar seçim sistemindeki yozlaşmanın, koltuk dağılımının yeniden düzenlemesi ile aşılabileceğine inanıyorlardı. Bu noktada Heads of Proposal'da öne sürülen seçenek seçim bölgelerinin vergi esasına göre yeniden düzenlenmesi, fakir ve terk edilmiş kasabaların temsilci gönderme hakkını kaldırmaktı.³³⁸

Bağımsızlar'ın sözcüleri ve liderleri olan Cromwell ve Ireton, Düzleyiciler'in aksine statükonun sürdürülmesinden yana olmuşlardır. Bu farklılığın temelinde ülke yönetiminde neyin temsil edilmesi gerektiği konusunda düşülen uyuşmazlık yatıyordu. Belirtildiği üzere, Düzleyiciler için bu sorunun cevabı insanın kendi içinde taşıdığı değer nedeniyle yönetime katılma hakkına sahip olduğuydu. Bu nedenle de herkes yönetime katılmalıydı. Ilımlılar içinse temsil edilme değerine sahip olan şey çıkardı ve seçme hakkı vergi verme yeteneğine bağlanmalıydı. Ireton bu yaklaşımı “krallık içerisinde kalıcı ve sabit bir çıkara sahip olma”nın önemi ile gerekçelendiriyordu. Bu anlayışa göre sadece kalıcı bir çıkara sahip, yani toprak sahipliğine veya resmi olarak ticaret yapma özgürlüğüne sahip olan kişiler ülkede kalmak zorunda oldukları için ülkenin geleceğini göz önüne alarak ülke yönetimine dair kararlar verebilirlerdi. Böyle bir kalıcı çıkara sahip olmayan kişilerin ise ülkenin geleceğinden diğerleri kadar etkilenmeleri mümkün olmadığı için

³³⁵ Gleissner, (1980), s.76.

³³⁶ Wood/Wood, (1997), s.85; Macpherson, (1990), s.140-142.

³³⁷ Gleissner, (1980), s.76.

³³⁸ Bushman, (1963), s.48.

herhangi bir yabancından farkları bulunmamaktadır; istemedikleri halde onlar da tıpkı yabancılar gibi ülkeyi her zaman büyük bir kolaylıkla terk etme şansına sahiptirler.³³⁹

Ireton'a göre Düzleyiciler'in genel oy isteminin altında yatan ana düşünce, Düzleyiciler açıkça bu iddiada bulunmasalar da, oy verme hakkının doğal bir hak olarak kabul edilmesiydi. Ireton bu görüşe karşı çıkarak mülkiyet hakkının doğal bir hak olduğu iddiasını reddetmiştir. Ona göre mülkiyet hakkı İngiliz toplumunun anayasal gelenek ve uygulamalarından doğan medeni bir haktır ve bu haklar genel bir mülkiyet hakkını veya seçme hakkını içermemekteydi. Herkesin mülkiyet hakkına sahip olması halinde toplumsal dengelerin bozularak mülk güvenliğinin ortadan kalkacağına ve toplumun kaosa sürükleneceğine inanıyordu.³⁴⁰ Bu noktada Ireton'un endişeleri biraz fazlaydı zira Bağımsızlar gibi Düzleyiciler de özel mülkiyetin din tarafından kabul edildiği konusunda hem fikirdi. Bu kabul sonucunda çalmak yani mülkiyete zarar vermek yasaklanan bir durum olarak görülerek mülkiyet hakkı korunuyordu. Ek olarak, Düzleyiciler orta ve alt sınıfların çıkarlarını temsil ediyordu. Bu gruplar için de mülkiyetin dokunulmaz kalması önem arz ediyordu. Dolayısıyla Ireton'un iddia ettiği gibi kaosu hüküm sürmesi gibi bir tehlike söz konusu değildi.³⁴¹ Burada Ireton'u asıl rahatsız eden söylem Düzleyiciler'in insanları mülkiyet hakkından bağımsız olarak değerli ve üstün kabul etmesiydi.

ii) Seçme Hakkının Sınırları

Bağımsızlar için oy hakkının varlığı açık bir şekilde “kalıcı bir sabit çıkara” yani toprak mülkiyetine veya ticaret yapma iznine sahip olmaya bağlanmıştır. Bağımsızların seçme hakkı açısından açık bir tavır takınmaları sonucunda güncel akademik tartışmaların daha çok Düzleyiciler'in seçme hakkının kapsayıcılığına odaklandığı görülmektedir.

Düzleyiciler'in ağırlıklı olarak genel oyu destekledikleri kabul edilse de özellikle Putney Tartışmaları ve Agreement of People'in içeriği çerçevesinde öğretilde seçme hakkının genişliğine dair farklı fikirler bulunmaktadır. Düzleyiciler'in içlerinde pek çok farklı düşünceyi barındıran karma bir grup olması³⁴² ve grubun Putney öncesi ve sonrasında oy verme hakkını bir amaç olmaktan ziyade araç olarak kullanması sonucunda seçme hakkının sınırlandırılmasında bazı tavizler vermeye hazır olması³⁴³ nedeniyle seçme

³³⁹ Wood/Wood, (1997), s.87; Yerby, (2016), s.246; Macpherson, (1990), s.151-152; Gleissner, (1980), s.76, 86; Sabine, (1969), s.169.

³⁴⁰ Wood/Wood, (1997), s.85; Gleissner, (1980), s.83; Hirst, (2005), s.21-22.

³⁴¹ Wood/Wood, (1997), s.86, 127; Gleissner, (1980), s.85; Macpherson, (1990), s.138-139.

³⁴² Thomas, (1974), s.66; Davis, (1968), s.176-177.

³⁴³ Wood/Wood, (1997), s.83; Davis, (1968), s.180.

hakkına dair yaklaşımlarında, kesin ve tartışmadan uzak bir sonuca varmak oldukça zordur.

Özgürlük ve şeyler üzerinde sahiplik arasında doğrudan bir ilişki kurarak, Düzleyiciler'in de sınırlı oy hakkını savunduğu iddiası ile öğretide dikkatleri üzerine çeken ve akademik tartışmaları alevlendiren *Macpherson*'un görüşlerine kısaca değinmek gerekir. *Macpherson*'a göre hem Düzleyiciler hem de Bağımsızlar için özgürlüğün tanımı aynıdır: sahip olma. İki yaklaşımın farklılığı ise sahip olma sınırının nerede çizildiğidir. Düzleyiciler'e göre insanın kendi emeğine sahip olabilmesi özgür olması için yeterliyken, Bağımsızlar için freeholder veya resmi ticaret yapma özgürlüğüne sahip olma gibi çok daha fazla maddi güvenceye sahip olmak özgürlüğü getirebilirdi.³⁴⁴

Özgürlüğün gerçekleşmesinde ekonomik etkilere tanının bu büyük ve belirleyici rolün anlaşılabilmesi için özgürlüğün tanımı oldukça önem arz eder. *Macpherson*, özgürlüğü “başkasının iradesine tabi olmama” olarak tanımlaması nedeniyle, hayatta kalabilmek için ekonomik olarak başkasına bağlı yaşayan kişilerin verdikleri kararlarda özgür olmadıklarına inanır ve çalışması boyunca bu görüş üzerinden değerlendirme ve çıkarım yapar. Bu görüş doğrultusunda, Düzleyiciler'e göre bir kişinin hizmetkâr olma ya da yardım ile geçinme halinde başkasının iradesine tabi olacağından, kişinin özgür olabilmesi için en azından kendini geçindirecek ve zor günlerde ayakta tutacak kadar bir sermayeye sahip olması gerekir. Kişi bu sermayeye sahip olduğu sürece ekonomik-toplumsal statüsünden bağımsız olarak özgürdür. Örneğin bağımsız bir çiftçi, ücretli bir çalışandan ya da yardımlarla geçinen bir kişiden daha fakir olabilir ama ilkinin ekonomik bağımsızlığı varken diğeri yaşamak için işverenin keyfiyetine ve iradesine bağlıdır. Sonuçta sadece bağımsız çiftçi özgür bir kişidir ve bu nedenle diğerin aksine oy hakkına sahiptir.³⁴⁵

Macpherson'un özgürlük tanımı ile *Skinner*'in cumhuriyetçi özgürlük tanımı aynı olduğu için sınırlı oy bakımından teorileri benzerdir. *Skinner*, *Macpherson* gibi kapsayıcı bir genellemede bulunmadan, Düzleyiciler'in temsilcilerinden *Petty* ve *Rade*'in *Putney* tartışmalarındaki konuşmalarına işaret eder ve Düzleyiciler'in çoğu için oy verme hakkına sahip olabilmek için “özgür doğmuş olma”nın yeterli görüldüğünü, ancak bazıları içinse “özgür kişi” olmanın gerekli görüldüğüne değinir.³⁴⁶ Zira özgür olma, bağımlı olmama ve

³⁴⁴ *Macpherson*, (1990), s.148.

³⁴⁵ *Macpherson*, (1990), s.149-153.

³⁴⁶ *Skinner*, (2018, a), s.153.

başkasının iradesine tabi olmama olarak tanımlanıyordu ve bu ancak mülke sahip olma ile önlenebilirdi. Bu nedenle oy hakkı için “kalıcı bir çıkara sahip olma” zorunlu görülüyordu.³⁴⁷

İki düşünürün farklılıkları ise özgürlük tanımında mülkiyete yükledikleri anlamdan doğar. Macpherson özgürlüğün ekonomik bağımsızlıkla olan ilişkisini katı bir şekilde yorumlar ve bu bağın açık ve nesnel bir şekilde olması gerektiğine inanır. Öyle ki kişinin emeğine yabancılaşması doğrudan oy hakkının kaybına neden olur. Skinner ise Düzleyiciler’in bazı üyelerinin konuşmalarına atıfta bulunarak bu bağın o kadar katı bir şekilde yorumlamadığına dikkat çeker. Düzleyiciler de kişilerin özgürlüklerini kaybederek gönüllü kölelik statüsüne girebileceklerini kabul etseler de bu durumun oy hakkını ortadan kaldırmadığını iddia etmektedirler. Zira kişilerin içinde bulundukları durum hakkında bir yargı sahibi olabilmeleri ve buna bağlı olarak rızalarını verebilmeleri oy haklarının olması için yeterli görülmekteydi. *Rainborough’a* göre insanların başka bir mülke bağlı olmadan var olan bu düşünme/akıl yeteneği, hizmetçi ya da yardım alsalar bile tüm yetişkin erkelerin oy verebilmesini sağlıyordu.³⁴⁸ Buna paralel bir başka düşünce yine önemli bir Düzleyici lideri olan *Overtun* tarafından yapılmıştır. *Overtun* özgürlük ile mülkiyet hakkı arasında açık bir bağ olduğunu kabul eder ama mülkiyet hakkını nesnelere sahip olma ile sınırlamaz. Özgürlüğü doğuran asıl unsur kişinin kendi üzerinde sahip olduğu mülkiyet hakkıdır. Bu hak sayesinde kişi başkasına tabi olmadan, bağımsız bir şekilde dilediğini yapar ve sonuçlarına katlanır³⁴⁹.

Bir başka önemli düşünür de *Macpherson’un* kişilerin oy verme hakkını yabancılaşma kavramı üzerinden oluşturmasını geçerli bulmaz. Daha ayrıntılı olarak açıklarsak, Macpherson bir kişinin ücret karşılığı çalışarak ya da dilenerek, yardım alarak kendi emeğinin ürünlerinden kopmasını, yabancılaşmasını oy hakkının kaybı olarak tanımlar. Öğretide *Thomas* ise bu çıkarımı doğrulayacak bir dayanağın genel teoride bulunmadığını iddia eder. Ona göre Düzleyiciler’in çoğu çiraklık ve suçlu olma halinde oy hakkının kaybını mümkündür ancak doğumla kazanılan oy hakkının diğer şekillerde kaybedilmesine neden olan durumların pek ima edilmemektedir.³⁵⁰

³⁴⁷ Skinner, (2018, a), s.154.

³⁴⁸ Woodhouse, A. S. P. (ed.) (1938). *Puritanism and Liberty: Being the Army Debates (1647–9)*, London (Akt: Skinner, (2018, a), s.155)

³⁴⁹ Skinner, (2018, a), s.156.

³⁵⁰ Thomas, (1974), s.76.

Öğretide *Macpherson*'ın yorumlarına karşı yapılan eleştirilerden bir diğeri de yazarın bu görüşlerini Putney Tartışmaları'nda Düzleyiciler'in temsilciliğini üstlenen iki üyesinin, *Thomas Reade* ve özellikle de *Maximilian Petty*'nin konuşmalarına dayandırmasıdır. Eleştirilere göre, Petty'nin Düzleyiciler için önde gelen bir isim ve ideolojik bir lider değildir ve onun görüşlerinin tüm Düzleyiciler'e mal edilmesi de mümkün değildir. Zira Düzleyiciler'in ideolojik liderlerinden biri olarak kabul edilen Rainborough tartışmalar sırasında sıklıkla oy hakkının doğal bir hak olduğunu belirterek, kanunlar meşruluğunu rızadan alıyorsa oy vermeyen yığınlar karşı kanunların nasıl bağlayıcı olabileceği iddiasında bulunabileceğini sormuştur.³⁵¹

3. Monarşinin Dönüşü ve Haklar Bildirgesi

Cromwell'in ölümünden sonra yerine geçen oğlunun ordu üzerinde gücünün olmaması ve yeni kabul edilen anayasanın monarşiye çok benzemesi nedeniyle toplumsal güce sahip gruplar bir darbe ile oğul Cromwell'i tahttan indirerek iktidarı ele geçirmiştir. Böylece parlamento ve "özgürlük" geri getirilerek, Kral II. Charles tahta çağırılmıştır.³⁵²

İç savaş süreci yönetici seçkinlerin kontrolünden çıkarak ordunun ve özellikle Cromwell'in istekleri doğrultusunda sonuçlandığı için cumhuriyet düzenin sebep olduğu radikal koşullar seçkinler tarafından benimsenmemiştir. Bu nedenle ülkede 1660 yılından itibaren eski düzenin getirilmesinin amaçlandığı bir restorasyon sürecinden geçmiştir.³⁵³

1688'de II. James tahttan indirilmiş ve yerine III. William geçmiştir. Kral tahta çıkmadan önce Haklar Dilekçesi'ni (Bill of Rights) imzalamak zorunda kalmıştır.³⁵⁴ Belge ile: i) parlamento yasa çıkarma ve vergi koyma tekeli eline almıştır. Kralın yasa çıkarma sürecindeki görevi ise önüne gelen yasaları olduğu gibi kabul ederek yürürlüğe koymak olarak belirlenmiştir. ii) Avam Kamarası istediği tüm konuları görüşmekte özgür bırakılmıştır. Bu yetkiyi destekleyecek şekilde parlamento üyelerinin seçimlerinin özgürce yapılacağı belirtilmiş ve meclis üyelerinin ifade özgürlükleri koruma altına alınmıştır.³⁵⁵

³⁵¹ Davis, (1968), s.175, 178-179; Thomas, (1974), s.66.

³⁵² Hill, (1993), s.80.

³⁵³ Soysal, Mümtaz (2011) Anayasaya Giriş, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi, s.55.

³⁵⁴ Gözler, Kemal (2011) Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt I, 1. Baskı, Bursa, Ekin Bası Yayın Dağıtım, s. 539; Soysal, (2011), s.55; Doğan, İlyas/ Demirdal M. Balkan, 'Tarihsel Süreç Işığında İngiltere'de İnsan Haklarının Garanti Altına Alınmasına İlişkin Belgeler', İnsan Hakları Hukuku, Doğan İlyas (Editör) (2019), 3. Baskı, Ankara, Astana Yayınları.

³⁵⁵ Göze, (2016), s.483; Doğan/ Demirdal, (2019), s.99-101.

1701’de imzalanan Act of Settlement ile kraliyetin yetki alanları daha da sınırlandırılmıştır. Kralı III. William’ın ve arkasından tahta çıkan oğlu I. George’un İngilizce bilmemesi nedeniyle bakanlarla anlaşabilmesi mümkün olmamıştır. Kralların ülke yönetime tam olarak katılamamasını çok önemsememesi sonucunda kabine kralsız toplanmaya ve parlamentoya karşı sorumlu tutulmaya başlamıştır.³⁵⁶

C. Dönemin Önemli Düşünürleri

Bu bölümde ele alınan düşünürler eserlerini daha çok iç savaşın veya Şanlı Devrim’in hemen sonrasında yayınlamışlardır. Her bir düşünür aşağıda da ele alınacağı üzere kendi bulunduğu dönem açısından en önemli gördükleri siyasal ve toplumsal sorunları, kendi dünya görüşlerini çerçevesinde açıklayacak şekilde ele almışlar ve bunlara çözümler üretmişlerdir. Bu noktada düşünürlerin tüm teorilerini burada ele almamız mümkün olmadığından, sadece tez konumuzla ilişkili olan teorileri üzerinde kısaca durulacaktır. Bu doğrultuda Harrington’un görüşleri cumhuriyet rejiminin kabul edilmesi sonrasında Cromwell yönetimini haklı çıkarma ve güçlendirme çerçevesinde incelenirken Hobbes’un felsefesi ise devrim sonunda kurulan hükümetin meşruluk zeminin oluşturulması için gerekli olan temel argümanların üretilmesi özelinde değerlendirilecektir. Son olarak Locke’un felsefesi ise temsil kurumu özelindeki düşünceleri açısından ele alınacaktır.

1. James Harrington ve Commonwealth

Harrington en önemli çalışması *Oceana*’yı 1656 yılında yayınlamıştır. Yazarın *Oceana*’yı yazmaktaki temel hedefi Cromwell yönetimindeki mevcut sistemin eksikleri ışığında yardımcı tavsiyelerde bulunabilmektir.³⁵⁷

17. yüzyıla kadar İngiltere’de baskın olan görüş Fortescue’nun karma hükümet anlayışıydı. Bu teorinin amacı kralın ayrıcalıkları ile kişilerin özgürlükleri arasındaki dengenin sağlanmasıydı. Asıl dikkat dengenin sağlanmasına verildiği için devlet içerisindeki güçlerin dengelenmesi ve bunların yetki ve sınırlarının belirlenmesine çok ihtiyaç duyulmuyordu. Ancak Harrington’a göre iç savaş deneyimi geleneksel siyasal

³⁵⁶ Soysal, (2011), s.55; **Prakke, Lucas** ‘The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland’, Prakke, Lucas/ Kortman Constantijn (Editors) (2004) Constitutional Law of 15 EU Members, First Edition, The Netherlands, Kluwer Legal Publishers, s.868; **Göze**, (2016), s.485-487; **Arsel**, (1968), s.135-137; **Gözler**, (2011), s. 540

³⁵⁷ **Scott, Jonathan** (2004) Commonwealth Principles: Republican Writing of the English Revolution, First Edition, USA, Cambridge University Press, s.285-286.

bilgeliliğin, yapılagelişin yetersiz kaldığının bir göstergesidir. Kralın ayrıcalıkları ve tebaanın özgürlükleri arasındaki dengenin sağlanması sistemi çok kırılgan bir hale getirdiği için, dönemin diğer düşünürleri gibi, Harrington'un asıl amacı devletin birliğini sağlamak ve iç huzuru yakalamak olmuştur.³⁵⁸

a. Siyasal Sistemlerde Toprak Mülkiyetinin Önemi

Harrington siyasal teorisini toprak mülkiyeti üzerine inşa eder. Bir ülkedeki yönetim biçiminin toprak sahipliğini elinde tutan kişi veya grupları yansıtmaması, bu güçlerle uyumlu olması gerektiğine inanır. Zira toprak gerek insanları gerekse orduyu besleme gücünü verir ve bu güç itaatin temel unsurunu oluşturur. Diğer bir deyişle toprak sahibi kişi sahip olduğu zenginlik sayesinde bir ordu kurabilir ve toprağını işlemesi sayesinde de hem orduyu hem toprağının üzerinde yaşayan insanları besleyebilir. İnsanların hayatlarına devam etmek için beslenmenin (hem ordu hem halk için) hem de korunmanın (halk için) bir zorunluluk olması sayesinde toprağı elinde tutan kişi otomatik olarak siyasal bir güce sahip olur. Ülke yönetimin güçlü ve istikrarlı olabilmesi için yönetim ile toprak sahipliği birbirine uygun olmalıdır.³⁵⁹

Harrington'a göre iç savaşın nedeni Güller Savaşı, Reformasyon gibi önemli toplumsal olaylar, Tudor hükümdarlarının izlediği toprak politikası ve başka sebepler dolayısıyla toprak sahipliğinin el değiştirmesinde yatar. Kilise ve soylulara ait olan toprakların zamanla halkın eline geçmesi siyasal dengeyi bozarak yönetsel bir kargaşaya neden olmuş ve yeni bir siyasal dengenin oluşturulması istenmiştir.³⁶⁰ Toprak dağılımındaki değişimin sebep olduğu yönetsel çekişmelerin ilk etkileri Elizabeth döneminde ortaya çıkmaya başlamışsa da Kraliçe deneyimli bir yönetici olarak dengeyi sağlamayı, geçici olsa da bir şekilde başarmıştır. Ancak Stuartlar aynı başarıyı gösterememişlerdir.³⁶¹

³⁵⁸ Fukuda, (1997), s.21.

³⁵⁹ Macpherson, (1990), s.162-164. Sabine'e göre Harrington, kendisi de toprak soylusu olduğu için, toprak sahibi sınıfın rolünü abartır ve ticaret, imalat ve maliyenin önemini küçümser. Ticaretin Floransa gibi kentlerde belirleyici bir rol üstlenebileceğini kabul etmesine rağmen, İngiltere için aynı şeyin mümkün olacağını düşünmez. Sabine, (1969), s.184.

³⁶⁰ Sabine, (1969), s.181; Fukuda, (1997), s.83; Macpherson, (1990), s.165; Hammersley, Rachel (2019) James Harrington: An intellectual biography, First Edition, United Kingdom, Oxford University Press, s.75-76, 102.

³⁶¹ Fukuda, (1997), s.83.

b. Zorunluluk Unsuru

Hem Hobbes (Leviathan ve sonraki eserleri için) hem de Harrington sözleşme ile kurulan bir devlet modelini temel almak yerine, fethedilerek ele geçirilen bir devlete odaklanarak devletin ayakta kalabilmesi için gerekli olan zorunlu unsurları araştırmışlardır. Hobbes devletin oluşumunu sağlayan sözleşmenin imzalanmasından sonra yönetime itaatin nasıl sağlanacağı hakkında incelikli açıklamalara girmemiştir, onun için korku, itaatin varlığı için bir zorunluluktur. Harrington ise bu soruna zorunluluk unsuru (*necessity*) ile cevap verir. Bir kişinin itaati, korku unsuru sayesinde veya ihtiyaçlarının yerine getirilmesiyle sağlanabileceği için orduyu besleyecek kadar toprağa sahip olan kişi veya kişiler diğerlerine hükmedebilecektir. Bu aşamada siyasal güç ve toprak arasındaki bağ da ortaya çıkar.³⁶² Eğer bir kişi nerdeyse tüm toprakların sahibiyse (burada Osmanlı İmparatorluğu'na işaret eder) bu yönetim biçimi monarşidir, eğer toprak soylular, dini görevliler gibi belirli bir grubun ve kraliyetin elinde toplanmışsa bu yönetim karma hükümet (İspanya, Polonya gibi) ve son olarak eğer toprak belirli bir grubun baskın olamayacağı kadar eşit olarak dağılmışsa Commonwealth'tir.³⁶³ Harrington toprak sahipliği ile siyasal güç arasındaki ilişkiyi anlatmak için Türklerden örnek vermiştir. Buna göre Osmanlı İmparatorluğunda üç farklı grup bulunmaktadır: Toprak sahibi, toprak sahibinin topraklarında yaşayanlar (baskın çoğunluk) ve küçük bir azınlık olarak da kendi toprağına sahip olan kişiler. Baskın çoğunluğun toprak sahibine itaat etmelerini zorunluluk unsuru sağlar, çünkü bu kişiler hayatta kalmak istiyorlarsa toprak sahibinin onlara sağladığı besine muhtaçtırlar. Bağımsız topraklara sahip küçük azınlığı itaate zorlayan ise korku unsurudur, çünkü toprak sahibine ait askeri güç bu azınlığın hareket serbestisini kısıtlayarak onları itaate zorlar. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğunda mutlak monarşi bulunmaktadır.

c. Commonwealth Yönetimi

Harrington toprak sahipliği üzerindeki teorisini Kalıntı Parlamento'ya³⁶⁴ da uyarlar. Ona göre İç Savaşı kazanan Kalıntı Parlamento ülkeyi yeniden fetheden egemen güç olsa da artık toprak ülke genelinde eşit olarak dağıtıldığı ve bu dağılım parlamentodaki dağılımla örtüşmediği için (parlamento oligarşiyi temsil etmektedir), parlamentonun

³⁶² Fukuda, (1997), s.78

³⁶³ Fukuda, (1997), s.76-77. Hammersley, (2019), s.75.

Fukuda, (1997), s.78-79.

³⁶⁴ İç savaş sırasında Uzun Parlamento'daki Oliver Cromwell karşıtı ve I. Charles'ın vatana ihanetten yargılanmasına karşı olan vekillerin tasfiye edilmesinden sonra ortaya çıkan parlamentodur.

egemenliğini sürdüremeyeceği çıkarımını yapar. Eğer Parlamento egemen olmak istiyorsa onu baskın güç haline getirecek ölçüde toprağa el koymak zorundadır. Harrington, savaşta aynı cepheden mücadele veren kişilerin sonradan birbirlerine düşerek toprak kavgası yapmasını insan doğasına aykırı bularak bu seçeneği ortadan kaldırır. O zaman düzenin, huzurun sağlanabilmesi için yapılması gereken toprak sahipliği ile yönetim biçiminin birbirine uygun hale getirilmesidir. İç savaş sonrası İngiltere’de toprak herkese eşit olarak dağılmış olduğu için devletin yönetimi de bunu uygun olarak commonwealth olmalıdır.³⁶⁵

Peki, herkesin eşit toprağa sahip olduğu bu yönetim biçiminde itaati mümkün kılan zorunluluk ve korku unsurları nasıl sağlanacaktır? Harrington bu sorunun cevabı için “çıkâr”a (“*intrest*”) işaret eder. Ona göre bir kişinin itaati unutarak yönetime isyan etmesinin nedeni kendi çıkarlarını korumaktır. Dolayısıyla bir yönetim kişilerin eline kılıcı almak için bir neden vermezse, yani çıkarlarına zarar vermezse, itaati sağlayarak kişilerin silahsızlandırılması sağlar ve orduya ihtiyaç duyulmaz. Ancak Harrington belki de iç savaştan çıkardığı dersler nedeniyle, her türlü çıkarı meşru görmez. Bireysel çıkarların varlığı doğal görülüp onaylanırken grupsal çıkar ve ayrıcalıkları kesin olarak yasaklar ve bunların ortaya çıkmasını engellemek için bazı önlemler alır. Grup çıkarlarına izin vermemesinin sebebi bu tür çıkarların rasyonel ve adaletli karar alma sürecini tamamen ortadan kaldırması ve çıkar çatışmalarının neden olduğu huzursuzluktur. Teori güç eşitliğinin olduğu bir ülkedeki çıkar birliği üzerinde kurulduğu için çıkarın belirli bir grubun elinde toplanması söz konusu olmamalıdır. Kişisel çıkarları doğrultusunda karar veren bir meclis üyesi, eğer erdemli düşünebilirse, genel çıkara/genel iyiye uygun olan doğru kararı verme ihtimaline her zaman sahiptir. Grup çıkarları bireylerin hem gerçek hem de genel iyiliğin nerede yattığını tespit etmesini imkânsız hale getirir. Grup çıkarlarının oluşmasındaki temel unsur eşit davranmama olduğu için anayasanın bireylere eşit davranmayı garanti etmesi halinde grup çıkarlarının oluşmayacağına inanır. Yine bu amaç doğrultusunda demagojiyi, tartışmayı ve açık oy vermeyi mecliste yasaklar, bu düşüncelerin dağılmasına ve güçlenmesine engel olmaya çalışır.³⁶⁶

Harrington’a göre mükemmel yönetim commonwealth’tir, ancak bu yönetim biçimi bazı olmazsa olmaz unsurlara sahiptir. Öncelikle karma hükümet benimsenmelidir. Bu model iki kanatlı bir meclise ihtiyaç duyar: senato ve halk meclisi (*popular assembly*).

³⁶⁵ Fukuda, (1997), s.86-87, 96.

³⁶⁶ Fukuda, (1997), s.107-108. Harrington eserlerinde “cumhuriyetçi” ifadesini çok kullanmasa da birey veya grup çıkarlarını reddederek genel iyiyi göz önüne alması, onun cumhuriyetçi kimliğine işaret etmektedir. Hammersley, (2019), s.70-71.

İkinci unsur ise istikrarlı bir yönetim için eşitliğin sağlanması zorunludur. Yasamanın üyeleri düzenli olarak rotasyona uğramalıdır, böylece herkesin yasa yapımına katılmak için eşit şansa sahip olması mümkün olacaktır.³⁶⁷ Rotasyon ile aynı zamanda koltuğu elinde tutanların bir süre sonra sıradan bir vatandaşa dönüşeceklerini ve yaptıkları kanunlardan etkilenir hale geleceğini akıllarında tutmasını sağlayarak, kişilerin yozlaşmasını ve baştan çıkarılmasını engellemesi amaçlanır.³⁶⁸

Harrington, İngiliz siyasal kültürünün dışına çıkmayarak yönetimin meşruluğunu sağlayan genel çıkara hizmet etme amacının yalnızca iki meclisli bir parlamentoda mümkün olabileceğini belirttikten sonra meclislerin yetkilerini açıklar: Senato genel çıkarın tartışıldığı ve belirlendiği meclisten, halk meclisleri senatonun belirlediklerini tartışan ve bunlar üzerine karar alan meclistir.³⁶⁹

Harrington, genel çıkarın belirlenip uygulamaya konulmasında tek yetkili olan meclislerin, anayasada belirlenen sınırlara bağlı kalarak yetkilerini kötüye kullanmayacaklarının nasıl garanti edilebileceği sorusuna ise pasta örneği ile cevap verir. Bu örneğe göre, bir pastayı aralarında paylaşmak isteyen iki kızdan biri pastayı keserken diğeri istediği dilimi seçer. Burada her iki kız da pasta dilimini seçmede eş kontrole sahiptir, zira dönemin İngiltere'sinde olduğu gibi onların da güçleri eşittir: Pastayı kesen kız kendisi için en iyi seçimi yapmak istiyorsa pastayı tam ortadan kesmek zorundadır, çünkü kendisi için büyük bir dilim kesmek isterse diğer kız bu dilimi almayı tercih edeceği için pastanın tam ortadan kesilmesi her ikisinin de çıkarına olacaktır. Bu örnek meclislere uyarlandığında pastayı senatonun kestiği görülür, genel çıkarı belirleyen ve teklif eden odur.³⁷⁰

Harrington'un genel çıkarı belirleme yetkisini senatoya vermesinin sebebi onları sıradan halka göre daha yetkin kişiler olarak kabul etmesidir. Ona göre mülke sahip olma bir kişinin zekâsı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Doğal olarak senato üyesi olmak için belirli miktarda mülk sahibi olma şartı aranır. Senatör ne kadar bilge olursa olsun en az sıradan bir kişi kadar bencil olacak olsa da iki meclis arasında “teklif etme ve kabul etme” yetkilerinin ayrılması sebebiyle bencil kararlar alamayacaktır. Kalıntı Parlamento'nun başarısızlığının nedeni de bu doğrultuda kendi çıkarlarından kopamayan kişiler tarafından yönetilmesidir. Sonuçta bu parlamentonun ne fethetmeden kaynaklanan bir genel gücü

³⁶⁷ Fukuda, (1997), s.96.

³⁶⁸ Hammersley, (2019), s.78-79.

³⁶⁹ Fukuda, (1997), s.97.

³⁷⁰ Hammersley, (2019), s.78

(yani toprak sahipliğinin çoğunluğu) ne de genel çıkarı temsil etmesinden kaynaklanan otoritesi bulunmaktaydı.³⁷¹

Harrington'un teorisinde genel karma hükümet teorisinden farklı olarak kraliyete önemli bir rol biçilmez. Ona göre karma hükümetin olmazsa olmazı iki meclisli parlamentonun varlığıdır. Genel çıkar kanunlar aracılığı ile belirlendiği için iki meclisli yasama yönetimin meşruluğu için yeterlidir. Geleneksel olarak kraliyetin yerine getirdiği yürütme fonksiyonun zorunluluk olduğunu kabul etse de yetkisini sadece yasalara uygun bir şekilde hareket etmek olarak kısıtlar. Dolayısıyla sistem asıl gücünü aristokrasi ve demokrasiden alır.³⁷²

2. Hobbes ve İtaat

Hobbes'un eserlerinde bireyin hak ve özgürlüklerini katı bir şekilde ele alması ve egemenin mutlaklığına dair içten övgüleri, geleneksel siyasal kültürden radikal bir şekilde farklılaştığı için eserleri yayınlandıkları dönemde İngiltere'de çok etkiye sahip olmamış, teorileri ne kral ne de Parlamento taraftarları tarafından benimsenmiştir.³⁷³

Hobbes 1640'larda oldukça güçlü bir şekilde hissedilen cumhuriyetçi özgürlük teorilerine açık bir şekilde düşmanca yaklaşarak monarşilerin kötü olduğu ve insanları köleleştirdiği inancının Antik Yunanlılardan ilk önce Romalılara oradan da İngiliz aydınlarına geçtiğini iddia etmiştir. Bu doğrultuda cumhuriyetin özgürlükle, monarşilerin tiranlıkla bağdaştırıldığı metinleri kınamış ve Avam Kamarası'nın büyük bir kısmını da bunlara hayran olmakla suçlamıştır.³⁷⁴

a. Hobbes ve Temsil Kurumu

Temsil kurumu ilk kez Hobbes tarafından kapsamlı ve sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Hobbes'a göre insan yapay ve doğal olarak ikiye ayrılabilir, temsilci yapay bir insandır. Bu nedenle bir kişi kendi adına (doğal insan) veya temsil ettiği kişi-grup ve benzeri adına (yapay insan) konuşuyor ve davranıyor olabilir. Yapay davranmada eylemleri gerçekleştiren temsilci (*actor*) başka birisinin, yani temsil edilen kişinin, (*author*) yetkisi ile hareket eder. Dolayısıyla eylemlerin yetkisi temsil edilene aittir ve sadece onun

³⁷¹ Fukuda, (1997), s.97

³⁷² Fukuda, (1997), s.106

³⁷³ Wood/ Wood, (1997), s.96

³⁷⁴ Skinner, (2018), s. 149, 161

yetki vermesi sayesinde (*right to act*) temsil eden eylemde bulunabilir.³⁷⁵ Eylemlerin yetkisine sahip olma ve otorite sahibi olma sıkı sıkıya bağlı olduğu için temsil edilen, temsilcinin hareketlerinden sorumlu hale gelir. Eğer temsil edilen temsilciden doğal yasalara aykırı bir edimde bulunmasını isterse ve temsilci buna uyarsa, sonuçlardan sorumlu olan temsil edilen olacaktır, temsilci değil. Zira eylemin sahibi temsil edildir.³⁷⁶

Hobbes egemenin ortaya çıkışı için temsil kurumuna önemli bir rol ayırır. İnsanların doğa durumundan çıkmaya karar vermeleri ile yaptıkları toplumsal sözleşmede sözleşmeye katılan her bir birey, sözleşme aracılığıyla bir kişi veya grubu egemen olarak yetkilendirir. Yetkilendirmeyi sağlayan unsur egemen ile her bir sözleşmeci arasında gerçekleştirilen temsil anlaşmasıdır. Egemen herkesle tek tek sözleşme imzaladığı diğer bir ifadeyle sözleşmeye taraf olmadığı için sözleşmenin sonucunda sözleşmeyi imzalayan herkes hem egemenin doğuşunu sağlar hem de bu sırada egemeninin vücudunda tek bir beden ve irade haline dönüşür. Dolayısıyla egemenin varlığı, eylemleri ve istekleri onu oluşturan kişilerden ayrı bir şekilde düşünülemez hale gelir.³⁷⁷ Dikkat edilmesi gereken bir nokta olarak, temsil ilişkisini oluşturan sözleşme sırasında temsil eden egemene bir sınırlama getirilmez: genel barış ve güvenliği ilgilendiren her türlü durumda, temsilcinin herkesin iradesini bağlayıcı kararlar alabileceği belirtilir. Hangi durumların barış ve güvenliği ilgilendirdiğine karar vermede de egemen tek yetkilidir.³⁷⁸

Egemen toplumsal sözleşmenin tarafı olmadığı için kendisi doğa durumunda kalmaya devam edecektir. Doğa durumundaki egemenin egemen olma sıfatından doğan bazı yükümlülükleri bulunmaktaysa da bu yükümlülükler temsil anlaşmasından doğmadıkları için temsil edilenlerin bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi halinde yapabilecekleri bir şey bulunmamaktadır. Egemen sözleşmenin tarafı olsaydı da sonuç yine aynı olacağını unutmamak gerekir. Zira Hobbes'un temsil tanımını hatırlayacak olursak temsilcinin yani egemenin yaptığı her türlü eylem ve bunların sonuçları temsil edilenin iradesinden doğduğunu görürüz. Dolayısıyla temsil edilenin temsilcinin yaptığı bir eylemi kabul etmemesi, itaat etmeyi reddetmesi gibi bir durumun doğması imkânsızdır.³⁷⁹

³⁷⁵ Pitkin, (1972), s.15

³⁷⁶ Pitkin, (1972), s.19

³⁷⁷ Skinner, (2018, a), s. 213-215.

³⁷⁸ Pitkin, (1972), s.29.

³⁷⁹ Pitkin, (1972), s.31-32; Skinner, (2018, a), s. 216-217.

b. Özgürlük ve İtaat Kavramları

Hobbes'un itaat ve özgürlüğe bakışı zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. 1640'ta çıkardığı *Elements of Law* adlı eserinde Hobbes itaat olduğu sürece insanın özgür olmayacağını iddia ediyordu. Özgürlüğü sadece devleti yönetenlerin, hükmedenlerin sahip olabileceği bir özellik olarak görmekteydi.³⁸⁰ Hobbes'un aynı eserde Aristoteles'in "özgür yaşamak kişinin kendi takdirine göre yaşaması iken, esaret başkalarının irade ve takdirine göre yaşamasıdır. Bu nedenle eğer kendini yönetiyorsan özgür, başkası tarafından yönetiliyorsan kölesindir" açıklamasına katıldığı dikkate alınırsa buradan uyrukların birer köle olarak görüldükleri sonucu çıkar. Ancak *De Cive*'de (1642) bu görüşü terk eder ve onlara medeni özgürlükler tanır ve uyruklara bu hakların varlığına dair güvence verir.³⁸¹

Hobbes en büyük eseri olan *Leviathan*'da (1651) ise eserine mutlak doğal eşitliğin varlığını bir ön kabul olarak kabul ederek başlar ve mutlak monarşiyi kurarak teorisini sonlandırır. Doğa durumundaki özgür bireylerin kendi rızaları ile mutlak egemeninin yönetimi altına girmesini ise ironik bir şekilde demokratik bir temele oturtarak, temsil ve toplumsal sözleşme teorilerinden yararlanır.³⁸²

Devleti oluşturan toplum sözleşmesi ile insanlar bir araya gelerek bir kişiye ya da gruba kendilerini yönetme hakkı tanır. Yönetme hakkının yapay bir kişi ya da gruba tanınabiliyor olması verilen yönetim yetkisinin sınırları belirli ve sorumluluk doğurabilen bir yapısını mümkün kılarsa da Hobbes'un yetkiyi tanımlama biçimi bu ihtimali imkânsız kılar. Nitekim yetki verme işlemi ile birlikte kişiler egemenin yaptığı her türlü eylemin kendi iradelerinden doğduğunu kabul ederler. Daha açık bir ifade ile kişiler egemenlerin iradesi ile kendi iradelerini eş gördükleri ve kendi iradeleri dışında da eylemde bulunamayacakları için egemen yaptığı eylemlerden dolayı sorumlu tutulamayacaktır. İşte bu nedenle toplumsal sözleşmeye onay veren kişilerin sözleşmeden çıkarak doğa haline dönmek istemeleri çelişkili bir durum olacağı için gerçekleşmesi mümkün olmayan bir durumdur.³⁸³

Hobbes *Leviathan*'da özgürlüğü eyleme geçmede bir dış engel ile karşılaşmama olarak tanımlar. Yani bir dış engel kişinin gücünü veya zekâsını kullanmasını engellediğinde özgürlük kaybedilmiş olacaktır. Bu tanımın 1640'larda ısrarla savunulan

³⁸⁰ Skinner, (2018), s.76.

³⁸¹ Skinner, (2018), s.127.

³⁸² Pitkin, (1972), s.29.

³⁸³ Wood/ Wood, (1997), s.109; Skinner, (2018), s.189.

cumhuriyetçi özgürlük teorisi ile tamamen zıt olduğu açıktır. Zira cumhuriyetçi özgürlüğe göre özgürlük, eylemleri kısıtlayabilecek herhangi bir keyfi gücün kullanılma ihtimaline bağlı olmaksızın, sadece var olması halinde kaybedilmiş sayılıyordu.³⁸⁴ Özgürlüğün tanımı sonucunda özgürlük kaybı yaşanmadan egemene koşulsuz itaat edilmesinin yolu bulunmuş olduğu için Hobbes iç savaş öncesi özgürlük kaybına dair yaşanan tartışmalarda Parlatentonun iddialarını geçersiz kılarak, monarşiyi yani meşru egemeni destekleyen bir cevap verebiliyordu.

Gerçekten de I. Charles'da özgürlüğün tanımında Hobbes'a katılmaktaydı. Bu yaklaşımını 19 Öneriye (1642) verdiği cevapta görmek mümkündür: Ona göre halkın tek özgürlüğü bir yönetime sahip olmaktır, yoksa yönetimde pay sahibi olmak değildir. Ancak Hobbes'un I. Charles ve benzer düşünen kralcılardan farkı iddiasına teorik bir zemine yerleştirerek, birine bağlı olma/keyfiyete maruz kalma ile özgürlük arasında bir bağ olmadığını iddia edebilmesidir.³⁸⁵

Hobbes'a göre devletin egemenliğinin sürdürülebilmesi, temsil kurumunun işlevi ile de paralel olarak, ancak kişisel yargıdan arınmış bir itaat ile mümkündür. Her bir bireyin kendi değer yargıları, çıkarları ve dünya algısı kendisine özel olduğu için her bir birey farklı bir amaç peşinde koşmaktadır. Bireylerin ahlaki endişeler taşımayan kişisel yargılarıyla kendisi için neyin tehlikeli olup olmadığına karar vermesi toplumsal olarak barış ve düzene ulaşmayı imkânsız hale getirir, toplumsal sözleşme etkisiz hale gelir. İç savaşın nedenlerinden biri olarak insanların egemenin gücü üzerine tartışmaya başlamasına işaret ettiğini göz önüne aldığımızda bu iddia daha iyi anlaşılabilir. Sonuçta iç savaş dönemini yaşayan pek çok düşünür gibi Hobbes'un da asıl amacı toplumsal düzen ve huzuru sağlamaktır. Bunu gerçekleştirmek için çözümü, bireylerin kişisel yargılarından tamamen arındırılarak onları koşulsuz itaate zorlayacak bir unsurun bulunmasıdır. Bu unsur korkudur, korku vicdan kadar kişisel değildir ve herkes üzerinde aynı güçlü etkiye sahiptir.³⁸⁶

Korku egemenin sahip olduğu “genel güç”ten (“*common power*”) doğar. Hobbes, Leviathan'dan önceki eserlerinde korkunun yanında ama ondan daha önemli olarak itaati sağlayan asıl unsurun toplumsal sözleşmenin bağlayıcı gücü olduğunu düşünürken,

³⁸⁴ Skinner, (2018), s.157-158.

³⁸⁵ Skinner, (2018), s.161-162.

³⁸⁶ Fukuda, (1997), s.42-49.

Leviathan'da sözlerin bağlılığı sağlayamayacak kadar zayıf güçte olduğuna karar vererek korku unsuruna daha fazla ağırlık vermeye başlamıştır.³⁸⁷

Yine diğer eserlerinden farklı olarak Hobbes ilk kez Leviathan'da itaat yükümlülüğünün terk ederek, boyun eğme zamanının ne zaman gerçekleştiğini tespit etmeye çalışmıştır. Bulduğu cevap ise bir kişinin geçim kaynağının ("*means of living*") düşmanın elinde olduğu zaman olmuştur. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde kişilerin devlete olan itaat yükümlülüğü ortadan kalkacaktır. Bu sınır Hobbes'un diğer eserleri ile önemli bir çelişki yaratmaktadır: Öncesinde ölümle yüzleşilen durum ve yaralanmaların cezalandırma korkusunu geride bırakacak kadar şiddetli olması halinde itaat sorumluluğunun kalkacağını belirtiyorken şimdi sınır geçim kaynağının kaybı noktasında çiziliyordu. Dolayısıyla Hobbes yeni belirlenen kıtas ile çıtayı çok daha aşağıya çekmekteydi.³⁸⁸

c. Egemenliğin Kurulması: Sözleşme ve Fetih

Sözleşmelerde verilen sözlerin tutulmasına karşı bakış açısının değişmesi sonucunda Hobbes, egemenliğin kaynağını farklı bir yerde aramak zorunda kalmıştır. Zira sözlerin herhangi bir yaptırım gücü yoksa toplum sözleşmesi yapıldığında egemenlik henüz sağlanmayacak ve "genel güç"de mevcut olmayacak ve sonuç olarak itaatin sağlanması mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla Hobbes, sözleşmeden önce itaati sağlayacak bir gücün bulunması ("*public sword*") nedeniyle egemenliğin kurulamayacağına karar verir ve alternatif başka bir kuruluş biçimini devreye sokar: fetih yolu ile sağlanan egemenlik. Fetih ile kazanılan egemenlikte güç önceden elde edilmiş olduğu için egemenlik anlaşması yapılmadan önce fetheden yani egemen cezalandırma (beraberinde itaati ve korkuyu getirecektir) güce hali hazırda sahiptir.³⁸⁹

Egemenlik teorisindeki "sözleşme"den "fethetmeye" geçişin sebebi iç savaşta kazanılan deneyimlerdir. Hobbes'un Leviathan'daki temel amacı mevcut Cromwell yönetimi için meşru bir zemin sağlamaktır. Bunun için öncelikli olarak yıkılan rejime karşı herhangi bir itaat zorunluluğu kalmadığını kanıtlamak zorunda olduğundan sözleşmeye

³⁸⁷ Fukuda, (1997), s.59.

³⁸⁸ Fukuda, (1997), s.64.

³⁸⁹ Fukuda, (1997), s.60.

verilen “sözü” değersizleştirerek itaat zorunluluğunun ortadan kalkmasını sağlamış ve sözleşmeden daha bağlayıcı yeni bir zemin oluşturmuştur: fethetme.³⁹⁰

Bu teoriye göre fethin hemen ardından yeni fatih otomatikman egemen olur ve yenilenlere iki farklı seçenek sunar: öldürülmek veya köleleştirilmek. Hobbes’un özgürlüğün dışarıdan somut bir engelle karşılaşmama olduğuna göz önüne alırsak, kişilerin iki seçenekten birini seçerken (her ne kadar birinde öldürülme ihtimali olsa da) fiziki bir engelle karşılaşmadıkları için özgür oldukları sonucuna varırız. Bu nedenle ikinci şıkkı seçenler bu kararı özgürce verdikleri için seçimlerini yaptıkları andan itibaren yeni devlete itaat borcu altına girerler.

Hobbes bu tezi sayesinde iç savaş sonrası yönetime küsen Bağımsızlar’ın tezlerini de çürütür. Zira ona göre fetih, savaşın kazanılmasından ziyade yenilenin itaat vaadi anlamına gelir: yenilenler yenenlere itaat ederek, hayatının ve özgürlüğünün korunması için hizmetkâr olma sözü vermişlerdir. Bu nedenle bu bağ kurulduğunda yeni yönetim meşru hale gelir. Sözleşme gerçekleştiği için de artık bozulmaz. Hobbes’un de yeni devlete boyun eğmeye karar vermesi de bu nedenledir.³⁹¹

3. Locke ve Temsil Kurumu

Locke’un siyasi teorilerini incelemeye geçmeden önce kısa da olsa eserlerindeki ön kabule değinmek teorilerindeki iddiaları anlamak noktasında bize büyük bir kolaylık sağlayacaktır.

Locke bir kapitalist olarak emek ve kâr arasındaki ilişkiyi fark etmesinden dolayı kâr elde etmek amacıyla üretmeyi savunuyordu. Bu nedenle üretime dayanmayan tüm para kazanma yollarına ve üretim yapılmayan ortak alanların varlığına şiddetle karşı çıkıyordu.³⁹² Bu nedenle öncelikli amacı Şanlı Devrim’i (1688) ve Whig’lerin ekonomik çıkarlarını haklı kılmaktı. Amaç, Whig’lerin mülkiyet haklarına bağlı olan ekonomik ve

³⁹⁰ Fukuda, (1997), s.61

³⁹¹ Skinner, (2018), s.199-202, 203-5. Hobbes’un Leviathan’ı yazarken aklında İç Savaş’ın olduğuna dair bir ipucunu kelime seçimlerinde bulabiliriz. Elements’de Hobbes sıklıkla fethetme (“conquest”) fiilini kullanırken, Leviathan’da hem fethetme hem de zafer (“victory”) fiilini kullanmıştır. İlk yüklem dış bir fethetme işaret ederken ikincisi iç bir kavgaya işaret etmektedir. Fukuda, (1997), s.62.

³⁹² Wood/ Wood, (1997), s.133; Winfrey, John C. (1981) ‘Charity Versus Justice in Locke's Theory of Property’ Journal of the History of Ideas, Vol. 42, No. 3, s.430-432.

siyasal haklarının korunması olduğu için Locke'un öncelikli hedefi var olan sınıfsal düzeni ve yönetim biçimini değiştirmeden devrime giden yolu açmaktır.³⁹³

Söz konusu mülkiyet hakkı olunca doğaldır ki bu hedef kendi içinde bazı önemli zorlukları beraberinde getirmiştir. Özel mülkiyetin savunulması sırasında istenilen etkiden fazlasının yaratması halinde, Düzleyiciler veya iç savaş sırasında ortaya çıkan bazı grupların iddialarında da görüldüğü üzere, devrimci toplumsal huzursuzlukların baş göstermesi mümkündür. Locke bu soruna oldukça kurnaz bir şekilde yaklaşarak hem mülkiyetin doğal bir hak olduğunu kabul etmiş hem de mevcut eşitsizliğin nedeni olarak doğal hakları işaret etmiştir.³⁹⁴ Böylece mülkiyetin doğal bir hak olduğu kabul etmiş olmasına rağmen bu haktan ya da hakkın etki ettiği diğer haklardan yararlanamayan kitlelerin olası hak taleplerini etkisiz hale getirerek, toplumsal statükonun devamını meşru bir temele oturtmuştur.

1. Toplumsal Eşitsizliklerin Doğuşu

Locke'un siyasal teorisinde konumuzla ilgili olan en önemli noktalardan birisini paranın kullanıma girmesi ve doğurduğu etkiler oluşturmaktadır.

Locke'un paranın kullanılmaya başlanmasına kadarki toplum tasviri genel olarak eşitlikçi, sınırsız mülkiyet hakkına izin verilmeyen ve herkesin yaşamasına yetecek kadar üretim yapabildiği bir toplumdur. Bu noktada özel mülkiyet doğal hukuktan doğan bir haktır ve dolayısıyla herkes bu hakka sahiptir. Ancak paranın kullanılmaya başlaması ile birlikte doğal hukuktan doğan sınırsız sahip olabilme önündeki engeller kalkar ve kişiler güçlerinin yettiği her şeye sahip olma hakkına erişirler. Paranın kullanıma girmesi ile kişilerin eskisine oranla daha fazla şeye sahip olmasını sağlayan yeni durumlardan bir tanesi emeğin kiralanabilir hale gelmesidir. Artık kişiler başkalarına para ödeyerek onların emekleri ile ürettikleri ürünler üzerinde hak sahibi olabileceklerdir.

Kişilerin istedikleri şeylere sahip olmaya başlaması ancak bazı kişilerin emeklerini satarak ücret almaları halinde mümkün olabilir. Bazı kişilerin sınırsız bir şekilde sahip olmalarına karşın, bazı kişilerin emeklerini satarak yaşaması doğal olarak toplumsal eşitsizliklerin doğmasına sebep olur. Ancak Locke'a göre paranın kullanımı ve dolayısıyla bunun doğurduğu eşitsizlikçi sonuçlar genel rıza tarafından gönüllü bir şekilde kabul

³⁹³ Winfrey, (1981), s.446-447; McNally, David (1989) 'Locke, Levellers And Liberty: Property And Democracy in The Thought Of The First Whigs', History of Political Thought, Vol. 10, No. 1, s.18-26.

³⁹⁴ Wood/ Wood, (1997), s.119-120.

edilmiştir. Diğer bir deyişle genelin rızası sonucunda paranın kullanımının kabul edilmesiyle birlikte mülk dağılımı farklılaşmış, insanların mülk seviyelerine göre elde ettikleri farklı toplumsal statüler kalıcı hale gelmiş ve dolayısıyla da sosyal yaşama içkin olmuşlardır.³⁹⁵ Locke bu süreçte gerçekleşen toprak dağılımının meşru olduğuna inanmaktadır, çünkü teorisinde meşru bir şekilde elde edilmemiş bir mülkiyetin bulunması halinde nasıl bir yol izleneceğine yer vermez. Aynı zamanda buradan Locke'un İngiltere'de gerçekleştirilen mülkiyet dağılımının adil olduğuna inandığı sonucu da çıkartılabilir.³⁹⁶

Locke ortaya çıkan bu eşitsizliğin nedenini rasyonalitede arar. Temel olarak Hristiyan doğal hukukundan etkilenerek tüm insanların eşit ve özgür yaratıldığına ve her birinin eşit haklara sahip olduğuna inanır. Bu inanışın üzerine bir şart daha ekler: insanlar kendi yaşamlarındaki olayları yönetebilir ve yön verebilirler. Eğer insanlar doğal olarak eşit derecede rasyonelse ve kendilerine bakabilme yetileri varsa mülkiyet kazanımı peşine düşmeyen kişiler sadece kendilerini suçlayabilir.³⁹⁷ İşte bu çıkarım sayesinde Locke toplumdaki sınıf eşitsizliğini doğal bularak, ücretli çalışanlar gibi sınırlı ya da hiç mülkiyete sahip olmayan kişileri bazı temel doğal haklardan mahrum bırakmanın yolunu bulur.

2. Toplumsal Sözleşme Teorisi

Locke, Hobbes'a kıyasla barışçıl bir doğa durumu tasvir eder. Barışçıl hava her zaman için pamuk ipliğine bağlıdır zira kişiler arasında çıkacak olası uyuşmazlıkların yansız bir hâkim bulunamaması dolayısıyla uyuşmazlıkların büyümesi ve toplumsal huzuru bozarak savaşa dönüşmesi mümkündür. Bu nedenle insanlar canlarını ve mallarını korumak için toplumsal sözleşme yaparlar. Sözleşme iki aşamalıdır: öncelikle doğa durumundaki bağımsız kişiler bir araya gelerek toplumu oluştururlar daha sonra ise bir sözleşme daha yapılarak yönetim seçilir. *Macpherson* Locke'un mülkiyete yüklediği anlamları göz önüne alarak toplumsal sözleşmeye dair iddialı bir yorumda bulunur ve devleti oluşturan ikinci sözleşmeden mülkiyeti olmayanların dışlandığını iddia eder. Bu iddiaya göre Locke mülkiyet hakkını iki yönlü kullanmaktadır. Birincisi yaşam, özgürlük ve mülkler ("estates"), diğeri ise genel anlamıyla mülkiyet hakkı. Herkes yaşama ve özgürlüğe sahip olduğu ve sosyal sözleşme yapmak için açık bir rıza aranmadığından devlet istinasız herkesi kapsamaktadır. Dolayısıyla herkes devlete yükümlülükler

³⁹⁵ **Macpherson**, (1990), s.246; **Wood/ Wood**, (1997), s.125.

³⁹⁶ **Winfrey**, (1981), s.436.

³⁹⁷ **Macpherson**, (1990), s.244-245.

temelinde bağlanmıştır, ancak yönetime hangi mülkiyet hakkına sahip olanlar mı katılacaktır? Bu noktada Macpherson, Locke'un sadece dar anlamda mülkiyet hakkına sahip olanların tam üyelik hakkına sahip olduğunu, çünkü sadece bunların mülkiyetin korunmasında tam bir çıkarı bulunduğunu ve sadece bunların rasyonel bir şekilde hayatın o kısmını yönetebildiklerini düşündüğünü iddia eder. İşçi sınıfı ise rasyonel seçimler yapamayıp mülksüz kaldıkları için mülkü olanların kurallarına uymak zorundadır. Yönetme hakkı sadece mülkü olanlara verilmiştir, çünkü onlar devletin var olmasını sağlayan vergiler hakkında son sözü söyleyen kişilerdir.³⁹⁸ Bu açıdan bakıldığında bu söylemin bir ilk olmadığı fark edilebilir. Ireton'un Putney Tartışmaları'nda sınırlı oy düzenlemesini savunurken "kalıcı, sabit çıkar"ın varlığını oy vermede zorunlu bir unsur olarak görüyordu. Onun için de tüm İngiliz halkı devletin yönetimi altındaki toplumu oluştursa da (ilk sözleşme) devleti yönetmesi gereken kişiler belirli mülk temelli şartları karşılayabilen kişiler olmalıydı.

Gerçekten de *Macpherson'un* yorumunu doğrular biçimde Locke yoksulluğu davranışların yozlaşması ve disiplinin gevşemesi olarak yorumlayarak çalışmayanlar ve dilenenlerin zorla çalıştırılmaları ve/veya fiziksel cezalara çarptırılması gerektiğine inanmıştır.³⁹⁹ Toplumun alt sınıflarına karşı bakış olumsuz bir bakış açısına sahip olmasının sonucunda Locke, işçi sınıfının (yani ücretle veya yardımlarla geçinen kişiler) yönetme yeteneği olduğuna inanmıştır.⁴⁰⁰

Yeniden toplumsal sözleşmeye dönecek olursak, kişiler devletin oluşturulmasından önce doğal haklara sahip oldukları için devletin doğal haklara dokunması mümkün değildir, devletin asıl amacı bu hakların korunmasıdır zaten. Bu nedenle Locke teorisinin oldukça önemli unsurlarından birini de ortaya koyar: insanlar rasyonel varlıklar oldukları için doğa hallerindeki durumlarını daha da kötüleştirilecek anlaşmalar yapmaya yanaşmazlar. Yeni kurulan düzende yönetime sadece belirli şartlar altında güvenilir.⁴⁰¹

3. Düzleyiciler ve Locke'un Doğal Hakları Ele Alışındaki Farklılık

Hem Locke hem de Düzleyiciler her insanın kendi üzerinde doğal bir mülkiyet hakkı olduğuna inanmasına rağmen inançları sonucunda birbirine zıt iki farklı toplum düzenine ulaşırlar. Düzleyiciler'e göre insanlar eşit oldukları için mevcut sosyal yapıda da

³⁹⁸ Macpherson, (1990), s.250

³⁹⁹ McNally, (1989), s.33.

⁴⁰⁰ Beaud, (2018), s.49; Macpherson, (1990), s.221-222, 226.

⁴⁰¹ Wood/ Wood, (1997), s.118.

aralarında eşit bir mülk dağılımı olması gerekiyordu. Locke ise eşitlikçi doğal mülkiyet anlayışından mülkiyet dağılımı noktasında keskin toplumsal ayrılıkların bulunduğu eşit olmayan bir toplumsal yapı modeline geçiş yapar. Bu geçişte paranın varlığını ve genel bir rıza tarafından kabulü eşitsizlikçi yapının meşrulaştırıcısı olarak kullanır.⁴⁰²

Özel mülkiyetin savunuculuğunu yapmak Locke ve Düzleyicilerin ortak noktası olsa da mülkiyete verilen önemin derecesi teorilerinde önemli farklılara yol açar. Düzleyiciler için öncelikli değer insandı ve her insanın kendi üzerinde mülkiyet hakkına sahip olduğu için her bir insan statüsüne bakılmaksızın değerliydi. Locke'un ise mülkiyeti hakkını hayat, özgürlük ve mülk olarak tanımlayarak ise insan ve mülke aynı değeri atfetmektedir. Böylece mülkiyet hakkı da insan kadar değerli görülerek, mülkiyet hakkına yapılan bir saldırı insana yapılan bir saldırıdan farksız hale gelir.⁴⁰³

Hem Düzleyiciler hem de Ireton rızanın, oy verme ile açığa çıktığı konusunda birlikteydiler. Düzleyiciler bir yönetimin meşru olabilmesi için yönetilen herkesin oy verme şeklinde açığa çıkan rızasının alınması gerektiğine inanıyorlardı. Ireton ise sınırlı oy hakkını savunduğu için yönetime itaatin her zaman oy verme ile eş değer olmadığını kanıtlamak zorundaydı. Bu noktada Locke daha farklı bir strateji izlemiştir: Ona göre itaat rızayı her zaman için gerektirse de rıza vermek her zaman için oy vermeyi gerektirmemektedir. Bu açıdan oy vermeyen biri de, mülkü olsun ya da olmasın, parlamentoda temsil edilebilirdi. Zira yönetilmek için gerekli olan rıza açık veya zımni bir şekilde verilebileceği için bir devletin sınırları içerisinde nefes alan herkes devletin yönetimine zımni onay vermiş sayılacak ve itaat yükümlülüğü altında olduğu kabul edilecektir. Bu noktada zımni rıza kavramının geniş bir şekilde kullanılarak toplumsal sözleşmeyi tehlikeye atabilecek şekilde kullanılması tehlikesi olsa da, Locke sözleşmenin hiçbir zaman için mutlak monarşi gibi kısıtlayıcı bir yönetime dönüşmeyeceğini belirtir. Zira sözleşmeciler hiçbir zaman için doğa durumundan daha kötü bir düzeni kabul etmeyeceklerdir.⁴⁰⁴

Locke vergilendirme uygulamasına da farklı bir rıza anlayışı ile yaklaşır. Genel olarak özel mülkiyet kayıtsız şartsız dokunulmaz olarak kabul etse de iş devletin finansmanına geldiğinde farklı bir yaklaşım sergiler. Her ne kadar mülkiyetin dokunulmazlığına inansa

⁴⁰² Winfrey, (1981), s.428-433.

⁴⁰³ McNally, (1989), s.37; Wood/ Wood, (1997), s.126.

⁴⁰⁴ Wood/Wood, (1997) s.121.

da vergilerin varlığı devlet yönetimi için hayati öneme sahip olduğundan ve devlet olmadan mülkiyet hakkı korunamayacağından vergilerin ödenmesi bir zorunluluktur.⁴⁰⁵

⁴⁰⁵ Macpherson, (1990), s.253-254.

İKİNCİ BÖLÜM

TEORİ VE PRATİKTE TÜRKİYE’DE PARLAMENTONUN GELİŞİMİ

I. OSMANLI’DA PARLAMENTONUN DOĞUŞU

Osmanlı Devleti oldukça uzun bir süre dünyadaki gelişmeleri takip etmemiştir. 19. yüzyılın başından itibaren savaşların kaybedilmeye başlanması ile siyasi iktidar kendi güçsüzlüğü karşısında Batı’daki devletlerin gücünü fark etmiş ve bu devletlere yetişmek amacıyla oldukça hızlı bir modernleşme sürecine girmiştir. Özellikle II. Mahmut’un hükümdarlığından sonra devlet nerdeyse kontrolsüz bir şekilde modernleşme politikalarını hayata geçirmeye başlamıştır. Modernleşme hareketleri sonucunda Bab-ı Ali’nin hükümdar karşısında güç kazanmasıyla birlikte devletin yönetim şeklinde değişikliğe gidilmesi düşüncesi doğmuş ve en sonunda I. Meşrutiyet ilan edilmiştir.

Bu başlık altında ilk olarak II. Mahmut dönemiyle hız kazanan modernleşme hareketleri ve Tanzimat Döneminde uygulamaya konan yenilikler incelenerek, devletin modernleşme sürecini nasıl ve hangi amaçla yürüttüğü sorusunun üstünde durulacaktır. Bu noktada tarihimizin ilk muhalif hareketi olan Genç Osmanlılar’ın amaçları ve siyasi fikirleri incelenecektir. Son olarak ise yine I. Meşrutiyet dönemi ve ilk Osmanlı Parlamentosu incelenecektir.

A. İlk Modernleşme Denemeleri

Tanzimat Dönemindeki gelişmelerin daha iyi anlaşılabilmesi için bu dönemi önceleyen modernleşme adımlarına ve toplumun geleneksel yapısına kısaca değinmek gerekir. Bu nedenle bu başlık altında ilk olarak II. Mahmut dönemine karar olan siyasi gelişmeler incelenecektir. Daha sonra ise bugüne kadar ki bütün modernleşme sürecimizi etkileyen geleneksel toplum yapısına ve yönetim kültürüne değinilecektir.

1. Modernleşme Zorunluluğun Anlaşılması ve İlk Adımlar

Osmanlı tarihindeki ilk modernleşme adımları 18. yüzyılda, III. Ahmet’in son yıllarında başlamıştır. Ancak modernleşmenin ilk adımları kitlesel bir modernleşme hareketinden ziyade bireysel bir şekilde, hayat tarzında Batı’nın da dikkate alınması ve

geleceğin elit kesiminin oluşturulmasına yönelik olarak gerçekleşmiştir.⁴⁰⁶ Lale Devri olarak adlandırılan bu dönemde üst tabakanın Batıcı bir biçimde yaşamaya başlaması ekonomik zorluklar çeken grupların tepkisine neden olmuştur. Toplum içerisinde önemli bir etkiye ve güce sahip olan Yeniçeriler'in ayaklanmasıyla tepki bir isyana dönüşmüş ve daha sonra alt tabakalar da isyana katılmıştır.⁴⁰⁷ İsyanlar sonunda III. Ahmet tahttan çekilmek zorunda kalmıştır. III. Ahmet'ten sonra tahta çıkan I. Mahmut (1730-1754) ve I. Abdülhamit (1774-1789) dönemlerinde de modernleşmeye yönelik adımlar atılsa da önemli gelişmeler için 18. yüzyılın en önemli reformcusu olarak kabul edilen III. Selim (1798-1807) döneminin beklenmesi gerekmiştir.

1787-1791 yıllarında Rusya'ya karşı kaybedilen savaşların sonucunda III. Selim bazı yeniliklerin yapılması gerektiğinin farkına varmış ve 1792 yılında Rusya ile yapılan barış anlaşmasının hemen ardından ıslahat çalışmalarına başlatmıştır.⁴⁰⁸ Sultan 1792'de devlet görevlilerinden kendisine bir rapor sunarak reform tedbirleri hakkında öneride bulunmalarını istemiştir. Raporlar sonucunda çok farklı fikir ve proje ortaya atılsa da ana fikir askeri reformlara gidilmesinin zorunluluğu olmuş ve Sultan Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) adı verilen bir dizi ıslahatın uygulanmasına karar vermiştir.⁴⁰⁹ Her ne kadar ıslahatlara Yeni Düzen gibi iddialı bir isim verilmiş olsa da ıslahatlarla devlet sisteminin temellerine dokunulmamış, daha çok küçük düzeltmeler yaparak var olan yapıyı onarmaya ve eskiye dönmeye çalışılmıştır.⁴¹⁰

Yenilikler kapsamında askeri okullarda uygulamaya konan Batı kaynaklı yeni eğitim modelleri için Fransa'dan getirilen öğretmenlerin devletin modernleşmesine önemli katkıları olmuştur. İlk ve en önemli etki, askeri okul öğrencilerinin yabancı dil (Fransızca) öğrenmesi sayesinde yeni kurulan kütüphanelerdeki yabancı kaynaklardan yararlanmaya başlamalarıdır. Bu sayede Avrupa'da yaşanan olaylar hakkında bilgi sahibi olan ve tüm Batı'yı etkisi altına alan yeni fikirleri keşfeden öğrenciler bu yeni fikirleri kendileri

⁴⁰⁶ Ortaylı, (1987), s. 12-14.

⁴⁰⁷ Mardin, Şerif (2004) Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu – Toplu Eserleri 5, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.157-158

⁴⁰⁸ Zürcher, (2010), s.46, Berkes, Niyazi (2020) Türkiye'de Çağdaşlaşma, (Çev: Kuyaş, Ahmet), 31. Baskı İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s.91-92.

⁴⁰⁹ Lewis, Bernard (1969) The Emergence of Modern Turkey, Second Edition, USA, Oxford University Press, s.58; Mardin, (2004), s.164; Berkes, (2020), s.91-96; Ahmad, Feroz (2006) Bir Kimlik Peşinde Türkiye, (Çev: Karadeli, Sedat Cem), 1. Baskı İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.45.

⁴¹⁰ Tanör, Bülent (2021) Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 35. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, s.34; Karpata, (2006), s.22

aralarında ve yabancı öğretmenleri ile birlikte tartışmaya başlamışlardır.⁴¹¹ Yabancı eğitimcilerin etkisi sadece öğrenciler ile sınırlı kalmamış, yönetici sınıf üyeleri ile kurdukları yeni ilişkiler sayesinde onlarla da fikir alışverişinde bulunmuşlardır.⁴¹²

III. Selim döneminde modernleşme döneminin gidişatını değiştirecek belki de en önemli değişiklik Avrupa'nın bazı ülkelerinde kalıcı elçiliklerin açılması olmuştur. Elçiliklerin açılmasındaki en önemli amaç Avrupa'ya ait yeni bilgiler edinilmesi ve Osmanlı bürokratlarının yabancı dil öğrenebilmesidir. Bu adım sayesinde Tanzimat döneminde önemli görevler üstlenecek pek çok devlet adamı bu elçiliklerde görev yapan düşük dereceli memurların arasından çıkmıştır ve buradaki görevleri sayesinde modernleşmenin önemini ve gerekliliğinin farkına varabilmişlerdir.⁴¹³ Elçilikler aracılığı ile elde edilmek istenen hedeflere ulaşılması kendiliğinden ve kolayca olmamıştır. Yurtdışına gönderilen elçilerin çoğunun yabancı dil bilmemesi sonucunda bu kişiler görevlerini yerine getirememişler ve geri çağırılmışlardır. Görevden alınan elçiler yerine daha küçük bir memuriyet sınıfı olan maslahatgüzarların elçiliklerde görev almaları istenmiş, ancak göreve atanan kişilerin dil bilme ayrıcalığına sahip olan azınlıklardan seçilmek zorunda kalınması sonucunda önemli sorunlarla karşılaşmıştır. 1821'de elçiliklerde çalışan Rum tercümanların devlete Yunan isyanı sırasında yanlış bilgi yollamaları bu sorunun çözümün devletin Müslüman vatandaşlarında aranmasını gerektirdiğine işaret etmiştir.⁴¹⁴ Bu amaçla tercüman yetiştirmek ve Babiâli'nin dış yazışmalarını yürütmek için 1821'de Tercüman Odalarının açılmasına karar verilmiştir. Zaman içinde Oda iyice büyümüş ve Tanzimat döneminin Ali Paşa, Fuat Paşa ve Safvet Paşa ileri gelenlerinin bir kısmını yetiştirecek kadar önem kazanmıştır.⁴¹⁵

III. Selim'in modernleşme hareketlerinde örnek olarak Fransa'yı almış olsa da etkilendiği düşünce yapısı 1789 devrimi ile ortaya çıkan özgürleştirici, eşitlikçi, demokratik ilkeler olmamıştır. Devletin monarşi ile yönetildiği ve yenilikleri yöneten gücün monark olduğu düşünülürse böyle bir bakış açısının benimsenmesi doğal olarak çok mümkün görünmemektedir. Bu açıdan III. Selim'de radikal bir seçim yapmamış ve Kral Louis'in mutlak monarşi yönetim anlayışını benimseyerek bu anlayışın temellerini oluşturan gelişmiş

⁴¹¹ **Zürcher**, (2010), s.46; **Lewis**, (1969), s.60; **Karatepe, Şükrü** (2016) Türk Anayasa Hukuku, 1. Baskı, Ankara, Savaş Yayınevi, s10.

⁴¹² **Zürcher**, (2010), s.46. Fransız hükümeti, Fransız İhtilali'nin ilkelerinin yayılması için İstanbul'da görevli olan bürokratlarını toplumla daha sıkı ilişkiler kurmaya teşvik etmiştir. Kurulan ilişkiler sonucunda amaca ulaşılmış ve devrimci düşüncelerin konuşulup tartışıldığı sosyal ortamlar oluşturulabilmiştir. **Karatepe**, (2016), s10.

⁴¹³ **Lewis**, (1969), s.63; **Ortaylı**, (1987), s.99; **Zürcher**, (2010), s.47.

⁴¹⁴ **Akyıldız, Ali** (2012) Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.52.

⁴¹⁵ **Bilim, Cahit** "Tercüme Odası" Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 1, Yıl 1990, s.35-42; **Karatepe**, (2016), s10-11.

askeri ve idari sistemleri kendisine örnek olarak almıştır. Yönetim şekillerinin eş olmasının getirdiği yakınlığa ek olarak savaş Osmanlı'nın en önemli gelir kaynağıydı ve cihat-gaza anlayışı devlet yönetiminde yeri doldurulamaz bir öneme sahipti.⁴¹⁶ Düzenli olarak yeni toprakların fethedilmesi sayesinde bir taraftan devlet üzerinde yükseldiği meşruluk kaynaklarından biri olan cihat etme eylemini yerine getirmiş oluyor, diğer taraftan yeni elde edilen topraklar sayesinde devlet arazi, ticari ürünler, vergi gelirleri ve insan kaynağı gibi pek çok farklı kalemden yeni zenginliklere sahip oluyordu.

Islahatların merkezinde askeriye'nin olması ve işe ilk olarak buradan başlanması askeri gelişimin toplumsal yaşamdaki diğer alanlara kıyasla dış dünyadaki yeniliklere en çok açık olan alan olması açısından da çok normaldir. Zira Osmanlı'da dış dünyadan gelen yeniliklerin kabul edilebilmesi için İslam'ın sınırlarına uyması ve toplumsal düzen ihlal etmemesi şartı aranmaktaydı. Cihat yolunda ilerlemek devletin en öncelikli amaçlarından biri olduğu için yeniliklerin benimsenmesinde asıl dikkat cihat yolunda kullanılabilen için savaş malzemelerine veriliyordu.⁴¹⁷ Dolayısıyla 18. yüzyılın sonunda devlet geleneksel anlayıştan kopmayarak ve pragmatist bir yaklaşım izleyerek modernleşmeyi, toplumun gelişimi ve ilerlemesi olarak yorumlamak yerine; devletin diğer devletlere karşı durabilecek, onlarla yarışabilecek kadar güçlü olması olarak ele almış ve askeri alanda modernleşmeye öncelikli bir yer vermiştir.⁴¹⁸ Bu doğrultuda askeri alan dışında da yenilikler yapılsa da bunlar daha çok askeri alandaki yeniliklerin gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan adımların atılması şeklinde ortaya çıkmışlardır. Örneğin eğitim alanındaki yeniliklerin ve alt yapısal düzenlemelerin hayata geçirilmesinde gerekli olan finansmanın sağlanması devletin maliyesinin düzenlenmesini yani vergi yapılandırılmasına gidilmesini zorunlu kılmaktaydı ya da alınan tüm adımların meşruluk zemininin sağlanması için hukuk alanında gelenekselden koparak yeni yaklaşımların kabul edilmesine yeni, seküler düzenlemelerin çıkartılmasına ihtiyaç duyuluyordu.⁴¹⁹

Modernleşme hareketleri toplumsal çıkar grupları tarafından büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Askeri okulların açılması, ordunun modernleştirilmesi gibi ucuz olmayan pek çok adımın finansmanı için vergi yükünün arttırılmasına gidilmesi ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştır. Yerel yönetimlerin gittikçe güçlenerek fiili bir özerklik seviyesine ulaştıkları Balkanlar'da yerel yöneticileri olan ayanlar yeni ordu düzeninin kendi

⁴¹⁶ Zürcher, (2010), s.35.

⁴¹⁷ Lewis, (1969), s.42-44.

⁴¹⁸ Ortaylı, (1987), s.34.

⁴¹⁹ Ortaylı, (1987), s.19.

topraklarında oluşturulmasına ayaklanarak cevap vermişlerdir. Yeniçerilerin de modern orduya karşı ulema ile birlikte hareket etmesi en sonunda III. Selim'in yeniliklerinin ve kendisinin sonunun gelmesine neden olmuştur.⁴²⁰

Öğretide *Berkes* III. Selim'in yeniliklerinin yerleşememesinin nedenlerini dört maddede toplamıştır. Bu maddeler şöyle sıralanabilirler:⁴²¹ i) Devlet içerisinde varlıkları statükoya sıkıca bağlı olan çıkar grupları vardır ve usta bir politikacı olamayan Selim bu grupları gereken incelikle yönetememiştir, ii) Selim ıslahatların getirdiği zorlu süreçten bıkararak yeniden sarayın sunduğu rahatlıkları tercih etmiş, böylece ıslahatların gücü kesilmiştir, iii) Sultan devlet yönetiminin gerektirdiği mantık ve aklın yol göstericiliğinden sapmış ve istihare gibi akılcı olmayan yollara başvurmuştur, iv) Selim'in yeniliklerin yürümediğini anlaması sonucunda durumu düzeltme yönündeki girişimlerinin diğer yöneticiler tarafından aktif bir şekilde engellenmiştir. En sonunda Sultan'ın akıl sağlığını kaybettiğine dair dedikodular yayılarak sultanın tahtan el çekilmesi sağlanmıştır.

Islahat hareketlerine tepki olarak 1807'de III. Selim'in tahtan indirilmesinden sonra reform yanlıları öldürülmüş veya saklanmışlarken devlet yönetimi reform karşıtı olan Şeyhülislam'a ve Yeniçeri ocağına kalmıştır. Selim'in arkasından tahta çıkan IV. Mustafa bu iki zümreyi güçlendiren bir sözleşme ("Şer-i Sözleşme") ile şeriata dayanarak meşrutiyetini ilan etmiştir. IV. Mustafa'nın hükümdarlığındaki ilk hedeflerinden biri halka karşı yapılan bir zulüm olarak gördüğü Nizam-ı Cedit reformlarını kaldırmak olmuştur.⁴²²

II. Mahmut'un tahta çıkabilmesi, iki güçlü ayan olan Tuna vilayeti genel komutanı Bayraktar ve Alemdar Mustafa Paşa'nın başını çektiği bir isyan ile mümkün olmuştur. II. Mahmut'un iktidara çıkışı sırasındaki karmaşık güç ilişkileri ve çıkar savaşlarının neden olduğu tehlikeli siyasal hayat Sultan'ın saltanatı sırasında izlediği yenilik adımlarını ve yönetim politikalarını belirlemesinde oldukça önemli bir etkiye sahip olmuştur. Zira Sultan tahta çıktığı sırada III. Selim'in tahttan indirilmesinde önemli bir rolü olan reform karşıtı gruplar yönetimde hala asıl gücü elinde tutmaktaydı.⁴²³ Bu nedenle II. Mahmut tahta çıktığında kendisini ve tahtını Şeyhülislamın başını çektiği ulema sınıfına ve Nizam-ı Cedit

⁴²⁰ **Ahmad**, (2006), s.45.

⁴²¹ **Berkes**, (2020), s.114-116. Öğretide *Ortaylı* da -her ne kadar *Berkes* kadar ayrıntılı bir incelemeye girişme de- yenilik hareketlerinin tutunamamasının faturasını III. Selim'in kişiliğine kesmektedir. *Ortaylı*'ya göre Selim öngörülü, sert ve usta bir politikacı olabilseydi yeniliklerin yerleşmesi için içte Lale Devrinde yaşanan modernleşme adımları dışta ise mevcut durumlar gerekli koşulları sağlamaktaydı. **Ortaylı**, (1987), s.32.

⁴²² **Mardin**, (2004), s.165

⁴²³ Şer-i Sözleşme hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz: **Berkes**, (2020), s.133-137.

ile kaldırılmak istenen ve oldukça güçlü bir siyasal-toplumsal gücü elinde tutan Yeniçerilere karşı korumak zorunda kalmıştır.⁴²⁴

Bu nedenle II. Mahmut güç dengesini sağlamak için Alemdar Paşa'nın isteklerine uyarak gönülsüz de olsa Sened-i İttifak adı verilen bir belgeyi onaylamak zorunda kalmıştır. Alemdar Paşa yönetimi IV. Murat'ın elinden alır almaz yüksek düzeydeki merkezi ve idari yöneticileri kapsayan büyük bir kurulu toplantıya çağırmıştır. Paşa bir yandan merkezi devlet otoritesinin sağlanmasını⁴²⁵ diğer yandan da III. Selim'in yenilik hareketlerini devam ettirmeyi amaçlamıştır. Bunu başarmanın yolu ise taşrada hâkimiyet kurmuş olan yerel yöneticilerin (ayanlar ve hanedanlar) merkezi yönetimle iş birliğine girmesini sağlamaktan geçmekteydi.⁴²⁶

Önemli bürokratların ve ayanların katıldığı toplantıda kabul edilen Sened-i İttifak'ta şu unsurlar düzenlenmiştir:⁴²⁷ i) Hem Sultan'ın hem de ayanların yönetimlerini adil bir şekilde yapacaklardır, ii) Vergilerin devlet tarafından adil bir şekilde konacak ve ayanlar tarafından adil bir şekilde toplanacaktır, iii) Ayanlar reformları ve yeni bir ordunun kurulmasını destekleyeceklerdir, iv) Ayanlar Sultan'a ve yönetime bağlıdırlar ve olası bir isyan karşısında Sultan'ı koruyacaklardır, v) Ayanların birbirlerinin topraklarına ve özerkliklerine saygılı olacaklardır.

Toplantı davetini kabul edenlerin sayısı hakkında farklı görüşler olsa da⁴²⁸ toplantıya katılan ayanların sadece 4'ü Senet'e mührünü basmış, bağımsızlıklarının kısıtlanacağını düşünen diğer ayanlar ise eve dönmüşlerdir.⁴²⁹ Sultan'ın bu belge ile bağlı olup olmadığı hususu ise öğretide oldukça farklı şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin Shaw/Kural Shaw, Sultan'ın belgeyi imzalamaktan kaçındığını iddia ederken⁴³⁰, Berkes'e göre Sultan belge için edilen yeminin dışında bırakılmış, ancak gönülsüz de olsa o da anlaşılmaya tuğrasını

⁴²⁴ **Mardin**, (2004), s.165-166; **Shaw, Stanford J./ Shaw Ezel Kural** (2002), Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975, 8. Edition, New York, Cambridge University Press, s.8

⁴²⁵ **Ortaylı**, (1987), s.28.

⁴²⁶ **Tanör**, (2021), s.62; **Shaw/ Kural Shaw**, (2002), s.2.

⁴²⁷ **Armağan, Servet** (1979) Türk Esas Teşkilat Hukuku, 1. Bası, Fakülteler Matbaası, İstanbul, s.16-17; **Zürcher**, (2010), s.53; **Berkes**, (2020), s.139-141; **İnalçık, Halil** (1964, a) 'Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu', Belleten, C:128, S: 112, s.604-606; **Tanör**, (2021), s.44-49. Ayrıntılı bir inceleme için bkz: **(Gözler, 2018)**, s.22-29.

⁴²⁸ Çoğu yazar davet edilen ayanların önemli bir kısmının toplantıya katıldığını belirtmektedir. **İnalçık**, (1964, a), s.604; **Zürcher**, (2010), s.53; **Shaw/ Kural Shaw**, (2002), s.2; **Lewis**, (1969), s.75. **Berkes** ise kesin bir sayı vermesi de çoğu ayanın toplantıya katılmadığını, senedi imzalamayan kanunsuz ayanların yanında bu sayının çok önemsiz olduğunu belirtmektedir. **Berkes**, (2020), s.142.

⁴²⁹ **Tanör**, (2021), s.43; **Berkes**, (2020), s.142.

⁴³⁰ **Shaw/ Kural Shaw**, (2002), s.20.

koymuştur. İnalçık'ta benzer bir yorumda bulunarak Sultan bu anlaşmanın geleneksel hükümdar yetkilerini sınırladığının, ters düştüğünün farkına varmış ancak içinde bulunduğu şartlar gereği hareket alanının çok sınırlı olması nedeniyle belgeye onay vermek zorunda kaldığını belirtmiştir.⁴³¹ Ancak Akyıldız'a göre, Sultan'ın anlaşmayı imzalaması ya da tuğrasını koyması gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır. Zira Sultan daha sonra yayınlamış olduğu bir fermanda senedin uygulanmasını bizzat taahhüt etmiş ve böylece sorumluluk altına girmiştir.⁴³² Bu nedenle devlet ve sadaret makamlarının ayanlara yönelik taahhütleri Sultan'ın da taahhütleri olarak sayılmıştır.⁴³³

Sultan'ın bu belge ile bölgesel yöneticilerden yardım isteyerek devletin güçlenmesini amaçladığı yorumunda bulunulabilir. Bir diğer önemli husus ise Sultan'ın reayasına karşı sorumluluk altına girmesidir. Bu nedenle Sened-i İttifak'ın sınırlı iktidara doğru atılan önemli bir adım olduğu açıktır.⁴³⁴

Yerel güç odaklarının bağımsızlaşma isteklerinin önemli ve gerçek bir tehdit olması nedeniyle Sened-i İttifak'ta verilen sözler unutulmuş, devletin merkezileşmesi hedeflenerek Sultan'ın devlet yönetimdeki gücünü mutlak hale getirmek ve yerel güçlerin iktidar arayışlarının bastırılması amaçlanmıştır. Zira II. Mahmut merkezi iktidarı tek söz sahibi haline getirmeden gerekli reform hareketlerini yapamayacağının farkında olmuştur. Bu hedef doğrultusunda ilk aşama olarak saltanata karşı bağımsız bir güç oluşturma arayışında olan yerel güçlerin⁴³⁵ Rus savaşının sonlanmasından önce büyük yerel güçler olan paşa ve beylerin direnişleri kırılmış ve pek çok ayan saf dışı bırakılmıştır. Bu sayede siyasi birlik yeniden sağlanarak Sultan mutlak yönetici haline gelmiştir.⁴³⁶ Askeri tehditlerin ortadan kaldırılmasından sonra ise idari reformlar ile merkezileşmeye yönelik adımların atılmasına devam edilmiştir.

Bu şartlar altında II. Mahmut'un en önemli adımı sık sık isyan çıkaran yozlaşmış Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak olmuştur. Geçmiş dönemlerde sarayın en önemli güç odaklarından birini oluşturan Ocak, enflasyon ve paranın değer kaybı gibi nedenlerle askerlikle hiçbir ilişkisi olmayan kişilerin usulsüz bir biçimde birliğe kabul edilesiyle

⁴³¹ Berkes, (2020), s.142.

⁴³² Akyıldız, (2012), s.87-88; Gözler, Kemal (2018) Türk Anayasa Hukuku, 2. Baskı, Bursa, Ekin Bası Yayın Dağıtım, s.21. Senet hakkındaki birbirinden farklı görüşlerin nedeni senedin tam ve padişah tarafından tasdikli bir kopyasının bulunmamasıdır. Akyıldız, (2012), s.89.

⁴³³ İnalçık, (1964, a), s.607.

⁴³⁴ Armağan, (1979), s.18; Arsel, İlhan (1965) Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları, I. Kitap Cumhuriyetin Temel Kuruluşu, 1. Bası, Ankara, Mars Matbaası, s.17.

⁴³⁵ Tanör, (2021), s.65.

⁴³⁶ Karpat, (2006), s.25-26; Lewis, (1969), s.77-78; Ortaylı, (1987), s.30

kontrol edilemez bir biçimde büyümüş, aynı zamanda maddi durumları kötüleşen yeniçeriler askeri kimliklerini arka plana atarak ek gelir elde etmek için ikinci işlerde çalışmaya başlamışlardır. Bu unsurların etkisiyle Yeniçeri Ocağı gücünü kaybetmeye başlamış ve kendisiyle benzer süreçlerden geçerek zayıflamaya başlayan ulema sınıfı ile sıkı bir ittifak içine girmiştir.⁴³⁷ Her iki grubunda varlığı geleneksel sisteme bağlı olduğu için giriştikleri ittifak uzunca bir süre modernleşme önündeki en büyük engellerden birini oluşturmuştur.

Sultan geçmişten dersler çıkararak yeniçerileri kaldırmaya yönelik planlı adımlar atmıştır; önce Hatt-ı Şerif denilen yeni bir askeri birlik kurmuştur. Bu birlikler gerçekte Nizamı-ı Cedid ordusunun yeniden canlandırılması anlamına gelse de Sultan bu süreçte muhafazakâr kesimleri ayağa kaldırmamak için reforma dair hiçbir söz ve eylemde bulunmamış ve değişikliği eskiye, köklere ve dini öğelere yeniden bağlanma olarak açıklamıştır. Yaklaşım amacına ulaşması sayesinde uygulama Şeyhülislam ve ulema tarafından uygun ve gerekli olarak kabul edilmiştir.⁴³⁸ Ancak yine de bu açıklamalar Yeniçeri Ocağı'nı yatıştırmaya yetmemiş ve Ocak ayaklanmıştır. Fakat bu sefer gerek Sultan'ın hazırlıklı olması gerekse halk, ulema ve medreselilerin Sultan'ı desteklemeleri nedeniyle Yeniçeri birlikleri isyan sırasında acımasız bir şekilde yok edilmiş, Ocak geride hiçbir iz bırakmayacak şekilde ortadan kaldırılmıştır.

Öğretide *Belge* ordu ve modernleşme politikalarının iç içe geçmiş olduğuna işaret ederek Türk modernizasyon tarihinin Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması ile başladığını ve modernleşme hareketinin ancak bu aşamadan sonra istikrarlı bir nitelik kazandığını belirtir.⁴³⁹ Gerçekten de bu aşamadan sonra diğer bir güçlü reform karşıtı olan ulema sınıfı Yeniçeri Ocakları'nın ve halkın desteğini kaybetmiştir.⁴⁴⁰ Dolayısıyla II. Mahmut'un önünde reform faaliyetlerini engelleyebilecek bir güç odağı kalmamış, bu sayede daha çok yönetim sisteminin düzenlenmesi ile meşgul olunabilmektedir. Bu süreçte II. Mahmut yüksek bürokrasiyi daha önce III. Selim'in de reform sürecinde gelişimlerine katkıda bulunduğu⁴⁴¹ genç bürokratlar ile doldurmuştur. Bu bürokratlar II. Mahmut'un kalan 13 yıllık yönetimi boyunca modernleşme yanlısı deneyimli bürokratlar haline gelmişlerse de Sultan'ın ezici gücü altında bağımsızlaşamayan araçlar olarak kalmışlardır.⁴⁴²

⁴³⁷ Ahmad, (2006), s.45.

⁴³⁸ Lewis, (1969), s. 78.

⁴³⁹ Belge, (2012), s.520.

⁴⁴⁰ Lewis, (1969), s.80.

⁴⁴¹ Mardin, (2004), s.166.

⁴⁴² Shaw/ Kural Shaw, (2002), s.21; Ahmad, (2006), s. 49-50.

2. Osmanlı'da Geleneksel Yönetim Anlayışı ve Toplumsal Yapı

Osmanlı'da yönetim biçiminin mutlak monarşi olması sonucunda halk siyasal iktidarın amacı değil aracı olmuştur.⁴⁴³ Devletin hayatta kalabilmesi için halkın bir “araç” olarak kalması gerektiğinden devlet-toplum ilişkisinde denge ve istikrarın sağlanması bir zorunluluğa dönüşmüştür.⁴⁴⁴ Bu nedenle denge ve istikrarın sağlanarak statükonun korunması yönetimin öncelikli amaçlardan biri haline gelmiş ve değişim olumsuz bir gelişme olarak görülmüştür.⁴⁴⁵

Değişimin siyasi otorite tarafından hoş görülmemesi anlayışı otorite ve geleneğin en büyük destekçisi tarikatlar tarafından da benimsenmiştir. Böylece dindar bir toplumun üzerinde en büyük maddi ve manevi güce sahip olan bir kurum tarafından topluma yüzyıllar boyunca her türlü koşul altında otoriteye baş eğme, kaderci olma ve sorgulamama gibi statükoyu içselleştiren düşünce yapıları aşılanmış ve bu yapılar toplum tarafından içselleştirilmişlerdir.⁴⁴⁶ Toplumun edilgen yapısına uygun olarak hükümdar ile reaya arasında aracı bir kurum oluşmamış, toplum kabaca iki farklı gruba ayrılmıştır: vergi ödemeyen ama vergi toplama ve silah taşıma hakkına sahip olan seçkinler ve vergi ödeyen ama silah taşıma hakkı olmayan, yönetime katılamayan reaya. Her ne kadar seçkin zümreler devlete yakınlıkları nedeniyle sıradan halka kıyasla çok daha fazla ayrıcalığa sahip olmuşlarsa da var olan bütün ayrıcalık ve hakların varlığını hükümdarın iradesine borçlu olmuşlardır. Bu nedenle imparatorluğun son anlarına kadar hiçbir birey hükümdarın iradesinden bağımsız bir hak ya da ayrıcalık güvencesine sahip olamamıştır.⁴⁴⁷

Devletin meşruluk temeli toplumsal alandaki tek ve en önemli güç merkezi olmaya dayandığı için tebaanın, devlet yani hükümdar tarafından kontrol altında tutulması gerekir. Bu nedenle kişilerin iktidar karşısında olası bir tehlikeye dönüşmesi halinde mallarının, ayrıcalıklarının ya da canlarının hükümdarın iradesine bağlı olarak ellerinden alınarak devletin güvenliğinin sağlanması, devletin varlığının devamı için sistemsal bir zorunluluğa dönüşmüştür. Toplumsal yapıda hem sınıflar arasındaki hiyerarşi katı bir şekilde korunmuş,

⁴⁴³ **Demir, Fevzi** (2007) Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914, 1. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, s.20

⁴⁴⁴ **Tanör**, (2021), s.22; **Zürcher**, (2010), s.31.

⁴⁴⁵ **Zürcher**, (2010), s.31.

⁴⁴⁶ **Ülgener, S. F.** (1981), Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı, 3. Basım, İstanbul Der Yayınları, s.73-78, 99-104.

⁴⁴⁷ **Zürcher**, (2010), s.29; **Mardin, Şerif** (2020) Türk Modernleşmesi – Bütün Eserleri 9, 27. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.56; **Kıray Emine** (1995) Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.45-46. Yönetici grubun hükümdarın keyfiyetine bağlı olmaktan çıkarak, kanuni güvencelere sahip olan daha bağımsız bir zümre olabilmesi için 19. yüzyılı özellikle de Tanzimat dönemini beklemek gerekir.

hem de sermayenin kişi ya da gruplar tarafından biriktirilmesine izin verilmemiştir.⁴⁴⁸ Mutlak iktidarı karşısına alabilecek potansiyele sahip yönetici seçkinlerin kontrol altında tutulması için devlet görevlilerinin, devlet kademelerindeki konumlarından bağımsız olarak görev süreleri boyunca yaşam ve mülkiyet hakları güvence altına alınmamıştır.⁴⁴⁹ Dahası bu zümrenin II. Mahmut dönemine kadar ölümlerinden sonra mallarına el konulmuş ve makamlarının da miras olarak bırakmaları engellenmiştir.⁴⁵⁰

Statükonun korunmasının temel şartlarından birini oluşturan toprağın statüsü de yine aynı anlayış doğrultusunda biçimlendirilerek toprak mülkiyetinin tek sahibi devlet olarak belirlenmiştir. Buna göre küçük istisnalar dışında toprak mülkiyeti devlete aittir, toprağın kullanım hakkı ise devlete yapılan hizmet şartına bağlı olarak yine onun tarafından dağıtılmaktadır ve bu hakkın miras kalması mümkün değildir.⁴⁵¹ Bu noktada toprağın kullanım hakkının düzenlendiği tımar sistemi çerçevesinde de kiracının toprak üzerinde karar verme hakkı da sınırlanmıştır. Sistemin tarımsal kapitalizmin gelişimini engelleyecek şekilde yapılandırılması sonucunda tarımsal üretim kontrol altında tutulabilmiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal arazi ticari bir değere dönüşmemiş ve toprak yaygın bir ticari öneme sahip, değerli bir metaya haline gelememiştir.⁴⁵² Toprağın ticari değer kazanmayarak ulaşılabilir bir meta olmaya devam etmesi köylünün eline üretim sürecinde önemli bir koz vermiş ve ücretli işçiliği veya boğaz tokluğuna çalışmayı kabul edecek mülksüzlermiş bir köylülüğün oluşmasını engellemiştir.⁴⁵³

Devlet ticaret ve sanayi alanları üzerinde de özellikle ahilik sistemi sayesinde ciddi bir denetim ve düzenleme yetkisine sahiptir.⁴⁵⁴

19. yüzyıla gelindiğinde Tanzimat yeniliklerinin etkisiyle büyük toprak mülkiyeti görülmeye başlamasına rağmen bu fırsat kapitalist bir üretim biçiminin hayata geçirilmesinde kullanılmamış aksine topraklar küçük parçalara bölünerek ortakçılık yolu ile köylü hanelere kiralanarak işletilmesi yoluna gidilmiştir. Böylece üretimde ücretli işçilerin çalıştırılması mümkün olmadığından kırsalda toprağa sahip olmayan ücretli bir sınıfın

⁴⁴⁸ **Keyder, Çağlar** (2014) Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, 19. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.21-22; **Yücekök, Ahmet N.** (1983) Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlatmentonun Evrimi, 1. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s.65

⁴⁴⁹ **Ortaylı**, (1987), s.81-82; **Tanör**, (2021), s.77.

⁴⁵⁰ **Tanör**, (2021), s.69; **Ahmad, Feroz** (2009), Modern Türkiye'nin Oluşumu, (Çev: Alogan Yavuz), 8. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, s.31. Müsadere ve katledilmeye bağışıklığı olan tek grup ulemadır.

⁴⁵¹ **Yücekök**, (1983), s.65.

⁴⁵² **Mardin**, (2020), s.69.

⁴⁵³ **Keyder**, (2014), s.29.

⁴⁵⁴ **Yücekök**, (1983), s.66.

gelişmesi mümkün olmamıştır. 19. yüzyıl boyunca iç ve dış pazarı ayakta tutan çoğunlukla küçük ve orta ölçekli işletmeler olmuştur.⁴⁵⁵ Büyük üreticilerin varlığı devlet tarafından olumsuz görüldüğü için bu gelişmeler siyasal iktidar tarafından da onaylanmış ve desteklenmiştir. Nitekim büyük toprak sahiplerinin varlığı tarımsal artıktaki payın devletin aleyhine olacak şekilde azalması anlamına gelirken, küçük üreticilere kolay bir şekilde vergilendirilebilmişler ve bu nedenle de devletin mali temelini oluşturmuşlardır. Bu nedenle devlet 19. yüzyıl boyunca büyük toprak sahiplerinin gücünü sınırlamaya çalışırken orta ölçekli üreticileri ise ağır bir biçimde vergilendirmiştir.⁴⁵⁶

Üretimin ihracat ve ithalata yönelik ticarileşmesi merkezi otoriteye rağmen gerçekleşmiştir.⁴⁵⁷ 18. yüzyılda ihracatın büyümesinden merkezi devlet yararlanmamış, taşra üzerindeki hâkimiyetinin yetersizliği nedeniyle büyümeyi vergi kazancına dönüştürememiştir.⁴⁵⁸ Öğretide *Mardin* 18. ve 19. yüzyılda ticaret ve sanayi ile uğraşan “orta halli bir Türk-İslam grubunun” varlığına işaret ederek Osmanlının 18. yüzyılın sonunda ivmesi artan çöküşün sebebini yabancı devletlerle (özellikle İngiltere) 1830’larda yapılmaya başlanan anlaşmalarda bulmaktadır. Söz konusu anlaşmalarda İmparatorluk içerisindeki üretici ve ürünlerin koruyucu önlemler alınmadan ülkenin Avrupa ticaretine açılmış olması nedeniyle, grup ciddi zararlara uğrayarak ticari hayattan çekilmek zorunda kalmış, bu kişilerin bir kısmının memur olarak devlet bünyesine alınması sonucunda ise gerekli olan finansman vergi yükü olarak yine köylünün üzerinden sağlanmıştır.⁴⁵⁹

Etnik iş bölümü sonucunda Türkler daha çok memuriyet ve tarım alanında iş görmüşlerken, Rum ve Ermeniler daha çok şehirlerde yaşayarak tarım dışı sektörlerle ilgilenmişlerdir.⁴⁶⁰ Bu iş bölümünün sonucunda Jön Türkler üretim yapılarının modernleştirilmesi için harekete geçtiklerinde milliyetçi akımların olumsuz sonuçları nedeniyle ticari yapıda artık azınlıklara güvenemeyeceklerini fark etmişlerdir. Bu farkındalık sonucunda ticaretle uğraşan bir Türk-Müslüman burjuva sınıfının oluşturulması için harekete geçilmiştir.

Fikrimizce statükonun sürdürülmesi yönündeki ısrarlı yaklaşımın neden olduğu bir düşünce biçimi olarak toplumda zenginliğin 19. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunda

⁴⁵⁵ **Pamuk, Şevket** (2007) *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 4.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.213, 218-219.

⁴⁵⁶ **Pamuk**, (2007), s.215

⁴⁵⁷ **Keyder**, (2014), s.30; **Pamuk**, (2007), s.196.

⁴⁵⁸ **Zürcher**, (2010), s.39.

⁴⁵⁹ **Mardin**, (2020), s.336-337.

⁴⁶⁰ **Demir**, (2007), s.36. **Shaw/ Kural Shaw**, (2002), s.95; **Karpat**, (2006), s.36.

saklanması gereken bir durum olarak görülmesi de ticari hayatın gelişmesine ket vuran unsurlardan biri olmuştur. Köy ve kasaba gibi küçük idari birimlerde zengin olmanın kişileri aynı zamanda kötü niyetli memurların hedefi haline getirmesi sonucunda sermayeyi elinde tutan kişiler genellikle büyük yatırımlara yönelmemişlerdir.⁴⁶¹ Yönetici seçkinler açısından ise zenginliğin toplumsal nefretin kazanılmasına yol açması halinde daha tehlikeli sonuçları olmuştur. Bu tehlikeli sonuçlar servete el konulmasından öldürülmeye kadar pek çok şekilde ortaya çıkabileceği için servetin gösterişçi bir şekilde dışa vurulmasından kaçınılmıştır.⁴⁶²

Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan kapitalizm öncesine ait olduğu çıkarımının yapılması mümkündür. Devletin ekonomi politikası temel olarak halkın hayatta kalmasına yetecek kadar gıda temini, önemli nüfus merkezlerinin iâşesini ve vergileri para olarak ya da aynı şekilde teminini amaçlamıştır. Bu yaklaşım o kadar kökleşmiştir ki devlet son dönemlerinde dahi merkantilist politikalar geliştirememiş, ekonominin gelişimi için gerekli olan alt yapının geliştirilmesine önem verilmemiştir.⁴⁶³

Yerli bir burjuva sınıfının oluşmaması ve genel olarak kapitalist sistemin reddedilmemesinin nedenini yukarıda genel hatlarını çizmiş olduğumuz Osmanlı'nın geleneksel toplumsal yapısında aramak gerekir. Bu noktada İngiltere'nin modernleşme süreci ile küçük bir kıyaslama yaparak farklılıkları daha iyi görmemiz mümkündür. İlk bölümde de incelendiği üzere 16. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de kendi ekonomik çıkarlarını bilen ve bunları devlet karşısında savunmaya hazır bir sınıf bilinci oluşmaya başlamıştır. Ticaretle uğraşan grupların kendilerini korumayan ve çıkarlarına zarar verecek şekilde hareket eden kraliyete karşı durarak, parlamento aracılığı ile kendilerini korumaya çalışmaları kralın mutlak bir yönetimi elinde tutamaması nedeniyle parlamentoya ihtiyaç duyması ve bireyin devlete karşı hukuk düzeni ile korunması sonucunda mümkün olabilmektedir. Öte yandan Osmanlı'da devletin bir yandan bütün toplumsal gelişmeleri yöneten ve denetleyen tek meşruluk kaynağı olması diğer yandan ise toplum üzerinde mutlak güce sahip olması sonucunda bireyin devlet karşısında kendini koruyabileceği herhangi bir korunma mekanizmasına sahip olması imkânsız hale gelmiştir. Buna ek olarak toplumun devlete itaati ve statükonun devamlılığını içselleştirmesi sonucunda toplumsal değişimden yana olan ve bu amaçla devlet yönetimine katılarak onu dönüştürmeyi amaçlayan hareketlenmelere de rastlanamamıştır. Bunca engelin sonucunda doğal olarak

⁴⁶¹ Ortaylı, (1987), s.82; Tanör, (2021), s.76.

⁴⁶² Mardin, (2020), s.49-50.

⁴⁶³ Zürcher, (2010), s.31; Mardin, (2020), s.205.

reayanın “birey”lere dönüşerek politik, ekonomik ve diğer ayrıcalıklara hak kazanan bir özne haline gelerek bir çıkar grubu oluşturmaları ve devlete karşı kendilerini savunmaları mümkün olmamıştır.

Toplumsal hayatta ve devlet yönetiminde oldukça önemli bir role sahip olan bölgesel yönetici sınıfı ayanın ortaya çıkışı 17. yüzyılın ilk dönemlerine rastlamaktadır. 16. yüzyılda ülke genelinde nüfusun artması ile tahıla olan talep tahıl fiyatlarının artmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda tımar sahiplerinin topladığı sabit parasal vergiler de düşmeye başlamış ve gelirlerin azalması sonucunda sistemin çökmeye başlamasıyla toprak sahipleri topraklarını terk etmeye başlamışlardır.⁴⁶⁴ Terk edilen bu topraklar askeri görevliler ve taşra yönetimindeki nüfuzlu kişiler tarafından ele geçirilmişler ve bu kişiler devlet ve hatta kendi adlarına vergi toplama hakkını elde etmişlerdir. İlk dönemlerde ayanlar yörenin ileri gelenleri tarafından seçilmişler, 1768’den itibaren ise bulundukları bölgenin valisince atanmaya başlamışlardır. Bu değişiklik ayan unvanının kazanılabilmesi için valiye yüklü miktarda para ödenmesinin gerekmesi anlamına geldiği için kurumun yapısında olumsuz etkilere sebep olmuştur. Nitekim ayan bu göreve gelebilmek için yüklü miktarlarda para ödemiş ve bu süreçte oluşan zararını karşılaması için halka yönelmesine sebep olmuş ve halkı ezmeye başlamıştır.⁴⁶⁵ Bu noktada yönetimin kötüleşmesine ek olarak yönetim zihniyetinin de değiştiğine dikkat çekmek gerekir. Ayanlık ilk ortaya çıktığında halk ile yönetim arasında bir aracı olarak hareket etmeyi amaçlıyordu. Bu nedenle ayanlar bölgenin ileri gelenleri tarafından seçiliyorlar ve böylece vergilendirme sürecinde her iki tarafında tatmin olması sağlanıyordu. Ancak bu makamın para ile satılmaya başlanması ile ayanlık aracılık faaliyetinden “iş fırsatına” dönüşmüştür. Bunun sonucunda da devlet tarafından vergi toplama gücü gibi önemli bir yetkiyle donatılan ayanlar kamusal iyiliği ve adaleti düşünmek yerine devlet otoritesini kullanarak kendi çıkarını düşünmeye başlamıştır.

17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan mali bunalımlarda ayan sınıfı önemli bir rol oynamıştır. Bunalımların nedeni ülke genelinde yaşanan ekonomik bir güçsüzlükten değil merkezi devletin zayıflığı nedeniyle taşradaki artık üretime el koyamamasıdır. Vergi toplama sürecinin devlete bağlı görevliler tarafından değil de özel bireyler tarafından toplanması sonucunda vergi gelirlerinin önemli bir kısmına ayan ve yerel güçler tarafından el

⁴⁶⁴ Keyder, (2014), s.23.

⁴⁶⁵ Tanör, (2021), s.24.

konulmuş, kalan miktar ise merkezi yönetime yeterli gelmemiştir. Bu nedenle o dönemde devletin en önemli sorunu vergiyi doğrudan toplayamaması olmuştur.⁴⁶⁶

Ayanlar taşradaki vergi gelirlerini elde etmenin yanında ticaret üzerinde de söz sahibi olmaya başlamışlar ve bir süre sonra şehirlerdeki ticareti yönetecek kadar güçlenmişlerdir.⁴⁶⁷ Bu sayede kısa bir süre içerisinde Osmanlı'daki en güçlü sınıfı haline gelerek merkezi yönetimin vergi tahsili ve askeri konularda kendisine bağımlı hale gelmesini sağlamışlardır. Özellikle bazı ayanlar vali ve kadıların yetkilerini aşan bir güç kazanarak bir nevi yerel hanedanlara dönüşmüşler ve özerkliğe varan bir hareket alanından yararlanmışlardır.⁴⁶⁸ Merkezi devletin güç kaybetmesi köylünün üzerindeki baskı ve yükümlülüklerin artmasına sebep olarak bu zümrenin gittikçe güçsüzleşmesine neden olmuştur.⁴⁶⁹

B. Modern Devlete Dönüşme Yönündeki Adımlar: Tanzimat Dönemi

Tanzimat Dönemi ile birlikte devletin modernleştirilmesi doğrultusunda yönetim sistemi ve toplumsal kurumlar ciddi bir değişim sürecine girmiştir. Süreç içerisinde hukuk sistemi laikleşmeye başlamış, devlet yönetiminde hükümdarın aleyhine olacak şekilde bürokrasi ve danışma meclisleri önem kazanmış ve toprak ve vergilendirme sistemi radikal değişikliklere uğramıştır.

Bu başlık altında öncelikli olarak Tanzimat yeniliklerinin arkasında yatan nedenler araştırılacaktır. Sonrasında ise yeniliklerin nasıl yürütüldüğü ve sonuçlandığı incelenecek, bu noktada merkezi devletin oluşturulması için atılan adımlar üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

1. Tanzimat Yeniliklerinin Amacı

Tanzimat döneminde girişilen yenilik hareketlerini daha iyi anlayabilmek için öncelikle 19. yüzyılda yaşanan değişikliklere kısaca göz atmak gerekir.

Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı'nın Batı'nın ilerlemesine olan kayıtsızlığı 18. yüzyılın sonuna kadar sürmüştü, ancak arka arkaya gelen askeri yenilgilerden sonra devletin diğer devletlere kıyasla güçsüzlüğünün farkına varılmasıyla modernleşmenin kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştır. Bu süreçte toplumdaki tek güç odağı/ çıkar grubu devlet olduğu için

⁴⁶⁶ Pamuk, (2007), s. 228.

⁴⁶⁷ Keyder, (2014), s.25.

⁴⁶⁸ Tanör, (2021), s.24; Zürcher, (2010), s.35.

⁴⁶⁹ Tanör, (2021), s.21.

modernleşme burjuva sınıfının önderliğinde, kendiliğinden gelişen bir süreç olarak ortaya çıkmamış, bu durumun aksine olacak şekilde toplumun istek ve ihtiyaçlarından bağımsız olarak devlet eli ile yürütülmüştür. Reformların asıl amacı devletin korunması ve kurtarılması olduğundan, atılan adımlar daha çok devlet ve devlet kurumlarını dönüştürmeye yönelik olmuştur.

Bu anlayış sonucunda “kameralizm” adı verilen bir uygulama benimsenerek tebaanın verimliliğini arttıracak bazı politikalar uygulanmıştır. İdari, hukuki ve iktisadi alanda alınacak bu tedbirlerle, bürokratların resmini çizdikleri bir toplumun yaratılması amaçlanarak dağılma tehlikesinden uzak, birlik halinde bir toplumun oluşturulması istenmiştir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için özellikle eğitimin yaygınlaşmasına ve mülkiyet hakkının korunmasına önem verilmiş, tebaanın bir “üretici” kesime dönüşmesi önemli bir ödev olarak görülmüş ve artık değerin artması sayesinde güçlenen vergi gelirleriyle orduyu, bürokrasiyi ve genel olarak devlet kurumlarının modernleştirilerek dönüştürülmesi hedeflenmiştir.⁴⁷⁰

Batı felsefesinden etkilenen bu bürokratların fark ettikleri en önemli noktalardan biri, başta mülkiyet hakkı olmak üzere hükümdarın gücünün sınırlandırıldığı bir toplumsal yapının gerekliliğidir. Hükümdarın hareket alanının sınırlandırılması sonucunda kişilerin hükümdarın keyfiyetinden muaf bir şekilde belirli kanunlar tarafından korunması Osmanlı siyasal teori ve pratiği için bir tabu olarak görüldüğünden bu düşünce oldukça o dönem için radikal bir değişikliğe işaret etmektedir.⁴⁷¹ Gerçekten de Tanzimat Fermanı ve Kanuni Esasi’nin kabulü gibi diğer düzenlemelerle kendi statülerini güçlendirmeye çalışan bürokratların temel amacı can ve mal güvenliği gibi temel ihtiyaçların karşılanmasını sağlayarak, yönetici bir sınıf olarak kendi varlıklarını ve ıslahatların devamlılığını güvence altına almak olmuştur.

2. Tanzimat Fermanı’nın Yer Alan Düzenlemeler ve Amaçları

Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1939’da, II. Mahmut’un ölümünün hemen arkasından ilan edilmiş ve beraberinde yoğun bir modernleşme dalgasını getirmiştir.

Fermanı hazırlayan ve Sultan adına ilan eden kişi modernleşme hareketlerinin müstakbel yürütücüsü Reşit Paşa’dır. Reşit Paşa’nın bürokrasinin en önemli kişiliklerinden

⁴⁷⁰ **Mardin**, (2020), s.12, 83.

⁴⁷¹ **Ahmad**, (2009), s.33-35, 37.

biri olması nedeniyle belge, halkın katılımı ve istekleri doğrultusunda ortaya çıkan bir yeni düzen isteğinden ziyade bürokrasinin dilek ve görüşlerini dile getiren bir içeriğe sahiptir.⁴⁷²

Tanzimat Fermanı ile birlikte uygulamaya konan yenilikler aslında temelde II. Mahmut'un planlarından doğmakla birlikte, Reşit Paşa tarafından imparatorluğun mevcut ihtiyaçlarına göre bazı değişikliklere uğramışlardır.⁴⁷³

Fermanın şekli ve yüzeysel bir inceleme ile geleneksel yapılagelişe uygun olduğu söylenebilirse de aslında içerik açısından oldukça yenilikçi bir yaklaşıma sahiptir. Sultan'ın halife sıfatının ve geleneksel yapıya bağlı olan zümrelerin tepkilerinin göz önüne alınması ihtiyacı doğal olarak geleneksel bir yaklaşımın kullanılmasını zorunlu kılmıştır.⁴⁷⁴ İçerik açısından ise Ferman geleneksel uygulamalara dönemeye çalışmaktan vaz geçerek yeni bir düzenin getirilmesini planlamakta ve açıkça yeni kurumlar kurulmasından söz etmektedir.⁴⁷⁵

Ferman devletin içinde bulunduğu fakirlik ve zayıflığın nedenini şeriat yasalarının terk edilmesine bağlanmıştır. Ferman sayesinde devletin istenilen noktaya “beş on sene” içerisinde ulaşılması hedeflenmiş, bu hedefe ulaşmak için “can emniyeti ve ırz ve namus ve malın korunması ve vergi tayini ve askerlerin nasıl çağrılacağı ve askerliğin süresi” noktasında yeni kanunların konulması ön görülmüştür. Bu amaçla atılan önemli bir diğer adım “haksızlık ve zulüm” aracına dönüşen iltizam sistemi kaldırılıp yerine muntazam bir vergilendirme sisteminin getirilmesi olmuştur.⁴⁷⁶

Ferman'ın en önemli özelliği bu güvenceleri padişahın rızasına (“keyfiyetine”) bırakmak yerine bunların çıkarılacak kanunlarla ve yeni düzenlemelerle korunmasını öngörmesidir. Böylece ilk defa hükümdarın yetkilerindeki bir gerileme açıkça ifade edilmiş ve hatta ön görülen kuralların tüm toplumu içine alması nedeniyle bu adım laik bir renk de kazanmıştır.⁴⁷⁷ Gerçekten de hem Tanzimat hem de Islahat Fermanı'nın temel amacı Müslim ve gayrimüslim tebaa arasındaki hukuki eşitliliğin sağlanmasıdır. Gayrimüslim

⁴⁷² **İnalcık**, (1964, a), s.614; **Berkes**, (2020), s.214; **Ortaylı**, (1987), s.79, 81; **Shaw/ Kural Shaw**, (2002), s.60.

⁴⁷³ **Shaw/ Kural Shaw**, (2002), s.58-60; **Karal, Enver Ziya**, ‘Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi’, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İnalcık, Halil/ Seyitdanlıoğlu, Mehmet V. (Editörler), (2006), 1. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi s.77.

⁴⁷⁴ **Tanör**, (2021), s.87; **İnalcık**, (1964, a), s.618; **Ortaylı**, (1987), s.79

⁴⁷⁵ **Lewis**, (1969), s.108; **Ortaylı**, (1987), s.80.

⁴⁷⁶ Balcı Muharrem, Tanzimat Fermanı (Türkçeleştirilmiş), <https://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/belgeler/233.pdf>, (Çevirimiçi: 15.06.2022) s.3-5. Ferman'ın orijinal metni için bkz: **Kil Kili, Suna/ Gözübüyük, A., Şeref** (2006), Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, 3. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.11-14.

⁴⁷⁷ **Mardin**, (2004), s.191; **Ortaylı**, (1987), s.81; **Tanör**, (2021), s.87,91; **Üçok, Coşkun/ Mumcu, Ahmet/ Bozkurt, Gülnihal** (1996) Türk Hukuk Tarihi, 8. Baskı, Ankara, Savaş Kitap ve Yayınevi, s.273-274.

milletlere (ama özellikle Hristiyanlara) haklar tanınarak yabancı devletlerin bu grupları kullanarak devletin iç işlerine karışmaları engellemek istenmiştir. Bir diğer neden ise artık devletin sadece Avrupa tarzı bir değişimle ayakta tutulabileceği inancının artık tamamen yerleşmiş olmasıdır.⁴⁷⁸

Belge hukuki açıdan “*charte*” olarak nitelendirilebilir. *Charte* ile hükümdar kendi rızası ile muhatap gruba belirli haklar vadetmekte ve sonrasında vadeliden haklar yeni bir anayasaya veya kanun aracılığı ile koruma altına alınmaktadır.⁴⁷⁹ Her ne kadar hükümdarın Ferman’a uymaya ant içmesi sebebiyle Ferman’ın varlığının ve koruyuculuğunun manevi ve sübjektif bir temele dayandığını iddia edilebilirse de mutlakiyetçi bir sistemde ant içmenin de önemli bir ilerleme olduğu göz önüne alınmalıdır.⁴⁸⁰ Dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli Ferman’ın hükümdar ve hükümet arasındaki ilişkiler sonucunda ortaya çıkan bir belge olması ve süreçte halkın belgenin ortaya çıkmasında ya da düzenlemesinde herhangi bir etkisi olmamasıdır. Halkın edilgen varlığının ve geleneksel yönetim anlayışının bir sonucu olarak Fermanla kurulmasına karar verilen meclislerin (danışma kurulu olarak adlandırmak da mümkündür) üyelerini halkın temsilcileri değil, yönetici zümreler olarak kabul edilen ulema, bürokrasi ve ordu mensupları oluşturmuştur. Bu nedenle öğretilde belgenin asıl amacının “yöneten-yönetilen bağının kurulmasından çok hükümdarın mutlak yetkilerinin halk karşısında değil hükümet karşısında kısıtlanması” olduğuna dikkat çekilmektedir.⁴⁸¹ Gerçekten de Reşit Paşa’nın amacı hükümdarın otorite ve karar verme yetkisini fiilen bürokrasiye devretmektir. Devletin en yüksek memurlarını içeren Meclis-i Vala ile kanunların hazırlanması ve yeniliklerin denetlenmesi istenirken, sultana yalnızca kanunların tasdik edilmesi görevinin bırakılması istenmiştir.⁴⁸² Yine bu amaç doğrultusunda Paşa’nın Ferman ile ulaşmayı istediği en önemli değişikliklerden biri devlet memurlarını Ferman’ın korumasından yararlandırarak Bab-ı Ali’nin özgürleşmesini sağlamak olmuştur.⁴⁸³

Fermanla birlikte merkezi gücün artırılması amaçlandığından valilerin nüfuz ve yetkilerinin azaltılmasına gidilmiş ve bunlara yalnızca güvenliğe dair sorumluluklar bırakılmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak iltizam sistemi kaldırılmış ve mali konular sultana

⁴⁷⁸ Zürcher, (2010), s.89, 92.

⁴⁷⁹ Berkes, (2020), s.214-215; Seyitdanlıoğlu, (2006), s.259; Abadan, (2006), s.44-48.

⁴⁸⁰ Shaw/ Kural Shaw, (2002), s.61; Tanör, (2021), s.91. Sultan Abdülaziz, Abdülmecid ve hatta Abdülhamit Ferman’ı ana bir kanun gibi görmüşlerdir Tanör, (2021), s.91.

⁴⁸¹ Berkes, (2020), s.215.

⁴⁸² İnalçık, (1964, a), s.615.

⁴⁸³ Mardin, (2004), s.177-178, 183.

bağlı olan bürokratlara bırakılmıştır. Bu gelişmelerin denetlenmesi ve güçlendirilmesi için idari yönetimin her kademesine halkın da katıldığı taşra meclisleri denilen idari meclisler kurulmuştur.⁴⁸⁴

Tanzimat düzenlemelerinin temelini mali alanda yapılan düzenleme ve yenilikler oluşturmaktadır. Bu açıdan idari teşkilata dair yapılan düzenlemeler daha çok mali merkezîyetçilik sisteminin oluşturulmasındaki bir basamak olarak görülmüşlerdir. Temel hedef her türlü gelirin aracı özel kişilerin aradan çıkartılarak doğrudan doğruya hazineye aktarılması ve bütün harcamaların yine hazineden yapılmasıdır.⁴⁸⁵

Tanzimat hareketi yoğun bir yasama faaliyetine sahne olmuştur. Bu gelişmenin nedenlerinden biri devletin önemli meşruluk kaynaklarından biri olarak görülen adalet ve eşitlik işlevinin yeniden hayata geçirilmesidir. Var olan adaletsiz sistemin kaldırılması amacıyla Tanzimat reformcuları yeni hukuk kuralları ve yeni mahkemeler kurarak halkın adaletsizliğe uğramasını engellemeye çalışmışlardır.⁴⁸⁶ Diğer yandan ekonomik gelişmelere ayak uydurma zorunluluğu, Batı'nın müdahalesini engellemek gibi önemli durumlar da özellikle laik kanunların yapılmasını zorunlu kılmıştır.⁴⁸⁷ Ve son olarak merkezi yönetimin ve bürokrasinin güçlendirilmesi bakanlık ve diğer merkezi hükümet organlarının geliştirilmesi ve düzenlenmesi gerektiriyordu. Bu düzenlemeler pek çok alanda kanun yapımını zorunlu kılarak, hukukun üstünlüğü, hukuk devleti gibi kavramların işlevsel temellerinin atılmasını sağlamıştır.⁴⁸⁸ Bu nedenler sonucunda toprak hukuku, ceza ve ceza usul hukuku, kara ve deniz ticareti hukuku, medeni usul hukuku, medeni hukuk gibi pek çok alanda yeni yasal düzenlemelere gidilmiştir.

3. Tanzimat Döneminin Sonuçları

Tanzimat döneminin eleştirilebilecek pek çok noktası bulunsa da bu dönemde uygulamaya konan yenilikler sayesinde devletin meşrutiyyet yönünde atacağı adımlar için gerekli olan entelektüel gelişimi, siyasi ve hukuki şartları hazırlanmıştır.⁴⁸⁹ Bu açıdan modernleşme sürecimizde hayati bir öneme sahiptir.

⁴⁸⁴ **İnalçık, Halil** (1964) 'Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri', Belleten, C:128, S: 112, s.625-626.

⁴⁸⁵ **İnalçık**, (1964), s.628.

⁴⁸⁶ **Lewis**, (1969), s.130.

⁴⁸⁷ **Tanör**, (2021), 98.

⁴⁸⁸ **Okandan, Recai G.** (1999) 'Amme Hukukumuz Bakımından Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyyet Devirlerinin Önemi' İÜHFM, C:15, S:1, s.19; **Tanör**, (2021), 98.

⁴⁸⁹ **Arsel**, (1965), s.21.

Reform politikaları hiçbir zaman halkın isteğine dayanmamış, dahası halk bu yeniliklere kuşku ile yaklaşmıştır. Her ne kadar reformlarla bazı temel hak ve özgürlükler güvence altına alınmış olsalar da yeniliklerin asıl muhatabı olarak bürokrasi görüldüğü için bunların pek azı toplumsal tabakaları etkileyebilmiştir.⁴⁹⁰ Özellikle Fermanın Batılılaşma yönünde atılan bir adım olmasına şiddetle karşı çıkan muhafazakâr kesimler ve statülerini eski rejimin varlığına borçlu olan çıkarıcı kişiler, mültezimler, valiler, beyler ve ağalar yeniliklerin karşısında olmuşlardır.⁴⁹¹ Reformları uygulaması gereken yerel bürokratların geleneksel değerleri reddederek süreci kibirle yönetimleri ve merkezileşen devlet için sürekli olarak bir şeyler talep etmeleri sonucunda halk bürokratlardan iyice uzaklaşmış ve reformlara karşı olumsuz duygular beslemeye başlamıştır.⁴⁹²

Bu dönemde çıkartılan düzenlemelerle birlikte hükümdarın ve diğer devlet memurlarının çıkartılan kanunlara uyacağı düzenlenmiş olsa da bunların olası ihaleline karşı olası bir denetim mekanizması getirilmemiştir. Yaptırım olarak görülebilecek tek unsur kanunlara uymayan kişileri Allah'ın adaletine sevk eden temenni olmuştur.⁴⁹³

Reform hareketlerinin çok kapsamlı olması nedeniyle ihtiyaç duyulan finansman yabancı devletlerden yardım alınarak sağlanmış ancak bu yardımların karşılığında ekonomi dış ticarete ve yabancı sermayeye açılmıştır.⁴⁹⁴ Bu açılım sonucunda başta İngiltere olmak üzere yabancı ülkelerle yapılan anlaşmalarla çok ciddi kapitülasyonlar verilmiş ve yerli ekonominin neredeyse tamamen ortadan kalkmasına sebep olunmuştur. En sonunda devlet II. Abdülhamit döneminde iflasını açıklamak zorunda kalmış ve Düyun-u Umumiye'nin kurulması ile resmi olarak ekonomik bağımsızlığını kaybetmiştir. Yüksek öneme sahip vergi kaynaklarına dış borçların ödenmesi için Düyun-u Umumiyetarafından el konulmuş, Abdülhamit yeni vergiler koyarak gelirini arttırmaya çalışsa da verilen imtiyazların genişliği sebebiyle istediği vergi kaynaklarına ulaşamamıştır.⁴⁹⁵

Tanzimat'a gelen tepkiler sürekli olarak vergi düzenlemelerinin uygulamaya yansıtılamaması sonucunda ortaya çıkmışsa da bu sorunların ele alınış şekli Hristiyan ve

⁴⁹⁰ **Ahmad**, (2009), s. 37. Karşıt bir görüş olarak öğretide *İnalcık* Ferman'ın önemli toplumsal etkilere neden olduğunu iddia etmektedir. Yazara göre Ferman imparatorluk içinde büyük hareketlere yol açmış ve sosyal yapıda önemli sarsıntılara neden olmuştur. **İnalcık**, (1964), s.624.

⁴⁹¹ **Karal**, (2006), s.65-66.

⁴⁹² **Zürcher**, (2010), s. 106.

⁴⁹³ **Arsel**, (1965), s.21.

⁴⁹⁴ **Pamuk**, (2007), s.204; **Kuruca, Nazım** (2011), 'Osmanlı Devletini Çöküşe Götüren Süreç: İstikrazlar ve Duyun-u Umumiye İdaresinin Kurulması', Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, C:3, S:4, s.81-99.

⁴⁹⁵ **Ahmad**, (2006), s.69-70. Duyun-u Umumiye'nin devlet yönetimi üzerindeki olumsuz etkileri için bkz: **Gürsoy, Bedri** (1984) '100. Yılında Duyun-u Umumiye İdaresi Üzerine Bir Değerlendirme', İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan, s.20-36.

Müslüman zümreler arasında farklılık göstermiştir. Hristiyan gruplar için Tanzimat Fermanı'nın içeriği milli-siyasi bir okumadan geçirilerek isyancı bir karaktere bürünmüş ve uluslararası siyasetin bir konusu olarak ele alınmıştır. Müslüman gruplarda ise geleneksel çıkar grupları yeniliklere karşı çıkmış ve halkı da galeyana getirmişlerdir.⁴⁹⁶ Özellikle vergi düzenlemelerinde vergi imtiyazı elinden alınan gruplar yeni düzene karşı gelmişler ve vergilerin toplanmasına engel olmuşlardır. Diğer yandan Tanzimat, Rumeli'deki reayada önemli beklentilere yol açmış, yöre halkı özellikle vergi işlerinde haklarını arayacaklarını ve suiistimale uğramayacaklarını belirterek direnme hareketlerine girişmişlerdir.⁴⁹⁷

II. Mahmut, Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde gerçekleştirilen reform hareketlerinde karşılaşılan ortak güçlükler şu şekilde özetlenebilir:⁴⁹⁸ i) Reformları yürütebilecek yetkinliğe sahip bürokrat eksikliği çekilmiştir. ii) Reform isteğinin tabandan gelmemesi sebebiyle sağlam bir taban desteğinden yoksun kalınmış, bu durumda yeniliklerin yerleşmesinin en etkili nedenlerinden birini oluşturmuştur. Öte yandan halkın reformlara karşı isteksizliği reform karşıtı yönetici zümreler tarafından da Bab-ı Ali'ye karşı önemli bir koz olarak kullanılmıştır. iii) Her ne kadar modern uygulamalara geçilmeye çalışılmış olsa da kurumlar geleneksel çalışma biçimlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. iv) Reformlar ile yeni kurumlar oluşturulurken eski geleneksel kurumlar kaldırılmamıştır. Bu da yeni ve eski kurumların yetki alanları ise çok net belirlenmemesi gibi nedenler dolayısıyla ciddi bir ikililik yaşanmasına sebep olmuştur. v) Reformların en zayıf noktasını ekonomik ve mali temelden yoksun olmaları oluşturmuştur. Mali kaynakların yetersizliği hem nitelikli eleman yetiştirilmesini sağlayacak alt yapının gelişmemesine hem de mevcut ya da planlanan değişimlerin yeterince finanse edilmemesine neden olmuştur.

4. Modern Devlet Yapısının Kazanılmasına Yönelik Adımlar

Tanzimat yenilikleri ile beraber devletin geleneksel yapısı üzerinde düzenlemelere gidilerek merkezi yönetim güçlendirilmiş, toprak hukuku ve vergilendirme sistemi üzerinde önemli değişiklikler getirilmiştir. Yenilik dalgasının kontrol edilebilmesi için kurulan meclisler sayesinde devlet yönetimi kişisel kararlara bağlı olmaktan çıkarak daha kurumsal bir hale gelmeye başlamıştır. Taşrada kurulan meclisler sayesinde Osmanlı tarihinde ilk kez seçilmiş halktan kişilerin yönetime katılması mümkün olmuştur. Gerek Bab-ı Ali bünyesindeki meclisler gerekse taşra meclisleri sayesinde kişiler devlet yönetiminde

⁴⁹⁶ İnalçık, (1964), s.648-649.

⁴⁹⁷ İnalçık, (1964), s.645-646.

⁴⁹⁸ Zürcher, (2010), s.75-77.

deneyim kazanmışlar ve gelecekteki meşrutiyet dönemleri için hazırlık yapma şansına sahip olmuşlardır.

a. Meclis-i Valâ-yı Ahkâmı Adliyye'nin Kurulması

Sultan'ın devletin önemli memurlardan tavsiye aldığı danışma meclisleri (Divan-ı Hümayûn veya Meşveret Meclisi gibi) Osmanlı yönetim geleneğinde önemli bir yer tutmuşlardır.⁴⁹⁹ Bu meclislerin amacı bir ya da birkaç kişinin kendi başına alamayacakları kadar önemli kararların bir meclis içinde tartışılarak alınması ve böylece sorumluluğun olabildiğince genişleterek, alınan kararın meşrulaştırılmasıydı.⁵⁰⁰

II. Mahmut döneminden itibaren, idari yönetimin iş yükünü paylaşması için açılan danışma meclisleri, Meşveret Meclisi'nden farklı olarak sürekli bir şekilde görev yapmışlar, çok belirgin bir şekilde olmasa da önceden belirlenmiş görev alanları içerisinde faaliyet göstermişler ve idare, adliye, eğitim ve ordu gibi alanlarda hukuk devleti mekanizmasının ilk temellerini atmışlardır.⁵⁰¹

II. Mahmut, amaçları kendi yetki alanlarına giren konularda “nizâmât-ı esâsîyye” (temel kurallar) hazırlamak olan üç farklı yeni meclisi uygulamaya koymuştur: Dâr-ı Şûrâyı Bâb-ı Askeri, Meclis-i Valâ-yı Ahkâmı Adliyye ve Nazırlar Meclisi'nin kurumsallaşmış hali olan Dâr-ı Şûrâyı Bâb-ı Âlî.⁵⁰² Meclis-i Valâ-yı Ahkâmı Adliye yönetim sistemindeki önemli işlev ve etkilerinden dolayı özel olarak incelenmesi gereken bir meclistir. Divan-ı Hümayûn ve Meşveret Meclisi'nin ortadan kalkması ile birlikte danışma meclislerine duyulan ihtiyacın artması ve ilan edilmesi düşünülen Tanzimat reformları için bir kuruma ihtiyaç duyulması, bu Meclis'in açılma nedenlerini oluşturmaktadır.⁵⁰³ II. Mahmut zamanında bu meclisin, yönetim işlerinde danışmanlık yapma ve karar alma, memurları yargılama ve devlet/kişi uyuşmazlıklarını çözme gibi danışsal, yönetsel ve yargısal görevleri bulunmaktaydı.⁵⁰⁴

⁴⁹⁹ **Mardin**, (2004), s.171. Danışma meclisleri hakkında daha çok bilgi için bkz: **Seyitdanhoğlu, Mehmet V.** (2006) ‘Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama’, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İncelik, Halil/ Seyitdanhoğlu, Mehmet V. (Editörler), (2006), 1. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi, s.255-258.

⁵⁰⁰ **Akyıldız**, (2012), s.43.

⁵⁰¹ **Berkes**, (2020), s.173.

⁵⁰² **Üçok/ Mumcu/ Bozkurt**, (1996), s.268-269; **Mardin**, (2004), s.172; **Fendoğlu, Hasan Tahsin** (2018) Anayasa Hukuku, 4. Baki, Ankara, Yetkin Yayınları, s.200.

⁵⁰³ **Seyitdanhoğlu**, (2006), s.260,262

⁵⁰⁴ **Tanör**, (2021), s.102.

Tanzimat döneminin en önemli idari reformları II. Mahmut'un uygulamaya koyduğu danışma meclislerinin üzerinde yükselmişlerdir. Parlamentarizmin temelini oluşturacak olan Tanzimat reformları, bu reformlar için gereken her türlü hukuki düzenlemeyi hazırlayan ve kanunlaştıran, idari yargıda temyiz görevini yüklenen, belli başlı kurumsal ve özerk yetkilerle donanmış meclislerin varlığı sayesinde mümkün olabilmektedir. Bu doğrultuda atılan ilk adım Tanzimat Fermanı'ndaki düzenlemelerin yerine getirilerek, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin yapısında ve görevlerinde yenilenme ve güçlendirmeye gidilmesi olmuştur. Fermanla bu düzenlemeler çerçevesinde Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin üye "sayısının artırılarak ve vekiller (bakanlar) ve üst dereceli devlet adamları dahi belli günlerde orada toplanarak ve tamamı fikir ve görüşlerini hiç çekinmeden serbestçe söyleyerek, işbu can ve mal emniyeti ve vergi tayini konularına dair gerekli kanunları yapacakları"⁵⁰⁵ belirtilmiş ve hükümdar belirli bazı konularda yetkilerini kendi rızası ile kısıtlamıştır.⁵⁰⁶ Bu durum Sultan'ın birden Meclis'e karşı sorumlu hale gelmesine yol açmamış, Meclis'in sultanı denetlenmesi bir yana, hükümeti denetleme yetkileri bile çok kısıtlı kalmıştır.

Meclis'in temel olarak iki işlevi bulunmaktaydı: i) Yasa tasarıları hazırlamak ve tartışmak, ii) İdari konularda istinaf mahkemesi işlevi görmek.⁵⁰⁷

Her ne kadar Meclis'in oluşumu ve aldığı kararlar Bab-ı Ali tarafından sıkıca kontrol altında tutulsa da Meclis, Tanzimat döneminin ilk 15 yılı boyunca ana yasama organı olarak faaliyet görmüştür.⁵⁰⁸ Meclis'in yasa taslağı çıkartabileceği konular, Bakanlar Kurulu veya bakanlıklar tarafından kendisine havale edilen alanlar ile sınırlanmıştır. Meclis ilk önce sadece bu alanlarda kendisine gönderilen yasa tasarıları hakkında görüş bildirirken, bir süre sonra kendi kanun tasarılarını oluşturma hakkını da elde etmiştir. Bu hakkın elde edilmesi yetki alanının sınırlarının muğlâk bir şekilde çizilmesi ile mümkün olabilmektedir; Meclis istediği her konuyu yetkisinin belirsizliğinden yararlanarak kendi yetki alanında göstermiş ve böylece yasama faaliyetinin sınırlarını sürekli olarak geliştirebilmiştir.⁵⁰⁹ İlgili düzenlemeye göre Meclis'in aldığı kararların kanunlaşarak yürürlüğe girebilmesi için sultanın onayının bulunması bir zorunluluktur. 1839-1876 yılları arasındaki uygulamaya

⁵⁰⁵ Balci, Tanzimat Fermanı, s.5

⁵⁰⁶ Seyitdanlioğlu, (2006), s.259.

⁵⁰⁷ Zürcher, (2010), s.95.

⁵⁰⁸ Shaw/ Kural Shaw, (2002), s.78

⁵⁰⁹ Shaw/ Kural Shaw, (2002), s.77.

bakıldığında sultanın, meclislerin kararlarını bir iki istisna dışında onayladığı görülmektedir.⁵¹⁰

Oldukça önemli bir nokta olarak devlet bütçesinin oluşturulması ve denetlenmesi görevi de Meclis'in yetki sınırları içerisinde belirlenmiştir.⁵¹¹

Meclis, 26 Eylül 1854'te Meclis-i Ali-i Tanzimat ve Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye adalarıyla iki farklı meclise bölünmüştür. Meclis'in ikiye ayrılmasının öncelikli sebebi çok ağır bir iş yükü altına girmesi ve en sonunda bu yükün altında ezilerek geride kalmasıdır. Diğer sebep ise Ali ve Fuat Paşanın ikinci kuşak Tanzimatçılardan olması ve bunların daha hızlı bir ilerleme istemesine rağmen, kurumun ilk kuşağı temsil etmesidir.⁵¹² Bu nedenlerle 1854'te Meclis-i Valâ'dan yasama yetkileri alınarak Meclis-i Ali-i Tanzimat'a verilmiş ve kurumun amacı reform yasalarını tamamlamak ve genişletmek olarak belirlenmiştir.⁵¹³ Meclis-i Valâ'dan farklı olarak Meclis-i Ali-i Tanzimat, kendisinin istediği her konuda kanun tasarısı çıkarma yetkisine sahip olmasına ek olarak, kendisine başka devlet memurları ya da özel kişiler tarafından sunulan yasa tekliflerini doğrudan inceleyebilmiş ve böylece özel kişilerin de yasama sürecine katılımını ilk defa sağlamıştır. Buna ek olarak bu Meclis'in onayı olmadan hiçbir kanun tasarısı kanuna dönüşmemiştir.⁵¹⁴

1861 yılında iki meclis yeniden birleştirilerek tek bir yapı hale getirilmiş, 1868 yılında artık son kez olmak üzere Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye isimleriyle ikiye ayrılmıştır. Böylece ilk defa yasama (Divan-ı Ahkâm-ı Adliye) ve yürütme faaliyetleri (Şura-yı Devlet) birinden ayrılmış ve yasamaya yürütme üzerinde denetim yükümlülüğü verilmiştir.⁵¹⁵

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin görevleri yasa ve yönetmeliklere yönelik tüm hazırlıkları yapmak, kamu yönetimi konularını araştırmak, yürütme ve yargı organlarının içlerinde ve aralarındaki anlaşmazlıkları karara bağlamak, yürürlükte olan yasa ve yönetmeliklerin uygulanması konusunda bakanlıklara tavsiyelerde bulunmak ve görevi kötüye kullanmakla suçlanan devlet görevlilerini yargılamak olarak belirlenmiştir. Meclis,

⁵¹⁰ Seyitdanhoğlu, Mehmet (1999) Tanzimat Devrinde Meclisi Valâ 1838- 1868, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, s.113-128; Shaw/ Kural Shaw tam bir sayı vermese de kanun önerilerinin ezici bir çoğunlukla kabul edildiklerini belirtmektedir. Shaw/ Kural Shaw, (2002), s.78.

⁵¹¹ Gedik, Ömer/ Öz Ceyhan (2020) 'Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ve İlk Parlamentonun Ön Hazırlayıcısı Olma İşlevi', İstanbul Hukuk Mecmuası, C:78, S:3, s.1650; Seyitdanhoğlu, (1999), s.123.

⁵¹² Shaw/ Kural Shaw, (2002), s.78.

⁵¹³ Akyıldız, (2012), s.66; Shaw/ Kural Shaw, (2002), s.78.

⁵¹⁴ Shaw/ Kural Shaw, (2002), s.78.

⁵¹⁵ Shaw/ Kural Shaw, (2002), s.78.

her biri birbirinden farklı alanlarla ilgilenen ve yine her biri on üye içeren beş farklı bölüme ayrılmıştır. Diğer meclis deneyimlerinden çok önemli bir farklılık olarak bu meclis üyeleri kısmen de olsa seçimle atanmışlardır. İlk olarak yerel yönetimlerin danışma meclisleri, “millet” ve lonca liderleri tarafından adaylar belirlenmiş, bu adaylar arasından vali ya da diğer bölgesel görevliler belirli kişileri seçmişlerdir. Daha sonra bu kişiler arasından, Bakanlar Kurulu tarafından seçilenler sultanın onayına sunularak resmi olarak atanmışlardır.⁵¹⁶ Her ne kadar bu bölümler temsili bir karaktere sahip olsalar da yetkilerine gelen kısıtlamalar işlevlerinin önemsizleşmesine neden olmuştur; bölümler sadece kendilerine iletilen alanlarda görüş bildirebiliyor, bakanlıklar ve diğer bölümler bu önerileri dikkate almadan Bakanlar Kurulu’na doğrudan kendi tasarılarını sunabiliyorlardı. Dahası bir süre sonra Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin yetki sınırlarının daraltılması nedeniyle bütçeyi düzenleme ve bakanları soruşturma gibi önemli yetkiler elinden alınarak, sadrazamın kontrolü altındaki Meclis-i Umumi’ye devredilmiştir.⁵¹⁷

Genel olarak bakıldığında meclis üyelerinin üyeliklerini seçmen-temsili ilişkisi temelinde, seçmenin rızası ve bu rızanın beraberinde getirdiği sorumluluklar çerçevesinde elde etmek yerine, sultan tarafından atanmaları doğal olarak meclislerin bağımsızlığı ve gücü üzerinde oldukça olumsuz bir etki yaratmıştır. O zamana kadar sadece mutlak monarşi ile yönetilmiş bir devlet geleneğinde bu tür yetkilere sahip meclislerin kurulması ve bunların özellikle yasama alanında geniş yetkilerle donatılması ve çok sınırlı da olsa bütçe oluşturma ve denetleme üzerinde yetkiye sahip olması, demokratikleşme yönünde oldukça büyük bir adım olarak görülmelidir.⁵¹⁸

Meclislerin kuruluşu modernleşme ihtiyacını yansıtmasına rağmen meclislere duyulan ihtiyacın ardında demokratik amaçlar bulunmamaktadır; meclisler devletin idari yönetimini yürütmek için kurulmuşlardır. Reşid Paşa bu kurumlarda yer alan üyelerden, geleneksel yaklaşımları bırakarak modern bir düşünce yapısına sahip olmalarını beklemiş olsa da⁵¹⁹ bu modern yaklaşım demokratik değerleri içerisine alacak şekilde tasarlanmamıştır. Paşa her ne kadar Avrupa’daki temsil kurumundan ve işlevlerinden haberdar olsa da halk egemenliği fikrini ağızına almamış ve meclis üyelerinin ancak

⁵¹⁶ Shaw/ Kural Shaw, (2002), s.80; Ortaylı, İlber (1987) İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 2. Baskı, İstanbul, Hil Yayın, s.117.

⁵¹⁷ Shaw/ Kural Shaw, (2002), s.80.

⁵¹⁸ Gedik/ Öz, (2020), s.1646; Ortaylı, (1987), s.99.

⁵¹⁹ Kaynar, Reşat, Mustafa Reşit Paşa, ‘Tanzimat’ Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, Seri VII, No. 19. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954 s.105, (Akt: Mardin, (2004), s.174).

hükümdar tarafından tayin edilebileceklerini ifade etmiştir.⁵²⁰ Bu anlayışın bir sonucu olarak bahsi geçen meclisler, yasama da dâhil olmak üzere önemli konularda geniş yetkilere sahip olmalarına rağmen, meclis üyeleri yetkileri halktan değil hükümdardan almaktadırlar ve hükümdarın devlet yönetimi üzerindeki mutlak yetkisi hala devam etmektedir. Dolayısıyla bu dönem demokratikleşmeden ziyade mutlakiyetçi yönetimin düşünsel yapısının sürdürüldüğü bir dönem olmuştur.⁵²¹

Meclislerin var olan yapı üzerine konumlandırılmaları, bu sırada diğer kişiler/kurumlar üzerinde sahip oldukları görev ve sorumluluklarının net bir şekilde belirlenmemesi, verdikleri tavsiyelerin dikkate alınmamasına neden olmuştur. Buna ek olarak had doktrini gereğince meclislerin yaptırım gücü olmadığından, bakanlık veya bölümün fikirleri ile bir çatışma yaşandığında meclislerin fikirleri görmezden gelinmiştir. Bir diğer zorluk da meclislerin modern bir anlayışla kurulmaları sonucunda, meclise atanan kişilerin rütbelerinden ziyade niteliklerine ve kapasitelerine önem verilmesi noktasında ortaya çıkmıştır. Bu noktada yeni meclislerin beklentileri ile geleneksel düzenin kuralları çatışmaya girmiş, çatışmayı geleneksel yapının kazanması sonucunda meclislerin işleyiş ve eylemlerinde amaçlanan modernleşme planlandığı gibi yürümemiştir.⁵²²

Meclislerin yetkilerinin demokratik bir yönetim anlayışından beklenemeyecek kadar sınırlı ve kırılğan olduğu ve sürecin beklendiği gibi gitmeyerek bazı olumsuz gelişmelerle karşılaştığı haklı olarak dile getirilebilirse de yüzyıllar boyunca şeriat kuralları ve hükümdarın kişisel kararları ile yürütülen bir siyasi sistemden, yenilik politikalarının belirlenmesinde söz sahibi olan ve yasa tasarıları hazırlayan sürekli meclislere geçilmesi oldukça önemli bir adımdır. Bu bakımdan söz konusu meclislerin oluşturulması sayesinde parlamentarizmin temellerinin atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

b. Taşra Teşkilatlarının Güçlendirilmesi

Geleneksel yönetim sisteminde valiler, bulundukları bölgelerde sultanın vekili olarak yetkilendirilmişler ve sadrazamın ülke üzerinde sahip olduğu yönetsel haklara kendi

⁵²⁰ **Mardin**, (2004), s.174.

⁵²¹ **Berkes**, (2020), s.171-172; **Okandan**, (1949), s.16-19. *Okandan* her ne kadar hükümdarların hala mutlak bir karar verme yetkisine sahip olduğunu kabul etse de III. Selim ile başlayan dönemle birlikte devlet yönetiminde alınan kararların bir kişinin -hükümdarın- yetkisinden çıkarak meclis ve heyetlerin de karar alma süreçlerine katılmaya başladığına işaret eder ve meşruti yönetime doğru bir eğilimin başladığını belirtir. **Okandan**, (1949), s.16-18.

⁵²² **Shaw/ Kural Shaw**, (2002), s.76-77; **Akyıldız**, (2012), s.65.

eyaletleri üzerinde sahip olmuşlardır.⁵²³ Bu noktada taşra yönetimi askeri, adli ve güvenlik hizmetleri ile ilgilenmiş, bugün modern devletin temel sorumluluğu olarak görülen eğitim, sağlık, bayındırlık gibi hizmetler vakıflarca yürütülmüştür. Devlete ise adalet, güvenlik ve savunma hizmetlerinden sorumlu olmuştur.⁵²⁴

17. yüzyıla kadar vali ve diğer önemli taşra yöneticileri, sultan tarafından denetim altında tutulmuş ve denetlenmişken, sonrasında bu gözetim zayıflamış ve valilerden sadece merkeze yapılması gereken ödemeler konusunda görevini yerine getirmesi beklenmiştir. 18. yüzyıldan itibaren ise halk ile devlet arasında arabuluculuk yapan ve bu görevi seçimle elde eden ayanlar, merkezle bağını gittikçe kopan valiler ile iş birliği içine girmeye başlayarak siyasal dengelerin yerel yönetimler lehine değişmesine neden olmuşlardır.⁵²⁵

Merkezi yönetimin güçlendirilmesine yönelik ilk deneme II. Mahmut zamanında gerçekleşmiştir. Bu dönemde kurulan yeni idari birimlerden seçilen delegeler Dâr-ı Şûrâyı Bâb-ı Âlî'nin (Şûrâ) toplantılarına katılarak vilayetlerinin isteklerini Şûrâ'ya bildirme yetkisini kazanmışlardır. Bu noktada delegelerin herhangi bir temsili işlevi bulunmamış, sadece görüş bildirmek üzere orada bulunmalarına izin verilmiştir. Merkezi yönetimin güçlendirilmesine ilişkin ikinci deneme 1860-1864 yılları arasında gerçekleşmiş ve denetleme amacıyla vilayetlere müfettişler gönderilmiştir.⁵²⁶ Bu yöndeki üçüncü deneme ise 1864 yılında vilayet meclisi üyelerinin tamamının valilerce atanmasından vazgeçilmesi ve bunların yarısının halk tarafından seçilmesine karar verilmesidir.⁵²⁷ Böylece seçim usulünün ilkeliliğine ve sınırlı bir uygulama alanına sahip olmasına rağmen ülke tarihinde ilk defa seçim uygulamasının gerçekleştirilmesi mümkün olmuştur.⁵²⁸

Yerel meclisler verginin taksimi ve toplanması, mahalli idarenin harcama ve giderlerine karar verilmesi konusunda Tanzimat reformlarından önce de yetki sahibi olmuşlardır. Reformlar ile değişen, meclis başkanlığının ulema zümresine ait olan kadırlardan alınarak, merkezi yönetime bağlı olan valiye, muhassıla ya da kaza müdürüne

⁵²³ **Öner, Erdoğan** (2005) Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, 2. Baskı, Ankara, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, s.69.

⁵²⁴ **Öner**, (2005), s.71.

⁵²⁵ Kunt, İ. Metin, "Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Giderleri, Diyarbakir, 1670-1", Boğaziçi Üniversitesi Yayını No: 162, İstanbul, 1981, (Akt: **Öner**, (2005), s.73)

⁵²⁶ Roderic H. Davison, Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, çev. Osman Akınhay (İstanbul, 1997), Cilt 1, s.221-22, (Akt: **Akyıldız**, (2012), s.74-75)

⁵²⁷ **Engelhardt, Edmund** (1976) Tanzimat, 1. Baskı, İstanbul, Milliyet Yayın LTD. ŞTİ Yayınları, s.127-128; **Shaw/ Kural Shaw**, (2002), s.85.

⁵²⁸ **Ortaylı**, (1987), s.127.

verilmiş olması ve gayrimüslim tebaanın da⁵²⁹ katılabildiği dini ayrım öngörmeyen seçim sisteminin getirilmesidir. Meclisin kuruluş biçimi ve seçim şartları Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye tarafından hazırlanan nizamnamede belirtilmiştir. “Akıllı, namuslu ve muteber” olması gereken adaylara seçime katılabilmek için mahkemeye giderek adlarını kaydettirmeleri şartı konulmuştur. Seçmenlerin sayısı ve nitelikleri bulundukları idari birime göre değişiklik göstermiştir: Kazaya bağlı köylerde beş seçmenin kura ile seçilmesi, kaza merkezlerinde ise kazanın büyüklüğüne göre “akıllı, söz anlar ve emlak sahibi olan” 20 ile 50 arasında kişinin seçilmesi öngörülmüştür. Bu şartların sağlanmasından sonra tüm seçmenler bir araya gelip oylarını kullanacaklar ve oy çoğunluğunu elde eden aday seçecektir. Oy eşitliği olması halinde ise kurya başvurulacaktır.⁵³⁰

Seçim sürecini yöneterek muhassıl meclisinin toplanmasını sağlayacak görevlilerin, meclisin toplanmasından zarar görecekt kişiler olması sonucunda uygulamada seçimler usulen düzensiz ve keyfi bir biçimde yürütülmüştür.⁵³¹ Seçim sürecinden ayrı olarak mecliste alınan kararların hukuki statü ve etkileri hakkında meclis üyelerinin dahi bilgisi olmamış, gerek meclisin yetkileri gerekse üyelerin yetkileri açık bir şekilde belirlenmemiş ve üyelere gerekli yasal güvenceler sağlanmamıştır.⁵³² Bunlara ek olarak meclisin üyeleri çoğunlukla valiye bağlılık duyan kişilerden oluşturulmuş ve Hristiyan çoğunluğa sahip olan yerlerde dahi Müslüman üyeler üstünlüğü ellerinde tutmuşlardır.⁵³³

Her ne kadar vilayet meclislerinin oluşumunda ve uygulamalarında sorunlar olsa da meclislere katılan üyeler hiçbir modern yönetim deneyimi olmayan kişilere kıyasla çok daha nitelikli politikacılara dönüşmüşlerdir. 1877’de ilk Osmanlı Meclis’i toplandığında meclisi oluşturan mebusların büyük çoğunluğu vilayet idare meclislerinde görev yapmış olan ve valilerin veya meclis üyelerin kararları sonucunda meclis üyeliği kazanan kişilerdir. Geçmiş deneyimlerine bağlı olarak bu mebuslar ilk önce bölgesel temsilin özelliklerini gösterecekler de kısa bir süre içerisinde genel sorunları göz önüne alıp tartışmaya başlamışlardır.⁵³⁴

⁵²⁹ İnalçık, (1964), s.634; Engelhardt, (1976). s.127-128

⁵³⁰ A. Vefik, Tekalif Kavaidi, c. II., Dersaadet 1329, s. 26-27, (Akt: Ortaylı, (1987), s.128); İnalçık, (1964), s.634; Demir, (2007), s.25.

⁵³¹ Engelhardt, (1976). s.129-130

⁵³² Ortaylı, (1987), s.128; G. Perrot, Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineure, 2. tab’ı, Paris 1867, s. 343-46. (Akt: İnalçık, (1964), s.635.)

⁵³³ İnalçık, (1964), s.633; Engelhardt, (1976). s.129-130.

⁵³⁴ Ortaylı, (1987), s.129; Shaw/ Kural Shaw, (2002), s.84

c. Toprak ve Vergi Rejiminde Tanzimat Yeniliklerinin Başarısızlığı

i. Tımar Sistemi

Osmanlı yönetim sisteminde en büyük idari birim olan eyaletler, bulundukları yerlerin doğal, siyasi ve idari gereklerine göre tımar, salyane, yurtluk-ocaklık veya özerk statü olarak dört farklı şekilde yönetilmişlerdir.⁵³⁵ Her eyalet sancak adı verilen idari birimlerden oluşmuş, buradaki idari, askeri ve mali yönetimi düzenleyen ana sistem tımar olarak belirlenmiştir. Bu sisteme göre Anadolu eyaletlerinin çoğunluğunda ve Rumeli'deki tüm eyaletlerde yöneticilere, devlete askeri hizmet sağlama karşılığında vergi toplama yetkisini de içeren belirli yetkiler, tımar adı altında tanınmıştır.⁵³⁶

Geleneksel tımar sisteminde tımar sahibi, toprakları üzerinde yaşamakta ve tarımsal çıktının başı çektiği vergi gelirleri ile hem kendisinin hem de bakma yükümlülüğünün bulunduğu askerlerin geçimini sağlamaktaydı. Tımar sahipleri Osmanlı ordusunun başlıca temel kaynağını oluşturan tımarlı sipahileri temin etme zorunluluğuna sahip olmasının yanında, askeri teçhizatın temini ve bu birliklerin her an olası bir savaşa hazır olarak beklemesinde de sorumluluk sahibiydi. Ordunun önemli bir kısmının oluşturulmasında ve silahlandırılmasında tımar sahiplerinin sorumlu tutulması sayesinde, devlet hazinesinden önemli bir miktarda harcama yapılmasından kaçınılmış olunuyordu.⁵³⁷ Bu durumun olumlu bir sonucu olarak tımar sistemi sayesinde, tımar bölgesinde toplanan gelirler yine aynı bölge içinde yaşayan tımar yöneticileri tarafından kullanılıyordu. Böylece vergilerin toplanması, merkeze gönderilmesi ve hazineden yeniden dağıtılması gibi önemli bir alt yapıya ve insan kaynağına ihtiyaç duyan süreçlerden kaçınılmış oluyordu.⁵³⁸

Askeri faydaların yanında tımar sahibi elinde tuttuğu toprağı köylüye kiralamaktaydı. Kiralama işlemi tamamlandıktan sonra toprak köylüden artık geri alınamazdı. Bu güvencenin karşılığında da kiracının toprağı işlemesi ver her yıl vergilerini

⁵³⁵ Devlet yönetiminde ağırlıklı olarak tımar sistemi esas alınsa da dini değerler, göçebe olma, güçlü yerel yönetimin varlığı gibi bazı özel sebepler nedeniyle “müstesna eyaletler” olarak adlandırılan bazı yönetim birimlerinde tımar sistemi uygulamaya konmamıştır. Bu bölgelerde halk önceki yönetimden kalan vergi uygulamalarına tabi olmaya devam etmiş, toprak statüleri de değişikliğe uğratılmamıştır. Eyalet yönetimi tarafından toplanan vergi gelirlerinden eyaletin harcamalarında kullanılmak üzere salyane adı verilen yıllık bir ödenek kesildikten sonra kalan miktar “ırsaliye” adı ile merkez hazineye yollanmıştır. **Öner**, (2005), s.65-67.

⁵³⁶ **Öner**, (2005), s.65

⁵³⁷ **Kıray**, (1995), s.47; **İnalçık**, (2006), s.17; **Üçok/ Mumcu/ Bozkurt**, (1996), s.218-220, **Mutlu, Abdullah** (2009) Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi, Ankara, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s.43.

⁵³⁸ **Tabakoğlu, Ahmet** (2016), Osmanlı Mali Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, s.161.

ödemesi gerekmiştir. Toprağın üç yıl üst üste işlenmemesi, köylünün toprağını terk etmesi gibi toprağın fiilen kullanılmaması gibi hallerde ise kira akdi sona ermekteydi.⁵³⁹ Böylece üretimin sürekliliği devletin gözetimi altına alınmıştır.

Tımar sisteminin iki önemli gelir kaynağı, tarım ürünleri üzerinden alınan aşar vergisi ve toprak vergisidir. Ürünlerin onda biri tutarındaki aşar vergisi ve bir günde bir çift öküzle sürülebilecek olan alanını kapsayan her bir birim üzerinde 22 kuruş olarak toplanan toprak vergisi, tımar sahibi tarafından toplanmakta ve yine tımar sisteminin giderleri için kullanılmaktaydı. Bu vergilerden ayrı olarak tımar sahibince toplanan, ama valiler kanalıyla merkezi hazineye gönderilen bir dizi başka vergi de bulunmaktaydı.⁵⁴⁰

Yozlaşma ve amaç dışı kullanım nedeniyle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tımar sistemi bozulmaya başlamıştır. Tımar sisteminin bozulmasından askeri yapı da doğrudan ve olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Bu durumun çözümü yeniçeri sayısının arttırılmasında bulunmuştur. Ancak tımarlı sipahilerin aksine bu askerlerin giderlerinin devlet hazinesinden karşılanması sonucunda hazine onarılması çok güç olan bir darbe olarak gücünü kaybetmeye başlamıştır.⁵⁴¹

Tımar sistemi 16. yüzyıl gibi erken bir tarihte yozlaşmaya başlamasına rağmen, 1858'de çıkartılan Arazi Kanunu'na kadar toprak yönetimi tımar sistemi ile yürütülmüştür.⁵⁴² Bu noktada vergi toplama, askeri gücün önemli ve nitelikli bir kısmını oluşturma gibi bir devletin hayati ihtiyaçlarını yerine getiren bir sisteminin oldukça uzun bir süre boyunca yozlaşmaya terk edilmesinin olası sonuçlarına kısaca değinmek gerekir.

Tımar sistemi uygulamaya konulduğu dönemde devlete önemli pratik yararlar sağlamış olsa da sistem, modern devletin ihtiyaçları açısından uzun vadede olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Tımar sistemi nedeniyle devlet en önemli meşruluk kaynaklarından biri olan vergi toplama yetkisinden ve bu yetkiden doğan tüm yararlardan mahrum kalmıştır. Şöyle ki ilk olarak devlet, vergi geliri gibi önemli bir gelir kalemini ve buna ek olarak ordularının yönetimini kişisel hizmetlerin güvenilirliğine emanet etmekteydi. İkinci olarak ise yukarıda da bahsedildiği gibi toplanan vergi gelirleri herhangi bir ek işleme gerek duymadan, doğrudan bölge içinde harcandığı için vergi toplama sürecinde ihtiyaç duyulan alt yapı sağlama hareketine girililmemiş, vergi toplama sürecini yönetecek olan bürokratik

⁵³⁹ Üçok/ Mumcu/ Bozkurt, (1996), s.219.

⁵⁴⁰ Kıray, (1995), s.48; Mutlu, (2009), s.48-51, 52-54.

⁵⁴¹ İnalçık, (2006), s.18; Üçok/ Mumcu/ Bozkurt, (1996), s.224-225; Çakır, Coşkun (2001) 1.Baskı Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, İstanbul, Küre Yayınları, s.: 17-18.

⁵⁴² Öner, (2005), s.74

kurumsallaşmanın sağlanması ve dikkatle yönetilen bir mali sisteminin oluşturulması gibi önemli adımlar atılmamıştır. Bu nedenle merkezi yönetim ülkenin tümüne nüfuz edecek kapsayıcı bir ağı oluşturulamamış, ülke ile saray arasındaki ilişkiyi doğrudan yönetemez hale gelmiş ve vergi gelirlerinin kontrol edilmesi gibi hayati öneme sahip bir alanda sistemin işleyebilmesi için tımar sahipleri ya da ayanlar gibi özel kişilerin keyfiyetine bel bağlamak zorunda kalınmıştır.

Tımar sistemi 1831 yılında Sultan II. Mahmut tarafından hukuken ortadan kaldırılmıştır. Sistemin fiili uygulamalarının ortadan kalkması ise zamanla gerçekleşmiş ve sistem yavaş yavaş ortadan kaybolmuştur.⁵⁴³ Vergi toplama yetkisinin, merkezi yönetime bağlı olan devlet görevlileri tarafından yürütülmesi II. Mahmut döneminden itibaren üzerinde en çok durulan konulardan biri olmuş, ancak gerekli adımların zamanında atılmaması nedeniyle sorun hiçbir zaman tam olarak çözülememiştir.

Toprak üzerindeki mülkiyetin devletin tekelinden çıkarak, alım-satıma açık özel mülkiyete dönüşmesi ancak 1858’de çıkartılan Arazi Kanunnamesi ile mümkün olmuştur. Kanundan kısa bir süre önce, 1847’de kullanılmayan devlet arazilerine çiftçilerin ekim yapabilmesine yönelik başka bir kanun çıkarılmış ancak uygulamada büyük toprak sahipleri bu topraklara da ek koyarak mevcut yerel güçlerini iyice arttırmışlardır.⁵⁴⁴ 1858’de çıkartılan kanunun en önemli amacı yine yerel unsurların, özellikle de ayanın, gücünü sınırlamak ve tarımsal üretimin arttırılarak vergi gelirlerini arttırmak olmuştur.⁵⁴⁵ Ancak bu kanun da hedeflerine ulaşamamıştır: Reformlar köylünün geleneksel haklarını ve güvencelerini elinden olarak, onları ortakçılara veya ücretli işçilere dönüştürmüş ve yaşam şartlarının daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Merkezi yönetimin zayıflığı nedeniyle hukuki olarak sadece toprağı kullanma hakkına sahip olan kişiler ve mültezimler ise reform düzenlemelerinden yararlanarak büyük toprakların mülkiyet hakkını elde etmişlerdir.⁵⁴⁶

Tanzimat dönemine kadar toprak hukuku fıkıh kaynakları, ferman, talimat, gibi pek çok farklı kaynak tarafından düzenlenmiştir. Tanzimat döneminde düzenlenen toprak kanunlarında küçük değişiklikler yapılsa da 1926’da çıkartılan Medeni Kanun’a kadar yürürlükte kalmışlardır.⁵⁴⁷

⁵⁴³ Ortaylı, (1987), s.168

⁵⁴⁴ Ahmad, (2006), s.53.

⁵⁴⁵ Pamuk, (2007), s.214.

⁵⁴⁶ İnalçık, (2006), s.21; Lewis, (1969), s.119.

⁵⁴⁷ Ortaylı, (1987), s.169.

ii. İltizam Usulü

İltizam sistemi, mültezim olarak adlandırılan özel bir şahsın, devletin işlettiği bir kurumu veya vergi toplama hakkını belli bir bedel karşılığında üstlenmesidir. Bu açıdan vergi alanında iltizam bir bölgedeki vergi toplama hakkının belirli bir süreliğine -üç yıl- açık arttırma ile özel kişilere devredilmesi anlamına gelmektedir.⁵⁴⁸

Mültezimlerin açık arttırma için gerekli parayı ödemek üzere borç almaları ya da başka bir nedenden dolayı paraya ihtiyaç duymaları halinde mültezimler, iltizam haklarını (borçlarının faizini de ekleyerek) bir başka üçüncü kişiye satıyorlardı. Böylece vergi toplama hakkı devlet tarafından resmi olarak tanınan kişi yerine yörenin zengin bir üyesine veya tefecisine devredilmiş oluyordu. Bu duruma ek olarak kurallara aykırı bir şekilde çeşitli şekillerde mukataa edinen kişiler ile tımar ve zeamet sahipleri de kendi bölgelerini ağır koşullar altında iltizama vermekteydiler.⁵⁴⁹ Sonuç olarak vergi toplama yetkisine sahip özel kişilerin öncelikli amacı, devlete ait bir hizmeti yerine getirmekten ziyade, kâr etmek olduğu için vergi toplama işlemi zorunlu ve keyfi bir kişisel uygulamaya dönüşüyordu.⁵⁵⁰ Bu doğrultuda mültezimler kendi takdirine göre her üreticinin ödeyeceği vergi miktarını saptamışlardır. Büyük toprak sahipleri vergi toplama sürecinde kayırlırlarken, küçük üreticiler ise olması gerekenden çok daha yüksek oranlarda vergi ödemek zorunda bırakılmışlardır.⁵⁵¹

İltizam usulü devlet açısından oldukça tercih edilebilir bulunmuştur, zira vergi gelirleri önceden, güvenli bir şekilde tahsil edilmekteydi. Bu süreç içerisinde köylülerin mültezimler tarafından sömürülmesine yönelik şikâyet ve hukuki hak arama yolları sistematik bir şekilde bölgenin ileri gelenleri ve devlet görevlileri tarafından bastırılmıştır.⁵⁵²

Tanzimat Fermanı ile birlikte mültezimlerin halk üzerinde yarattığı hukuka aykırı vergi yükü devlet tarafından kabul edilmiş ve iltizam usulünün kaldırılarak vergi toplama yetkisinin merkezi hazineye bağlı muhassıllara devredilmesine karar verilmiştir. Yetkili muhassıllara vergi toplama sürecinde yardımcı olmaları için muhassıl meclisi adı verilen ve

⁵⁴⁸ **Tabakoğlu, Ahmet** (1985), *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 1. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, s.122.

⁵⁴⁹ **İnalçık**, (2006), s.19.

⁵⁵⁰ **Keyder**, (2014), s.31; **Zürcher**, (2010), s.37.

⁵⁵¹ **Pamuk**, (2007), s.215.

⁵⁵² **Berkes**, (2020), s.113.

bölge halkının temsilcileri ve ruhani temsilcilerden oluşan devamlı kurullar kurulmuşlardır.⁵⁵³

Merkezi bir mali düzen oluşturma planı üç önemli engelin varlığı nedeniyle gerçekleştirilememiş ve yeniden iltizam sistemine dönmek zorunda kalınmıştır. Bu engellere kısaca değinmek gerekirse: i) İlk olarak merkezi bir vergi toplama sisteminin gerçekleştirilmesi, hem çok fazla eğitilmiş ve istekli devlet personeli hem de vergi gelirlerinin toplanmasından, hazineye aktarılmasına kadar pek çok aşamada alt yapı gerekliliklerinin sağlanmasını zorunlu kılmaktaydı. Bu şartların sağlanması mümkün olmamıştır. ii) İkinci olarak ise iltizam sisteminin kaldırılması bu sistemi sömürerek önemli bir ekonomik ve sosyal güç kazanan ayan ve toprak ağaları gibi pek çok önemli yerel figürün tepkisine neden olmuştur. Özellikle vergi toplama ayrıcalığını daha önce elinde tutmuş olan mültezimler yeni vergi toplama sistemini baltalamışlardır.⁵⁵⁴ iii) Son neden ise toprak mülkiyetinin açık ve ayrıntılı bir şekilde belirlenememesi nedeniyle oluşan karmaşadır. Çoğu bölgede kadastronun bulunmaması ve 1858’de başlayan kadastro çalışmalarının 1908’e kadar devam etmesi nedeniyle toprak mülkiyetine bağlı vergilerin toplanması imkânsız hale gelmiştir.⁵⁵⁵

Fikrimizce Osmanlı’da temsili hükümet ihtiyacının ve anlayışının gelişmemesinin sebeplerinden biri vergi sistemleri açısından İngiltere ve Osmanlı’nın birbirlerinden tamamen zıt sistemlere sahip olmalarıdır. Birinci bölümde ayrıntılı bir şekilde incelendiği üzere İngiltere’de hükümdar ve yönetilenler vergilendirme konusunda her zaman iletişim halinde olmuşlardır. Özellikle mülkiyet hakkına verilen önem ve hakkın hukuk sistemi tarafından korunması sonucunda yönetilenler, temelde kendisine ait bir kazancın ülkenin yönetilebilmesi için devlete vergi olarak verildiğinin farkında olmuşlardır. Bu noktada vergilerin araya üçüncü bir kişi girmeden, doğrudan devlet tarafından konulması ve toplanması da önemli bir etken olmuştur. Osmanlı Devleti’ne baktığımızda ise bu unsurların hiçbirinin yöneten-yönetilen ilişkisinde ortaya çıkmadığını söylememiz mümkündür. Halkın vergilerin belirlenmesi ve toplanmasında önce tımarlı sipahiler, sonrasında ise devletten bağımsız olarak hareket eden ve kendi çıkarlarının peşine düşen ayanlarla muhatap olmasının sonucunda vergi gelirlerinin devlet yönetimindeki öneminin toplum tarafından fark edilmesi mümkün olmamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında hükümdarın verdiği kararların meşruluğunu sağlaması için herhangi bir desteğe ihtiyaç aramaması da doğal

⁵⁵³ Akyıldız, (2012), s.74; Ortaylı, (1987), s.126; İnalçık, (1964), s.628-629.

⁵⁵⁴ Ortaylı, (1987), s.126; İnalçık, (1964), s.632; Zürcher, (2010), s.96; Pamuk, (2007), s.201.

⁵⁵⁵ Zürcher, (2010), s.97.

olarak belirleyici bir faktör olmuştur. İki unsurun varlığı sonucunda vergi yükümlülüğü ile yönetime katılma hakkı arasında bir bağlantı kurulamamıştır.

C. Parlamento'nun Devlet Yönetiminde Zorunlu Bir Unsur Haline Gelmesi

Islahat hareketlerinin siyasal elit üzerinde yarattığı etki sonucunda, meşrutiyetin kabul edilmesi halinde devletin durumunun iyileştirilebileceği düşüncesi gittikçe daha fazla kabul görmeye başlamıştır. Bu noktada özellikle Genç Osmanlılar'ın düşünceleri oldukça önemli ve dönüştürücü bir etkiye sahip olmuştur. Meşrutiyet isteklerinin kuvvetlenmesi ile tarihimizin ilk anayasası kabul edilmiş ve kaynağını halktan alan bir parlamento oluşturulmuştur.

Bu başlık altında ilk olarak Genç Osmanlılar hareketine yer verilecektir. Harekete katılan düşünürlerin teori ve görüşlerine tek tek yer verilmesi çalışmanın sınırlarının çok genişlemesine neden olacağından grubun görüş ve eleştirileri genel olarak ele alınacaktır. Daha sonrasında ise Kanun-i Esasi'nin kabul edilme süreci ve içeriği ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Son olarak ise ilk Osmanlı Meclisi'nin oluşumu ve çalışmaları üzerinde durulacaktır.

1. Genç Osmanlılar'ın Siyasi Fikirleri

Genç Osmanlılar Namık Kemal, Şinasi ve Ali Suavi gibi Türk düşününde oldukça önemli etkilere sahip olan kişiler tarafından başlatılan bir harekettir. Hareket, Tanzimat ıslahatlarının olumlu ve olumsuz yanlarını deneyimlemiş yazar ve şairlerden oluşmuş, ancak kendi içinde düşünsel bir birliğe sahip olamamıştır.

Genç Osmanlılar'ın önemli bir destekçisi olan Reşit Paşa'nın dönemin en güçlü politikacıları olan Ali ve Fuat Paşa tarafından sevilmemesi nedeniyle grup üyelerinin bürokraside ilerlemeleri engellenmiştir.⁵⁵⁶ Üyeler devlet kapsının kendilerine kapanması üzerine gazeteciliğe geçiş yapmak zorunda kalmışlar, yaptıkları muhalif yayınlara devletin saldırganca bir tutum alması sonucunda ise ülkeden kaçarak Avrupa'dan muhalefet yapmaya devam etmişlerdir.⁵⁵⁷ Bu açıdan Genç Osmanlılar gazeteci/yazar olmalarının avantajlarını oldukça iyi kullanarak Osmanlı tarihinde ilk kez bilinçli olarak kamuoyu

⁵⁵⁶ Lewis, (1969), s.136-138.

⁵⁵⁷ Zürcher, (2010), s.151

oluşturmaya ve onu yönlendirmeye çalışmışlardır. Bu sayede Osmanlı tarihindeki ilk muhalefet hareketi olmayı başarmışlardır.⁵⁵⁸

II. Mahmut'tan itibaren hükümet memurları diğer memurlar ve sıradan halka kıyasla daha ayrıcalıklı bir statüye sahip olmaları ve Tanzimat dönemi ile birlikte devlet yönetimindeki artan güçleri nedeniyle kendilerini Osmanlı'yı eski haline döndürebilecek tek özne olarak görmüşlerdir.⁵⁵⁹ Genç Osmanlılar ise niteliksiz ve kendi özel işleri peşimde koşan tembel kişiler olarak niteledikleri bürokratların gücünü kırarak kendi hak ettiklerine inandıkları statülerine ulaşmak istemişlerdir.⁵⁶⁰ Bu nedenle Genç Osmanlılar'ın üst seviyedeki bürokratlara karşı düşünsel ve eylemsel direnişe geçen bir memurlar topluluğu olarak tanımlanması da mümkündür.⁵⁶¹

Genç Osmanlılar devlet yönetiminde çalışan bürokratlar olmaları sonucunda, toplumdan kopuk yaşayan bir aydın grubu olmuşlar⁵⁶² ve devrimci bir karaktere sahip olmak için gerekli olan toplumsal desteğe ya da düşünsel bir alt yapıya sahip olamamışlardır. Grup üyeleri sahip oldukları hak ve ayrıcalıkları, devletin var ettiği toplumsal statülere borçlu olduğu için var olan düzeni yıkmayı değil, aksine var olan düzenin monarşiye dokunulmadan güçlendirilmesini ve yönetimin bu süreçte gerekli olduğu kadar modernleşmeyi hedeflemişlerdir. Özellikle Tanzimat döneminden itibaren devlet yöneticilerinin ve toplumun belirli kesimlerinin yüzünü Batı'ya dönmesi ile yaşanan değişimler Genç Osmanlılar'ın modernleşmeye ve kalkınmaya dair görüşleri üzerinde önemli etkilere sebep olmuştur. Bu süreçte Batılılaşmanın önemli bir değer ve araç olarak görülmesi sonucunda ülke genelinde temel olarak iki görüş ortaya çıkmıştır: Bir tarafta Batı'nın belirli yanlarını kabul ederek (bu kabulün derecesi ve bunların uygulamaya aktarılma biçimi düşünürler ve politikacılar arasında önemli değişiklikler göstermektedir) modernleşmenin sağlanabileceğine inan Batılılaşma yanlıları bulunmaktadır. Diğer tarafta ise hemen hemen her toplumda önemli ve toplumu derinden etkileyen değişim süreçlerinde ortaya çıkan muhafazakâr kesim bulunmakta, Batılılaşma hevesi nedeniyle kültürel ve ahlaki değerlere yabancılaşılmasını eleştirerek, eski düzenin sürdürülmesi talep etmektedir. İşte bu geleneksel kutuplaşma içerisinde Genç Osmanlılar modernleşme karmaşasında farklı bir yolun daha olabileceğini iddia ederek o zamana dek pek görülmemiş bir şey yapmışlar

⁵⁵⁸ **Karpat, Kemal, H.** (1996) Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Matbaası, s.35; **Ahmad**, (2006), s.58.

⁵⁵⁹ **Mardin**, (2004), s.130.

⁵⁶⁰ **Yücekök**, (1983), s.72.

⁵⁶¹ **Ortaylı**, (1987), s.213.

⁵⁶² **Ahmad**, (2006), s.60.

ve modernleşme süreci için kendi özgün yorumlarını sunmuşlardır. Bu süreçte Genç Osmanlılar modern ve muhafazakâr yorumları bir araya getirmeye çalışmışlar, ancak bu süreçte modernist kanata biraz daha yaklaşmışlardır.⁵⁶³

Genç Osmanlılar Tanzimat yeniliklerine yönelik önemli eleştirilerde bulunmuşlar ve bu yeniliklerin içten gelen samimi bir gelişme olmadığını, başlıca amacın Batı ile ilişkilerin iyi tutulması olduğu için bu gelişmelerin sosyal ve hukuki ihtiyaçlara cevap veremediğini, bu nedene önemli zararların ortaya çıkmasına neden olduğunu iddia etmişlerdir.⁵⁶⁴ Bu doğrultuda Tanzimat Fermanı'nda yer alan kurumların, geleneksel idari ve kültürel kodlara uygun olup olmadığına bakılmaksızın, doğrudan Batı'dan alınması ve bu değişikliklerin memurlar nezdinde her hangi bir politika ya da yönetim anlayışı temelinde gerekçelendirilmemesi neticesinde yönetimde önemli aksaklıkların yaşandığını belirtmişlerdir.⁵⁶⁵

Tanzimat dönemine ilişkin yaptıkları bir diğer önemli eleştiri ise geleneksel yönetim sisteminde mutlak iktidarın belirli sınırlar içerisinde tutulmasını sağlayan yeniçeriler ve ulema gibi çıkar gruplarının, bunların yerini alabilecek kurum ya da grupların oluşmasını beklenmeden ortadan kaldırılmaları ile adalet sisteminin aniden seküler bir şekilde düzenlenmeye başlanmasının birleşen etkileri nedeniyle toplumsal yaşamda ve devlet yönetiminde meydana gelen başıboşluktur.⁵⁶⁶ Genç Osmanlılar'ın bu eleştirilerine paralel olarak öğretide Lewis'de, aynı noktaya dikkat çekerek Tanzimat yenilikleri ile birlikte yönetimi belirli sınırlar içerisinde tutan kökleşmiş hukuk, gelenek ve çıkar dengesi gibi geleneksel yapıların kaldırılmasına rağmen bunların yerine yapılar getirilmemesi sonucunda yönetimin otoriter bir hale gelmek için gerekli alanı bulunduğu işaret etmektedir.⁵⁶⁷ Gerek toplum gerekse devlet memurları için bu karışıklığı yaratan en önemli etkenlerden biri yenilik hareketlerinin en başından itibaren belirli bir ideolojik hedefe/politikaya bağlanmaması ve bu nedenle uygulamaların getirdiği değişim dalgasına gösterilmesi istenen anlayışlı yaklaşımın ve önemli fedakârlıkların meşru bir temele dayandırılmıyor oluşudur.⁵⁶⁸

⁵⁶³ **Hanioğlu, M., Şükrü** (1995) *The Young Turks in the Opposition*, First Edition, New York, Oxford University Press, s.13-14.

⁵⁶⁴ **Tanör**, (2021), s.123; **Lewis**, (1969), s.170.

⁵⁶⁵ **Mardin**, (2004), s.185.

⁵⁶⁶ **Mardin**, (2004), s.185.

⁵⁶⁷ **Lewis**, (1969), s.171.

⁵⁶⁸ **Mardin**, (2004), s.135.

Genç Osmanlılar, gayrimüslim gruplara tanınan öncelikler nedeniyle Müslümanların ihmal edilmesini ve ekonominin kötü yönetim ve verilen imtiyazlar nedeniyle güçsüzleşmesini de eleştirmişlerdir. Zira bu politikalar nedeniyle, ekonominin zayıflamasının da ötesinde, devlet bazı alanlarda Avrupa'nın ekonomik egemenliği altına girilmiştir.⁵⁶⁹

19. yüzyılın ikinci yarısında Batı liberalizm, ulusalcılık ve Marksizm gibi pek önemli ve devrimci ideolojik akımlarla kaynasa da Genç Osmanlılar özellikle milliyetçilik ve liberalizmden etkilenmişler ve radikal bir devrimden ziyade Osmanlı ile İslamiyet'in altın çağlarına özlemle bakmışlardır. Bu noktada da Tanzimat döneminde izlenen Batılaşma politikalarına yönelik şiddetli eleştirilerde bulunmuşlardır.⁵⁷⁰ Özellikle dönem bürokratları tarafından batılılaşmanın tiyatro, balo etkinlikleri, kadınların dekolte giymelerinin teşvik edilmesi veya özel ilişkilerde sadakatsizliğin normalleştirilmesi gibi yüzeysel olduğu kadar geleneksel kültüre de zıt bir şekilde ele alınması ve bu değişimin üstten bakan bir tavırla topluma zorla sunulması Genç Osmanlılar'ın tepkisini çekmiştir.⁵⁷¹

Grubun temel amacı devletin içine düştüğü kötü durumdan kurtulması olmuş, ancak bunun nasıl yapılacağı noktasında bir fikir birliğine varılamamıştır. Grup içerisinde farklı ideolojilerin takip edilmesinden çok daha problematik bir durum olarak üyeler bağlı bulundukları ideolojiler noktasında da açık ve kesin bir duruşa sahip olmamışlardır. Dahası tek bir kişi bile birbiri ile uyumlu olması mümkün olamayan pek çok ideolojik düşünceye sahip olabiliyordu.⁵⁷² Ancak yine de grup meşruti düzenin getirilerek, parlamentonun oluşturulması noktasında genel bir kabule varmışır.⁵⁷³ Bu noktada yürütmenin ki bununla kastettikleri sultan Abdülaziz değil siyasal güçlerini orantısız bir biçimde kullandıklarına inandıkları Bab-ı Ali yönetimidir, meclise karşı sorumlu olmasını sağlamayı planlamışlardır.⁵⁷⁴ Açık hedefte dahi grubun üzerinde anlaşılabildiği temel ilkeleri tespit etmek zordur.⁵⁷⁵

Genç Osmanlılar'ın değişim yönünde yazdıkları ilk reçete iktidarın tek elde toplanmasından vaz geçilerek, kuvvetler ayrılığı ilkesi ışığında Şurayı Ümmet, Şuray-ı

⁵⁶⁹ **Ahmad**, (2006), s.54.

⁵⁷⁰ **Zürcher**, (2010), s.108-109.

⁵⁷¹ **Mardin**, (2004), s.132.

⁵⁷² **Ortaylı**, (1987), s.212-213; **Berkes**, (2020), s.286-287; **Mardin**, (2020), s.89.

⁵⁷³ **Belge, Murat** (2012) Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.534.

⁵⁷⁴ **Mardin, Şerif** (2019) Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908- Bütün Eserleri 1, 22. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.33.

⁵⁷⁵ **Ortaylı**, (1987), s.212.

Devlet ve Meclis-i Ayan'ın kurulmasıdır.⁵⁷⁶ Dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta, Genç Osmanlılar'ın mutlak gücün sahibi olarak sultanı değil, Bab-ı Ali'yi dikkate almalarıdır. Gerçekten de Genç Osmanlılar'ın eleştirileri nadiren sultanın aleyhine olmuş ve hiçbir zaman saltanat aleyhine bir söylemde bulunmamışlardır.⁵⁷⁷ Buna etki eden nedenlerden birisi o dönemde sultan Abdülaziz'in yönetimden çekilerek günlük politikaların nerdeyse tek elden Ali ve Fuat Paşalar tarafından hazırlanmasıdır.⁵⁷⁸ Yani yönetim fiilen de olsa Bab-ı Ali'deydi.

Mutlak egemenliğin sınırlandırılmasında halk egemenliği teorisine başvurulmuş olsa da bu teorilerin kaynağı olarak Batı'nın doğal ve anayasa hukuku değil şeriat hukuku belirlenmiştir. Genç Osmanlılar'ı bu tür bir yaklaşıma iten unsur Batı'dan gelen ve öğrenmeye değer her bir bilginin, kurumun ya da uygulamanın İslam'ın artık yozlaşma nedeniyle unutulmuş olan özünde de bulunduğu, bunun sadece yeniden hatırlanması gerektiğine dair inançları olmuştur.⁵⁷⁹

Genç Osmanlılar bürokrat kökenli entelektüellerdir ve muhalif düşünceleri yüzünden muhalif yayınlarını yurtdışında devam ettirmek zorunda kalmışlardır. Bu kişiler zengin aristokrat ya da burjuva olmadıkları için hayatlarını ve yayınlarını sürdürmede doğal olarak finansal desteğe ihtiyaç duymuşlardır. Bu noktada Genç Osmanlılara ilk destek Fazıl Paşa'dan gelmiştir. Ancak bu destek yayınların içeriğine ilişkin söz söyleyebilme hakkını da beraberinde getirmiştir. Nitekim Fazıl Paşa Genç Osmanlılar'ın yazılarını kullanarak kendi politik amaçlarına ulaşmayı planlamıştır. Paşa desteği ile çıkartılan iki dergi Muhbir ve Hürriyet gazetelerinde yer alan yazılarda Osmanlı kabinesini yeren açıklamalara yer verilmesini kendi amaçları için fazla muhalif bulmuştur. Bu durum yazarlara iki seçenek bırakmıştır: maddi desteğin kesilmesi göze alarak bağımsızlıklarını devam ettirmek, böylece gazetelerin ve doğal olarak da yazarların geleceklerini tehlikeye atmak⁵⁸⁰ ya da kişisel düşüncelerinden ödün vererek maddi ihtiyaçlarını korumak. Fazıl Paşa'nın bir süre sonra finansal desteğini azaltmasıyla Ali Paşa dergiyi finansa etmek istemiştir. Ali Paşa'nın bu isteğinin amacı da içeriğin kontrol edilmesi olmuştur. Bu amaçla Paşa gazeteye belli bir

⁵⁷⁶ **Yücekök**, (1983), s.73.

⁵⁷⁷ **Mardin**, (2004), s.124; **Berkes**, (2020), s.287

⁵⁷⁸ **Mardin**, (2004), s.125.

⁵⁷⁹ **Tanıl, Bora** (2017) Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.25. Genç Osmanlılar'ın Batı'nın kurumlarını ve gelişmelerini İslami kaynaklar temeline oturtma ve meşrulaştırma uğraşı bir ilk değildir, bu yaklaşım daha önce Ortadoğu ile Fransız ve İngiliz Müslüman kolonilerinde *Seyyid Ahmet Han*, *Muhammed Abduh*, *Abdurrahman Kevvakebi* gibi düşünürler tarafından ortaya konmuştur. **Ortaylı**, (1987), s.20, 212.

⁵⁸⁰ **Mardin**, (2004), s.58, 62.

sayıda aboneliğin sağlanması karşılığında yazıların Bab-ı Aliye yönelik eleştirilerinin daha ılımlı olmasını istemiştir.⁵⁸¹ Ali Paşa'nın ardından Hürriyet'i desteklemek isteyen üçüncü politik figür Hıdiv İsmail olmuş, o da arasının bozuk olduğu Ali Paşa'ya karşı gazetenin bir propaganda aracı olarak kullanılmasını planlamıştır.⁵⁸²

Bu noktada küçük bir kıyaslama yapmak mümkündür. İngiltere'de kraliyet ve parlamento arasındaki ilişkiyi ele alan düşünürler hangi tarafa ait olurlarsa olsunlar, zengin sosyal sınıfların sağladığı destek sayesinde devletin sağladığı imkânlarla bağlı olmadan yaşayabilmiş ve özgürce üretebilmişlerdir. Genç Osmanlılar örneğine baktığımız zaman ise siyasal çekişmelerin halk tarafından desteklenmemesi sonucunda grubun kendisine destek aramak için yüzünü yine devlete dönmek zorunda kaldığını görmekteyiz.

2. I. Meşrutiyet'in İlan Edilmesi

a. Kanun-i Esasi'ye Giden Süreç

1871'de Tanzimat döneminin sonuna gelinmiş, Abdülaziz'in yönetimi altında mutlakiyet ve istibdat dönemi yeniden başlamıştır. Meşrutiyetin getirilmesinden yana olan muhalif gruplar sultan Abdülaziz tahtta olduğu sürece bu isteğin gerçekleşmeyeceğini fark etmişler ve Mithat Paşa'nın öncülüğünde Abdülaziz tahttan indirilerek yerine V. Murat çıkartılmıştır. Genç Osmanlılar'ın meşruti düzene giden yolda büyük umutlar yüklediği V. Murat'ın tahta çıkmasının hemen ardından akıl sağlığını kaybetmesi sonucunda, Anayasa'yı ve Meşrutiyeti desteklediğini söyleyen Abdülhamit tahttaki yerini almıştır.

Kanun-i Esasi bir yandan bürokrat kesimin devlete ve kendisine ait sorunların çözümlerini içeren bir hareket olarak düşünülmüş, diğer yandan da mevcut Rus tehlikesine karşı Fransa ve İngiltere'nin yardımının kazanılmasında kullanılabilecek “demokratik” bir hamle olarak görülmüştür.⁵⁸³ Bu açıdan belgenin kabul edilmesinde, diğer bütün Batılılaşma hareketlerinde olduğu gibi, hem iç hem de dış etkenler rol oynamışlardır. Dış etkenlerin ıslahat sürecinde önemli bir rol oynamasının diğer sebeplerinden biri gerek toplumsal gerekse siyasal yaşamda modernleşmeyi talep eden güçlü bir burjuva/orta sınıfının olmamasıdır. Bu nedenle yeniliklerin meşrulaştırılmasında tabandan gelen talepler temel alınmayacağı için değişime istekli yöneticiler dış etkenleri, yani Avrupa'nın müdahalesi

⁵⁸¹ Mardin, (2004), s.62.

⁵⁸² Mardin, (2004), s.63-66.

⁵⁸³ Belge, (2012), s.533, 539; Yücekök, (1983), 75-76.

ihtimalini kullanmışlardır.⁵⁸⁴ Böylece modernleşme sorunu yine dönüp dolaşıp devletin bekası sorununa dayandırılmıştır.

Kanun-i Esasi'nin çıkartılmak istenmesinin ardında yatan amaç ne olursa olsun, belgenin asıl karakterini ve geleceğini Abdülhamit'in oynadığı rol şekillendirmiştir. Kanun-i Esasi'nin hazırlanması sırasında gerek birbirleriyle uzlaşmayan farklı düşünce yapılarının gerekse hukuki düzenlemelerinin nasıl ele alınması gerektiğine ilişkin tartışmaların varlığından kaynaklanan ciddi bir kafa karmaşıklığı bulunmaktaydı. Buna ek olarak, her ne kadar Abdülhamit tahta çıkmak için Kanun-i Esasi'nin kabul edilmesini isteyen muhalif gruba karşı yakınlık göstermiş olsa da sonuçta artık mutlak egemenliğe sahip bir hükümdardı ve asıl amacı mutlak egemenliğini savunmaktı.⁵⁸⁵ Bütün bu unsurlar Abdülhamit'in süreci istediği gibi yönetmek için gerekli olan karakteristik özelliklere sahip olması ile birleşince, Abdülhamit, istediğini elde ederek Kanun-i Esasi'yi kendi istediği gibi şekillendirebilmiş ve adeta anayasal bir mutlakiyet rejimi yaratabilmiştir.⁵⁸⁶

Ulemanın çoğunluğu Kanunu Esasi'ye karşı olmuştur. Bu durum iki sebepten kaynaklanmaktadır: İlk olarak sultan Peygamber'in halifesi olarak kabul edildiği için sultanın Müslümanlar üzerinde bağlayıcılığı olan şeriata ait kurallar koyma hakkına sahip olduğu ve bu hakka sadece onun sahip olduğu kabul ediliyordu. İkinci sebep ise Kanun-i Esasi ile kurulacak meclislere girme hakkına sahip olacak gayrimüslimlerin Müslüman halk üzerindeki kanun koyma yetkisine karşı çıkılmasıydı. Zira böyle bir olasılık İslam Devletini Hristiyanların iradesine bırakmak anlamına gelmekteydi.⁵⁸⁷

Kanun-i Esasi'nin hazırlanması sırasında, halkın bilgilendirilmesini sağlamak için bazı materyaller dağıtılmıştır. Bu materyallerde yeni rejimle birlikte uygulamaya konacak olan meşveret, meclis, meşrutiyet gibi kurum ve kavramlara dair verilen bilgiler oldukça ilginçtir. Materyallerde şu hususlara değinilmektedir: i) Devlet şariat kurallarının uygulanmaması nedeniyle mutlakiyet rejimine dönüşmüştür. Şimdi ümmet yönetimi şartlı bir yönetime dönüştürmek istemektedir ki bu hükümetin denetlenmesini sağlayacak bir meclis kurulması ile mümkün olacaktır. ii) Meclisin kanun yapma ya da yürütme yetkisi bulunmamaktadır. Şeriatı uygulama, kanunları onaylama ve yürütme hakkı hükümdara aittir. Meclis ise kanunların uygulanmasını denetleme, ülkenin çıkarlarına ait kanunlarının değiştirilmesi isteme ve kanunların yanlış uygulanması halinde halkın çıkarlarını savunma

⁵⁸⁴ Ahmad, (2006), s.49.

⁵⁸⁵ Berkes, (2020), s320-323.

⁵⁸⁶ Yücekök, (1983), 76; Mardin, (2004), s.86

⁵⁸⁷ Berkes, (2020), s324.

hakkına sahiptir. iii) Meclisin asıl görevi hükümetlerin istibdadına karşı hükümdarı bilgilendirmek ve hükümete karşı halkı korumaktır. iv) Meclisin kanun çıkarma yetkisi bulunmaması ve dini sorunlar üzerine tartışma, karar verme ve bunlar üzerine kanun yapma görevi olmaması nedeniyle meclise gayrimüslim kişilerin alınması herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. v) Kanun-i Esasi rejiminin kabulü İslam şeriatındaki ilkelerin çağdaş uygulamalara göre yorumlanmasıdır, bu nedenle Batı taklit edilmemekte aksine şeriat ilkelerinin sağladığı ilkelere dayanılmaktadır.⁵⁸⁸

Fikrimizce, hazırlanan bu materyaller halkı bilgilendirme amacı taşıdığı kadar, sakinleştirme isteğini de içinde taşımaktadır. Halkın yönetimin meşruluğuna dair herhangi bir kuşku taşımaması nedeniyle materyallerde daha çok yönetimin geleneksel karakteristiğini vurgulayan yaklaşımlara yer verilmiş, halkın iradesini yansıtan bir meclisin yetkileri ise oldukça sınırlı bir şekilde belirlenmiştir.

Kanun-i Esasi'nin hazırlanması için Mithat Paşa gözetiminde bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon, 1875 tarihli Fransız Anayasası ve 1831 tarihli Belçika Anayasası'ndan etkilenen bir taslak hazırlayarak nazırlar kuruluna sunmuştur.⁵⁸⁹ Taslağın ilk beş maddesi sultanın haklarını sayarak tanımlamıştır, ancak tasarı bakanlar kurulunun önüne geldiğinde sultanın haklarını ve egemenlik alanını düzenleyen bütün maddeler kaldırılmıştır. Sadrazamlık alıkonulurken, kabine sistemi reddedilmiş ve önemli bir mutlakiyetçi zihniyet göstergesi olarak Kanun-i Esasi'nin başına kanunun hükümdarın rızası ile hükümdar tarafından yayımlandığına dair bir bildiri eklenmiştir.⁵⁹⁰ Böylece halkın yönetime katılımını öngören ilk anayasal düzenleme varlığını hükümdarın iradesinden almıştır.

Taslak üzerinde yapılan bir başka önemli değişiklik, paşaların ve bakanların yetkilerini meclisin kontrolü altına alma düşüncesiyle konan 31, 32 ve 34. maddelerde sultanın benimsediği ve değiştirmeye yeltenmediği bir bakana karşı, meclisin hiçbir yetki kullanamayacağı şeklinde değişikliğe gidilmesidir. Bu değişiklikle beraber tasarının bir başka anayasal özelliği daha kaldırılmıştır.⁵⁹¹

⁵⁸⁸ Berkes, (2020), s.327-328.

⁵⁸⁹ Gözübüyük, A., Şeref (2011) Açıklamalı Türk Anayasaları: 1876, 1921, 1924, 1961, 1982 Yapılışları, Özellikleri ve Yapılan Değişiklikler, 7. Bası, Ankara, Turhan Kitapevi, s.4; Arsel, (1965), s.23; Fendoğlu, (2018), s.202.

⁵⁹⁰ Berkes, (2020), s.329-330.

⁵⁹¹ Berkes, (2020), s.331.

Tasarı üzerinde yapılan ve en büyük huzursuzluğa sebep olan değişiklik, 113. madde olmuştur. Madde sultana, polisin şüphe ettiği kişilerin yargılanmaksızın yurtdışına sürülme emri verme hakkını tanımıştır.⁵⁹²

Kanun-i Esasi hareketinin önderlerinin yaptıkları en büyük hatalardan biri Anayasa'nın kabulünden sonra halk egemenliği ilkesini ileri sürerek, Kanun-i Esasi'nin temsil özelliğinin daha da güçleneceğine ve bu sayede mutlak egemenliğin zamanla sınırlanabileceğine inanmaları olmuştur. Bu inanç nedeniyle hareket önderleri kanunun hazırlanması sürecinde Abdülhamit ile güç savaşına girmeye gerek görmemişleridir.⁵⁹³ Fikrimizce Kanun-i Esasi yanlılarının bu aşamada yaptıkları temel hata, güçlerinin yeterince farkında olmamalarıdır. Radikal bir ilerleme olarak görünen Anayasa içeriği itibariyle aslında sultanın egemenlik haklarını koruyan ve hatta tanıdığı yeni hukuksal statü nedeniyle, onları güçlendiren bir belgedir. Bu açıdan halkın desteğine sahip olmayan meşrutiyet yanlılarının sultan karşısında önemli bir tehdit oluşturmayacakları açıktır. Nitekim Abdülhamit'te bu gerçeğin farkında olarak anayasal hakları çok etkin bir şekilde kullanmış ve hükümdarlığının çok küçük bir kısmında Kanun-i Esasi'yi yürürlükte bırakmıştır.

b. Kanun-i Esasi'nin İçeriği

Sultan genel bir sorumsuzluğa sahiptir ve anayasaya bağlılık yemini etmemektedir. Tanzimat Fermanı'nda sultanın kendisini belgeye yeminiyle bağladığı olduğu göz önüne alındığında Abdülhamit'in anayasaya bağlılığı daha net anlaşılmaktadır. Sultanın sorumsuzluğuna rağmen Anayasa'da bütün kurumların sultana bağlılık çerçevesinde düzenlenmesiyle yeni anayasal düzende sultanın ayrıcalıklı konumu bir de anayasa ile meşrulaştırılmış ve güçlendirilmiştir.⁵⁹⁴

Metinde egemenliğin kime ait olduğuna dair açık bir düzenleme bulunmasa da madde içerikleri incelendiğinde böyle bir düzenlemeye gerek olmadığı kolaylıkla fark edilmektedir. Yasama ve yürütme alanlarında son karar her zaman sultana ait kılınarak Kanun-i Esasi'nin asli organı sultan olarak belirlenmiştir, bireylere tanınan haklar ise herhangi bir güvenceye sahip olmamaları nedeniyle koruma niteliğine sahip değildirler. Dolayısıyla sultanın mutlak egemenliği herhangi bir kısıtlamaya gidilmeden devam etmektedir.

⁵⁹² Gözübüyük, (2011), s.4; Berkes, (2020), s.331; Mardin, (2004), s.86

⁵⁹³ Berkes, (2020), s.328

⁵⁹⁴ Tanör, (2021), s.143-144; Gözübüyük, (2011), s.5-6; Arsel, (1965), s.24-25.

Bakanlar parlamentoya değil, sultana karşı sorumlu kılınmışlardır. Anayasa md.7 ve md. 27'ye göre sultan yürütme organının başı, hatta kendisidir. Sultan Heyeti Vükela'nın (Bakanlar Kurulu) başkanını ve üyelerini (sadrazam, şeyhülislam ve vekiller) kendi seçer, atar ve gerektiğinde azleder. Dolayısıyla üyelerin bağımsızlıklarından söz edilemez. Bakanlar Kurulu meclise karşı sorumlu değildir, dolayısıyla meclise gensoru verme ve hükümeti düşürme yetkisi tanınmamıştır.⁵⁹⁵ Md.7'ye göre sultan meclisi feshetme, tatile sokma yetkisine sahiptir. Bu bağlamda Mebusan Meclisi ile Bakanlar Kurulu arasında yasa yapımı süresince bir anlaşmazlık çıkması halinde Bakanlar Kurulu'nun düzenlemenin kabulünde ısrar etmesi ancak Mebusan Meclisi'nin düzenlemeyi yine reddetmesi halinde sultana, Bakanlar Kurulu'nu değiştirmesi veya meclisi feshetmesi noktasında iki farklı hak tanınmıştır. İlerleyen süreçte md. 7 ve md. 35'e dayanılarak Mebusan Meclisi birçok kez feshedilmiştir.⁵⁹⁶

Md. 42 ile çift meclisli bir yapı getirilerek Ayan Meclisi ve Mebusan Meclisi oluşturulmuştur. Yasama yetkisi ise bu iki meclise (Meclis-i Umumi) aittir.

Md. 60 ve md. 61'e göre Ayan Meclisi diğer meclisin üye sayısının 1/3'ünü aşmamak üzere, 40 yaşını geçmiş ve seçkin hizmetleriyle tanınan kişilerin sultan tarafından seçilmesi ile oluşur. Meclis üyeleri ömür boyu görevde kalırlar.

Parlamento üyeleri anayasaya değil, sultana sadakat yemini etmektedirler.⁵⁹⁷

Yasama süreci sadece bakanlar tarafından başlatılabilirken, ilk önce olası tasarı hakkında sultanın izninin alınması gerekmektedir. Daha sonra Şura-yı Devlet tarafından hazırlanan tasarı Mebusan Meclisi'nde görüşüldükten sonra Ayan Meclisi'ne gönderilecek, burada tasarının hem ilgili hukuka hem de sultanın hükümdarlık haklarına uygunluğu incelenip onaylanınca sultana yollanacaktır. Sultanın onayı olmadan meclisten çıkan belge hala tasarı statüsündedir. Sultanın tasarıyı reddetmesi halinde ise aynı tasarı toplantı yılı boyunca bir daha görüşülememektedir.⁵⁹⁸ Sultanın veto yetkisine ek olarak Ayan Meclisi'nin de kanun tasarısını reddetme yetkisi bulunmaktadır. Ayan Meclisi'nin vetosundan sonra ilgili kanun tasarısının o toplantı yılı boyunca tekrar işleme alınması mümkün olmamaktadır.⁵⁹⁹ Ayan Meclisi üyelerinin sultan tarafından atandığı göz önüne

⁵⁹⁵ Tanör, (2021), s.136, 142; Arsel, (1965), s.29.

⁵⁹⁶ Armağan, (1979), s.23

⁵⁹⁷ Berkes, (2020), s.334.

⁵⁹⁸ Yücekök, (1983), s.77; Tanör, (2021), s.140; Gözübüyük, (2011), s.6; Arsel, (1965), s.27-28.

⁵⁹⁹ Arsel, (1965), s.27.

alınırsa, yasa yapım sürecinde hükümdarın ölçsüz bir güce sahip olduğı yorumunda bulunmak mümkündür.

Mali konularda parlamentonun yetki alanı oldukça sınırlıdır. Anayasanın 102. maddesine göre eğer bütçe kanunu çıkmadan önce meclis tatile girerse, bakanlar bir önceki yılın bütçesini kullanabileceklerdir. Bakanlıkların bütçelerini ne zamana kadar parlamentoya sunmak zorunda olduklarına dair bir düzenleme ise bulunmamaktadır. Ayrıca bakanlıklar meclis tatildayken İrade-i Şahane aldıktan sonra kendi bütçelerini saptayıp uygulayabilmekteydiler. Bütçenin daha sonra parlamento önüne getirilmesi gibi şekli koşulları vardı, ancak koşulların yerine getirilmemesi halinde ne olacağı konusunda yine muğlaklık bulunmaktaydı. Sultanın yapılan harcamaların kendi iradesi dahilinde olduğunu söylemesi ise parlamentonun bütün yetkilerini ortadan kaldırmaktaydı.⁶⁰⁰

38. madde ile parlamento üyelerine, bakanlara yazılı veya sözlü soru sorma hakkı tanınmıştır. Ancak bu hak da yapısı itibariyle işlevsizleştirilmiştir, zira bakan soruyu istediğı zaman cevaplama hakkına sahiptir.⁶⁰¹

Meclisin kapalı olduğı zamanlarda gerekli ve zorunlu koşulların oluşması halinde Bakanlar Kurulu kanun hükmünde karar çıkarma yetkisine sahipken, sultan da olağanüstü zamanlarda özel düzenlemelerle ülkeyi yönetme olanağına sahiptir.⁶⁰² Sultanın sahip olduğı bu sınırlı yetki, meclis ve kanun çıkarma süreci işlemez hale geldiğinde süreklilik kazanmıştır.⁶⁰³

Anayasanın değiştirilmesi Ayan ve Mebusan Meclisleri'nin 2/3'nün ve sultanın onayına bağlanmıştır. Bu nedenle anayasada değişikliğe gitmek oldukça zordur, zira hatırlanacağı üzere Ayan Meclisi sultan tarafından atanan üyelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla anayasanın değiştirilmesi çok zordur, öyle ki 1876 Anayasası'nın değişimi ancak 1909'daki 31 Mart ayaklanması ve Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra mümkün olmuştur.⁶⁰⁴

⁶⁰⁰ Yücekök, (1983), s.77; Arsel, (1965), s.28.

⁶⁰¹ Berkes, (2020), s.335

⁶⁰² Tanör, (2021), s.140-141

⁶⁰³ Berkes, (2020), s.335

⁶⁰⁴ Tanör, (2021), s.148.

c. İlk Osmanlı Meclisi'nin Toplanması

Osmanlı Parlamentosu'nun seçimleri Aralık 1876-Ocak 1877 tarihleri arasında yapılmış, 19 Mart 1878'de ise parlamento resmen açılmıştır. Mebusan Meclisi'nin ilk toplantısı 3 aydan biraz fazla sürerken, ikinci toplantısı 2 ay sürmüştür.

İlk seçimler için geçerli olmak üzere iki farklı belge kullanılmıştır. Bunlardan ilki Bakanlar Kurulu tarafından 28.10.1877'de hazırlanan ve taşra seçimlerinde kullanılacak olan 7 maddelik Talimat-ı Muvakkate'dir. Anayasa'nın 66. maddesi seçim usullerinin bir kanun ile düzenlenmesini öngörse de bu belge, ilgili toplantı yılına özgü olarak çıkartılan geçici bir yönetmeliktir. İkinci belge ise İstanbul ve çevresindeki seçimleri düzenleyen Beyanname adı taşıyan bir hükümet bildirisi'dir.⁶⁰⁵

Talimatta seçilme hakkının şartları düzenlenmiştir. Buna göre mebus seçilebilmek için: i) Ahlaklı, dürüst kişiler olmak, ii) 25 yaşında olmak, iii) Türkçe bilmek, iv) Cinayetten veya siyasal suçtan mahkûm olmamak, v) Az çok emlak sahibi olmak, vi) Osmanlı vatandaşı olmak ve son olarak vii) Memur olmamak şartlarının sağlanması gerekmektedir.⁶⁰⁶

Hem Talimat hem de Beyanname, Kanun-i Esasi ile ters düşecek bazı düzenlemeler içermektedir:⁶⁰⁷ i) Anayasa 50 bin erkek için bir mebus seçileceğini bildirdiği halde Talimat bütün ülke için en az 130 mebus seçilmesi şartını getirmiştir, ii) Seçilme yaşı Kanun-i Esasi'de 30, Talimat'ta ise 25 yaş olarak belirlenmiştir, iii) Talimat ve Beyanname 'de mebus seçilme şartlarına yeni bir sınırlama eklenmiş ve az çok emlak sahibi olma zorunluluğu getirilmiştir, iv) Kanun-i Esasi'de seçim usulü yani seçimlerin tek mi yoksa iki dereceli mi olacağı belirtilmemişse de 72. maddenin lafzi yapısı tek dereceli seçime daha yatkındır. Buna karşın Talimat iki derece usulünü tercih etmiş, İstanbul ve çevresinde de seçimler iki dereceli uygulanmıştır.

Seçimlerin iki dereceli uygulanması nedeniyle taşrada tüm erkek seçmenlerin seçime katılması mümkün olmamıştır. Sadece idare meclisinde yer alan üyeler ikinci seçmen sayılmışlar ve Mebusan Meclisi üyelerinin seçiminde yer almışlardır.⁶⁰⁸ İkinci seçmen

⁶⁰⁵ Karamustafaoğlu, (1970), s.101; Tanör, (2021), s.152; Demir, (2007), s.30; Armağan, (1979), s.174.

⁶⁰⁶ Armağan, (1979), s.170.

⁶⁰⁷ Tanör, (2021), s.153; Demir, (2007), s.55-56; Armağan, (1979), s.171-172. 1908 ve sonrasındaki diğer parlamento seçimleri de iki dereceli yapılarak Kanun-i Esasi'den sapılmıştır. Türkiye tarihindeki ilk tek dereceli seçim 1946 yılındaki genel seçimlerde uygulanmıştır.

⁶⁰⁸ Armağan, (1979), s.175; Gözübüyük, A., Şeref (2013) Anayasa Hukuku Anayasa Metni ve 11. Protokole Göre Hazırlanmış Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 19. Bası, Ankara, Turhan Kitapevi, s.115.

olarak görev yapan idare meclisi üyelerinin seçim şartları Vilayet Teşkilat Kanunu'nda düzenlenmiştir. Kanunu'na göre 18 yaşını dolduran ve devlete doğrudan 50 kuruş vergi verenler seçmen olabilirdi ve muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerine katılabilirdi.

Bu düzenlemelere ek olarak, genel seçim sistemindeki düzenlemeler nedeniyle de halkın Mebusan Meclisi'nin oluşumundaki etkisi iki farklı aşamada zarar görmüştür: İlk olarak seçmen olabilmek için vergi yükümlülüğüne ve mülke sahip olma şartı getirilmesiyle seçme hakkı kısıtlanmıştır. İkinci olarak sorunlu bir seçim sisteminin yanında bir de iki dereceli sisteminin uygulaması sonucunda, yerel yönetimlerde yer alması için seçilen vilayet, liva ve kazalardaki idare meclisleri üyelerinin bir de genel seçimler için ikinci seçmen olarak belirlenmiş olması halkın temsil yetkisinin iyice kısıtlanmasına neden olmuştur. Nitekim ikinci seçmenler, idareye hiyerarşiyle bağlı kişiler oldukları için bağımsızlıkları oldukça şüphelidir, öyle ki bazı seçim bölgelerinde mebuslar doğrudan vali tarafından tayin edilmişlerdir.⁶⁰⁹

Mebusan Meclisi'nin toplanmasının ardından İntihab-ı Mebusan Kanunu adı verilen yeni bir seçim kanunu yapılmıştır. Kanun yine iki dereceli bir seçim sistemini benimsemiştir. Düzenleme itirazlarla karşılaşsa da tasarının yeniden yazılması istenmediği ileri sürülmüş ve düzenlemeye dokunulmamıştır. Seçmen olabilmek için “devlete az çok vergi vermek”, “bir kimsenin hizmetkârlığında bulunmamak” şartları aranmıştır. Kanunun yürürlüğe girmesinden önce Meclis'in feshedilmesi üzerine, kanun 30 yıl sonra, 2. Meşrutiyet meclisinin kuruluşunda uygulanma şansı bulabilmiştir.⁶¹⁰

Ayan Meclisi sultan tarafından atanan 25 kişiden, Mebusan Meclisi ise seçimle gelen 120 kişiden oluşmuştur. Parlamento toplamda 10 ay 25 gün açık kalabilmiştir. Meclis on farklı millettten ve üç farklı dinden gelen mebusları içermiştir. Bu nedenle Meclis'in belirli bir sınıftan ziyade etnik grupları temsil ettiği söylenebilir de yine bu grupların da toplumsal bakımdan varlıklı ve seçkin bireylerini temsil etmiştir. Bu durumun iki nedeni bulunmaktadır: Daha önce açıklandığı üzere iki dereceli seçim sistemi nedeniyle seçimler halkın iradesini açığa çıkartacak şekilde düzenlenmediği için seçimlerin kapsamı toplumun önde gelen kişilikleri ile sınırlı kalmıştır, diğer bir sebep ise ayanların sultan tarafından seçilmesidir.⁶¹¹ Mevcut çok kültürlülüğe bağlı olarak mebuslar arasında zaman zaman tartışmalar yaşanmasına rağmen meclis çalışmaları düzen içinde yürütülmüş ve hükümetin

⁶⁰⁹ Karamustafaoğlu, (1970), s.102-3; Tanör, (2021), s.153-154.

⁶¹⁰ Karamustafaoğlu, (1970), s.104.

⁶¹¹ Tanör, (2021), s.156.

sunduğu kanun tasarıları genellikle kabul edilmiştir.⁶¹² Bu aşamada çok uluslu bir mecliste yaşanan görece iyi anlaşma halinin, milliyetçiliğin henüz Batı'daki kadar ciddi bir harekete dönüşmemesinden kaynaklanmakta olduğu söylenebilir.⁶¹³

Anayasa'nın yasama alanında sultan ve nazırlara tanıdığı ayrıcalıklı konum meclisin yasama alanında önemli bir rol oynamasına vermemiş ancak yine de meclis üyeleri meclisin açık olduğu iki dönem boyunca tüm deneyimsizliklerine rağmen oldukça iyi bir performans sergilemişlerdir. Mebusların görevlerine bu kadar hızlı bir şekilde adapte olarak yetkin bir profile sahip olmalarını çoğu mebusun daha öncesinde vilayet idare meclisi üyeliği yapmış olmasında aramak gerekmektedir.⁶¹⁴

Mebuslar seçim bölgelerinin sorunlarını ele almada, hatta uluslararası sorunların tartışılmasında ve meclisin hakları ile özgür tartışma ortamının savunulmasında beklenmedik bir başarı göstermişlerdir. Hükümetin eylemleri ve yönetim biçimi eleştirmiş, bu amaçla aktif tartışmalar yapmış⁶¹⁵ ve mevcut Rusya savaşına karşı eleştirel bir tutum takınıp, kötü yönetimi dile getirerek hukuki sorumluluğun üstlenilmesine uğraşmışlardır.⁶¹⁶ Yozlaşmış bakanlara karşı da ciddi eleştirilerde bulunulmuştur. Bu eleştirilerin gittikçe ciddileşen bir nitelikte olması sonucunda süreç, meclisin ilgili bakanların meclis önüne çıkartılarak suçlamalara cevap vermelerini talep etmesine kadar ilerlemiştir. Meclisin takındığı bu tutum kısa sürede paşaların meclise karşı olumsuz bir tutum takınmasına neden olması sonucunda meclis ve paşalar arasında gergin bir ilişki kurulmuştur. Bu nedenle meclisin kısa ömürlü olmasını arzulayan tek güç sultan olmamıştır.⁶¹⁷

Meclis'te yaşanan tartışmalar sırasında bir mebusun savaşta yaşanan kayıplardan sarayın da sorumlu olduğunu iddia etmesi üzerine Sultan Anayasa'ya uygun bir şekilde Meclisi kapatmıştır.⁶¹⁸ Sultan'ın anayasayı askıya alması hukuka uygun olsa da uygulamada rejim meşruti yönetimden çıkarak eski mutlak biçimine geri dönmüştür.⁶¹⁹ Bu aşamada

⁶¹² Berkes, (2020), s.336.; Ahmad, (2006), s.64-65.

⁶¹³ Ortaylı, İlber (1978) 'İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletinin Temsili', Kanun-u Esasi'nin 100. yılı, 1. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, s.169-172, 175-176.

⁶¹⁴ Ortaylı, (1987), s.129.

⁶¹⁵ Zürcher, (2010), s.122; Tanör, (2021), s.158; Ortaylı, (1987), s.129; Lewis, (1969), s.168; Demir, (2007), s.32.

⁶¹⁶ Arsel, (1965), s.31; Tanör, (2021), s.158.

⁶¹⁷ Lewis, (1969), s.169; Okandan, Recai (1948) İstanbul, Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, s. 179-184.

⁶¹⁸ Sultan Abdülhamid'in meclisi fesheden fermanı için bkz: Erdem, Taha (2012) Anayasalar ve Belgeler 1876-2012, 1. Baskı, İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Ric. A.Ş, s.44-45.

⁶¹⁹ Tunçay, Mete, 'Siyasi Tarih 1908-1923', Akşin, Sina (Yayın Yönetmeni), (1997), Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980, 1. Baskı, İzmir, Cem Yayınevi, s.27; Arsel, (1965), s.31. Ancak Abdülhamit hükümdarlığı boyunca anayasaya uygun davrandığı söyleminden vazgeçmeyerek, kendisi

hükümdara tehlike olarak gördüğü kişileri sürme yetkisi tanıyan Anayasa'nın 113. maddesi, Sultan'ın özellikle işine gelmiş ve başta Mithat Paşa olmak üzere tehlike olarak gördüğü pek çok kişiyi etkisiz hale getirmekte sıklıkla kullanmıştır.

II. PARLAMENTONUN EGEMENLİĞİ PAYLAŞMAK İSTEYEN BİR ÖZNEYE DÖNÜŞMESİ

II. Abdülhamit yönetimi altında bütün ıslahat hareketleri durmuş, muhafazakâr kanat yönetimi yeniden ele geçirmiştir. Abdülhamit, hükümdarlığı boyunca ciddi bir istibdat yönetimi gerçekleştirmiş olmasına rağmen yine de Batı'nın etkisinden kaçamamıştır. Sultan'ın uyguladığı sansür ve baskıya rağmen ülkenin içinde bulunduğu durumdan meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi ile kurtulacağına inanan iki hareket doğmuştur. Zamanla Jön Türkleri absorbe eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmaları sonucunda meşrutiyet yeniden ilan edilmiştir.

Bu başlık altında öncelikli olarak dönemin önemli gelişmeleri üzerinde durularak önce Sultan Abdülhamit'in yönetim politikaları incelenecek, daha sonrasında ise Jön Türk ve İTC hareketlerinin siyasi fikirleri üzerinde durulacaktır. Harekete katılan düşünürlerin siyasi fikirlerine tek tek yer verilmesi çalışmanın sınırlarının çok genişlemesine neden olacağı için hareketlerin görüş ve eleştirileri genel olarak ele alınacaktır. Daha sonra ise II. Meşrutiyet döneminde İTC'nin yönetim anlayışı üzerinde durularak, 1908-1918 yılları arasındaki gelişmeler incelenecektir.

A. Dönemin Önemli Gelişmeleri

1. Sultan Abdülhamit'in Yönetimi Altında Osmanlı

Abdülhamit tahta çıktığında üç gelişme Sultan'ın aldığı kararları etkileyecek öneme sahipti: Bunlardan ilki birkaç İslam devleti dışındaki tüm İslam dünyasının Batı'nın egemenliği altında olmasıdır. İkincisi İngiltere değişen dış politikası nedeniyle Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçerek, Osmanlı'nın kendisine hilafet aracılığı ile bağlı bulunan Hindistan kıyalarını kendisi için istemeye başlamıştır. Üçüncü ve son olarak ise Tanzimat dönemi boyunca yapılan harcamalar nedeniyle devlet 1875'te iflasını açıklamıştır. Halk yığınlarının fakirleşmesi, ekonomik bağımlılık ve yerli ekonominin çökmesi gibi pek çok olumsuz sosyal ve ekonomik problem, Tanzimat'ın sonucu olarak yorumlanmış ve bu

tarafından uygulamaya konulan kararların meclis yeniden toplandığında kanunlaştıracağını iddia etmiş ve 1880'e kadar Ayan Meclisi üyelerini atamaya devam etmiştir. **Ahmad**, (2006), s.65.

nedenle Tanzimat gelişmelerine cephe alınmaya başlanarak, Tanzimat'ın terakki (ilerleme) arzusunun yerini ittihat (birlik) amacı almıştır.⁶²⁰ Bu nedenlerden dolayı Abdülhamit Panislâmizm politikalarına başvurmuştur. Belirtmek gerekir ki Abdülhamit'in İslamcılık politikası yeni bir yönelim olmaktan çok uzaktır. Bir önceki Sultan Abdülaziz'in yönetimi altında, Tanzimat döneminin sonuçlarının da neden olduğu hoşnutsuzlukların etkisi ile Panislamizm politikası iyice güçlenmiştir. Eski zamanlarda üzerinde durulmayan bir uygulama olarak halife ve sultanın ayrılmazlığı, İslam toparlaklarının Avrupa egemenliği altına girmesiyle, birleştirici bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁶²¹

Abdülhamit "İslamcılık"ı bir savuma politikası olarak⁶²² hem iç hem de dış politikada kullanmıştır. İç politikada bu yönelim Müslümanları İslam bayrağı altında toplayarak, egemenliğe yönelik dini merkezli bir aidiyet hissi uyandırma noktasında kendini göstermişken, dış politikada diğer ülke Müslümanlarının halifelik makamı etrafında birleşmelerini sağlamayı amaçlamıştır.⁶²³

Abdülhamit döneminde anayasa ve parlamento hukuki olarak yürürlükte kalmış ancak 1908'e kadar devletin yönetim biçimi mutlak monarşi olmuştur. Tanzimat döneminde bürokratların sultalardan daha fazla güç kazanmaları ve hatta onları tahtlarından edebilmeleri, özünde kuşkucu ve tedirgin bir yapıya sahip olan Abdülhamit'i kendisini ve hükümdarlığını güvende tutmaya yönelik politikalar uygulamaya itmiştir. Bu nedenle her ne kadar 1876'da meşrutiyet ilan edilmiş olsa da geleneksel Osmanlı yönetim biçimi devam ettirilerek yönetici zümreler (padişah, ulema, bürokratlar ve ordu) ile halk birbirinden tamamen ayrılmıştır. Sultan yönetimine karşı olası toplumsal-siyasi başkaldırıları için güçlü bir hafiye ağı kurmuş, ordunun batı eğitilmiş askeri tabanından gelebilecek tehlikelere karşı ise modern askerlik bilgisi olmayan ve sultana duydukları sadakat nedeniyle rütbelerini elde eden kişilerden oluşan paralel bir askeri taban yaratmıştır.⁶²⁴ Alaylı olarak adlandırılan askerler ise sultana olan bağlılıklarını koruyarak geleneksel yapının koruyucu haline gelmişler ve ilerleme yönünde atılan adımlarda engelleyici bir güç olarak sahneye

⁶²⁰ **Berkes**, (2020), s.341-342. Gerçekten de 1854-1876 arasında Osmanlı Devlet'i diğer ülkelere kıyasla çok daha yüksek orandaki faizlerle büyük borçlar almıştır. Bu paralar cari harcamalar, saray yapımları, büyük bir donanmanın oluşturulması ve memur maaşlarının ödenmesinde kullanılırken, mali geliri arttıran ve ekonomiyi canlandırmayı amaçlayan uygulamalara neredeyse hiç gidilmemiştir. **Pamuk**, (2007), s.231.

⁶²¹ **Lewis**, (1969), s.123,125. *Ortaylı* hilafet unvanının ısrarlı bir biçimde kullanılması 1779'da Aynalı Kavak Teknikhamesi ile başladığını bildirir. **Ortaylı**, (1987), s.139.

⁶²² **Belge**, (2012), s.541; **Mardin**, (2020), s.93; **Ahmad**, (2006), s.66.

⁶²³ **Mardin**, (2020), s.93; **Karpat, Kemal, H.** (2006) Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma, (Çev: Dilek Özdemir), 1. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, s.55-56.

⁶²⁴ **Zürcher**, (2010), s.126-127; **Berkes**, (2020), s.346; **İnalçık, Halil** (1969) 'Capital Formation in the Ottoman Empire', The Journal of Economic History, Vol.29, No.1, s.97.

çıkışlardır. Dolayısıyla her iki yapılanma da amaçlarını yerine getirmede oldukça etkili olmuştur. Hafiye ağının yetkinliği ve yaygınlığı toplumdaki kişileri uzunca bir süre örgütlenmekten, hatta rejime karşı günlük, sıradan düşünce açıklamalarında bulunmaktan alıkoymuş ve ortaya çıkacak muhalefet örgütlerinin yer altına inerek antidemokratik bir karakter kazanmaları üzerinde önemli bir rol oynamıştır.

Abdülhamit'in devletin geleceği için İslam'a yüklediği araçsallık onu Müslüman bir seçkin sınıfı oluşturmaya itmiştir. Bu nedenle yönetimi altında eğitime büyük bir önem vermiş ve modern askeri okulların açılmasına devam etmiştir. Her ne kadar bu dönemde yapılan yeniliklerin ve uygulamaların içeriğinde baskın olarak sultana ve devlete itaati telkin eden bir ton kullanılsa da⁶²⁵ yeni kurumların modern yapılanmaları nedeniyle Batılı fikirler, tüm yasaklamalara rağmen, yayılarak özellikle dönemin devrimci muhalif kesiminin çıkacağı öğretmen ve asker zümreleri etkisi altına almıştır.⁶²⁶

1865-1895 yılları arasında okul ve öğrenci sayısı iki katına çıkmış ve artan okuryazarlıkla beraber, yazılı basına olan talep de artmaya başlamıştır. Bu talep aynı zamanda istenilmeyen bilgilere ulaşılması anlamına da geldiğinden, 1888 yılında uygulanmaya başlayan sistematik sansürle basın adeta ortadan kaldırılmış ve siyasal konulara ilişkin tartışmalar yasaklanmıştır.⁶²⁷ Uygulanan ağır sansür politikasının amacı ülkeyi Batı'ya tamamen kapatmak ve buradan gelen darbe, grev, hükümet değişimi, siyasi tartışmalar gibi "tehlikeli" bilgilerin imparatorluğa yayılmasını engellemek olmuştur.⁶²⁸

Siyasetin yaşamın her alanında kaçınılması gereken yasaklı bir konu haline gelmesi üzerine siyasi yayınlar edebiyata ve bilimsel konulara yönelerek geniş bir okur kitlesine ulaşmışlardır.⁶²⁹ Bu alan da sansürden kendisini kurtaramamıştır; Batı'nın maddi uygarlığı pragmatik modernleşme hedefine hizmet ettiği sürece teşvik edilmiş, manevi uygarlığın mercek altına alınması ise kesin bir şekilde yasaklanmıştır.⁶³⁰

Sansür, dönem aydınların gelişimi ve dünyayı kavrayışları üzerinde önemli etkilere neden olmuştur. Bu noktada aydınların karşılaştığı ilk zorluk eserlerin temini olmuştur, zira

⁶²⁵ Bora, (2017), s.34.

⁶²⁶ Berkes, (2020), s.367.

⁶²⁷ Zürcher, (2010), s.125. Batı'ya karşı duyulan kaçınma ya da korku ilginç noktalara varmıştır. Dönemin son bilimsel gelişmelerini öğrenmek için Paris'e gönderilen bir öğrenci grubu Paris'in dışında bir evde ikamet ettirilerek toplumdaki soyutlanmış ve kendi aralarında Türkçe ve Arapça konuşmaları istenmiştir. Bu şekilde öğrenciler Batı'nın kültür ve değerlerinden korunması amaçlanmıştır. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, no.E. 1518-1/XIX y.y. Akt: Hanioglu, (1995), s.8)

⁶²⁸ Berkes, (2020), s.351.

⁶²⁹ Zürcher, (2010), s.125; Lewis, (1969), s.188-189, 194.

⁶³⁰ Berkes (2020), s.375

uygulanan sansür politikası sonucunda yabancı eserler ülkeye gizlice sokulmaktaydı. Oldukça önemli olan bir diğer zorluk ise bu eserlere erişimi olan şanslı azınlığın eserlerin içeriğine tam olarak nüfuz etmekten uzak olmasıdır. Bunun ilk nedeni okuyucular açısından yabancı dilin eseri anlamada bir engel oluşturmalarıdır. Toplumun parmakla sayılabilecek kadar sınırlı bir kesimi Batılı yabancı diller üzerinde (ağırlıklı olarak Fransızca) güçlü bir hâkimiyete sahipti⁶³¹. İkinci neden ise okuyucuların bu eserleri anlayabilecek sistematik bir bilimsel ve/veya felsefî eğitim altyapısına sahip olmamalarıdır. Bu eksikliğin bir sonucu olarak okudukları eserlerin özünde yatan bilgilerin Batı'ya özgü gelişimsel sürecin hangi noktasına, ne şekilde konumlandırılması gerektiğini kavrayamamışlardır. Böylece dönemin entelektüellerinin düşünce sistemleri gelişmiş güzel bir araya getirilmiş bilgi kümeleri olmaktan öteye gidememiştir.⁶³² Batı'daki toplumsal hayatın doğrudan gözlenemeyerek, gelişmiş güzel ulaşılmış kitaplardan öğrenilmesi ve aydınların kendi gerçekliklerinden kurtularak bir an önce Batı uygarlığına ulaşmak istemeleri, onların Batı'yı romantikleştirerek, onu gerçekçi olmayan bir yaklaşımla tümünden doğru ve yararlı olarak kabul etmelerine neden olmuştur.⁶³³

Ülkenin modernleşme sürecini yürütecek olan elitlerin Batı'yı bu kadar az ve dahası gerçekçi olmayan bir şekilde tanımaları, modernleşme süreci üzerinde ciddi bir olumsuz etkiye neden olmuştur. Bu süreçte demokratik değerleri doğuran Batı felsefesinin ve siyasal gelişmelerinin altında yatan düşünsel yapının ve toplumsal gerekliliklerin anlaşılabilmesi nedeniyle, ülkemizde uygulanan modernleşme adımları birbirine iki zıt yaklaşım olan geleneksel yönetim anlayışı ile Batılı demokratik yönetim anlayışını içinde barındırmıştır. Çelişkinin anayasa tarihimize kazandırdıkları ise demokratik değerlerin geleneksel yönetim anlayışı doğrultusunda araçsallaştırılması olmuştur.

2. Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri

Abdülhamit, uyguladığı bütün sansür ve baskılara rağmen, devrimci düşünceler içeren bilgilerin yayılmasını durduramamıştır. Bu kaynaklar devleti yönetimine duyulan hoşnutsuzlukla birleşince Abdülhamit kendisine karşı muhalif odaklaşmaların ortaya çıkması engelleyememiştir. Odaklaşmalardan ilki Abdülhamit'in büyük bir önem verdiği yüksekokullarda -özellikle tıp ve harp okulu- başlayan gizli cemiyetlerin kurulmasıdır.

⁶³¹ Yabancı bir gözlemci olan White, ülkede 1844 gibi oldukça geç bir tarihte bile yabancı dilbilgisine sahip olup, yabancı dilde okuma yapabilen 12 kişiyi olduğunu iddia etmektedir. White Charles, Three Years in Constantinople, Vol: ii, London, 1846, s.176, (Akt: Lewis, (1969), s.87.)

⁶³² Bora, (2017), s. 30-31; Berkes (2020), s.375-380.

⁶³³ Berkes (2020), s.380, 382.

İkincisi yine asker ağırlıklı olmak üzere sivil üyeleri de içerisine alan gizli komitelerin doğuşudur. Son odaklaşma ise Paris, Cenevre ve Kahire gibi şehirlerde bir araya gelerek çıkardıkları yayınlarla kamuoyunu hareketlendirmek isteyen aydın gruplaşmalarıdır.

Aydınlardan oluşması sebebiyle üçüncü gruba dahil olan Jön Türkler'de tıpkı Genç Osmanlılar gibi karma bir gruptur. Grubun içinde üç farklı önder bulunmaktaydı: Ahmet Rıza'nın başında olduğu grup, amaçladığı siyasal program için halkın yeterince bilgili, entelektüel olmadığına inanmaktaydı. Onlara göre halk ne istediğini bilmiyordu ve hakları olduğunun farkında değildi. Mehmet Murat'ın başında olduğu ikinci grup üç grup içerisindeki en zayıf olandı ve şeriatçı bir yaklaşıma sahipti. Son olarak Prens Sabahattin'in başında olduğu grup, Batıcı anlamdaki bireyselleşmeye önem verse de âdemi merkeziyetçi yapıyı savunması nedeniyle Ermeni ve Arap ulusçularına destek sağlamak gibi ince bir çizgide yürümekteydi.⁶³⁴

Jön Türkler yakın geçmişimizde gerek siyasal gerekse toplumsal açıdan çok önemli etkilere sahip olan bir hareket olmasına rağmen, hareketin politikalarının teorik zemini oldukça güçsüzdür. Gerçekten de Jön Türkler'in hiçbirisi sağlam temellere dayanan, kendi içerisinde gelişmiş bir sistematiği olan, özgün bir siyasal teori veya ideoloji ortaya koyamamışlardır.⁶³⁵

Jön Türkler radikal bir oluşum değildir. Toplumu ya da yönetim biçimini kökten bir şekilde değiştirmekten ziyade amaçlarını hangi surette olursa olsun devleti kurtarmak olarak belirlemişlerdir. Bu aşamada amaçları kökten bir devrim değil, sultanın otokrasisinin, meşrutî sınırlar içerisinde denetlenmesi olmuştur.⁶³⁶ Demokrat oldukları da iddia edilemez, zira Fransız doktrininden örnek aldıkları kişiler sağ politikanın temsilcileridir ve çoğunlukla muhafazakâr-milliyetçi liberaldirler.⁶³⁷

Jön Türkler, tıpkı Genç Osmanlılar gibi, yaptıkları anlaşmalar ile eserlerini yayınlamakta oldukları yurtdışından Osmanlı'ya geri dönmüşler ve çoğu zaman devlet kadrolarına atanmışlardır. Bunun sebebini aydınların karakterlerinde aramak yerine sosyal yapıda aramak gerekir. Zira Avrupa'daki düşünürlerden farklı olarak bu kişiler, destek

⁶³⁴ **Berkes**, (2020), s.398-399.

⁶³⁵ **Mardin**, (2019), s.13, 24.

⁶³⁶ **Tunçay**, (1997), s.28; **Ahmad, Feroz** (2017) Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar, (Çev: Gür, Ayşen), 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.7-8. Bu açıdan padişah değişikliğinin herhangi bir etkisi olmayacağını fark eden ve daha radikal adımlar atılmasının gerektiğini görebilen tek Jön Türk Abdullah Cevdet olmuştur. **Mardin**, (2019), s.308.

⁶³⁷ **Zürcher**, (2010), s.138.

alabilecekleri bağımsız bir güce sahip değillerdi. Dolayısıyla ya devlete geri dönmek ya da düşüncelerinin bağımsızlığı pahasına bile olsa güçlü kişilerin hamiliğine girmek zorundaydılar.⁶³⁸ Bu zorunluluğun üzerine bir de var olan her soru ve cevabın devlette yattığına dair geleneksel inanışa olan bağlılıkları eklenince, devlet onlar için vaz geçilemez bir gerçeklik halini almıştır.

Genç Osmanlılar'ın fikirleri güçlü bir teorik temelden mahrum olmalarına rağmen belirli bir temel çerçeveye oturtulabilmektedir. Ancak bu aydınların mirasçısı olan Jön Türkler, dönemlerindeki düşüncelerin popülerize edilmiş versiyonlarının etkisinde kalmışlar ve kaynak yazarlardan ziyade o yazarın düşüncelerini inceleyen, aktaran ve bu arada da kaynaktan uzaklaşan ikinci derece yazarların görüşlerinden etkilenmişlerdir.⁶³⁹ Bunun sebeplerinden biri istibdat rejimi nedeniyle fikir ürünlerinin ağır sansür altında olması veya doğrudan yasaklanması ve buna paralel olarak fikri eserlerin üretiminin de engellenmesidir.

Jön Türkler, Genç Osmanlılar'ı etkileyen on sekizinci yüzyıl aydınlanma ideolojisi ve siyasal teorisi yerine, Fransız kaynaklı on dokuzuncu yüzyıl sosyal bilimlerinden etkilenmişler; sosyolojiyi toplum, ahlak, siyaset gibi akla gelebilecek her alandaki sorunlar için bütün cevapları içeren bir alan olarak görmüşlerdir.⁶⁴⁰ Bu aşamada özellikle Fransız sosyolog ve antropolog *Gustave le Bon*'un kitle psikolojisi üzerine yazdığı kitap dönem aydınlarının başucu kitabı olmuştur. Yazar eserinde yöneticilerin isterik bir kadına benzeyen toplumu sakinleştirmesini, kandırmasını ve yönetmesini telkin etmektedir. Toplumun henüz yeterli olgunluktan ve siyasi terbiyeden çok uzak olduğuna inanmaları nedeniyle bu görüşler hem Geç Osmanlılar hem de Jön Türkler açısından da uygulanmaya değer görülmüştür.⁶⁴¹ Jön Türkler her ne kadar halkı harekete geçirmek istemişlerse de halkın saltanata duyduğu bağlılık nedeniyle bu istek gerçekleşmemiştir. Halkın ihtilalci karakteristiğe sahip olmamasının neden olduğu hayal kırıklığının da etkisiyle Jön Türkler halka karşı derin bir güvensizlik de beslemişlerdir. Halk onlar için sayısal, pozitif değer taşıyan bir yığın olarak önem arz etmiş ancak bir meşruiyet kaynağı olarak görülmemiştir.⁶⁴² Bu nedenle Jön Türkler propagandalarını saltanata karşı harekete geçebilecek bir grup olarak gördükleri subaylara yöneltmişlerdir.⁶⁴³

⁶³⁸ Mardin, (2019), s. 143.

⁶³⁹ Mardin, (2019), s.24-25.

⁶⁴⁰ Lewis, (1969), s.231.

⁶⁴¹ Bora, (2017), s.35.

⁶⁴² Bora, (2017), s.34

⁶⁴³ Mardin, (2019), s.306.

Jön Türkler düşünce yapılarının bir sonucu olarak sistem eleştirisinde bulunmamış, daha çok kişilerin yönetim şekillerini eleştirmişlerdir. İyi yönetilememe ve 1876'daki kazanımların askıya alınmasında bir kurum olarak saltanatı veya mevcut yönetim sistemini değil, sultanı suçlu bulmuşlardır. Bu noktada yönetimin iyileştirilebilmesi için hükümdarın kendisine çeki düzen vermesi onlar için yeterli görülmüştür.⁶⁴⁴ Devletin gittikçe güç kaybetmesi ve hükümdarın artan baskıcı yönetimi onları olabildiğince hızlı bir şekilde meşruti yönetimi geri getirmeye ve imparatorluğu kurtarmaya itmiştir. Bu noktada ideolojik açıdan zayıf bir zemine oturduklarının en önemli işaretçisi olarak, Avrupa'daki yayınlarında “vatanın elden girmesi” hususuna anayasa tahlillerden daha fazla yer vermiş olmaları gösterilebilir.⁶⁴⁵ Osmanlı tarihinde oluşan iki muhalif akımın da saltanatı ve mevcut yönetim anlayışını eleştirmek yerine, sultan veya Bab-i Ali gibi yönetim sisteminin var ettiği yapıları olumsuz yönetimin tek suçlusu olarak gördüklerine işaret etmek gerekir. İki akım da devrimci bir yapıya sahip değillerdir ve mevcut sorunlara buldukları çözümler, o sorunlara yol açan sebeplerden farklılaşamamışlardır.

Bu kısır döngünün nedenlerini kültürel yapıda aramak mümkündür. Geleneksel olarak dini düşünce ve yaşayış, felsefi düşüncenin gelişiminde önemli bir engel olmuştur. Öyle ki felsefi temelden yoksun bir yönetim şekli, Osmanlı'nın devlet yapısına ve işleyiş biçimine tamamen nüfus ederek onu dönüştürmüştür. Teorik yaklaşımların veya uzun soluklu politikaların tercih edilmesi yerine “devletin olabildiğince çabuk kurtarılma”sının amaç edinilmesi sonucunda, sürekli olarak pratik çözümler aranmıştır.⁶⁴⁶ Jön Türkler'in de bu geleneksel yaklaşımı oluşturan kültürel yapının yetiştirdiği aydınları olması ve devletin o dönemde içerisinde bulunduğu zorlu koşulların da bu öğretileri güçlendirmesi sonucunda, Jön Türkler devrimci bir yönetim anlayışı geliştiremeyerek, mevcut siyasal yapıya bağlılıklarını korumuşlardır.

3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurulması ve Siyasi Fikirleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk adımları Askeri Tıbbiye'de atılmıştır. İttihad-i Osmani adıyla hücreli yapılar halinde 1889'da kurulan örgüt aynı yıl içinde Jön Türk liderlerinden Ali Rıza Bey'le iletişime geçerek İTC adını almıştır.⁶⁴⁷ Cemiyet, 1895'e kadar yeni üyeler bularak, aralarında Genç Osmanlılar'ın eserlerinin de bulunduğu özgürlükçü

⁶⁴⁴ Lewis, (1969), s.231-232.

⁶⁴⁵ Mardin, (2019), s.62.

⁶⁴⁶ Mardin, (2019), s.16-17.

⁶⁴⁷ Tanör, (2021), s.169; Tunaya, Tarık Zafer (1989) Türkiye'de Siyasi Partiler Cilt III İttihat ve Terakki Bir çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, s.19.

metinler okuyarak alt yapısını geliştirmiştir. Cemiyet 1896-97’de başarısız bir darbe girişiminde bulununca Abdülhamit tarafından köşeye sıkıştırılmış ve uğradığı güç kaybı nedeniyle sahnedan çekilmiştir.⁶⁴⁸

Bugün İTC dediğimizde aklımıza gelen grup ise 1906’da Makedonya’da kurulan asker temelli bir gruptur. Grup askeri çevrede yayılıp güçlenmesine rağmen sivil üyelere de sahiptir. İlk olarak Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı altında kurulan grup Paris’teki Jön Türkler ile iletişime geçerek bu gruba dâhil olmuş ve önce Terakki ve İttihat daha sonra ise İttihat ve Terakki adını almıştır.⁶⁴⁹

İTC’nin de peşinde olduğu asıl soru “devlet nasıl kurtarılır?”dı ve bu soruyu şöyle cevaplanmaktaydı: monarşiye dokunmadan temsili bir hükümetin kurulması, toplumun modernleşmesi ve laikleşmesi.⁶⁵⁰ İTC üyeleri düşünürlerden ziyade eylem adamı oldukları için bu amaca ulaşmak için nasıl bir plan izleyeceklerine, hangi ilkeleri benimseyeceklerine dair bir öngörülerini olmamıştır. Devletin varlığına duydukları bağlılık nedeniyle, siyasetin merkezci ve seçkin bir şekilde denetim altında tutulması gerektiğine inanmışlar ve birey-devlet ilişkisinde devlete orantısız bir değer yüklemişlerdir.⁶⁵¹ Bu değer sonucunda toplum içindeki değişimi ve dönüşümü gerçekleştirmede bütün sorumluluk devlete ve onun sağladığı bir hizmet olan eğitime bırakılmıştır.⁶⁵²

Gaza ideolojisinin toplum içerisindeki güçlü kabulü göz önüne alındığında İTC’nin vatani korumayı amaçlaması ve vatansever eğilimlere sahip olması olağanüstü bir durum değildir.⁶⁵³ Bu açıdan amaçları için ölmeyi veya kurban vermeye hazır olmasıyla İTC siyasi partiden daha çok siyasi bir tarikata benzemektedir.

İTC’nin içinde iki farklı grup bulunmaktadır: Ahmet Rıza’nın başını çektiği grup zor kullanmaya kuşkuyla ile demokratik eğilimlere sahiptir ve kozmopolit, Fransız esintili vatandaş kimliğini esas alan sivil milliyetçiliği temsil etmektedir. Diğer kesim ise Almanya’daki eğilimlere yatkındır ve ağırlıklı asker kadrolarına dayanan komitacı, ırkçı-

⁶⁴⁸ Tanör, (2021), s.169

⁶⁴⁹ Tunçay, (1997), s.29; Tunaya, (1989), s.22; Zürcher, Erik Jan (2005) Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928, (Çev: Aydınoglu, Ergun), 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.56.

⁶⁵⁰ Akşin, (1997), s.13; Zürcher, (2005), s.59; Tunaya, Tarık Zafer (1969) Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku (1969) 2. Baskı, İstanbul, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. ŞTİ., s.527; Lewis, (1969), s.212; Tanör, (2021), s.170; Zürcher, (1987), s.48.

⁶⁵¹ Ahmad, (1999), s.192.

⁶⁵² Zürcher, Erik Jan (2010) Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, 25. Baskı, (Çev: Saner, Yasemin), İstanbul, İletişim Yayınları, s.200.

⁶⁵³ Mardin, (2019), s.62.

özcü ve militarist milliyetçiliğe eğilimlidir.⁶⁵⁴ İlerideki siyasal gelişmelerde asıl belirleyici güç ikinci grup yani İTC'nin askeri kanadı olmuştur. Bunun sonucunda siyasal hayata yön veren düşünce ve eylemler askeri zihniyet tarafından belirlenmiştir. Bu durumun etkileri özellikle İTC'nin siyasal hayat üzerindeki denetleyici yaklaşımını bir yana bırakarak siyasal hayatı doğrudan bir şekilde yönetmeye başladığı 1912'den sonra daha belirgin bir şekilde görülmüştür.

B. II. MEŞRUTİYET'İN İLAN EDİLMESİ

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini incelemeye geçmeden hemen önce 1906-1908 arasında gerçekleşen vergi ayaklanmalarının nedenlerine ve İTC'nin ayaklanmalar üzerindeki etkisine kısaca değinmek gerekmektedir.

1. Vergi Ayaklanmaları ve Meşrutiyet'in İlanı Üzerindeki Etkileri

Hükümet 1906'da, biri kişilerden alınacak “Şahsi Vergi” diğeri de hayvanlar üzerine konulan “Hayvanat-ı Ehliye Rüsümü” adında iki farklı vergi toplamaya karar vermiştir.⁶⁵⁵ Ağırlaşan vergi yüküne, kış şartlarının zorlu geçmesi ve iltizam usulü nedeniyle mültezimlerin hukuka aykırı şekilde fazla topladıkları vergilerin ağırlığı eklenince halk ağır ve adaletsiz vergi yüküne isyan etmiş ve 1906-1908 yılları arasında sık sık ayaklanmıştır.⁶⁵⁶

Vergi ayaklanmaları Kastamonu, Sinop, Erzurum, Bayburt, Trabzon, Sivas, Giresun, Makedonya, Musul, Bitlis, Samsun, Van, Ankara, İzmir, Aydın, Halep, Beyrut, Diyarbakır'da görülmüş, özellikle Erzurum ve Trabzon'da gerçekleşen ayaklanmalar oldukça ciddi boyutlara ulaşmıştır.⁶⁵⁷

Ayaklanmalarda olaylar genelde şöyle bir seyir izlemiştir: Halk içinde sivil itaatsizlik ve ayaklanma hareketlerinin başlamasının ardından telgrafhane ele geçirilerek, vergilerin kaldırılması ve valinin görevden alınması için saraya telgraflar çekiliyordu. Bu nokta silahlı güçler, din adamları ve diğer önemli toplumsal kişilerin halkın yanında yer alması halinde hükümet ve valinin yalnız hareket etmek zorunda kalıyor ve diğer ayaklanmalara kıyasla daha kolay bir şekilde geri adım atmaya zorlanıyordu. Hükümet, ayaklanmanın ciddiliğine ikna olduktan sonra halkın isteğine boyun eğerek valinin

⁶⁵⁴ Bora, (2017), s.58.

⁶⁵⁵ Kansu, Aykut (2002) 1908 Devrimi, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.40.

⁶⁵⁶ Kars, H. Zafer (1997), 1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği, 2. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, s.22. Özellikle Doğa Anadolu'da gerçekleşen ayaklanmaların bir diğer sebebi de 1905 Rus Devrimi ve İran'da meşrutiyetin ilanıdır. Kars, (1997), s.23.

⁶⁵⁷ Ayrıntılı bir inceleme için bkz: Kansu, (2002), s.35-97.

değişimine gidiyor, halk da sakinleşiyordu, ancak değişiklikler genelde sadece yönetici değişimi ve şikâyet edilen vergilendirmenin hafifletilmesi ile sınırlı kalmış, genel olarak eşitsizliğe ve sömürüye neden olan yozlaşmış sistemin dönüştürülmesine yönelik bir tavır alınmamıştır.⁶⁵⁸

Ülkeyi saran devrim dalgasında İTC önemli bir rol oynamıştır. Özellikle saray tarafından sürülen Osmanlı aydınları ve cemiyet üyeleri, bulundukları yerlerde hali hazırda var olan hükümet aleyhtarı düşünceleri iyice arttırmışlardır.⁶⁵⁹ En şiddetli ayaklanmaların görüldüğü Erzurum ve Trabzon'da İTC'nin ayaklanmalara katkısı çok açık bir şekilde belirlenmiştir. İTC aralarında Mechveret ve Şura-yı Ümmet gibi kendi yayınlarının da bulunduğu pek çok yabancı yayını gizlice ülke içine sokup, halk arasında yayılmasını sağlamıştır. Sultanın değiştirilmesinin de ötesine geçerek daha özgürlükçü bir rejim vaat edilen bu eserler, halkın mevcut düzenin meşruluğuna bakışını olumsuz yönde değiştirerek, kamuoyunda ayaklanma düşüncesinin oluşmasını sağlamışlardır.⁶⁶⁰

Vergi ayaklanmaları her ne kadar bölgesel bir örgütlenmeye de sahip olmuşsa da İTC Anadolu'daki örgütlenme ağının⁶⁶¹ avantajlarını kullanarak, ayaklanan birimler arasında haberleşmeyi sağlamış ve diğer bölgelerle koordinasyon ve iş birliği içine girilmesini mümkün kılmışlardır. Bu sayede 1906'da yönetimin yozlaşmasına ve vergilerin ağırlığına yönelik yerel şikâyetler, mevcut düzene karşı duyulan hoşnutsuzluğa yönelik şikâyetlere dönüşmeye başlamıştır.⁶⁶²

Öğretide *Kansu* özellikle Erzurum ayaklanmaları bağlamında halkın temel taleplerinden birinin vergide temsil ilkesinin uygulanması olduğunu iddia etmektedir. Ona göre vergi yükümlülükleri artık verginin miktarının belirlenmesi, konulması ve harcanması noktasında kendi rızalarının alınmasını, dolayısıyla da halkın yönetime katılmasını istemektedirler. Bu noktada *Kansu*'nun iddiasına yönelik en önemli referansı ayaklanma sırasında dağıtılan bildirilerdir⁶⁶³. Söz konusu bildirilerde -yazarın kendi ifadesine göre- şu

⁶⁵⁸ **Kars**, (1997), s.21-41; **Kansu**, (2002), s.52-66. Hükümet söz konusu iki verginin geri çekilmesi noktasında, halkın ısrarlı ve şiddetli tepkisi üzerine sadece Erzurum'da geri adım atmıştır. Erzurum'da ayaklanmanın şiddetlenmesini sağlayan en önemli nedenlerden birisi toplum nezdinde saygın bir konuma sahip olan Serdarzade Sıtkı Bey'in tutuklanması olmuştur. Sıtkı Bey İTC'nin sağladığı "yasaklı" yayınları dağıtım amacıyla naklederken ihbar üzerine yakalanmıştır. Bunun üzerine İTC'nin isteğiyle Erzurum'da sakinleşen ayaklanmalar yeniden canlandırılmıştır. **Kansu**, (2002), s.70-77.

⁶⁵⁹ **Kars**, (1997), s.43-44.

⁶⁶⁰ **Kansu**, (2002), s.66; **Kars**, (1997), s.44-45.

⁶⁶¹ **Kars**, (1997), s.45-47.

⁶⁶² **Kansu**, (2002), s.93-94.

⁶⁶³ **Kansu**, (2002), s.362-363. Broşürler için bkz: "An 'Appeal' to the Inhabitants of the Ottoman Empire: Brotherhood in the Ottoman Empire" (Sir Nicholas O'Connor'dan Sir Edward Greye, Beyoğlu, 19 Kasım

sözlere yer verilmiştir: “Erzurum’da 1907’deki vergi ayaklanmaları sırasında halka dağıtılan bildirilerde din farkı gözetmeden herkesin mutlakiyetçi yönetime karşı birlikte hareket etmesi vurgulanırken, yapılan gösterilerin nihai amacının ‘Kanunu Esasi - hürriyet, adalet ve Meclis’ olduğu özellikle vurgulanmaktaydı”.⁶⁶⁴ Fikrimizce bu ifadelerin vergide temsil gibi en azından o dönem için oldukça iddialı ve zamansız olan bir söylemin parçası olmasındansa, İTC’nin meşruti yönetimi geri getirme planlarının bir parçası olması daha olasıdır. Zira vergide temsil ilkesinin kabul edilmesi doğrudan bir şekilde en azından anayasal biçimde sınırlanmış olan bir hükümdarın varlığını ve rıza-temsil ilişkisinin kurulduğu bir meclisin varlığını şart koşmaktadır. Oysaki 1920’de bile BMM’nin pek çok üyesi sultan ve halifenin devlet yönetimindeki biricikliğine inanmaktaydı. Ayrıca ileride görüleceği gibi gerek İTC gerekse TBMM yönetimi altında vergide temsil ilkesi ne toplumsal ne de yönetsel ölçekte, en azından bizim araştırmamızda ulaşabildiğimiz kaynaklarda, pratik ya da teorik olarak tartışılan bir ilke olmuştur. Öğretide *Kars’ta* bu iddiamızı destekleyecek şekilde 1906-1907’de Erzurum’da yaşanan hükümet karşıtı gösteri ve ayaklanmaların en öncelikli amacının istibdada karşı direnme olduğunu, vergilerin kaldırılması talebinin daha sonra dile getirildiğini belirtmekte ve vergide temsil ilkesinin talep edildiğine dair herhangi kanıt göstermemektedir.⁶⁶⁵

2. II. Meşrutiyet’in İlanı

1908 hareketinin mimarları imparatorluğun içindeki gruplardır, yurtdışındaki Jön Türkler’in devrim öncesinde belirli etkileri olduğunu söylemek mümkün olsa da, devrimin kendisine olan etkileri yok denecek kadar önemsizdir.⁶⁶⁶ Bu açıdan İTC II. Meşrutiyetin ilanındaki asıl güçtür.

II. Meşrutiyet’in ilanı diğer ıslahatlarda da görüldüğü gibi, kısmen de olsa diğer devletlerin eylemlerinden etkilenen ülkeyi koruma amacını gütmüştür. Bu seferki tehlike Almanya tehlikesi nedeniyle Britanya ve Rusya’nın yakınlaşması ve Osmanlı İmparatorluğu’nu kendi aralarında paylaşmaya karar vermiş olmaları ihtimalidir. Bu haberin Selanik’e ulaşmasının ardından parlamenter bir rejimin durumu düzeltereğine inanan İTC liderleri harekete geçmiştir.⁶⁶⁷

1907 (F.0.424/21 3, Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey, No.9305 (Londra: His Majesty's Stationary), (Akt: **Kansu**, (2002), s.363)

⁶⁶⁴ **Kansu**, (2002), s.363.

⁶⁶⁵ **Kars**, (1997), s.35, 37-38.

⁶⁶⁶ **Zürcher**, (1987), s.47.

⁶⁶⁷ **Zürcher**, (1987), s.83.

1905'te Rusya'da, 1906 yılında ise İran'da gerçekleşen ve keyfi yönetimlere çıkan devrimlerin varlığına rağmen, Meşrutiyet asıl olarak Fransız İhtilali'nden etkilenmiştir. Öyle ki devrim sırasında İTC'nin hazırlattığı ve yaygın bir şekilde kullanılan sloganlardan biri Fransız Devrimi'nin simgesi haline gelmiş olan “Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik”tir.⁶⁶⁸

İTC'nin Makedonya'da meşrutiyetin geri getirilmesi için ayaklanmasının hemen ardından, Sultan başka çaresinin kalmadığını anlamış ve meşrutiyeti yeniden ilan etmek zorunda kalmıştır.⁶⁶⁹ İlan halk tarafından sevinçle karşılanmış ve coşkulu kutlamalar yapılmıştır.⁶⁷⁰

3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktidara Geçmesi

1908 yılında başlayan II. Meşrutiyet oldukça umut verici bir deneyim olarak başlamış ancak 1909 yılında gerçekleşen 31 Mart Vakası ve sonrasında İTC'nin siyasi iktidarına rakip olan siyasi partilerin ortaya çıkmasıyla, yönetim otoriter bir hal almaya başlamıştır. Nitekim 31 Mart Vakası'ndan kısa bir süre sonra ilan edilen olağanüstü hâl küçük bir mola dışında 1918'e kadar yürürlükte kalmıştır. İTC'nin 1913'te yönetimi hukuki olmayan yollarla ele geçirmesinden sonra yönetim iyice otoriter bir hal almış ve 1. Dünya Savaşı'na kadar ülke tek parti yönetimi altında yönetilerek, meclis göstermelik bir kuruma dönüştürülmüştür.

a. 1908-1913 Yılları Arasında İTC Yönetimi

i. 1908 Seçimleri ve Parlamentonun Yapısı

23 Temmuz 1908 tarihli irade-i senniye ile başlayan seçim süreci, 3 Ağustos- 17 Aralık tarihleri arasında yürütülmüştür.⁶⁷¹

İTC, Meşrutiyet'in ilan edildiği ana kadar yer altında faaliyet gösteren bir örgüt olmasına rağmen, seçimlerin ilanı ile birlikte hızla organize olarak görünür hale gelmiş ve hemen propaganda ve seçim hazırlıklarına başlamıştır.⁶⁷² 6 Ekim 1908'de yayınlanan seçim

⁶⁶⁸ **Kansu**, (2002), s.358; **Tunaya**, (1989), s.22-23.

⁶⁶⁹ II. Meşrutiyet'in ilanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: **Gooch, G. P./ Temperley H.** (Editors) (1967) 'The Young Turkish Revolution', British Documents on the Origins of the War, 1898- 1914, Vol:5, USA, Johnson Reprint Corporation, s.249-252.

⁶⁷⁰ **Ahmad**, (2006), s.74-75; **Kansu**, (2006), s. 135-150; **Demir**, (2007), s.44.

⁶⁷¹ **Demir**, (2007), s.49, 61. Sultan Abdülhamid'in Mebusan Meclisini toplantıya davet eden fermanı için bkz: **Erdem**, (2012), s.46-47.

⁶⁷² **Gooch, G. P./ Temperley H.**, (1967), s.257.

programının bazı önemli noktalar şunlardır:⁶⁷³ i) Hükümet yalnızca seçilmiş Mebusan Meclisi'ne karşı sorumlu olacaktır, ii) Hükümet Meclis'ten güvenoyu alamazsa düşecektir, iii) Ayan Meclisi'nin sayısı Mebusan Meclisi'nin sayısının üçte birini geçemeyecektir. Üyelerinin üçte biri sultan, kalanı halk tarafından seçilecektir, iv) Seçim güvenliği sağlanacaktır, v) Seçmen olmak için aranan malvarlığı ve servet sahibi olma şartı kaldırılarak, yirmi yaşını doldurmuş tüm vatandaşların seçme hakkına kavuşturulmaları sağlanacaktır.

İlk meclis tarafından hazırlanan ancak yasalaşamayan seçim kanunu, İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkatı, yürürlüğe girmiş, seçimler de bu kanuna ve kanunun nasıl uygulanacağını düzenleyen Talimat'a göre düzenlenmiştir. İlgili düzenlemelere göre erkek nüfusu 25-75 bin arasında olan seçim çevrelerinin bir, 75-125 bin arasında olanların iki, 175 bine kadar olanların 3, 220 bine kadar olan seçimin çevreleri ise 4 mebus çıkartması öngörülmüştür. Daha kalabalık bölgelerde ise sayının mevcut oran üzerinden hesaplanmasına karar verilmiştir.⁶⁷⁴

Seçmen listelerine Osmanlı vatandaşı olan, 25 yaşını doldurmuş erkekler kaydedilirken; kısıtlı, yabancı olanlar, iflas edip henüz ticari itibarını kazanamamış olanlar, bir kimsenin hizmetkârlığında bulunanlar ve doğrudan doğruya devlete az çok vergi vermeyenler seçme hakkından muaf tutulmuşlardır.⁶⁷⁵ İkinci seçmen şartları, vergi verme şartının aranmaması dışında birinci seçmen şartları ile aynıdır.

Mebus olma şartları ise şunlardır: Osmanlı vatandaşı olmak, 30 yaşını bitirmiş olmak, Türkçe bilmek, bir kimsenin hizmetinde olmamak, kısıtlı olmamak, medeni haklara sahip olmak, seçildiği vilayet halkından olmak.⁶⁷⁶

Seçim mevzuatının belirsiz bir şekilde düzenlenmiş olması uygulamada sorunlarla karşılaşılmasına sebep olmuştur. Özellikle seçmen şartlarından biri olan vergi yükümlülüğü şartının, “az çok vergi vermek” gibi geniş kapsamlı ve yoruma açık olması dolayısıyla Dahiliye Nezareti birçok kez açıklama yapmak zorunda kalmıştır. Bu açıklamalar kapsamında mebusluk ve ikinci seçmen olmak için herhangi bir vergi verme şartı aranmamış, ilk seçmen olabilmek için aşar ve resm-i ağnamın veriliyor olması yeterli

⁶⁷³ **Tunaya, Tarık Zafer** (1988) Türkiye'de Siyasi Partiler Cilt I İkinci Meşrutiyet Dönemi, 2. Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, s.65-67; **Demir**, (2007), s.71-75.

⁶⁷⁴ **Erdem, Taha** (1982) Anayasalar ve Seçim Kanunları 176-1982, 1. Baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları, s.138. İlgili kanun ve yönetmelik metni için bkz: **Erdem**, (1982), s.138-153.

⁶⁷⁵ **Erdem**, (1982), s.139-140; **Kansu**, (2002), s.274; **Demir**, (2007), s.51; **Armağan**, (1979), s.180.

⁶⁷⁶ **Demir**, (2007), s.52.

görülmüştür. Tarik bedelâtı ve bedel-i askeriye vergilerinin⁶⁷⁷ verilmesi halinde ise kişilerin seçmen olma hakkı ellerinden alınmıştır. İlk seçmen sayısını çok sınırlamamak adına emlak ve temettü vergisi ödüyor olma zorunluluğu getirilmemiştir.⁶⁷⁸

Seçimlere Hristiyan seçmenlerin katılımı sınırlı olmuştur. Bunun iki nedeni bulunmaktadır: İlki tehditler yüzünden duyulan korkunun, Hristiyan seçmenleri seçimlere katılmaktan alı koymasıdır. İkinci neden ise Müslüman olmayan grupların ödemesi gereken bazı özel vergilerden kaçınmak için vergi kayıtlarında üzerine vergi sorumluluğu düşen kişi sayısını olandan daha az göstermelerdir. Seçmenlerin belirlenmesi için vergi kayıtlarının kullanılması doğal olarak seçmen sayısının olandan daha az belirlenmesine yol açmıştır.⁶⁷⁹

İTC her seçim bölgesinde galip gelememiştir. Cemiyet ticaretin gelişmiş olduğu İzmir, Karadeniz kıyıları ve Anadolu'nun iç kısımlarında güçlü bir desteğe sahip olmuş, ancak Anadolu'nun az gelişmiş bölgelerinde tutucu ya da monarşist adaylar öne çıkmışlardır.⁶⁸⁰

Mebusan Meclisi'nin açılışı sırasında sultan daha önceden kararlaştırılmasına rağmen meşrutiyete dair destekleyici sözler söylememiş ve Kanuni Esasi hükümleri üzerine ant içmekten vazgeçmiştir. Bu durumun Meclis ve basın çevrelerinde şüphelere yol açması üzerine her iki meclis de padişahın konuşmasına cevap verme ihtiyacı hissetmiştir. Parlamento cevabında ulusal egemenliğin tek ve gerçek temsilcisinin meclis olduğunu belirtmiştir.⁶⁸¹

ii. İttihat ve Terakki Partisi'nin Çok Partili Hayat ile İmtihanı

Meşrutiyet'in ilanından sonra sultanın geleneksel otoritesi zarar görmüşken, toplum içerisinde meşruluğa sahip olan ve güven duyulan tek oluşum II. Meşrutiyet'in mimarı olarak görülen İTC olmuştur.⁶⁸² Toplumun güvenini kazanan İTC 1908'de yapılan

⁶⁷⁷ Tarik bedelâtı vergisi yol yapım çalışmalarının finanse edilmesi için alınan bir vergiydi. Vergi mükelleflerinin vergi sorumluluğunu para ödeyerek veya yol yapım çalışmasında çalışarak yerine getirmeleri mümkündü. Bedel-i askeriye vergisi ise devletin son dönemlerinde askere gitme hakkı kazanan gayrimüslimlerin askerlik hizmetini yapmak yerine ödedikleri vergidir.

⁶⁷⁸ **Demir**, (2007), s.58.

⁶⁷⁹ The Times "Turkey: Some Election Results," 17 Ekim 1908, s. 7, (Akt: **Kansu**, (2002), s.291-293.)

⁶⁸⁰ **Kansu**, (2002), s.301. Eserin ilerleyen sayfalarında (s.294-350) ayrıntılı bir şekilde il il seçimler incelemiş ve yaşanan olaylar, adayların ileride parti değiştirip değiştirmemesi, yöre halkının İTC'ye, monarşiyeye ya da ayrılıkçı gruplara bakış açısı gibi pek çok nokta hakkında bilgi verilmiştir.

⁶⁸¹ **Unat, Faik Reşit** (1985) İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi, 1. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.25-30, 124-126; **Gözübüyük**, (2011), s.7; **Tanör**, (2021), s.184.

⁶⁸² **Demir**, (2007), s.44; **Ahmad, Feroz** (1999) İttihat ve Terakki 1908-1914, (Çev: Yavuz, Nuran), 5. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, s.32. Bu nedenle İTC üyesi olsun olmasın neredeyse her mebus bu güçten

seçimlerden ezici bir üstünlükle çıkmıştır. Cemiyet'in tek rakibi Ahrar Fıkrası seçimlerde varlık gösterememiş, Osmanlı Demokrat Fıkrası, İttihad-ı Muhammedi Fıkrası, Osmanlı Sosyalist Fıkrası gibi pek çok küçük örgütlenme ve parti de seçimlerde başarılı olamamışlardır.⁶⁸³

İTC meclis çoğunluğuna sahip olmasına rağmen, pek çok farklı görüşe ve inanışa sahip üyeyi aynı bünyede barındırması nedeniyle sağlam bir yapıya sahip olamamıştır. Bu durumun sebebi Cemiyet'in taşradaki zayıf yapılanması nedeniyle kendi ye tabanını oluşturamamasıdır. Cemiyet, pek çok seçim bölgesinde mebus ıkartabilmesini yerel adayların İTC adaylığı altında seçime girmeyi kabul etmesine borçludur.⁶⁸⁴ Böylece düşünce yapısı birbirinden farklı çoğu bağımsız aday, seçimlerde Cemiyet yesi olmamasına rağmen onun adına yarışmış ve seçilmiştir. Sonuçta mecliste İTC adına seçilmiş olan 275 mebustan sadece 160'ının gerçekten İTC yesi olarak kabul edilmesi mümkündür. Cemiyet'in içindeki çok seslilik, meclis üzerindeki hkimiyeti sağlama noktasında en önemli tehlikeyi oluşturmuştur.⁶⁸⁵ Gerçekten de Cemiyet'in milliyetçi eğilimleri ortaya çıkmaya bařladıķa, Türk ve Müslüman olmayan mebuslar tarafından benimsenme oranı azalmış ve parti bir süre sonra mebuslarına söz geirememeye başlayarak parti birliğini kaybetme sürecine girmiştir.⁶⁸⁶ Bunun sonucunda İTC ilerideki dört yıl boyunca oylamalarda gerekli sayıya ulaşmak için bağımsızların desteğinden faydalanmak zorunda kalmıştır.⁶⁸⁷

Cemiyet 1912 yılına kadar iktidarı siyasetçilere bırakarak yönetimi doğrudan ele geçirmemiş, sadece Anayasa'yı korumak için hazır bulunan bir denetleyici komite rolünü üstlenerek aktif siyasetin dışında kalmayı tercih etmiştir.⁶⁸⁸ Bu tutumun birçok nedeni bulunmaktadır: İlki Cemiyet yelerinin siyasi deneyime sahip olmamalarıdır. Üyelerin oğu Abdülhamit'in kurduğu moderneğitim kurumlarında eğitim görmüş olsa da aralarından

yararlanmak için Cemiyet'e ye olduklarını iddia etmişlerdir. **Kansu, Aykut** (2016) İttihatçılar Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913, 1. Baskı, İstanbul, İletifim Yayınları, s.13.

⁶⁸³ **Tunaya**, (1988), s.6.

⁶⁸⁴ **Kansu**, (2002), s.352; **Zürcher**, (2010), s.148.

⁶⁸⁵ **Tunaya**, (1989), s.13. Kansu İTC lider kadrosunun önemli oylamalarda güvenebileceği kişilerin sayısının sadece 54 olduğunu belirtmektedir. Öte yandan Meclis'teki ılımlı ve köktenci monarşist ile tutucuların sayısı ise toplamda 74' bulmaktadır. Bu açıdan bu grup İTC'nin sadık çekirdeğinden daha kalabalıktır. **Kansu**, (2002), s.352-353.

⁶⁸⁶ **Tanör**, (2021), 183; **Ahmad**, (1999), s.63.

⁶⁸⁷ **Kansu**, (2002), s.353.

⁶⁸⁸ **Akşin**, (1997), s.13; **Tunçay**, (1997), s.40; **Ahmad**, (1999), s.32; **Zürcher**, (1987), s.95. Cemiyet bu aşamada hükümeti devralmaya hazırlıksız olduğunu bildiği için yönetime doğrudan bir şekilde katılmamış, statüsünü siyasi dernek olarak da değiftirmemiştir. **Karpat**, (1996), s.38. Cemiyetin hukuken siyasi parti niteliğini kazanması ancak 1913'te gerçekleşmiştir. **Tunaya**, (1988), s.30.

hiçbiri deneyimli devlet adamı olma vasfına sahip değildi. Ek olarak henüz çok genç oldukları için üst makamlarda görev yapmanın geleneksel kültür tarafından hoş karşılanmayacağına bilincindeydiler.⁶⁸⁹ Üçüncü olarak ise Cemiyet gizli bir örgüt olarak kurulduğu için ülkenin geneline yayılmış sistemli ve kurumsal bir yapıya sahip değildi. Meşrutiyet'in ilanından sonra örgütün gün yüzüne çıkan şubeleri hücresel yapılanma sonucunda birbirlerinden habersizdiler ve ortak bir lidere sahip değildiler. Dolayısıyla bu kuruluşlar yerel idareleri devralabilecek yönetim ve liderlik vasfından yoksundular.⁶⁹⁰

Cemiyet'in yönetimi doğrudan ele alacak durumda olmaması, ona izlenebilecek iki farklı yol bırakmıştır: İlk olarak Cemiyet dağılmaya karar verebilirdi, ama bu tercihte bulunulması mücadele yolunda atılan her bir adımın boşa atılmış olduğu anlamına geliyordu. Nitekim İTC'nin dışında var olan tek güç merkezi eski rejimdi. Bu yüzden ikinci bir ara yol bulmuşlar ve “sorumluluk yüklenmeden” meşruti rejime bekçilik etmeye karar vermişlerdir.⁶⁹¹

İTC üyelerinin geleneksel yönetim anlayışı nedeniyle siyasete doğrudan girememeleri Sultan'ın da işine yaramıştır. Nitekim Cemiyet yönetimi eline alacak güvene sahip olmadığı için, Sultan'a güvenmese bile onu yönetimden alacak cesareti kendisinde bulamamıştır. Buna bir de Abdülhamid'in deneyimli ve kurnaz bir siyasetçi olarak kendisini olayların kahramanı haline getirmesi de eklenince İTC'nin Sultan'ı tahtından etmesi imkânsız hale gelmiştir.⁶⁹²

1908'den itibaren İslami söylemler sadece araçsal bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu yönelim bir yandan meşruluk zemini oluşturmak ya da kitleleri kendine çekmek amacıyla yapılırken, diğer yandan samimi bir duyguya da dayanmıştır. Zira düşünceler değişip modernleşerek dini kaynaklardan uzaklaşsalar da aydın ve yöneticiler ana kaynaktan kopmakta ya da bu kaynaktan zaten koptuklarını kabul etmekte zorlanmaktaydılar.⁶⁹³

Meclis'in açılmasından kısa bir süre sonra, 13 Nisan 1909'da, yönetim karşıtı bir ayaklanma gerçekleşmiştir. 31 Mart Vakası adı verilen bu ayaklanmanın arkasında İTC yönetiminden hoşnut olmayan liberaller ve saray bulunmaktadır. Liberal görüşlü Ahrar

⁶⁸⁹ **Ahmad**, (1999), s.34.

⁶⁹⁰ Talat Paşa, Talat Paşa'nın Hatıraları, Editör: H.C. Yalçın, 2. basım, İstanbul, 1958, s.12,16 (Akt: **Ahmad**, (1999), s.36).

⁶⁹¹ **Ahmad**, (1999), s.192.

⁶⁹² **Zürcher**, (2010), s.147.

⁶⁹³ **Bora**, (2017), s.26

Fıkrası dini grupları ayaklandıracak ve onları yönetecek güce sahip olduğuna inanarak ayaklanmaya giden ilk adımı atmıştır.⁶⁹⁴ Az sayıda dini gericinin önderliğindeki ayaklanmada şeriatın geri getirilmesi,⁶⁹⁵ Sultan'ın eskisi gibi mutlak egemenliğine kavuşması ve yönetimin İttihatçılardan temizlenmesi gibi talepler sunulmuştur.⁶⁹⁶

Ayaklanmanın ana sebeplerinden biri yeni yönetimin izlediği politikalardan memnun kalmayan bazı grupların varlığıdır. Meşrutiyetin gelmesinden sonra işsiz kalan hafiye ordusu ve izlenen politikalar nedeniyle işten çıkartılan çok sayıdaki memur eski rejimin dönmesini istemekte önemli çıkarlara sahipti.⁶⁹⁷ Bu grupların yanında İTC'nin devleti yeniden canlandırmak ve modernleştirmek için yaptığı ıslahat programları geleneksel düzen sayesinde imtiyazlar sağlamış toplumsal grupların düşmanlığına sebep olmuştur. Yaşamın her alanına rasyonalizm getirmeye yönelik düzenlemelere Hristiyan, Rumlar, Slavlar ve Ermeniler kadar Müslüman Türkler, Araplar ve Arnavutlar da karşı koymuşlardır.⁶⁹⁸

31 Vakası'nın ardından pek çok İttihatçı İstanbul'dan kaçmış veya sürülmüş olsa da Cemiyet'in Makedonya'daki gücü sarsılmadığından, gücün yeniden kazanılması için harekete geçilmiştir. Bu amaçla kurulan Hareket Ordusu kısa sürede İstanbul'a gelerek kentteki isyancıları bastırmış ve kurulan iki askeri mahkeme ile isyana katılan pek çok kişi idam edilmiştir. Cemiyet, muhalif Ahrar, İttihadi Muhammedi, Fedakârânı Millet ve Heyeti Müttefika-i Osmaniye partilerini ayaklanmada rolü olduğu iddiasıyla kapatmıştır.⁶⁹⁹

Parlamento'nun hala toplantı halinde olması sayesinde Abdülhamit tahtan indirerek yerine V. Mehmet çıkarılmıştır.⁷⁰⁰ Böylece ülke tarihinde ilk defa milletin temsilcileri, millet adına hükümdarı tahtından indirmiştir. Tahta çıkan Mehmet Reşat ise bu gelişmeyi güçlendirecek şekilde, tahta çıkışını doğrudan doğruya milletin isteği olarak temellendirmiştir.⁷⁰¹ Bu gelişmelerden sonra sultanın siyasal hayattaki gücü kırılmış, sultan sembolik yetkileri olan bir devlet başkanına dönüşmüştür.⁷⁰²

31 Mart vakasına kadar dönemin en güçlü kişisi olan Mahmut Şevket Paşa orduyu siyasetten ayırmada ve ordu mensuplarının siyasi aktivitelerle uğraşmasını engellemede

⁶⁹⁴ Zürcher, (2010), s.153.

⁶⁹⁵ Berkes, (2020), s.434.

⁶⁹⁶ Ahmad, (1999), s.49.

⁶⁹⁷ Zürcher, (2010), s.151; Ahmad, (1999), s.63.

⁶⁹⁸ Ahmad, (1999), s.190.

⁶⁹⁹ Karpas, (1996), s.39.

⁷⁰⁰ Zürcher, (2010), s.151. Karar metni için bkz: Kili/ Gözübüyük, (2006), s.84.

⁷⁰¹ Tanör, (2021), s.190.

⁷⁰² Gözler, (2018), s.58.

başarılı olabilmektedir. Ayaklanma ile birlikte olağanüstü hâl rejimine geçilmesiyle bu uygulama terk edilerek, Örfî İdare doğrudan Şevket Paşa'nın kendisi tarafından ilan edilmiş ve bu karar Mebusan Meclisi'ne yine kendisi tarafından bildirilmiştir.⁷⁰³

8 Ağustos 1909'da Kanuni Esasi'nin 21 maddesi değiştirilmiş, bir maddesi kaldırılmış ve 3 yeni madde eklenmiştir. Değişiklikler sayesinde meşrutî ve parlamenter bir rejimin ihtiyaç duyduğu anayasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir.⁷⁰⁴ Bu amaçla sultanın simgesel rolleri hariç bütün yetkileri kaldırılarak⁷⁰⁵, devlet yönetimindeki yetkisi kabine veya meclis tarafından alınmış kararları onaylamakla sınırlandırılmış ve Bab-ı Ali'nin yetkisi azaltılarak Mebusan Meclisi güçlendirilmiştir.⁷⁰⁶ Anayasa md.30'da yapılan değişikliklerle hükümet Mebusan Meclisi'ne karşı sorumlu hale gelmiş, meclise nazırları ve sadrazamı güvensizlik oyu ile görevinden alma hakkı tanınmıştır.⁷⁰⁷ Md. 43 ile her iki Meclis'e de her yıl kendiliğinden toplanma yetkisi verilmiş, md. 3 ile sultanın tahta çıkmadan önce anayasayı tanıyacağına dair yemin etmesi şartı getirilmiştir.⁷⁰⁸ Yasama sürecinde meclis ve bakanlar kurulu arasında uyuşmazlık çıkması halinde, sultana meclisin feshi hakkını tanıyan 35. madde değiştirilmiş ve meclisin feshedilmesi zorlaştırılmıştır. Yeni düzenlemeye göre, önce meclis ile fikir ayrılığına düşen hükümetin güvensizlik oyu ile düşürülmesi ve ardından kurulan yeni hükümetin de meclis ile aynı konuda anlaşmazlığa düşmesi şartlarının yerine getirilmesi halinde sultan meclisi feshedebiliyordu.⁷⁰⁹

Bu aşamada dahi yönetimin halka inmediğine, halk tarafından talep edilmediğine ve yapılan değişikliklerin yürütme karşısında güç kazanmak amacına yönelik olduğuna dikkat etmek gerekir.⁷¹⁰ Nitekim gelecekte yaşanan olaylar sonucunda İTC'nin güç kaybetmeye başlamasıyla, bu sefer yürütmeyi güçlendirecek şekilde anayasayı değiştirmek istemesi bu çıkarımı doğrulamaktadır.

⁷⁰³ **Tunaya**, (1988), s.314-315.

⁷⁰⁴ **Gözübüyük**, (2006), s.8-9; **Zürcher**, (2010), s.154; **Arsel**, (1965), s.32. Değişikliğe uğrayan Anayasa maddeleri için bkz: **Erdem**, (2012), s.49-54.

⁷⁰⁵ **Arsel**, (1965), s.33; **Tanör**, (2021), s.192-197, 216-220. Bu kapsamda sultana keyfî bir şekilde sürgün hakkı tanıyan 113. maddenin son fıkrası da kaldırılmıştır.

⁷⁰⁶ **Ahmad**, (1999), s.83.; **Kili/ Gözübüyük**, (2006), s.87-96; **Arsel**, (1965), s.32. Değişikliklerin oldukça kapsamlı olması ve anayasal düzen üzerindeki önemli dönüştürücü etkisi nedeniyle düzenlemeler öğretide “1909 Anayasası” olarak da adlandırılmaktadır. **Erdoğan, Mustafa** (2011) Anayasa Hukuku, 7. Baskı, Ankara, Orion Kitapevi, s.147.

⁷⁰⁷ **Gazel, Ahmet Ali**, (2007), Osmanlı Meclis-i Mebusan'da Parlamenter Denetim (1908-1920), 1. Baskı, Konya, Çizgi Kitapevi, s.115; **Gözübüyük**, (2006), s.9; **Arsel**, (1965), s.32; **Karatepe**, (2016), s.27.

⁷⁰⁸ **Gözübüyük**, (2006), s.8; **Arsel**, (1965), s.33.

⁷⁰⁹ **Karatepe**, (2016), s.27.

⁷¹⁰ **Tunaya**, (1969), s.455-428, s.537-540.

31 Mart Vakası ile başlayan olağanüstü hâl 1909-1912 arasında uygulandıktan sonra kaldırılmış ancak üç aylık bir aranın ardından yeniden yürürlüğe konmuştur. Rejimin tamamen kaldırılması ise 1918'i bulmuştur. 1912 Temmuz'unun başına kadar muhalefet sürekli olarak Örfi İdare rejimine karşı çıkmış⁷¹¹ ve uygulama mecliste yaşanan en sert tartışmaların sebebi hale gelmiştir. Muhalifler bu uygulamanın İTC'nin seçim güvencesi olduğunu ve seçimin geçmesi ile uygulamanın da kaldırılacağını iddia etmişlerdir. Bu konuda gensoru önergeleri sunulmuşsa da bunlar reddedilmiştir. Örfi İdare yönetiminin meclise haber verilmeden uzatılması ise tepkiyle karşılanmış ve bu durumun "meclis üzerinde bir leke" olduğu belirtilmiştir.⁷¹²

Muhalefetin ısrarla üzerinde durup irdedeği konulardan bir diğeri bütçe ve tahsisat isteklerinin karşılanmasıdır. Özellikle Harbiye Nezareti'nin bütçesinin Meclis tarafından kontrol edilememesi ve düzenlemenin değiştirilmesi isteği her bütçe görüşmesinde ısrarlarla üzerinden durulan konulardan birisi haline gelmiştir. Bu konuda herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.⁷¹³

1911'e gelindiğinde İTC'ye yönelik muhalefet iyice artmış ve bütün muhalefeti tek çatı altında toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası Kasım ayında kurulmuştur. İTC'ye muhalif olma katılımcıların tek ortak yönünü oluşturduğu için Fıkra'nın üzerinde anlaşmaya varabildiği tek amaç İTC'nin devrilmesi olmuştur. Böylece o güne kadar dağınık bir şekilde var olan muhalefetin birleşmesi sonucunda iki kutuplu bir yapı ortaya çıkmıştır.⁷¹⁴

Fırka Osmanlıcılık, âdemi merkezîyetçilik, meşrutiyet ve liberal ekonomi yanlısıdır ve İttihatçı ulusçuluğa karşı çıkan etnik azınlığa ait pek çok mebus, kendi milliyetçi tutumlarını sürdürebilmek için Fırka'yı tercih etmişlerdir.⁷¹⁵

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin 1911 ara seçimlerinde İTC'yi bir oy farkla yenmesi sonucunda Cemiyet meclis üzerindeki gücünü kaybettiğinin farkına varmıştır. Meclis'i yeniden etkisi altına almak isteyen Cemiyet harekete geçerek, Kanuni Esasi'nin 1909 yılında yeniden düzenlenerek meclisin feshedilmesini zorlaştıran 35. maddesini kendi yararına değiştirmek istenmiş, ancak Meclis'in bu değişikliğe direnmesi sonucunda gerekli üçte ikilik çoğunluğu sağlayamamıştır. Bunun üzerine kanuni boşluklardan da yararlanılarak

⁷¹¹ **Gazel**, (2007), s.262-263; **Tunaya**, (1988), s.317.

⁷¹² **Tunaya**, (1988), s.318, dn. 22, 23.

⁷¹³ **Tunaya**, (1988), s.317-318.

⁷¹⁴ **Tunaya**, (1988), s.265.

⁷¹⁵ **Tunaya**, (1988), s.265-269.

Mebusan Meclisi'ni feshetmenin bir yolu bulunmuş ve yeni seçimlere gidilme kararı alınmıştır.⁷¹⁶

1912 seçimleri birden fazla siyasal partinin ilk defa siyasal iktidar için mücadele ettiği bir seçim olması nedeniyle Türkiye tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olmasına rağmen, seçimler İTC'nin yukarda yer verilen yaklaşımları ve seçime olağanüstü rejim altında girilmesi nedeniyle gölgelenmiştir. Olağanüstü rejime bağlı olarak, seçim sürecinde Divan-ı Harbi Örfi gazete yayınlarının durdurulması ve siyasi cemiyetlerin dışında siyasi, hatta bilimsel konferansların yasaklanması gibi pek çok kısıtlama ve yasaklama ile karşılaşmıştır.⁷¹⁷

Öğreti neredeyse tek bir ses olarak bu seçimlerin baskı altında yapılmasına işaret ederek bu seçimi “sopalı seçim” olarak adlandırsa da *Kansu* 1912’de gerçekleştirilen seçimlerin tarafsızlığına dair iddialara ihtiyatla yaklaşmıştır. *Kansu*’ya göre seçimin gerçekleştirildiği şartlara ve yaşanan olaylara dair çok fazla araştırma yapılmamıştır. Bu duruma ek olarak İTC’nin en önemli rakibi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ayrılıkçı ve kışkırtıcı bir seçim politikası izlemiştir. Fıkra bu doğrultuda, Meclis’e girmek gibi amacı olmayan ve meclisin çalışma sistemini bozarak işlemlerini zorlaştırma amacı güden ayrılıkçı ve mutlakiyetçi adaylara bünyesinde yer vermiştir. Dolayısıyla *Kansu* seçim sürecinde yaşanan durumların çoğunu, toplum tarafından kötü niyetli oldukları bilinen bu adayların meclise girmesini engelleme amacını taşıdığını iddia etmektedir.⁷¹⁸ *Kansu* aynı eserinde genel seçimlerin hemen öncesinde yapılan belediye seçimlerini de incelemiş ve Cemiyet’in sarf ettiği çabaların büyüklüğüne rağmen, kalesi olan Selanik’te dâhil olmak üzere, oldukça az seçim bölgesinde kazanabildiğini belirtmiştir.⁷¹⁹ Belediye seçimlerini halkın partilere olan yaklaşımını gösteren bir referans olarak ele aldığımızda, bu bilgilerden İTC’nin ülke çapında oy kaybettiği sonucuna ulaşmamız mümkündür. Bu nedenle İTC gibi siyasal güce oldukça önemli bir değer yükleyen ve demokratik değerlere olan bağlılığın çok derine inemediği asker ağırlıklı bir yapının, kaybetmesi olası bir seçimi bağımsız bir gözlemci olarak izlemesi fikrimizce pek mümkün görünmemektedir. Yine de seçim güvenliğindeki tüm sorumluluğun İTC’ye bırakılması mümkün değildir. Nitekim muhalefet de İTC’nin tutumundan çok farklı olmayarak, seçim sürecinde amacına ulaşma kaygısı ile hukuki olsun

⁷¹⁶ **Demir**, (2007), s.169-177; **Tunaya**, (1988), s.2

⁷¹⁷ **Demir**, (2007), s.179-180.

⁷¹⁸ **Kansu**, (2016), s.17-18. Hürriyet ve İtilaf Parti’sinin ilk derece seçimlerindeki kışkırtma politikalarına örnek olarak bkz: **Kansu**, (2016), s.318-320.

⁷¹⁹ **Kansu**, (2016), s.316-317.

ya da olmasın her türlü yollu meşru görmüştür. Hukuki değerleri dikkate almayan iki ana partinin, var olan her yolu kullanması sonucunda sürecin tarihe “sopalı seçim” olarak geçmesi kaçınılmaz olmuştur.⁷²⁰

1912 seçimleri sonrasında İTC muhalefete düşmekten kurtulamamış ve bu sefer Büyük Kabine’yi arkasına alarak Meclis’i feshettirmiştir.

Hürriyet ve İtilaf Fıkrasının kurulması ile Terakki Cemiyeti’nin liberal tutumu da değişmeye başlamış ve yasamanın yürütme karşısında güçlendirilme çabaları bir yana bırakılarak, yürütmenin 1909’daki değişikliklerle sembolik hale getirilen yetkileri yasama karşısında yine genişletilmeye başlanmıştır. Seçim güvenliğinin bulunmadığı şartlar altında yapılan 1912 ve 1914 seçimleri sonucunda meclis İTC yanlılarından oluşturularak önüne gelen her kararı otomatik olarak onaylayan bir kabul merciine dönüştürülmüştür.⁷²¹ İTC’nin siyasal tutumundaki bu değişiklik sonucunda siyasal hayattaki söylemlerde ve uygulamada şiddet olağan bir durum haline gelmeye başlamıştır. Böylece muhalif sesler ve oluşumlar ülke yönetim anlayışına uygun olarak bir kez daha susturulmuştur. Sonuç olarak Anayasal güvenceler çerçevesinde iktidarın tek elde toplanmasının engellenmiş olmasına rağmen pratikte tek parti rejimi kurulmuştur.⁷²²

b. 1913-1918 Yılları Arasında İTC Yönetimi

1912’de Meclis’in feshedilmesinden sonra, neredeyse iki yıl boyunca ülke geçici kanunlar ile yönetilmiştir.⁷²³ 1913’te Balkan devletlerinin Edirne’ye kadar gelmesini ve İtalyan savaşının yarattığı karışıklığı oldukça iyi kullanan İTC, hükümet darbesi ile yönetimi ele geçirmiş ve muhalefeti bastırmıştır. Bu temizlikten sonra 1. Dünya Savaşı’na kadar ülke tek parti yönetimi altında yönetilmiş, meclis göstermelik bir kuruma dönüştürülerek, asıl yönetim Cemiyet içindeki sınırlı bir grubun eline verilmiştir.⁷²⁴

1914’te anayasa değişikliğine gidilerek, sultanın fesih yetkisinde yeniden 1876 dönemindeki düzenlemelere dönmüştür. Sultan ya bakanlar kurulunu değiştirecek, ya da Mebusan Meclisi’ni feshedecektir. Bu değişikliğin 1914 yılında yürürlüğe girmesine

⁷²⁰ Demir, (2007), s.266-277.

⁷²¹ Akın, Rıdvan (2001), TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.40-41.

⁷²² Karamustafaoglu, (1970), s.105-106.

⁷²³ Kanuni Esasi geçici kanunları istisnai bir durum olarak düzenlemiş olsa da 1908-1918 yılları arasında 1061 adet geçici kanun çıkartılmıştır. Tunaya, (1988), s.9.

⁷²⁴ Tunçay, (1997), s.40; Zürcher, (2005), s.57; Yücekök, (1983), s.86; Karpas, (1996), s.39.

rağmen 1911 yılında teklif edilmesi⁷²⁵ bize, İTC'nin iktidarını tehlike altında görmeye başlamasıyla birlikte anayasa değişiklikleri ile kendisini koruma altına almayı amaçladığını gösterir.

1908-1912 arasında yaşanan basın özgürlüğü ve politik tartışma ortamı da doğal olarak 1913 yılı itibariyle sona ermiştir.⁷²⁶ Bu eğilime uygun olarak 1914'teki genel seçimlere İTC'nin yönetiminin mutlak iktidarı altında gidilmiştir. Örgütlenmiş tek siyasal yapının İTC olduğu göz önüne alındığında Cemiyet'in Meclis'i kapatmak yerine seçimlere gitmesi oldukça dikkat çekicidir. Yaklaşımın sebebi Cemiyet'in kendi meşruluk zeminini, meşruti rejime ve anayasaya duyulan bağlılık üzerine oluşturmaktan kaynaklanmaktadır.⁷²⁷

İTC'nin toplum üzerindeki tek güç odağı haline gelmesinden sonraki temel hedefi Avrupa tarafından saygı duyulan ve eş olarak görülen bir devlet konumuna yükselmek olmuştur. Bu açıdan gerekli olan modernleşme adımlarında Japonya'nın modernleşme politikaları dikkate alınmış ve bu amaçla burjuva sınıfı oluşturmak istenmiştir.⁷²⁸ Burada dikkat edilmesi gereken nokta Osmanlı'daki etnik iş bölümü nedeniyle burjuvaziyi yaratabilecek olan toplumsal kesimin Hristiyan olmasıdır. Milliyetçilik akımları ve yabancı devletlerin çıkarları gibi pek çok sebep nedeniyle devletin toplumsal sınıf oluşturmak için bu gruba dayanmasının imkânsız olması sonucunda hedeflenen kitle, gerçekte burjuva sınıfı olmayı gerektiren özelliklere sınırlı bir şekilde sahip olan Türkler olmuştur.⁷²⁹

Modernleşme adımlarının atılması için 1914'te kapitülasyonlar tek taraflı bir işlemle kaldırılmış ve siyasal ve toplumsal reformlar toplumun iradesinden bağımsız olarak uygulamaya konulmuştur. Bu süreçte Cemiyet ordunun da desteğini alarak, devlet üzerinde tam bir denetim kurmuştur.⁷³⁰

İTC'nin bu dönemde çok sesliliğe karşı artan tahammülsüzlüğü ve güce verdiği önem, milliyetçilik ideolojisi ve sosyal darwinizmi benimsemesi ile açıklanabilir. Bu dönemde ülkeyi ve dünyayı esir alan temel his “bir şeyler geç kalma” ve acelecilik hissi olmuştur. Milliyetçilik ve sosyal darwinizmin iç içe geçmesi ile yalnızca iyi olanın hayatta

⁷²⁵ Tunaya, (1969), s.536-538.

⁷²⁶ Zürcher, (2005), s.57.

⁷²⁷ Demir, (2007), s.300-301.

⁷²⁸ Karpat, (1996), s.48-49; Ahmad, (1999), s.15.

⁷²⁹ Akşin, (1997), s.13; Zürcher, (2005), s.59. Her ne kadar Hristiyan nüfus 20. yüzyılın başlarında nüfusun %20'sini oluştursa da bu grubun içinde yer alan burjuvazi azınlık, sanayi ve uluslararası ticaretin %90'ını elinde tutmaktaydı.

⁷³⁰ Zürcher, (2010), s.184; Tunaya, (1969), s.296-299.

kalabileceği ve iyi/güçlü olmayanın ise ister insan, isterse millet olsun dünya üzerinden silineceği inancı militarizmin güçlenmesine yol açmıştır. Nitekim sosyal darwinizmin temel kuralı olan “var olmak için en iyi ve en güçlü olma” zorunluluğunun yerine getirilmesi, ezilmemek için ezen olmayı ve haklı olmak için güçlü olmayı gerektirmiştir. Ekim 1912-Ağustos 1913 arasında gerçekleşen Balkan savaşlarından sonra yaşanan toprak kayıpları ile düşman ordularının İstanbul’a yaklaşması ve savaş sırasında Batı’nın Osmanlı’nın Balkanlardan çıkarılmasına verdiği olumlu tepki ile insan hakları ihalelerine sessiz kalması da yöneticilerin bu yöndeki anlayışını ateşlemiş ve onlara “var olma” kozunu öne sürebilmeleri için gerekli olan alanı yaratmıştır. Bir yandan var olma korkusunun bu kadar baskın olması diğer yandan ise uygar Batı’ya olan güvenin yitirilmesi, Almanya ve Japonya’da olduğu gibi militarist bir modernleşme yolu seçilmesine neden olmuş ve ordu “ulus kuran ve yöneten” rolünü üstlenmiştir. “Var olma” kaygısının öncelikli amaç haline gelmesi demokratik öğelerin bir kenara atılmasına, eylemlerin arkasında yatan değerlerin önemslenmemesine ve yönetimin otokratik bir karakter kazanmasına neden olmuştur.⁷³¹

c. Çok Partili Dönemde Siyasi Partiler

1913 yılında tek partili hayata geçilmeden önce 1908-1911 yılları arasında pek çok siyasi parti kurulmuştur. Bu başlık altında kurulan partilerin kurulma amaçlarına kısaca değinilecektir.

i. Ahrar Fırkası

Fıkra, Prens Sabahattin’in grubunun ve İTC’den ayrılan liberal eğilimli üyelerin katılımıyla 1908’de kurulmuş ve genel seçimlere sadece İstanbul seçim bölgesi ile sınırlı olacak şekilde katılmıştır.⁷³²

Fıkra’nın Batılılaşma’ya dair hedefi oldukça kapsayıcı bir şekilde, her açıdan onlar gibi olmak olarak belirlenmiştir. Bireyselliği, kişisel girişimi, Osmanlı yönetimindeki etnik gruplara eşitlik tanınmasını ve âdemi merkezîyetçi yönetime dayanan bir siyasal düzenin getirilmesini savunmuşlardır. Milliyetçilikten ziyade kozmopolitliğe daha yatkın olmaları sonucunda İTC tarafından bölücülükle suçlanmışlardır.⁷³³

⁷³¹ Bora, (2017), s.37, 42, 66.

⁷³² Tunaya, (1988), s.144; Demir, (2007), s.127. Fıkra’nın seçim programı için bkz: Demir, (2007), s.132-135.

⁷³³ Tunaya, (1988), s.145, 151.

Fırka'yı maddi ve manevi açıdan yöneten asıl kişiler Kâmil Paşa ve Prens Sabahattin olmasına rağmen dönemin diğer pek çok yüksek devlet adamı gibi onlar da aktif olarak siyasi hayatta yer almamayı seçmişler, siyasal hayattaki olay ve gelişmelere dolaylı bir şekilde, kapalı kapılar ardından yön vermişlerdir. Bunun sebebi siyasal partilerin bir üyesi olarak parlamentoda çalışmanın onlar için çok yeni bir durum olması ve siyasetle uğraşmanın küçük düşürücü olduğuna inanmalarıdır.⁷³⁴

ii. İttihadı Muhammedi Fırkası

Fırka, 1908 seçimleri ile 31 Mart Vakası arasındaki zaman diliminde faaliyet göstermiştir. Amaçları hem devletin hem de bireylerin hayatında şeriatın yeniden hüküm sürmesidir. Bu amaçla 31 Mart ayaklanmasında isyancılarla birlikte hareket ederek, Meclis'teki mebuslara karşı hareketin sözcülüğünü yapmışlar ve Mebusan Reisi ile Kabine'nin istifasında rol oynamışlardır.⁷³⁵

Cemiyet şeriat yanlısı olsa da meşrutiyeti koruyucusu olarak görmekteydi. Bu nedenle Fırka Avrupa ahlakını benimsemiş, kendilerini üstün görerek ulemaya yukarıdan bakan, Batıyı körü körüne taklit eden ve “şeytan devrini” başlatan Jön Türkler ile İTC'nin parlamentoda görev almasını kesinlikle reddetmiştir.⁷³⁶

iii. Ahali Fırkası

1908 yılında kurulan bu Fırka da İTC'den ayrılan muhalifler tarafından oluşturulmuştur. Kurucularının çoğunlukla ilmiye kökenli olması dolayısıyla Fırka oldukça muhafazakâr bir çizgidedir ve Osmanlı bürokrasisindeki molla ve hocaların çıkarlarını savunmuştur.⁷³⁷

Fırka parlamento içerisinde İTC'ye karşı aktif muhalefette bulunmuştur. Fırka bu açıdan parlamento içerisinde ilk kez iktidar-muhalefet ilişkisinin görülmesini sağlamıştır.⁷³⁸

iv. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Daha önce de belirtildiği gibi 1908'de İTC Meclis'te çoğunluğa sahip olsa da bünyesinde birbiriyle uyum sağlaması mümkün olmayan grupları içermekteydi. İşte Meclis içinde ve dışındaki İTC karşıtlarının 21 Kasım 1911'de bir araya gelmesiyle Hürriyet ve

⁷³⁴ Kansu, (2016), s.6-7.

⁷³⁵ Tunaya, (1988), s.184-185.

⁷³⁶ Tunaya, (1988), s.187.

⁷³⁷ Tunaya, (1988), s.240.

⁷³⁸ Tunaya, (1988), s.238.

İtilaf Fırkası oluşturulmuş, böylece İTC ilk defa güçlü bir muhalif hareket ile karşı karşıya gelmiştir.⁷³⁹

Fırka sınıf partisi değildir, halktan kopuktur ve programında sosyal duyarlılıklara çok az yer verir⁷⁴⁰. Yeni düzene karşı gelmek ve İttihatçılara karşı Meclis içinde muhalefet oluşturmak için kurulmuştur.

Partinin karışık bir yapıya sahip olması sonuçlarını kısa bir sürede göstermeye başlamış ve ilk istifalar batı yanlıları ile ilmiyeciler arasında başlayarak ilk istifaların yönetim kadrosundan gelmesine neden olmuştur. İstifalar ile birlikte parti zayıflamış ve İTC karşısında duracak gücünü yitirmiştir.⁷⁴¹

III. PARLAMENTO'NUN ÜSTÜNLÜĞÜNÜN KABUL EDİLMESİ

1. Dünya Savaşı'nda yenilen Osmanlı, Sevr Anlaşması'nı imzalamıştır ve anlaşmanın kurallarına uymayı planlamaktadır. Savaşın sorumlusu olarak görülen İTC yöneticileri ise başta Enver Paşa ve Talat Paşa olmak üzere ülkeyi terk etmiştir. Ülkenin işgale uğramasına rağmen hiçbir güç odağının harekete geçmemesi üzerinde kendiliğinden ortaya çıkan Müdafaa-i Hukuk dernekleri işgale karşı koymaya başlamışlardır. Ulusal direniş hareketinin kurulmasının hemen ardından Müdafaa-i Hukuk dernekleri tek bir çatı altında birleştirilmiştir. İstanbul'un işgale uğramasıyla son Osmanlı Meclisi'nin kendisini tatil etmesi üzerine ulusal direniş, Ankara'da kurulan olağanüstü nitelikteki Büyük Millet Meclisi tarafından yürütülmüştür. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra saltanat ve hilafet ilga edilerek halk egemenliği kabul edilmiş ve cumhuriyet ilan edilmiştir.

Bu başlık altında ilk önce ulusal direnişe giden süreç ele alınacaktır. Daha sonra ise TBMM'nin kuruluşu ve cumhuriyetin ilanı üzerinde durulacaktır.

A. Milli Mütareke Dönemi

1. Yerel Kongreler

Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından ülkenin üç büyük siyasal iktidarı da ciddi bir şekilde darbe almıştır: Yönetici tabanının yenilgiden sonra yurtdışına kaçması soncunda

⁷³⁹ Demir, (2007), s.167-168. Parti'nin, kuruluşunun hemen sonrasında yapılan ara seçimlerde, İTC'ye karşı dışı bir rakip olarak ortaya çıkması, İTC'nin halkın onayını kaybettiğini göstermektedir. Kansu, (2016), s.16.

⁷⁴⁰ Tunaya, (1988), s.279.

⁷⁴¹ Tunaya, (1988), s.280.

Cemiyet başsız kalmıştır. Sultan ise sultan olarak kalabilmek için her türlü toprak kaybına veya sınırlayıcı düzenlemeye rıza göstermektedir. Ülkenin en büyük partilerinden biri olan Hürriyet ve İtilaf Partisi ise yenilgiyi kesin görerek savaşmaktansa İngilizlerle iyi ilişkiler kurulmasının daha avantajlı olduğuna kanaat getirmiştir.⁷⁴² Bu koşullar altında ulusun bağımsızlığı için harekete geçen itici güç, bu üç iktidar odağı değil, halk olmuştur. Ulusal direnişin örgütlenmesinden önce işgale karşı yerel çözümler aramaya başlayan Müdafaa-i Hukuk dernekleri ayrı ayrı birer güç odağı haline gelmişler⁷⁴³ ve 1919'da ülkenin batısında Yunan istilasının başlaması ile birlikte kendiliğinden bir şekilde direniş hareketine başlamışlardır.⁷⁴⁴ Halkın kendi başına harekete geçmek için bu zamanı beklemesi şaşırtıcı değildir: Şu ana kadar sıkça üzerinde durduğumuz gibi geleneksel kültürün en öne çıkan özelliği devletin biricikliği ve varlığının korunmasıydı. Bu anlayışın halk tarafından da içselleştirilmesinin bir sonucu olarak, devletin tehlikeye düşmesiyle birlikte halk resen harekete geçmeye karar vermiştir.

Mondros Mütarekesi'nden, TBMM'nin açılmasından kısa bir süre sonrasına kadarki süreçte Anadolu'nun ve Trakya'nın direnişini ve bağımsızlığını hedefleyen otuz civarında önemli yerel veya bölgesel ölçekte kongre toplanmıştır. İşgal sırasında merkezi yönetimin bir varlık göstermemesi ve işgallere sessiz kalması nedeniyle savunma ihtiyacından doğan bu kongreler, eylemlerinin sınırları açısından sadece kendi bölgelerini kurtarmayı amaçlamış olsalar da ulusal direniş fikrine açık olmuşlardır.⁷⁴⁵ Daha önce de belirtildiği üzere kongreler ulusal direniş önderliğinin çıkmasından önce başlamış ve ulusal direnişin başlamasından sonra da devam etmişlerdir.⁷⁴⁶ Son dört yerel kongre TBMM'nin açılışından sonra toplanmaya devam etmiş ve son olarak 20 Ekim 1920'de toplanmıştır. Yerel kongreler, ulusal kongrelere göre daha fazla katılımcıya ev sahipliği yapmıştır.⁷⁴⁷

Kongrelerin seçim ve temsil süreçlerinden siyasi partiler, özellikle de İTC dışlanmıştır. Bu nedenle seçmen ve temsilci yüz yüzedir. Yine de seçimler kapsayıcı bir karaktere sahip olmamıştır; köylü ve emekçiler sürecin dışında kalırken, varlıklı ve seçkin kişiler süreçte etkin bir role sahip olmuşlardır. Seçimlerin nasıl gerçekleştirildiğine dair

⁷⁴² **Selek, Sabahattin** (1987) Anadolu İhtilali Cilt:1, 18. Baskı, İstanbul, Kastaş A.Ş., s.86-96; **Demirel, Ahmet** (2003) Birinci Meclis'te İkinci Grup, 3.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.54.

⁷⁴³ **Demirel**, (2003), s.59.

⁷⁴⁴ **Ahmad**, (2009), s.17; **Tanör**, (2021), s.219.

⁷⁴⁵ **Tanör, Bülent** (2006) Kuruluş, Kurtuluş, 7. Baskı, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, s.65; **Selek**, (1987), s.99-102.

⁷⁴⁶ **Tunçay**, (1997), s.66; **Tanör**, (2006), s.62; **Demirel**, (2003), s.66-69.

⁷⁴⁷ **Tanör**, (2006), s.63-64.

kayıtlar mevcut değildir, ancak seçim sonuçlarının beldenin ileri gelenlerinin aralarında anlaşp seçim mazbatası düzenlemesi ile belirlendiği düşünülmektedir.⁷⁴⁸

Her ne kadar İTC sürecin dışında tutulmaya çalışılsa da eşraf, din adamları ve yerel seçkinlerin birleştirilmesine asıl katkı İTC'nin altyapısından gelmiştir. Zira Cemiyet'in üst kadrosu kaçmış olmasına rağmen teşkilatın örgütsel yapısına ve insan kaynağına bir zarar gelmemiştir.⁷⁴⁹ Bu noktada İTC üyelerinin yaptıkları tek şey İTC'nin izlerini silerek, Müdafa-i Hukuk derneklerinin bir şubesine dönüşmek olmuştur. Böylece aynı kişiler ve aynı düşünce yapısı ulusal hareketin bir parçası haline gelmiştir.⁷⁵⁰

Kongreler oldukça yetkin bir şekilde yönetme işlevini yerine getirmişler ve gerek kültür düzeyleri gerekse siyasal yeterlilikleri bakımından beklenmeyen bir seviyeye ulaşmışlardır. Bu durumun sebebinin 2. Mahmut döneminde uygulanmaya başlanan yerel yönetimler ve yerel meclislerin sağladığı deneyim olması oldukça muhtemeldir.⁷⁵¹

Kongreler sivil ve karmaşık bir yapılanmaya sahiptirler. Kongrelerin umumi heyetleri yani genel kurulları, yasama organı hatta kurucu organ işlevi görmüşlerdir. Aynı zamanda kongreler sivil organlara bağlı kılınan silahlı güce ve yürütme organlarına da sahiptirler. Bu organlardan bazıları doğrudan demokrasi çağrışimleri uyandıran kararlar almışlardır.⁷⁵²

Yerel kongrelerin yetkileri genel olarak üç başlık altında toplanabilir: i) Savunma ve güvenlik kararları: direniş, seferberlik, silah satın alma, silah toplama, 16 yaşından küçük erkelerin bölgeden dışarı çıkmasını yasaklama vb., ii) Mali kararlar: Maliye teşkilatını kurma, Hasılatı millîye talimatnamesi çıkarma ve vergide objektiflik esasını uygulama, aşara el koyma, vergi koyma vb., iii) Ekonomi ve toplumsal yaşama yönelik düzenlemeler: üretim, ticaret, taşımacılık ve ulaşım alanlarını düzenleme, bölge dışında mal satımını yasaklama, göçmenler, doğal afetler hakkında karar alma vb.⁷⁵³

⁷⁴⁸ Tanör, (2006), s.67.

⁷⁴⁹ Tanör, (2006), s.70.

⁷⁵⁰ Demirel, (2003), s.55.

⁷⁵¹ Tanör, (2006), s.70.

⁷⁵² Tanör, (2006), s.68.

⁷⁵³ Tanör, (2006), s.68-69.

2. Ulusal Kongre İktidarı

İlk ulusal kongre Erzurum’da düzenlenmiştir. Kongre doğu illerinden gelen bazı delegelere ev sahipliği yapmış olması nedeniyle sınırlı bir katılımı karşılaştı da aldığı kararlar geniş kapsamlı etkiler göstermiştir.⁷⁵⁴

İkinci ulusal kongre olan Sivas Kongresi’nde alınan en önemli karar ülke geneline yayılan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti altında merkezileştirmek olmuştur. Sivas Kongresi’ne katılan temsilciler sayıları az olsa da kendilerini “milletin hakiki ve seçilmiş mümessilleri”, “vicdanı milliyi temsil eden” kişiler olarak görmüşlerdir. Bu doğrultuda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Tüzüğü’nde kongre kararlarına muhalefet “millele vatana hıyanet” sayılmıştır.⁷⁵⁵ Benzer bir şekilde kongredeki ant içme metni de ulusallaşma amacını doğrudan yansıtmaktadır. Önemli bir diğer nokta olarak metin yerel kongrelerdeki uygulamayı takip ederek “saf temsil” anlayışını kabul etmiş ve siyasi partileri aracı kurumlar olarak dışlamıştır.⁷⁵⁶ Ulusal seviyedeki direniş hareketine geçiren en önemli unsurlardan birisinin İTC’nin ülke çapındaki güçlü örgütlenmesi olmasına ve direnişe katılan pek çok kişinin İTC ile doğrudan bağı olmasına rağmen, ulusal direnişin kendisini İTC’den ayırmasının sebebi İTC’nin 1. Dünya Savaşı’na gidişte oynadığı rolün niteliğidir. Ulusal direnişçiler kendilerinin İTC ile özdeşleştirilmesinin hem halkın ulusal direnişe olan bakış açısı hem de İstanbul hükümeti ve İtilaf Devletleri ile olan görüşmeleri üzerinde yaratacağı olumsuz etkinin farkında olmuşlardır.⁷⁵⁷ Diğer olası bir sebep ise sarayın ulusal hareketi İTC komplosu olarak nitelemesi ve partinin aleyhine bir kampanya sürdürmesidir.⁷⁵⁸

Öğretide *Zürcher*, İTC’nin yönetimden çekilmesiyle ulusal direnişin başlamasını birbirinden bağımsız ve farklı iki olay olarak görmemektedir. Yazar, iki durum arasındaki zamansal ve niteliksel farklılığın Kemalist tarih yazımı ile var edildiğini, aslında İTC’nin ulusal direnişi en azından 1915’te Çanakkale Boğazları saldırı altındayken, olası bir yenilgi ihtimaline karşı, planlanmaya başlanmış olabileceğini iddia etmektedir. Yazar bu iddiasını kanıtlamak için pek çok asker ve politikacı İTC üyesinin anılarını incelemiş ve bu kişilerin

⁷⁵⁴ Erzurum Kongresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: **Goloğlu, Mahmut** (2008) Erzurum Kongresi Millî Mücadele Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.

⁷⁵⁵ **Tanör**, (2006), s.80.

⁷⁵⁶ **Goloğlu, Mahmut** (2006, a) Sivas Kongresi Millî Mücadele Tarihi II, 1. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, s.81; **Tanör**, (2006), s.80; **Selek**, (1987), s.290-291.

⁷⁵⁷ **Zürcher**, (1987), s.128. Yerel direniş örgütleri de ağırlıklı olarak İttihatçı üyelerden oluşmalarına rağmen, aynı neden dolayısıyla Cemiyet ile olan bağlarını gizlemeyi seçmişlerdir. **Selek**, (1987), s.98.

⁷⁵⁸ **Demirel**, (2003), s.54.

karar alma ve eyleme geçmedeki benzerliklerine işaret etmiştir. Bu benzerlikler şöyle sıralanabilir: i) Hareketin Anadolu'ya yoğunlaşması, ii) Direnişin hayata geçirilebilmesi için kamuoyu oluşturulması, iii) Askeri kuvvetlerin dağıtılmasının ve silahlara el konulmasının engellenmesi ve son olarak iv) Savaşın bitmediğine olan inançları ve karamsar tabloya rağmen savaşmak için hazır olmaları.⁷⁵⁹

İTC ulusal direnişi destekleyecek önemli araçlara da sahiptir. Cemiyet her ne kadar 5 Kasım 1918'de kendini feshetmiş olsa da partinin toplumsal örgütlenmesi zarar görmemiştir. Cemiyet'e bağlılıklarını sürdüren ve kültür, hayır, spor, sanayi, ticaret, meslek örgütü gibi çok geniş bir yelpazede işlev gören dernekler, toplum nezdine hala güçlü bir kabule sahipti.⁷⁶⁰ Bu sayede İTC kamuoyunu direnişe yönlendirme amacıyla halkı mobilize edebilmiştir. Öte yandan İTC, 1918'de Karakol adlı yeraltı örgütünü de ulusal direniş hareketine yardımcı olması amacıyla kurmuştur.⁷⁶¹ Örgüt, direnişi organize edip kurumsallaştırmış ve direniş için kişi, malzeme ve silah kaçakçılığı/temini yapmıştır.⁷⁶²

Yeniden Sivas Kongresi'ne dönecek olursak, Kongre'de ulusal temsil kısıtlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa ilk kongre çağrısını 10 Temmuz 1919'da gerçekleştirmiş, ancak çağrının ilgi görmemesi nedeniyle Erzurum Kongresi sonrasında yeniden bir çağrı yapmak zorunda kalmıştır.⁷⁶³ Toplamda 31-38 kişinin katıldığı Kongre'de çoğu ilden temsilci bulunmamış ve gelen temsilcilerin tümü seçimle belirlenmemiştir. Temsilcilerin bazıları yerel önderlerce yönlendirilmişken, bazıları ise kendileri gelmişlerdir. Katılımcıların sayısı 20 civarındayken, Mustafa Kemal Paşa kendi heyetinden 10 kişi seçerek bunları vilayet temsilcisi olarak göstermiştir. Bu durumda bile hesaplanan temsilci sayısına ulaşılmamıştır, zira hesaplanan sayı her sancaktan 3 kişi olacak şekilde 120 temsilciydi.⁷⁶⁴

Kongreye katılımı tespit edilebilen kişilerin mesleklerine bakıldığında bunların en az 22'sinin asker-bürokrat olduğu görülmektedir. Bu sayı diğer kongreler ile kıyaslandığında Sivas Kongresi'nin açık ara bürokrat ve asker ağırlıklı bir oluşuma sahip olduğu söylenebilir.⁷⁶⁵

⁷⁵⁹ **Zürcher**, (1987), s.170-188.

⁷⁶⁰ **Tunçay**, (1997), s.40

⁷⁶¹ **Adivar**, (2005), s.19; **Demirel**, (2003), s.70-72.

⁷⁶² **Adivar**, (2005), s.19; **Zürcher**, (1987), s.293.

⁷⁶³ **Demirel**, (2003), s.63; **Tanör**, (2006), s.82.

⁷⁶⁴ **Tanör**, (2006), s.82. Kongreye katılan delegeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: **Goloğlu**, (2006, a), s.71-79; **Selek**, (1987), s.289-290.

⁷⁶⁵ **Demirel**, (2003), s.64. Delegelerin meslekleri için bkz: **Goloğlu**, (2006, a), s.77-79.

Kongre'ye katılımdaki isteksizlik iki nedene dayandırılabilir: İlk olarak Erzurum ve Sivas'taki yapılaşma asker-bürokrat ağırlıklıyken, yerel kongreler sivil ve eşraf ağırlıklıydı. İkinci olarak ise Doğu'daki iller âdemi merkezîyetçi yönetime daha yakın oldukları için Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne daha yakın durmaktaydılar. Büyük bir olasılıkla bu eğilimler ışığında Sivas çağrısının askeri bir karaktere sahip olduğu düşünülmüş ve katılıma karşı olumsuz bir tavır takınılmıştır.⁷⁶⁶

Ulus adına milli sınırları korumak üzere harekete geçen ilk organ, Sivas Kongresi'nde ulusal hareketin temsilcisi olarak belirlenen Heyeti Temsiliye'dir. Heyeti Temsiliye hükümet yetkileri ile donatılmıştır.⁷⁶⁷

Ulusal hareket tam ulusal bağımsızlık peşinde olmuş ve bu nedenle yabancı bir devletin koruyuculuğunu, manda yönetimini veya dış ülkelere egemenliğe zarar verecek seviyede imtiyazlar tanınmasını reddetmiştir.⁷⁶⁸

Ulusal kongre döneminin başlaması ile birlikte Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, yerel kongrelerin neden olduğu iktidar çokluğuna bir son verilerek birleşmeye gidilmiş ve mevcut yerel örgütler ARMHC'nin şubeleri sayılmışlardır. Bu nedenle gerçekte tek bir dernekten değil, bir "dernekler federasyonu"ndan bahsedilmesi mümkündür. Yeniden hatırlatmak gerekir ki bu süreç kolay olmamıştır; kongrelerin, TBMM'nin kurulmasından sonra bile faaliyetlerine devam ettikleri de dikkate alındığında, özerkliklerine bağlı oldukları ve bundan vazgeçmeye çok gönüllü olmadıkları açıktır.⁷⁶⁹ Bu durum farklı sebeplere dayanmaktadır: Öncelikli olarak yerel kongreler asker ve bürokrat kadrolara karşı oldukça temkinli davranmışlar ve bu kesimi hareketlerinin dışında tutmak istemişlerdir. İkinci neden de yerel kongrelerin içinde âdemi merkezîyetçi yapıya yönelik bir eğilimin bulunmasıdır. Ulusal hareket kadrosu ise kesin bir şekilde ulusal bağımsızlık peşindeydi. Farklılıklar nedeniyle yerel kongreler ARMHC'nin şubesi haline gelseler bile eski adları ile faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişler, bazı konularda bağımsız karar alama yetkilerini ellerinde tutmuşlardır.⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ Tanör, (2006), s.82.

⁷⁶⁷ Goloğlu, (2006, a), s.103-108; Demirel, (2003), s.65. Heyet-i Temsiliye'de yer alan delegeler için bkz: Selek, (1987), s.296.

⁷⁶⁸ Berkes, (2020), s.480; Selek, (1987), s.291-296. Ulusal hareket tam bağımsızlık için direnme kararı almışsa da bu karar oybirliği ile verilmiş olmaktan çok uzaktır. Kongre'de manda yönetimi hakkında oldukça hararetli tartışmalara yaşanmıştır. Bu tartışmalar için bkz: Goloğlu, (2006, a), s.89-97.

⁷⁶⁹ Tunçay, (1997), s.63; Tanör, (2006), s.100-102; Tunçay, (1991), s.29; Selek, (1987), s.103-104.

⁷⁷⁰ Tanör, (2006), s.103-104.

Yerel iktidarların ulusal hareket altında birleştirilmesi ile iktidar ikililiğine geçiş yapılmıştır. Henüz çözümün Osmanlı anayasal kurumları ve meşruluk anlayışı içinde aranması nedeniyle ulusal direnişin organ ve üyeleri Kanunu Esasiye saygılı bir dil kullanmışlardır. Zira İstanbul hükümeti hala mevcuttu ve toplumda karşılık bulan bir meşruluk iddiasına sahipti. Buna paralel olarak bürokrat atamaları, vergi, bütçe gibi pek çok önemli konuda karar alma yetkisini de hala elinde tutuyordu. Bu nedenle ulusal hareket kendisini Kanuni Esasi'ye bağlı kılarak, sadece belirli bir politika ve hükümet tipine karşı muhalefette bulunmuş⁷⁷¹ ve İstanbul Hükümeti'ni, Kanuni Esasi'ye aykırı davranışları nedeniyle eleştirmiştir.

Her ne kadar ulusal hareket İstanbul hükümetini tanısa da ülkenin savunulması ve yönetilmesi noktasında birbiriyle çelişen iki iktidar odağının bulunduğu şüphesizdir. Bu nedenle her iki taraf da diğerinin meşruluk temellerini zayıflatarak, kendi egemenlik alanlarını korumaya çalışmıştır. Bu amaçla Damat Ferit hükümeti ulusal direniş önderlerini tutuklatmak, Sivas Kongresi'ni dağıtmak, Anadolu'ya tahkik önderleri göndermek gibi önlemler almış, ulusal hareket ise İstanbul hükümeti ile haberleşmeyi ve idari ilişkileri kesmiş, hükümet emirlerini uygulatmamış, bazı atamaları geçersiz hale getirmiştir. Özellikle haberleşmenin ve idari ilişkilerin kesilmesi sonucunda Damat Ferit hükümeti çekilmek zorunda kalmış ve yeni gelen hükümet, ulusal direniş yanlısı bir kabine kurmuştur.⁷⁷²

B. Büyük Millet Meclisi'nin Kurulması

1. Son Osmanlı Meclisi

21.12.1918'de Sultan Vahdettin Mebusan Meclisi'ni feshederek tüm iktidarı elinde toplamış ve ülkeyi Kanunu Muvakkateler (geçici kanunlar) ile yönetmeye başlamıştır. Ülke gelecek iki yıl boyunca, meclis kapalıyken yönetilmiştir. 1919 yılına gelindiğinde Damat Ferit hükümeti ulusal direnişin meclisin yeniden açılması konusundaki taleplerini duymazdan gelmiş, ancak bu hükümetin yerini alan Ali Rıza Paşa hükümeti ulusal harekete daha olumlu yaklaşmıştır. Hükümet ulusal hareketin, Kanuni Esasi'nin öngördüğü kurumların yeniden işlerlik kazandırılması ve özellikle de Mebusan Meclisi'nin yeniden toplanması yönündeki isteğini desteklemiştir.⁷⁷³

⁷⁷¹ Tanör, (2006), s.107.

⁷⁷² Demirel, (2003), s.63, 80; Tanör, (2006), s.109. Ayrıntılı bilgi için bkz: Selek, (1987), s.-297-314.

⁷⁷³ Tanör, (2021), s.229.

ARMCH'nin ısrarları soncunda Mebusan Meclisi için yapılan seçimler Aralık 1919'da gerçekleştirilmiştir. Seçimler 1908'de kanunlaştırılan İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre yapılmıştır. Seçmen defterlerini belediye ve muhassıl meclislerinin bucak başkanları, dini liderler ve muhtarlar aracılığı ile düzenlenmişlerdir; her elli bin kişi (erkek) için bir tane birinci seçmen, her beş kişi yüz birinci seçmen için ise bir tane ikinci seçmen seçilmiştir.⁷⁷⁴ Birinci derece seçimlerin bitmesinden sonra oylar sayılmış ve bucak meclis başkanı, imam, papaz ve hahamlardan oluşan Sandık Kurulu tarafından ikinci seçmenlere seçim tutanağı hazırlanmıştır. Belirlenen başka bir günde ikinci seçmenler mebus olabilmek hakkına sahip herkese, (ikinci seçmen olabilen, 30 yaş üstü ve Türkçe bilenler) aday olup olmalarına bakmadan oy kullanabilmişlerdir.⁷⁷⁵

Birinci seçmen olabilmenin şartları şunlardır: i) vatandaşlık, ii) 25 yaşını doldurma, iii) iflas etmemiş olma, iv) medeni hakların düşmemiş olması ve son olarak v) devlete az ya da çok vergi vermek. İkinci seçmen olabilmek içinse: i) Birinci seçmen olmaya hak kazanmış olma, ii) Kötü halleri ile ün yapmamış olma ve son olarak iii) Bir kimsenin hizmetinde bulunmama şartları aranmıştır.⁷⁷⁶

12 Ocak 1920'de toplanan Meclis'te, Müdafaa-i Hukuk ezici bir ağırlığa sahip olmuştur. Bu durumun sebebi mebusların Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tam denetimi altında seçilmiş olmalarıdır.⁷⁷⁷ Öğretideki genel görüşten ayrılan bir iddiaya göre ise seçimler tarafsız bir şekilde yürütülmeye çalışılmış ancak saray, Hürriyet ve İtilaf Partisi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri gibi var olan her güç merkezi seçimi kendi lehine etkilemeye çalışmıştır. Ancak da bunlardan hiçbirinin baskın bir güce sahip olmaması sonucunda bu teşebbüsler sınırlı etkilere sebep olmuşlardır.⁷⁷⁸

Meclis'in ilk toplantısında, toplantı yeter sayısına ulaşıp ulaşılmadığı sorusu kafa karışıklığına sebep olmuştur. Bir önceki seçimlerde elli bin kişi başına düşen mebus sayısı 256 olarak belirlenmiş olsa da, yaşanan savaşlar ve toprak kayıpları sebebiyle güncel sayının ne olduğu tespit edilememiştir. En çok 170 mebusun seçilebileceği tahmin edilmiş, mevcut mebus sayısının 97 olarak belirlenmesi üzerine toplantıya devam edilmiştir.⁷⁷⁹ Seçim sürecinin çok uzun bir sürece yayılması da bu durum üzerinde olumsuz bir etkiye

⁷⁷⁴ Goloğlu, (2020), s.44.

⁷⁷⁵ Goloğlu, (2020), s.44.

⁷⁷⁶ Goloğlu, (2020), s.44-45.

⁷⁷⁷ Zürcher, (2010), s.226.

⁷⁷⁸ Goloğlu, (2020), s.45-47.

⁷⁷⁹ Goloğlu, (2020), s.53.

sahip olmuştur. Nitekim ülkenin görece olduğu 1908 seçimlerinde bile seçimlerin tamamlanması için en az üç aylık süreye ihtiyaç duyulmuştur.⁷⁸⁰

Mebusan Meclisi İttihatçı ve milliyetçi bir karaktere sahip olmuştur. Meclis direnişin sözcülüğünü yaptığı için 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etmiştir.⁷⁸¹ Bu noktada Meclis İstanbul'un işgaline kadar ulusal direnişin sözcüsü olmuş, Ankara ile sürekli iletişim halinde bulunmuştur, ancak Meclis Ankara'dan gelen emirlere her zaman uymamıştır.⁷⁸²

20 Ekim 1919'da Heyeti Temsiliye kabineyi Türkiye'nin tek yasal temsilcisi olarak tanımış, kabine de milliyetçi programı tamamen kabul etmiştir, ancak İtilaf devletlerinin yoğun baskısı nedeniyle, programa yönelik adımların atılması çoğu zaman mümkün olmamıştır.⁷⁸³

İngilizler, Osmanlı siyasal kurumlarının ulusal direnişi desteklemesini durdurmak ve milliyetçileri baskı altında tutma amacıyla 16 Mart 1919'da İstanbul'un işgaline başlamışlardır. Meclis ise başlayan işgale rağmen 2 Nisan'a kadar açık kalmayı başarmıştır. Bu tutum ile İngilizlerin ulusun haklarını çiğnediğinin net bir şekilde gösterilmesi amaçlanmıştır.⁷⁸⁴ Bu açıdan bakıldığında Mustafa Kemal'in Meclis'teki ARMCH üyeleri yakın zamanda tutuklanacaklarına dair uyarı yapmasına karşın, üyelerin Meclis'te kalmayı seçmelerinin⁷⁸⁵ altında yatan neden açıklığa kavuşturulabilir. En sonunda bazı Meclis üyelerinin tutuklanması ve Malta'ya sürülmesi üzerine Meclis kendini tatil etmiştir. Meclis'in işlevsiz hale gelmesiyle ARMHC'nin 4. maddesinin uygulamaya konması için gerekli şartlar oluşmuş ve Cemiyet yurt yönetimini hukuka uygun bir şekilde üstlenmiştir.⁷⁸⁶

20 Nisan'da Ferit Paşa'nın yeniden sadrazam olmasıyla beraber, ulusal direnişin engellenmesi istenmiştir. Şeyhülislam tarafından milliyetçilerin asi olduğu, gerçek inananların bunları öldürmesi gerektiği ilan edilmiştir.⁷⁸⁷ Ulusal direniş ise Ankara müftüsünden aldığı bir fetva ile hükümettekilerin vatan haini ilan edildiğini duyurmuş, kendisinin saltanat ve hilafetin korunması için savaştığını vurgulamış ve İtilaf Devletlerini ve Kabine'yi kınamıştır.⁷⁸⁸

⁷⁸⁰ Demir, (2007), s.59.

⁷⁸¹ Zürcher, (2010), s.208; Goloğlu, (2020), s.75-77.

⁷⁸² Zürcher, (2010), s.226-227.

⁷⁸³ Zürcher, (1987), s.185.

⁷⁸⁴ Zürcher, (2010), s.227.

⁷⁸⁵ Tunçay, (1997), s.67.

⁷⁸⁶ Demirel, (2003), s.82.

⁷⁸⁷ Tunçay, (1997), s.69; Zürcher, (2010), s.227-228.

⁷⁸⁸ Zürcher, (2010), s.227-228.

2. Büyük Millet Meclisi'nin Kurulması

İşgal haberinin Ankara tarafından alınmasının hemen ardından Mustafa Kemal Paşa, Meclis üyelerini Ankara'ya davet ederek millet meclisinin burada devam ettirilmesini teklif etmiştir. Meclis'in nerede toplanması gerektiğine dair farklı fikirler ileri sürülmüştür: Fevzi Çakmak liderliğindeki askeri kadro olası bir manda rejimini mümkün gördüğü için diplomatik yollara başvurmanın ulusal hareketin daha yararına olacağına inanmış ve bu nedenle Meclis'in İstanbul'da toplanmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa ise Meclis'in Anadolu'da toplanmasını zorunlu bir unsur olarak görmüştür.⁷⁸⁹

Mebusan Meclisi'nin dağılmasının hemen ardından Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920'de kendi hazırladığı seçim duyurusunu ülkedeki ilgili birimlere göndermiştir. Duyuruya göre milletin istiklalini ve devletin kurtuluşunu mümkün kılmak için olağanüstü yetkilileri olan bir meclis Ankara'da toplanacaktır.⁷⁹⁰ Belgedeki bazı önemli düzenlemeler şunlardır: i) Seçimlerin düzenlenmesinde İntihab-ı Mebusan Kanunu dikkate alınacaktır, ii) Seçim bölgesi olarak livalar belirlenmiştir ve mutlak çoğunluk sistemi uygulanacaktır, iii) Her livadan beş üye seçilecektir, iv) “Genel meclis üyeleri” ile “belediye meclisi üyeleri” ve “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Merkeziye ya da Heyet-i İdare Üyeleri” de ikinci seçmenlere katılacaklardır, v) Herkes (sadece erkekler) ve her parti, dernek, topluluk aday olabilecektir.⁷⁹¹

İstanbul'daki Meclis'ten kaçarak Ankara'ya gelen mebuslar ile yeni yapılan seçimle belirlenen mebusların birleşmesiyle Büyük Millet Meclisi kurulmuştur. Meclis'in, daha sonra Meclise ulaşan üyelerle birlikte, toplamda kaç kişi olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmasa da bu sayının 370-400 kişi civarı olduğu düşünülmektedir. Mebus sayısının beklenen sayıda olmamasının ve süreç içinde sıklıkla değişiklik göstermesinin belirli sebepleri bulunmaktadır: i) Seçimlerin oldukça uzun sürmesi ve bazı bölgelerde seçimlerin yenilenmesi nedeniyle bazı mebusların Ankara'ya ulaşması zaman almıştır, ii) Her livadan 5 kişinin seçilmesi öngörülmüş olmasına rağmen her seçim bölgesinde bu sayıya ulaşılması mümkün olmamıştır, bazı seçim bölgelerinde ise seçim yapılmamıştır, iii) Bazı mebuslar

⁷⁸⁹ Soysal, (2011), s.178.

⁷⁹⁰ Armağan, (1979), s.187.

⁷⁹¹ Gazi Mustafa Kemal, (1961), s. 421.

Meclise katılmalarının hemen öncesinde veya sonrasında vefat etmişlerdir, iv) İstanbul Meclisi üyelerinden bazıları Ankara'ya gelme davetini kabul etmemişlerdir.⁷⁹²

Mevcut mebus sayısının belirlenememesi sonucunda meclisin işleyişinde uygulanan usul ve düzenlemelere göre hareket edilememiş ve ikinci toplantıdan itibaren toplantıda olması gereken değil, olan mebus sayısı göz önüne alınmaya başlanmıştır.⁷⁹³

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin gelişmiş bir alt yapıya sahip olmaması nedeniyle seçimlerde kargaşa ve denetimsizlik yaşanmış,⁷⁹⁴ emekçi halk ve özellikle köylüler yine temsil sürecinin dışında bırakılmışlardır. Mecliste temsil edilen grup, dönemin orta sınıfına ya da milli burjuvaziye denk düşen siyasal seçkinlerdir.⁷⁹⁵ Meclis ileride de görüleceği gibi büyük ölçüde bölünmüş, heterojen ve kendi içinde çatışma yaşayan bir yapıya sahiptir.⁷⁹⁶ Yine de bütün bu farklılıklardan bağımsız olarak, mebusların ezici bir çoğunluğu Meclis'in ilk görevini sultan halifenin kurtarılması olduğuna inanmışlarıdır.⁷⁹⁷

İlk meclis sonraki meclislere oranla daha sivil bir yapıya sahip olmasına rağmen⁷⁹⁸ çoğunlukla İTC eski üyelerinden oluşmuştur.⁷⁹⁹ Meclis toplamda 53 asker, 53 din adamı ve 5 aşiret reisi, 120 kadar da çiftçi tüccar ve diğer mesleklerden gelen kişilerden oluşmaktaydı ve bunların içinden 125'i memurdu.⁸⁰⁰

Büyük Millet Meclisi ilk kez 23 Nisan 1923'te toplanmıştır. Sultanın otoritesinin hala tanınması nedeniyle bu meclisin devrimci olduğu söylenmezse de meclis, ulusal hareketi yöneten bir hükümet niteliğine sahipti.⁸⁰¹ Bu önemli görev sonucunda BMM'nin ilk işi yürütme kuvvetini (Heyet-i Vekile) belirlemek olmuştur. 3 Mayıs 1920'de toplanan Meclis kendi üyeleri arasından salt çoğunluk sistemi ile Heyet-i Vekile'yi oluşturmuş, Meclis başkanını ise Kurul'un başkanı olarak belirlemiştir.⁸⁰²

⁷⁹² **Demirel**, (2003), s.86-84; **Goloğlu, Mahmut** (2008) Erzurum Kongresi Millî Mücadele Tarihi I, 1. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, s.137-138.

⁷⁹³ **Goloğlu**, (2010), s.138.

⁷⁹⁴ **Yücekök**, (1983), s.93.

⁷⁹⁵ **Tanör**, (2021), s.232-233.

⁷⁹⁶ **Yücekök**, (1983), s.93; **Berkes**, (2020), s.499-500. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin üyelerinin sosyo-ekonomik kökenleri hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz: **Demirel**, (2003), s.85-150,

⁷⁹⁷ **Yücekök**, (1983), s.93; **Ahmad**, (2009), s.69.

⁷⁹⁸ **Berkes**, (2020), s.499.

⁷⁹⁹ **Tanör**, (2021), s.232.

⁸⁰⁰ **Yücekök**, (1983), s.93; **Ahmad**, (2009), s.69; **Tunaya**, (1989), s.9.

⁸⁰¹ **Zürcher**, (2010), s.227.

⁸⁰² **Şahin, Engin** (2012) Cumhuriyet Anayasaları, 1. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, s.3; **Gözübüyük**, (2013), s.123.

Meclis'in onayladığı ilk kanun vergi kanunudur. Kanun, Hayvanlar Vergisi'nin dört kattan sekiz kata çıkarılmayacağını, eskisi gibi dört kat olarak alınacağını düzenlemiştir. İkinci kanun ise Büyük Millet Meclisi'nin meşruluğuna karşı gerçekleştirilecek eylemlerin cezalarını düzenleyen Hıyanet-i Vataniye Kanunu'dur.⁸⁰³ Bu noktada Meclis'in önce vergi düzenlemesi yaparak halkı daha fazla vergilendirme olmayacağı yönünde telkin etmesinden sonra kendi varlığını koruyan ihanet suçunu düzenlemesi oldukça dikkat çekicidir. Vergi düzenlemesine ihanet suçuna göre öncelik tanınması fikrimizce vergi sorumluluğu ile siyasal iktidarın meşruluğunun kabul edilmesi arasındaki doğrudan ve öncelikli ilişkiyi gözler önüne sermektedir.

Meclis'in çıkardığı 7 sayılı Kanun BMM'nin onayı olmadan İstanbul tarafından yapılan ve yapılacak antlaşmaların yapılmamış sayılacağını düzenlenmiştir. Ancak meclis aynı zamanda sultanın egemenliğini açık ve net bir şekilde tanımakta olduğu için, bu düzenlemenin sultanın tepkisini çekmesini istememiştir. Bu nedenle 28.04.1920'de Meclis Başkanlık Divanı tarafından kendisine bir telgraf çekilerek, ulusal savunmanın sultan makamına karşı bir ayaklanma olarak görülmemesi gerektiği, Sultan'a olan bağlılığın devam ettiği belirtilmiştir.⁸⁰⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye adına BMM'nin açılışını haber veren yazısı "halifelik ve padişahlık makamının ve vatanın bütün bölgelerinin kurtarılması", ve "halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, esenliği ve bağımsızlığı için dua edilecektir" gibi saltanatın ve mevcut düzenin meşruluğuna işaret eden söylemler içermektedir.⁸⁰⁵ Bu nedenle öğretilde 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabul edildiği süreye kadarki dönemin "Üçüncü Meşrutiyet" olduğu belirtilmektedir.⁸⁰⁶

Bu açıdan 1918 ve 1919 yıllarında kurulan çoğu parti ve cemiyetin program ve tüzükleri, dünya görüşlerine bağlı olmaksızın, Osmanlı saltanatını ve hilafeti doğal ve meşru olarak kabul etmiş ve devletin kurtuluşunu halife ile saltanatın kurtarılması çerçevesinde ele almışlardır.⁸⁰⁷ Mustafa Kemal Paşa da 24 Nisan 1920'de yaptığı gizli oturum konuşmasında saltanatı ve hilafeti meşru kabul eden bir yaklaşım sergilemiştir. Paşa İstanbul'un işgal altında olduğuna dikkat çekerek, başta Sultan olmak üzere orada bulunan devlet görevlilerinin baskı altında bulunmaları dolayısıyla, ülkenin savunmasına ve yönetimine

⁸⁰³ Goloğlu, (2010), s.150-151.

⁸⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 24.04.1920, (Akt: Yücekök, (1983), s.94).

⁸⁰⁵ Goloğlu, (2010), s.128-129.

⁸⁰⁶ Goloğlu, (2010), s.129-131, 135.

⁸⁰⁷ Berkes, (2020), s.475.

yönelik bağımsız bir harekete kalkışmalarının mümkün olmadığını belirtmiştir.⁸⁰⁸ 5 Eylül 1920’de kabul edilen 18 sayılı kanunun 1. maddesinde de aynı yaklaşım devam ettirilerek “Büyük Millet Meclisi’nin amacı, hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığa kavuşturulmasından ibarettir” denilmiştir.⁸⁰⁹ Yine 18 Eylül 1920 tarihli ve Mustafa Kemal Paşa imzalı Hükümet Programı’na göre, “Türkiye Büyük Millet Meclisi, milli sınırları içinde yaşama ve bağımsız olma, hilafet ve saltanat makamını kurtarma andıyla kurulmuştur.”⁸¹⁰ Bu söylemlere paralel olarak uygulamada da aynı yaklaşım sürdürülmüş, Sakarya Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti’nin savaş madalyaları verilmiş ve sultanın doğum günü Kurtuluş Savaşı süresince Ankara’da kutlanmıştır.⁸¹¹

Bu örneklerden yola çıkıldığında Meclis’in saltanat ve hilafetin korunması ve tutulması noktasında görüş birliğine sahip olduğu iddiasında bulunulabilirse de gerçek bundan biraz daha farklıdır. Meclisin niteliğine yönelik görüşler iki ana düşünceye ayrılmaktaydı: İlk görüş Meclis’i savaş süresi boyunca varlığı devam edebilecek geçici bir meclis olarak veya İstanbul’daki meclis yeniden toplanıncaya kadar onun yerini alan ikame bir meclis olarak görmekteydi. Diğer taraftan Mustafa Kemal’in öncülüğünü yaptığı grup ise egemenliğin artık millete ait olduğuna ve Meclis’in artık yasama ve yürütme yetkileri olan yeni bir devletin meşru meclisi olduğuna inanıyordu.⁸¹² Dolayısıyla meclisin ilk dönemlerinde geleneksel yönetimden kopma yönünde birbirine zıt görüşler olsa da saltanattan kopuşu arzulayan görüşler bir süreliğine sessiz kalmayı seçmiştir.

Mustafa Kemal bu yöndeki görüşlerine Nutuk’ta yer vermiştir: “*Ben ilk yazdığım taslakta meclis-i müessisan (kurucu meclis) terimini kullanmışım, isteğim, toplanacak meclisin rejimi değiştirme yetkisini ilk anda elde etmesini sağlamaktı. Fakat bu terimin kullanılmasındaki isteği, gereği gibi açıklayamadığımdan, ya da açıklamak istemediğimden, halkın alışık olmadığı bir terimdir diye Erzurum ve Sivas’tan uyanıldım. Bunun üzerine olağanüstü yetkileri olan bir meclis terimini kullanmakla yetindim*”, “*(İstanbul’da) kapatılan Meclis üyelerinden kurtulabilenler ve vilâyet meclislerinden seçilecek ikişer üyeyle Meşrutiyet parlamentosunun eski biçimi ve niteliğiyle toplanmasını sağlamak için çalışmayı hiç düşünmedim. Tersine, büsbütün başka nitelikte ve yetkide daimî bir meclis*

⁸⁰⁸ **Dedeoğlu, Ömer**, (2008), Mustafa Kemal Paşa’nın Kurtuluş Savaşımızın Zor Yıllarında Yaptığı Gizli Oturum Konuşmaları, 1. Baskı, İstanbul, Kastaş Yayınevi, s.27-28.

⁸⁰⁹ **Goloğlu**, (2010), s.134.

⁸¹⁰ **Goloğlu**, (2010), s.134; TBMM, Z.C, 8 Eylül 1920.

⁸¹¹ **Zürcher**, (2005), s.12.

⁸¹² **Berkes**, (2020), s.476; **Akın**, (2001), s.197-199.

kurmayı; tasarladığım devrimlerin aşamalarını bu meclisle beraber geçirmeyi düşünüyordum.”⁸¹³

Mustafa Kemal Paşa’nın hareketin devrimci karakterini gizlenmesine neden olan unsurlar şöyle sıralanabilir: i) Toplumun hazır olmayışı, ii) İç ve dış olayların gerektirdiği çaba ve dikkat, iii) Sultan-Halifeye karşı güçlü bir bağlılık duyulması ve özellikle iv) Meclisteki tutucu üyelerin fazla sayıda olması.⁸¹⁴

3. Yetki Tartışmaları Işığında Teşkilatı Esasiye Kanunu

Teşkilatı Esasiye Kanunu 20 Ocak 1920’de kabul edilmiştir. Kanun yürütmenin güçlenmesini önlemek için (yürütme organının sultanın yerini almasından korkuluyordu) kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemini tercih etmiştir.⁸¹⁵ Bu yaklaşım Mustafa Kemal’in güçlenerek diktatörleşmesinden korkan muhalefetin de işine gelmiştir.⁸¹⁶ Nitekim Meclis’in çalışmalarına başladığı 23 Nisan 1920 tarihinden itibaren, meclis ile Heyeti Vekile arasında gerçekleşen yetki çekişmelerinde muhaliflerin temel tepkisi yürütme görevini üzerine alan Heyeti Vekile’nin meclisten bağımsız bir şekilde hareket etmesi ve bu nedenle milli egemenlik ilkesine zarar vermesidir. Bu başlık altında Teşkilatı Esasiye Kanunu sözü edilen yetki çatışması ışığında incelenecek ve özellikle tasarı çalışmaları üzerinde durulacaktır.

Teşkilatı Esasiye Kanunu, diğer adıyla 1921 Anayasası 23 ana madde ve 1 ek madde ile oldukça kısa bir anayasadır. Anayasa’da kişi hak ve özgürlüklerine, önsöze ve değiştirme şartları düzenlenmemiş, sadece devletin temel kuruluşunu gösteren düzenlemelere yer verilmiştir.⁸¹⁷ Kanun’un hazırlıklarına meclisin açılmasından yaklaşık olarak altı ay sonra başlanmıştır.

Kanun’a ilişkin ilk adım Mustafa Kemal Paşa tarafından atılmıştır. Paşa kanun taslağında dikkate alınması için bazı direktif ilkeler belirleyerek bunu ilgili Komisyon’a sunmuştur. Ancak Komisyon’un dört aylık bir çalışmanın sonucunda 18.09.1920’de sunduğu taslak bu ilkelerden oldukça uzaklaşarak, asıl önceliği ve önemi saltanat ve

⁸¹³ **Gazi Mustafa Kemal** (1961), s.269.

⁸¹⁴ **Yücekök**, (1983), s.94.

⁸¹⁵ **Tanör**, (2021), s.262; **Demirel**, (2003), s.184.

⁸¹⁶ **Shaw/ Kural Shaw**, (2002), s.417-418.

⁸¹⁷ **Parla, Taha** (2016) Türkiye’de Anayasalar: Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016, 6. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, s.21; **Armağan**, (1979), s.26.

hilafetin kurtarılmasına vermiş ve Meclis'in bu amaca ulaşınca kadar var olabilecek, geçici bir varlığa sahip olduğunu düzenlenmiştir.⁸¹⁸

Bu taslak üzerindeki tartışmaların otuz gün sürmesine rağmen bir yere varamaması sonucunda Mustafa Kemal "Halkçılık Programı" adı verilen yeni bir taslak daha sunmuştur. Bu taslak temel olarak Meclis'teki gruplardan biri olan Halk Zümresi'nin siyasi programında yer alan platformun, Halkçılık Programı adındaki bir metne dönüştürülmesinden oluşmuştur.⁸¹⁹ Taslak, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ana kaynağını oluşturan ulusal egemenlik görüşünü içerirken, hilafet ve saltana hiç değinmeden bu konuları karanlıkta bırakmıştır.⁸²⁰

Kanun'un ilk maddesi milli egemenliğin kaynağını belirlemiştir. Buna göre: "Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir."⁸²¹ Bu madde ile beraber Türk hukuk tarihinde ilk kez egemenliğin millete ait olduğu ve Büyük Millet tarafından temsil edildiği açıkça düzenlenmiştir.⁸²²

Taslağın Meclis'te tartışılması sırasında bazı mebuslar "hilafet makamı, esaretten kurtarıldıktan sonra, esas kanunlar içerisinde muhterem ve yüksek yerini alır" şeklindeki düzenlemenin taslağa eklenmesini istemişlerdir. Ancak bu öneriyi getiren mebuslar düzenlemeyi pragmatist bir yaklaşımla ele almışlardır. Nitekim düzenleme ile hem Meclis'in hilafete karşı olduğu yolundaki söylentilerin susturulması hem de İslam dünyası üzerinde olumlu bir etkiye sahip olması hedeflenmekteydi.⁸²³ Mustafa Kemal'in düzenlemeye yönelik olarak Sultan'ın bir hain olduğunu, bu maddenin kabul edilmesi veya buna benzer bir düzenlemeye gidilmesi halinde Sultan'ın bu düzenlemeyi kötüye kullanabileceğini, kullanmaması içinse başka önemli ve ayrıntılı düzenlemeler yapılması gerektiğini ancak bu sefer de mevcut durum dolayısıyla işin içinden çıkılamayacağını

⁸¹⁸ **Gazi Mustafa Kemal** (1961) s.351.

⁸¹⁹ **Demirel**, (2003), s. 213. Özbudun bu görüşe karşı çıkar ve Halk Zümresi'nin programının İslamcı-Sosyalist görüşlere sahip olduğunu belirtir. Bu nedenle Halk Zümresi'nin programı ile İcra Vekilleri Heyeti tarafından hazırlanan tasarı arasında ciddi bir benzerlik bulunmadığını iddia eder. **Özbudun, Ergun** (1992) 1921 Anayasası, 1. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurum Atatürk Araştırma Merkezi, s.19, dn.2.

⁸²⁰ **Berkes**, (2020), s.500-501.

⁸²¹ "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim şekli, halkın mukadderatını bizzat ve fiili olarak yönetmesi ilkesine dayanır".

⁸²² **Akın**, (2001), s.201.

⁸²³ **Dedeoğlu**, (2008), s.105; **Demirel**, (2003), s. 197; **Özbudun**, (1992), s. 24-25.

belirtmiştir. Mustafa Kemal'in bu argümanları üzerine, oluşabilecek siyasi olumsuzlukların fark edilmiş ve öneri geri çekilmiştir.⁸²⁴

Öğretide bu tartışma sultan ve halifeye karşı bakış açısının değiştiği, artık sultan ve halifenin bir hain olarak görüldüğünü şeklinde yorumlanmıştır.⁸²⁵ Fikrimizce burada dikkat edilmesi gereken durum, sultanın bir kişi olarak beğenilmemesi ve reddedilmesidir. Bu aşamada bir kurum olarak halifelğe karşı çıkılmamaktadır. Zira önerinin yapılmasındaki nedenlerden bazıları meclisin hilafete karşı olmadığını belirterek halkı sakinleştirmek istemesi ve uluslararası alanda fayda sağlanmasının amaçlanmasıdır. Bu nedenle halifelik kurumunun en azından sağladığı yararlar bakımından dahi olsa gerekli görülmeye devam ettiğini iddia edebiliriz.

Tasarının tartışmaları esnasında üzerinde durulan başka bir önemli konu da temsil kurumu olmuştur. Halkçılık Programı'nın 9. maddesinde meclisin genel oyla seçileceği düzenlenmişken, Anayasa Komisyonu'nun getirdiği teklifin 4. maddesi seçimde mesleki temsil esasının uygulanmasını öngörmüştür. Bu düzenlemeyi destekleyen mebuslar halkın iradesinin en iyi biçimde ortaya konabilmesinin ancak mesleki temsil ile mümkün olduğunu iddia etmişlerdir.⁸²⁶ Bu yaklaşıma karşı geliştirilen argümanlar ise söz konusu talebin niteliğinden ziyade gerçekleştirilme güçlüğüne işaret etmiştir; meslekler henüz net olarak ayrışmamıştır ve bu durum uygulamada pek çok zorluğun doğmasına yol açacaktır.⁸²⁷ Konuya ilişkin en gerçekçi değerlendirme Hüseyin Avni Ulaş Bey'den gelmiştir. Ona göre mesleki temsilin uygulanması, mesleki teşkilatlanmanın gerçekleşmemesi nedeniyle mümkün değildir. Seçim sistemindeki asıl önemli sorun iki dereceli seçim sistemi ve ikinci seçmenlerin gerek kişisel çıkarları gerekse üçüncü kişilerin etkisi altına girmesi sonucunda bağımsızlıklarını kaybetmesinde yatmaktadır.⁸²⁸ Konu üzerine tartışmalar devam etmiş ve en sonunda Halkçılık Programı'nın düzenlemesinde karar kılınmıştır: "Büyük Millet Meclisi Vilayetler halkınca doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden oluşur".⁸²⁹

⁸²⁴ **Özbudun**, (1992), s. 25-26; **TBMM, GCZ**, Cilt 1, s.133-134, 136.

⁸²⁵ **Dedeoğlu**, (2008), s.105-114.

⁸²⁶ **Özbudun**, (1992), s.26-33; **Goloğlu, Mahmut** (2006) Cumhuriyet Doğru- Millî Mücadele Tarihi IV, 1. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, s.57.

⁸²⁷ **Özbudun**, (1992), s.33-35; **TBMM Zabıt Ceridesi Cilt:6**, (1943) 2. Baskı, Ankara, TBMM Matbaası, s. 120-137, 148-166

⁸²⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi Cilt: 7**, (1944), 2. Baskı, Ankara, TBMM Matbaası, s. 298; **Goloğlu**, (2006), s.58.

⁸²⁹ **TBMM ZC**, Cilt 7, s. 310-312. Dördüncü madde üzerinde ikinci kez yapılan tüm tartışmalar için bkz. **TBMM ZC**, Cilt 7, s. 297-312; **Goloğlu**, (2006), s.58-59; **Özbudun**, (1992), s.35-36

Tasarı'nın 7. maddesinin tartışılması, Mustafa Kemal Paşa ile önemli bir muhalif olan Hüseyin Avni Ulaş Bey arasında oldukça ciddi bir tartışmaya sebep olmuştur.⁸³⁰ İlgili madde, Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini “kanunların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşmalara varılması, barış yapılması, savaş ilan edilmesi” şeklinde tanımlamaktaydı. Hüseyin Avni Bey, bu madde ile meclisin yetkilerinin sınırlandırıldığını ileri sürmüştür: “*Meclisin görevi kanunlar yapmak, değiştirmek, kaldırmak ve antlaşmalar yapmakla sınırlandırılmıştır. Oysaki, Meclis kayıtsız ve şartsız memleket mukadderatına el koymuştur. Bunu yerine getirmek için de vekiller tayin eder ki, bu vekillerin görevleri sınırlandırılabilir. Fakat BMM'nin görevi sınırlandırılmaz. Aksi halde, Meclis'ten kısılan yetkiler hükümete kalmış olur. Meclis savaş ilan eder, nişan verir, her şeyi yapar. Fakat bir kısmını kendi yapar, bir kısmını vekillerine yaptırır. Bunun için vekillerin yetkilerini sınırlayan kanun çıkarılmalı, tabii haklarımızın yerine getirilmesi için vekillere verilecek yetki tespit edilmelidir. Fakat kendi yetkimizi tespitte lüzum yoktur. Zaten kayıtsız şartsız egemen olan biziz*”.⁸³¹

Tartışmanın bir yüzü, geleneksel yönetimden kopuşun nasıl bir dille gerçekleştirileceğidir. Monarşide bu yetkiler sultana ait yetkilerdi, dolayısıyla bu yetkilerin yeni düzenleme ile meclise devredilmesi noktasında açık bir söylemin kullanılması, egemenliğin hukuken ve fiilen artık sultandan alınarak meclise verildiği anlamına gelecekti. Düzenlenmenin kaleme alınmasında Hüseyin Avni Bey açık bir söylem kullanılmasını ve söz konusu yetkilerden sultana ait olanların da artık meclise ait olduğunun açıkça belirtilmesi gerektiğini belirtirken, Mustafa Kemal Paşa ihtiyatlı davranılmasından ve böyle bir adımın atılması için daha uygun bir zamanın gelmesini beklemekten yanaydı.⁸³² Tartışmanın diğer yüzünü ise Heyet-i Vekile'nin yetki sınırlarının çizilmesi oluşturmaktaydı. Hüseyin Avni meclisin milli egemenliği temsil etmedeki biricikliğine dayanarak, Anayasa'da meclisin yetkilerinin sınırsız olarak düzenlenmesini, Heyeti Vekile'nin yetkilerinin de sınırlanmasını talep etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa ise Heyeti Vekile'nin yetki alanının sınırlanmasını istemezken, bazı hakların Heyeti Vekile'ye tanımlanmasını arzu etmekteydi.⁸³³

⁸³⁰ TBMM, ZC, Cilt 7, s. 331-332.

⁸³¹ TBMM ZC, Cilt 7, s. 328. Sadeleştiren ve altı yapılan: Goloğlu, (2006), s.62.

⁸³² Goloğlu, (2006), s.64-65.

⁸³³ Demirel, (2003), s.205-206.

Tartışmalar üzerine 7. madde şu şekilde düzenlenmiştir⁸³⁴: “Şeriat kurallarının yerine getirilmesi, bütün yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış yapılması ve savaş kararı verilmesi gibi temel yetkiler Büyük Millet Meclisi’nindir. Yasalar ve tüzükler düzenlenirken, halkın işine en uygun ve zamanın gereklerine en elverişli din ve tüze kurallarıyla töreler ve işlemler tüzesi temel olarak alınır. Heyet-i Vekile’nin görev ve sorumluluğu özel yasayla belirlenir.” Özel yasanın çıkartılması ilk meclis döneminde mümkün olmamıştır.

Madde 2 ve 7 birlikte okunduğunda aslında hükümdarlığın fiili olarak kaldırıldığı, sadece Anayasa’da buna ilişkin açık bir hükme yer verilmediği rahatlıkla söylenebilir.⁸³⁵ Bu açıdan bu dönemde yönetim anlayışı açısından birbirine tamamen zıt karakterde iki farklı anayasanın yürürlükte olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Heyeti Vekile ile Meclis arasında çıkan yetki uyuşmazlığına dönecek olursak Londra Konferansı’na katılım sürecinde yaşanan tartışmalara kısaca değinmek gerekir. Sadrazam Tevfik Paşa 27.01.1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf yollayarak, İtilaf Devletleri’nin koydukları şartlar doğrultusunda Konferans için kendilerine ek olarak, TBMM’den de delege gönderilmesinin talep edildiğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa ülkede söz konusu konferansa katılma yetkisi olan tek merciinin BMM olduğuna işaret ederek ve davetin doğrudan TBMM’ye yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁸³⁶ Bu bilgiler Meclis ile paylaşılmıştır, ancak Mustafa Kemal Paşa daha sonra İstanbul ile iletişime geçerek haberleşmenin Heyeti Vekile’ye bırakıldığını bildirmiştir.⁸³⁷ Aynı gün Heyeti Vekile Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa, sadrazam Tevfik Paşa’ya bir telgraf çekerek Konferans’a katılacak delegelerin TBMM hükümetince belirleneceğini bildirmiştir.⁸³⁸

Meclis’in gelişmelerden haberdar olmasının ardından Paşa’nın kararı, Meclis’in bu konuda karar vermeye yetkili tek yetkili makam olduğuna işaret edem muhalif mebuslar tarafından, şiddetle eleştirilmiştir. 15 mebus verdikleri bir dilekçe ile şikâyetlerini dile getirmişlerdir: “Hükümet etme hakkı Yüksek Meclis’in Genel Kurulu’na ait ise de ayrıntılarla uğraşmak imkânsızlığı düşünülerek her idare kolunun başında kendi

⁸³⁴ Metnin orijinal hali şu şekildedir: “Ahkâmı şer’iyyenin tenfizi, umum kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavanin ve nizamât tanziminde muamelâtı nâsa erfak ve ihtiyacatı zamana evfak ahkâmı Fıkhiye ve hukukiye ile âdap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tâyin edilir.”

⁸³⁵ Goloğlu, (2006), s.65.

⁸³⁶ TBMM ZC, Cilt 7, s. 411.

⁸³⁷ TBMM ZC, Cilt 8, s. 21.

⁸³⁸ Gazi Mustafa Kemal (1961), s. 568.

üyelerinden, niteliği ve yetkisi açıkça gösterilmek ve yoruma elverişli olmamak üzere vekil adıyla birinin bulundurulması şekli kabul edilmiş olduğuna göre Bakanlar Kurulu, ayrıntılarla ilgili meseleleri düşünmek ve gereğini yapmak yetkisine sahipse de, devlet ve milletin hayati varlığı ile ilgili hallerin kimseye danışılmadan kendi başına idareye çalışılması yüksek meclisin yürütme gücüne sahip olması haliyle bağdaştırılmayacağından ve büyük meselelerin tek başına halli sorumluluğunun Bakanlar Kurulu'na yükletilmesi de uygun görülemeyeceğinden Londra'ya bir delegeler kurulu gönderilmesi hakkında İstanbul ile yapılan haberleşmelerin sonradan genel kurulun onayına sunulmak üzere önce özel olarak kurulacak bir komisyonda görüşülmesini kurtuluşumuz için çok yararlı gördüğümüzden bunun karara bağlanarak Bakanlar Kurulu'na duyurulmasını teklif ederiz.”⁸³⁹

Önerenin okunması teklif edildiğinde Mustafa Kemal bu tür konularda meclisin birlik içinde olduğunun gösterilmesi gerektiğini ileri sürerek önerenin okunmasına karşı çıkmış, bunun üzerine yine tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmaların odak noktasını yasama ve yürütme güçlerinin yetkisi oluşturmıştır. Muhalif mebuslar yasama ve yürütme gücünün mecliste toplandığını ve Heyeti Vekile'nin sadece meclisin izin verdiği sınırlar içerisinde bağımsız karar alabileceğini, bu noktada Heyet'in kendisini sınırlayan bir kanunun olmamasından yararlandığını iddia etmişlerdir.⁸⁴⁰ Tartışmanın ardından önerge okunmuş ve ilerleyen süreç meclis tarafından yürütülmüştür.⁸⁴¹

Heyeti Vekile'nin fiili ve hukuki olarak fazla yetkiye sahip olduğunu düşünen mebuslar, Heyet'in görev sorumluluklarını düzenleyen bir yasa tasarısı hazırlanmış ve genel olarak yasama-yürütme ayrılığını ve meclise karşı sorumlu bir yürütmeyi düzenlemiştir. Tasarı çalışmaları gericilikle suçlanması üzerine Hüseyin Avni açık bir şekilde hilafet makamını hala kutsal gördüklerini, ancak saltanatın artık millet tarafından da meşru görülmediğini belirtmiştir.⁸⁴² Kuvvetler birliğini savunan mebuslar öneride düzenlenen kuvvetler ayrılığının devleti zaafa götüreceğini, bu sistemin uygulanabilmesi için son derece gelişmiş bir toplumsal yapıya ihtiyaç duyulduğunu iddia etmişlerdir.⁸⁴³ Mustafa Kemal Paşa ise teklife büyük tepki vermiş ve kuvvetler ayrılığına doğada ve dünyada rastlanılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir; ona göre asıl önemli olan idaredir. Geçmişin de işaret ettiği

⁸³⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi Cilt:8**, (1945), 2. Baskı, Ankara, TBMM Matbaası, s. 26-27. Sadeleştiren ve aktarılan **Goloğlu**, (2006), s.96-97.

⁸⁴⁰ **TBMM ZC**, Cilt 8, s. 23.

⁸⁴¹ **Demirel**, (2003), s.250.

⁸⁴² **Demirel**, (2003), s.234-238; **Goloğlu**, (2006), s.198-205; **Akın**, (2001), s.107-109.

⁸⁴³ **Akın**, (2001), s.110.

üzere sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti insanlığın mutluluk ve gerçek güvenini getirmeye muktedirdir.⁸⁴⁴ Bu konuşma sonrasında öneri reddedilmiştir.

Heyet-i Vekile'nin görev ve yetkilerini belirleyen kanunun kısa süre içerisinde çıkarılacağı belirtilmiş olmasına rağmen Birinci Meclis süresince kanun hazırlanamamış, bu durum Birinci ve İkinci Grup arasındaki temel çatışma konularından biri olarak kalmıştır.⁸⁴⁵ Nitekim kanunda belirtilmemesi nedeniyle Heyeti Vekile'nin sorumluluk ve yetkileri belirsiz kalmış ve Heyeti Vekile'nin Meclis'in bilgisi dışındaki birçok uygulaması bu gri alan yüzünden, tartışmaya açık hale gelmiştir. Muhalifler meclisin üstünlüğü ilkesine atıfta bulunarak bu uygulamalara oldukça sert tepkiler vermişlerdir.⁸⁴⁶

Anayasa taslağında Heyeti Vekile'nin kendi içinden birini Reis olarak seçmesi, Meclis Reis'inin ise yasama organının başkanı olarak kalması öngörülmüştür. Ancak kesinleşen düzenleme (madde 9) "Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na seçilen Başkan, bir seçim dönemi süresince Büyük Millet Meclisi Başkanı'dır. Bu kimlikle Meclis adına imza atmaya ve Heyet-i Vekile kararların onaylamaya yetkilidir. Vekiller içlerinden birini kendilerine reis seçerler. Ancak Büyük Millet Meclisi Başkanı Heyet-i Vekile'nin de doğal başkanıdır" şeklinde ortaya çıkmıştır.⁸⁴⁷ Bu düzenleme ile Heyeti Vekile'nin başkanında, Meclis ve Heyeti Vekile'nin güçleri toplanmıştır.

Heyeti Vekile'nin gücünün millet egemenliği karşısında sınırlanması isteğinin özü, daha önceki örneklerle de anlatılmaya çalışıldığı üzere, Heyet'in meclis üzerinde sahip olduğu genel güç ile ilgilidir. Muhalif mebusları haklı çıkartacak şekilde, ilk meclis döneminde yönetim biçimi olarak meclis hükümeti sistemi öngörülmüş olmasına rağmen, Heyeti Vekile hükümet gibi hareket etmiş ve hatta zaman zaman yasama fonksiyonunda da etkinlik göstermiştir. 23 Nisan 1920 ile 28 Şubat 1921 arasında yasalaşan 104 taslaktan 83'ü Heyeti Vekile tarafından düzenlenmiştir.⁸⁴⁸ Mustafa Kemal hem meclis başkanı hem de Heyeti Vekile'nin karar mercii olduğu için Teşkilatı Esasiye Kanunu tarafından

⁸⁴⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi Cilt: 14**, (1958), 1. Baskı, Ankara, TBMM Matbaası, s. 436-437; **Goloğlu**, (2006), s. 209, **Akın**, (2001), s.112-113.

⁸⁴⁵ **Demirel**, (2003), s.208.

⁸⁴⁶ **Demirel**, (2003), s.232.

⁸⁴⁷ **Demirel**, (2003), s.209; Madde 9'un orijinal hali şu şekildedir: "*Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Heyeti Vekile mukarreratını tasdika salâhiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi Vekiller Heyetinin de reisi tabiidir.*"

⁸⁴⁸ **Özbudun**, (1992), s.72.

düzenlenmemiş olmasına rağmen fiili bir şekilde devlet başkanlığı pozisyonunu elde etmiştir.⁸⁴⁹

Heyet-i Vekile üyelerinin seçimi de yetki tartışmalarının yaşanmasına sebep olmuştur. Seçimlere yönelik ilk uygulama üyelerin doğrudan Meclis tarafından seçilmesi idi. Ancak bu yöntemden Mustafa Kemal Paşa'nın istemediği bazı mebusların vekilliğe seçilmesi nedeniyle vaz geçilmiş ve üyelerin Meclis Reisi tarafından aday gösterilen kişiler arasından, meclisçe seçilmesine karar verilmiştir. Söz konusu değişim muhalif mebuslar tarafından yine Meclis'in yetkilerinin kısıtlanması olarak ele alınmış ve bu durum iktidar yanlısı mebuslar ile uzun süreli bir çekişmeye neden olmuştur.⁸⁵⁰

Tartışmalar Heyet-i Vekile'nin yetkilerini belirleyen düzenlemenin incelenmesi sırasında, aday gösterme yetkisinin Meclis Reisi'nden alarak özel bir kurula veren bir önerinin ele alınması sırasında da devam etmiştir. İkinci Grup'un önde gelen isimlerinden Şükrü Bey, mevcut uygulamanın Meclis'in sınırlanmasını eleştirmiştir: *“Tam hakimiyet-i milliye yöntemi fiili olarak uygulanabilir olmadığından, zorunlu olarak millet- vekillerinden oluşan şu meclisi, bu adaylık yöntemiyle tekrar ve bir kat daha kayıt altına almış bulunuyoruz. Bendeniz diyorum ki; hakimiyet-i milliyenin gerçek kavramını şu Heyet bile tamamiyle uygulayamaz. Nerede kaldı ki bu Heyet'in içinden seçilmiş olan beş on kişiden oluşan ve daha ufak bir zümreye bunun verilmesi.”*⁸⁵¹ Birinci Grubun önemli üyelerinden biri olan Mahmut Esat Bey de konuşmasında benzer noktalara değinerek, *“Hakimiyet-i milliye o kadar güzeldir ki onun aşkıyla, tamamen uygulanması için onun arkasından koştuğunuz zaman, bir serap arkasından koşar gibi olursunuz. Hakimiyet-i milliye kayıt altına girmedikçe hiçbir anlam ifade edemez, memleket anarşi haline girer”* demiştir.⁸⁵²

Tartışmalar muhaliflerin zaferiyle sonuçlanmış ve Heyeti Vekile ve vekillerin, BMM tarafından gizli oy ve salt çoğunlukla, meclis üyeleri arasından, ayrı ayrı seçilmesine karar verilmiştir.⁸⁵³

Yetki tartışmalarına neden olan bir diğer olay Yunanlıların 1921 yazında Batı Anadolu'yu işgale başlamasının ardından, durumun kritikliği nedeniyle savaşın yürütücülüğünün Mustafa Kemal Paşa'ya verilmek istenmesiyle ortaya çıkmıştır. Paşa üç ay

⁸⁴⁹ Tanör, (2021), s.272.

⁸⁵⁰ Demirel, (2003), s.302-306.

⁸⁵¹ Demirel, (2003), s.412; Akın, (2001), s.114-121; TBMM ZC, Cilt 21, s. 285-286

⁸⁵² Sadeleştiren: Demirel, (2003), s.414; TBMM ZC, Cilt 21, s. 303-304

⁸⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 21, (1959), 1. Baskı, Ankara, TBMM Matbaası, 21, s. 326. Vekil seçimlerine yönelik ayrıntılı bir inceleme için bkz: Akın, (2001), s.123-138.

süre ile meclisin bütün yetkilerinin kendisine tanınması halinde görevi kabul edebileceğini belirtmiştir. Bu noktada Başkomutanlık Kanunu md.2 çerçevesinde meclisin yetkilerinin sınırsız bir şekilde bir şahsa devredilip devredilemeyeceği hususu üzerinde tartışmalar yapılmıştır.⁸⁵⁴

Kanun ilk çıkarıldığında önemli bir direnişle karşılaşmadan kabul edilmiştir. Ancak Kanun'un süresi uzatıldıkça Meclis içindeki eleştiriler ve hoşnutsuzluk giderek yükselmiştir.⁸⁵⁵

Bu sırada gerçekleşen tartışmaların niteliği üzerinde biraz durmak gerekir. Daha önce de belirtildiği üzere İkinci Grup'un temel çekincelerinden biri kişisel yönetimin güçlenerek, meclisin üstünlüğünü gölgede bırakmasıydı. Meclis'in bütün yetkilerinin Mustafa Kemal Paşa'ya aktarılmasını öngören kanun da doğal olarak bu endişelerin artmasına sebep olmuş ve muhalefetin bu konudaki hoşnutsuzluğunu arttırmıştır. Yaşanan tartışmalar sırasında yetki sorunun ele alınması "olması gereken" açısından, teorik bir düzlemde tartışılmamış, özellikle kanunun savunulması daha amaçsal bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Muhalefetin yetki sorununa işaret ederek düşmanı yenmek için daha sınırlı ve özel bir kanun çıkartılması önerisine veya kanunun genel olarak yetki sorununa neden olduğu gibi eleştirilerine iktidar: i) etkilerin geri alınmasının güvensizlik anlamına geleceğini, bunun da gerek içerde gerekse dışarda kötü etki yapacağını, ii) devamlı olarak yasamanın yetki alanı sorununun öne sürülmesine rağmen devredilen yetkilerin, muhalif mebusların görüşlerinin aleyhine suiistimal edilmediğini ve son olarak iii) ortada bir suiistimal olmadığına göre kanunun aynen kabul edilmesi gerektiği yönünde bir cevap vermiştir.⁸⁵⁶ Tartışmalar süresince muhaliflerin ısrarlı eleştirileri karşısında iktidar grubunun görüşlerini sadece iki mebus savunmuş (Rauf Orbay ve Muhittin Baha Pars), onlar da bu süreçte olabildiğince pasif bir tutum takınmışlardır.⁸⁵⁷

Kanun'un üçüncü kez uzatılması sırasında 17 mebus meclisin yetkilerini devreden 2. maddenin "Yüksek Meclis'in yasama yetkisini sınırladığından ve azalttığından" dolayı iptali için teklif vermişlerdir, ancak teklif 12 çekimser, 73 kabul oyuna karşılık 91 oyla reddedilmiştir.⁸⁵⁸

⁸⁵⁴ Goloğlu, (2006), s.147-150. Akın, (2001), s.114-121

⁸⁵⁵ Ayrıntılı bir inceleme için bkz: Demirel, (2003), s.260-302.

⁸⁵⁶ TBMM Gizli Zabıt Ceridesi Cilt: 3, (1985) 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 316-318, 321-323; Demirel, (2003), s.284-286.

⁸⁵⁷ Demirel, (2003), s.287.

⁸⁵⁸ Demirel, (2003), s.289-290.

Kanun'un üçüncü ve son kez uzatılması için yapılan görüşmeye muhaliflerin protesto amaçlı katılmamaları üzerine gerekli yeter sayılarına ulaşamamış, böylece kanunun 3 aylık bir süre için uzatılmasına yönelik teklif meclisten geçememiştir. 5 Mayıs 1922'de Başkomutanlık Kanunu'nun süresinin dolması nedeniyle hukuken yetkilerini kaybeden Mustafa Kemal Paşa, meclisi toplantıya davet etmiştir.⁸⁵⁹ Oturumda da yetki meselesi milli egemenlik-kişisel egemenlik temelinde tartışılmamıştır. Tartışmanın asıl odağı ülkenin içinde bulunduğu tehlikeli durum ve mecliste yaşanan gruplaşmaların meclis içi birliğe zarar vermesi olmuştur. Tartışmaların ardından Kanun'un oylanmasına geçilmiş ve Kanun 15 çekimser ve 11 ret oyuna karşılık, 175 oyla kabul edilmiştir.⁸⁶⁰

20 Temmuz 1922'de Başkomutanlık Kanunu süresiz olarak uzatılmış, ancak meclis yetkilerinin Başkumandana devredilmesi yürürlükten kaldırılmıştır.

Yetki konusunda muhalefet ve Mustafa Kemal Paşa arasında çıkan önemli uyuşmazlıklardan birini de, Başkumandanlık Kanunu md. 2 çerçevesinde İstiklal Mahkemeleri'nin yetki ve görevleri oluşturmuştur. İstiklal Mahkemeleri ilk olarak asker kaçaklarına yönelik olarak kurulmuş ve Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır gibi farklı şehirlerde faaliyet göstermiştir. Mahkemelerin kurulmalarının ardından yetki alanlarının giderek genişlemesi ve kişisel hakları ihlal eden uygulamalara imza atmaları sonucunda meclis içinde hoşnutsuzluklar meydana gelmeye başlamış ve mahkemelerin yetkilerinin sınırlandırılmasından, tamamen kaldırılmalarına kadar farklı talepler içeren önergeler sunulmuştur.⁸⁶¹

Başkumandanlık Kanunu ile beraber İstiklal Mahkemeleri üzerindeki yetki meclisten Mustafa Kemal Paşa'ya geçmiştir. Mustafa Paşa bu yetkiye dayanarak 8 Eylül 1921'de Başkomutanlık kararı ile Yozgat'ta yeni bir Mahkeme açılmasına karar vermiş ve böylece Mahkeme sayısı Ankara, Konya, Kastamonu, Samsun ve Yozgat olmak üzere 4'ten 5'e çıkmıştır.⁸⁶² Mahkemelere atanan yeni üyeler Başkumandan tarafından atanmış ve yine Başkumandan tarafından mahkemelerin yetki alanları genişletilmiştir. Bu düzenlemelere ek olarak "Tekâlif-i Milliye" adlı karara göre halk maddi ve manevi kaynakları ile milli mücadeleye çağırılmış (bu kapsamda %40 oranında bir vergi getirilmiş) ve bu mücadele

⁸⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi Cilt: 19, (1959), 1. Baskı, Ankara, TBMM Matbaası, s. 520-522; Demirel, (2003), s.293-294.

⁸⁶⁰ Dedeoğlu, (2008), s.267-278; Demirel, (2003), s.294-301.

⁸⁶¹ Demirel, (2003), s.370.

⁸⁶² Demirel, (2003), s.370.

kapsamında getirilen emirlere uyulamaması halinde İstiklal Mahkemeleri yetkili kılınmıştır.⁸⁶³

Meclis bu düzenlemelerden şu unsurlar nedeniyle hoşnut kalmamıştır: i) İstiklal Mahkemeleri'nin Başkomutan'ın yetkisi altına girmesi, ii) Mahkeme üyelerinin seçiminin eskiden olduğu gibi Meclis tarafından değil, Başkomutan tarafından yapılması, iii) Mahkemelerin kararlarının sertliği ve denetim dışı olmaları.⁸⁶⁴

Muhallif grubun en etkili isimlerinden Hüseyin Avni Bey tepkisini şu cümlelerle dile getirmiştir: *“Fakat, bir zaman oldu ki, hükümet bütün icraatı İstiklal Mahkemeleri'ne verir bir şekilde, bize bir kanun kabul ettirdi. Artık İstiklal Mahkemeleri'nin el uzatmadığı, el koymadığı şey kalmadı ve bütün hükümetin icraatını eline aldı ve Meclis adına hükümler verdi. Olağanüstülüğün de hukuku var. Fakat böyle kendi oyuyla hüküm verecek maddi ve manevi suç, zarar takdiriyle hüküm verecek bir kuruluş dünyada mevcut değildir. Bu, dünyanın adaletine sığacak şeylerden değildir. Asker kaçakları için gerekli ise, yalnız onunla sınırlayalım. Böyle maddi, manevi zarar takdirine yetkili; genel cümlelerle, sınırsız yorum ve ters düz etmeye müsait cümlelerle verilen yetkiyle ve kendi oyuyla her şeyi hüküm altına almak, her şeye hüküm vermek yetkisini artık ortadan kaldırmak, üzerimize farzdır.”*⁸⁶⁵

20 Temmuz 1922'de Başkumandanlık Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, Meclis yetkilerinin kişisel olarak kullanılması yetkisi başkumandanlık makamından alınmış olduğu için 23 Temmuz 1922'de çıkartılan İstiklal Mahakimi Kanunu kabul edilmiş ve Mahkemeler yeniden Meclis'in yetkisi altına alınmıştır.

Şu ana kadarki düzenlemeler göz önüne alındığında TEK'in adı konulmamış bir cumhuriyet rejimi getirdiği söylenebilir. Ancak mevcut koşullar nedeniyle Kanuni Esasi'nin TEK ile çatışmayan hükümlerinin eskisi gibi uygulanmaya devam edeceğinin belirtilmesi sayesinde, hilafet ve saltanat gibi muğlakta bırakılan zorlu konularla ilgilenilmesi için zaman kazanılmıştır.⁸⁶⁶

⁸⁶³ Aybars, Ergün (1995) İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927, 1. Baskı, İzmir, İleri Kitapevi, s.145-146.

⁸⁶⁴ Demirel, (2003), s.371-372.

⁸⁶⁵ Sadeleştiren ve aktarılan: Demirel, (2003), s.372-372; TBMM Gizli Zabıt Ceridesi Cilt: 2, (1985) 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 614-615.

⁸⁶⁶ Örneğin Cumhuriyet ilan edilinceye kadar halifenin devlet başkanı sayılabileceği noktasında zayıf da olsa bir inanç vardı. Tunçay, Mete (1981) Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), 1. Baskı, Ankara, Yurt Yayınları, s.68.

4. Meclis'te Muhalefetin Oluşması

Meclisin türdeş bir yapıya sahip olmaması ve bunun sonucunda karar alama sürecinin sekteye uğraması Mustafa Kemal Paşa'nın meclis üzerindeki kontrolünü arttırmak ve meclisin eylemlerini önceden kestirilebilir hale getirmek istemesine neden olmuştur. Paşa bu amaçla güvendiği kişilerle birlikte Anadolu Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu oluşturmuştur.⁸⁶⁷

Grup üyelerinin kim olacağına Mustafa Kemal Paşa tarafından karar verilmiş, dışarıda tutulan mebuslara ise herhangi bir gerekçe sunulmamıştır. Bu durum gruba alınmayan kişilerin milli mücadele karşısı oldukları gibi bir algının varlığına sebep olmuştur.⁸⁶⁸ Gruba alınmayan muhalefet liderlerinden Hüseyin Avni grubun kurulduğunu gazetelerden öğrenmiş ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun programının bütün meclisin programı olduğunu, mecliste bu programa itiraz edecek kimsenin olmadığını ve böyle bir algının oluşmasından kaçınmak için grubun tüm meclisi içerecek şekilde genişletilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁶⁹

Birinci Grup'un kurulmasının ardından 1922 Temmuz'unda İkinci Grup kurulmuştur. Grup Meclis'teki birliğin korunmasını amaçlamış ve kendisini İkinci Anadolu Müdafaa-i Hukuk Grubu olarak adlandırmıştır. İkinci Grup'un niteliğine dair öğreti iki gruba ayrılmıştır: İlk gruptaki yazarlar Birinci Grup'un Meclis'teki ilerici, demokratik, laik kanadı temsil ettiğini, İkinci Grup'un ise gerici, muhafazakâr ve Osmanlı yanlısı olduğunu iddia etmektedirler. Diğer yazarlar ise, bazılarının yer yer İkinci Grup'un muhafazakâr eğilimlerine işaret etmesine rağmen, İkinci Grup'un milli egemenliği öne çıkaran ve gücün tek elde toplanmasına karşı çıkan demokratik bir niteliğe sahip olduğuna inanmaktadır.⁸⁷⁰

İkinci Grup'un oluşması ile birlikte kuvvetler ayrılığı fiilen ortadan kalmış ve Grup muhalefet gibi davranmaya başlamıştır. Heyeti Vükela ise parlamentarizmdeki gibi parlamento çoğunluğuna dayanarak yürütme fonksiyonunu ele geçirmiştir.⁸⁷¹ İkinci Grup'un üzerinde durduğu asıl husus milli egemenliktir; Mustafa Kemal Paşa'nın gittikçe artan yetkilerinin kişisel egemenliğe dönüşerek milli egemenliğe zarar verebilecek bir mutlak

⁸⁶⁷ **Zürcher**, (2010), s.238; **Tunçay**, (1981), s.43; **Demirel**, (2003), s.212. Birinci Grup Meclis'te kurulan ilk grup değildir. Daha önce de farklı gruplar kurulmuş olsalar da bunlar 1921 yılında faaliyet halinde değildiler. **Tunçay**, (1981), s.42. Bu gruplaşmalar siyasi hayat üzerinde önemli bir etkiye yol açmamışlardır. **Demirel**, (2003), s.213-4.

⁸⁶⁸ **Goloğlu**, (2006), s.143.

⁸⁶⁹ **Goloğlu**, (2006), s.143.

⁸⁷⁰ Oldukça ayrıntı bir inceleme için bkz: **Demirel**, (2003), s.13-50.

⁸⁷¹ **Yücekök**, (1983), s.102; **Goloğlu**, (2006), s.146; **Soysal**, (2011), s.186.

yönetim şeklini alabileceğini iddia etmişlerdir.⁸⁷² Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın de hem meclis hem de yürütmenin başı olması ve bütün bu yetkilere ek olarak bir de Başkumandanlık Kanunu ile meclisin yetkilerini kullanma hakkına erişmesi ile son olarak aday gösterme yönteminin değişmesi nedeniyle Heyeti Vekile üyelerinin meclis tarafından değil de kendisi tarafından atanması, bu endişeleri güçlendirmeye sebep olmuştur.⁸⁷³

1923'teki Lozan görüşmeleri sırasında yaşanan tartışmalarda İkinci Grup gücünü arttırırken, Mustafa Kemal Paşa Birinci Grup'un gücünü yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bu açıdan Birinci Grup'un seçimlerin yenilenmesi kararını TBMM'den geçirebilmesi oldukça önemli bir başarıdır.⁸⁷⁴

C. Cumhuriyet'in İlanı ve Hilafetin Kaldırılması

Teşkilatı Esasiye Kanunu ile mili egemenlik ilkesini belirlenmesine rağmen saltanatın varlığı hala devam etmekteydi. 1 Kasım 1922'de çıkartılan bir kanunla bu ikiliğe son verilmiştir. Saltanatın kaldırılması konusunda Birinci ve İkinci Grup oldukça hevesli davranmış, aksi görüşteki muhalif grup üyeleri ya da bağımsız üyeler ise bu baskın istek karşısında seslerini çıkartamamışlardır.⁸⁷⁵

Saltanatın kaldırılmasını düzenleyen ilk kanun tasarısında dikkat çeken nokta, tasarıda hilafete yönelik açık bir düzenlemeye yer verilmemiş olmasıdır.⁸⁷⁶ Meclis'te saltanat karşıtlığına dair fikir birliği bulunsa da hilafete karşı hala olumlu bir bakış açısı bulunmaktaydı.⁸⁷⁷

Saltanatın kaldırılırken hilafetin de kaldırılmaması iki nedene dayandırılabilir: İlk neden Lozan barış görüşmeleri sırasında hilafetin sağladığı avantajlardan yararlanılmak istenmesi iken, ikinci neden devrimlerin yavaş yavaş yapılmasının daha uygun bulunmasıdır.⁸⁷⁸

8 Temmuz 1922'de kabul edilen İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun, vekillerin meclis başkanı tarafından aday gösterilmeden TBMM üyeleri arasından

⁸⁷² **Koçak Cemil**, 'Siyasi Tarih 1923-1950', Akşın, Sina (Yayın Yönetmeni) (1997) Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980, 1. Baskı, İzmir, Cem Yayınevi; s.89; **Yücekök**, (1983), s.101; **Tunçay**, (1981), s.46-47; **Demirel**, (2003), s.229.

⁸⁷³ **Demirel**, (2003), s.231.

⁸⁷⁴ **Akın**, (2001), s.63-64.

⁸⁷⁵ **Demirel**, (2003), s.483.

⁸⁷⁶ **TBMM ZC**, Cilt 24, s.292-293.

⁸⁷⁷ **Goloğlu**, (2006), s.209.

⁸⁷⁸ **Tunçay**, (1981), s.69.

seçilebileceğini düzenlemesinin yanında, Meclis'in bir vekili de icra vekilleri heyet başkanı olarak seçebileceğini belirtmiştir. Bu düzenleme “başbakanlık” kurumunun, adı konulmasa da, düzenlenmesi anlamına gelmektedir.⁸⁷⁹ 14 Nisan 1923'te alınan bir meclis kararı ile başbakanın bakanlar kurulu içerisindeki konumu güçlendirilmiş ve kurul için ortak sorumluluk kuralı getirilmiştir. Son olarak cumhuriyeti ilan eden kanun ile birlikte icra vekilleri heyetinin başı açık bir şekilde “başvekil” olarak adlandırılmıştır.⁸⁸⁰

1 Nisan 1923'te erken seçim kararı alınmıştır. Kararın Anayasa'ya uygunluğu tartışmalıdır, zira Anayasa, Anayasanın “madde-i münferisi” gerçekleşinceye kadar meclisin aralıksız olarak çalışmasını öngörmekteydi. Milli gayenin gerçekleştiğine 2/3'lük çoğunlukla karar verilecek olması gerekirken, meclis bu kararı basit çoğunlukla almıştır.⁸⁸¹

Seçim aday listelerinin oluşturulmasında Mustafa Kemal Paşa en önemli rolü oynamış, kendi grubunun milletvekili adaylarını bizzat kendisi belirlemiştir.⁸⁸² Aday listeleri çoğu kez seçilecek mebus sayısı kadar adayı içermiş ve bu kişilerin mebus olması sağlanmıştır.⁸⁸³

Birinci Grup üyesi olan mebusların kişisel adaylık koymasına veya kişisel propaganda yapmalarına izin verilmemiştir.⁸⁸⁴

Seçimlerde kullanılan 1877 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu, 3 Nisan 1923'te değişikliğe uğramıştır. Değişiklikler şöyle sıralanabilir: i) Her 20.000 erkek için 1 mebus seçilecektir (md.1), ii) Seçme hakkı 18 yaşından itibaren kazanılacaktır (md.2), iii) Seçme ve seçilme hakkı için şart koşulan vergi verme zorunluluğu kaldırılmıştır (md.4).

Seçimler sonucunda Birinci Grup üyelerinin %56,4'ü İkinci meclise girmişken, İkinci Grubun hiçbir üyesi meclise girememiştir.⁸⁸⁵

1923 yılında Anayasa değişikliğine gidilerek cumhuriyet ilan edilmiştir, ancak bu düzenleme daha önce de değinildiği gibi tamamen beklenmedik bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Zira 1921 Anayasası'nın ilk maddesi açık bir şekilde ismini koymamış olsa da zaten cumhuriyet rejimini kabul etmiştir.

⁸⁷⁹ Erdoğan, (2011), s.153.

⁸⁸⁰ Erdoğan, (2011), s.153.

⁸⁸¹ Demirel, (2003), s.511-516; Tunçay, (1981), s.50; Tanör, (2021), s.215-216.

⁸⁸² Gözler, (2018), s.77.

⁸⁸³ Demirel, (2003), s.572-574.

⁸⁸⁴ Tunçay, (1981), s.56-57.

⁸⁸⁵ Demirel, (2003), s.584.

Bu düzenlemeye ek olarak başvekilin, Vekiller Heyeti içinden ve meclis tarafından değil, cumhurbaşkanı tarafından seçileceği yönünde değişikliğe gidilmiştir. Vekillerin seçimi de meclis tarafından değil başvekil tarafından yapılacak ve meclisin onayına sunulacaktır. Son olarak devletin resmi dili Türkçe, dini ise İslam olarak belirlenmiştir.

Hilafetin kaldırılması ise 3 Mart 1924 tarihinde gerçekleşmiştir. 1 Kasım 1922- 4 Mart 1924 tarihleri arasında saltanat kaldırılmış olsa da hilafet rejimi hala devam etmekteydi. Bu süreçte Cumhuriyet ilan edilinceye kadar halifenin devlet başkanı sayılabileceği yönünde bulanık da olsa bir kanı bulunmaktaydı.⁸⁸⁶

⁸⁸⁶ **Tunçay**, (1981), s.68.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK ANAYASAL GELİŞMELERİ VE YASAMA İLE YÜRÜTME ARASINDAKİ İLİŞKİ

Çalışmamızın ikinci bölümünde Sultan III. Selim döneminden 1923'te Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen süre içerisinde siyasal ve anayasal düzende yaşanan gelişimlere yer verilmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan bazı unsurlar cumhuriyet dönemindeki anayasal gelişmelerin üzerinde önemli etkiler doğurmuştur. Bu noktada dikkatimizi çeken ilk durum İngiltere'ye kıyasla Türkiye'de vergide temsil ilkesinin kök salamamış olması ve yönetilenlerin yüzlerce yıl boyunca reaya olarak görülmeleri sonucunda, iktidarı yönetebileceklerini ve sınırlayabileceklerini fark etmemiş olmamalarıdır, halk demokratik yönetimi sahiplenmemiş ve siyasal iktidar manipülasyonlara açık hale gelmiştir. Diğer yandan Osmanlı yönetim geleneğinin önemli bir sonucu olarak, İTC hükümetlerinin de gösterdiği gibi, yürütmeye her zaman daha fazla önem verilmiştir. Bu durum 1921 Anayasası döneminde meclis üstünlüğü ilkesinin kabul edilmesiyle değiştirilmeye çalışılmış olsa da, o dönemde dahi meclis içinde yasama ve yürütme güçleri arasında yetki çatışmalarının yaşandığı görülmektedir. Yasamanın, halkın iradesinin tam olarak açığa çıktığı organ olması bakımından, temsil gücünün sınırlanması ve yetkilerinin yürütme karşısında azaltılması halkın yönetime katılımını doğrudan bir şekilde etkileyeceğinden, bu iki kuvvet arasındaki ilişkinin tespit edilmesi, egemenliğin kullanan asıl gücün kim olduğunun belirlenmesi bakımından oldukça önemlidir.

Bu bölümde 2010 Anayasa değişikliklerine kadar olan anayasal gelişmeler iki farklı açıdan incelenecektir. İlk olarak demokratik değerlerin içselleştirilmemesinin bir sonucu olarak yaşanan siyasi krizler ve vesayetçi bir anlayışla siyasal hayata el konulması anlamına gelen, askeri darbeler üzerinde durulacaktır. İkinci olarak ise yasamanın halkın bütünün yönetime katıldığı organ, yürütmenin ise halkın daha sınırlı bir kesiminin gücünü arkasına alan organ olarak tanımlanması çerçevesinde, yasama ve yürütme kuvvetleri arasındaki ilişki, yürütmenin sahip olduğu yetkiler, seçim sistemleri ve meclis üstünlüğü ilkesinin uygulamaya aktarılması çerçevesinde incelenecektir.

I. 1924 ANAYASASI VE SİYASAL GELİŞMELER

A. 1924 Anayasası'nda Yasama ve Yürütme Dengesi

Cumhuriyetin kabul edilmesinin ardından 20 Nisan 1924'te yeni bir anayasa yürürlüğe girmiştir. Anayasa'yı kabul eden meclis tek parti döneminde, hemen bütün üyeleri Mustafa Kemal tarafından belirlenerek oluşturulmuştur. Meclis üyelerini belirleyen genel seçimlerde, genel oy esasına bağlı kalınmamış ve iki dereceli seçim sistemi kullanılmıştır. Yine de tüm bu olumsuz koşullara rağmen, anayasa taslağı üzerine yaşanan tartışmalarda meclis üyelerinin göstermiş oldukları fikir özgürlüğü ve bağımsız tutum, beklentilerin çok üzerinde olmuştur. Özellikle yürütmenin güçlendirilmesi yönündeki pek çok teklif, çoğunluğun eleştirisine uğraması sonucunda geri çekilmiştir.⁸⁸⁷

Anayasa tasarısı öneri alınmadan, doğrudan Kanun-ı Esasî Encümeni (Anayasa Komisyonu) tarafından oluşturulmuştur.⁸⁸⁸

Anayasa tasarısı üzerindeki tartışmaların en önemli noktası yasamanın, yürütmeye ve özellikle de cumhurbaşkanına tanınmak istenen geniş haklar karşısında kendini yetki alanını savunma çabasıdır.⁸⁸⁹ Cumhurbaşkanına yenilenebilir yedi yıl görev süresi tanınması, kendisine başkomutanlık unvanın, meclisi fesih ve veto yetkilerinin verilmesi ve tekrar görüşülmek üzere meclise geri yolladığı kanunların kesinleşebilmesi için mecliste oylamaya katılanların 2/3'nün onayı şartının aranması gibi öneriler hem muhalefet hem de meclis çoğunluğu tarafından benimsenmemiş, bu sayede meclis üstünlüğü ilkesini zedeleyen ve yürütmeye ciddi bir güç veren bu düzenlemeler yasallaşmamışlardır.⁸⁹⁰

Anayasa md. 3 ile egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milleti'ne ait olduğu belirtilmiş, md. 5 ile de egemenliği millet adına TBMM'nin kullanılacağı düzenlenmiştir. Komisyon'un tasarısına göre meclisin tek meclisli bir yapıya sahip olması düzenlenmiş olsa da, madde üzerine yapılan tartışmalar sırasında iki meclisli yapının benimsenmesini dile getiren teklifler yapılmıştır. Bu teklifi yapanlardan biri olan Bursa mebusu Refet Bey (diğer mebuslar Süreyya ve Hâzım Beylerdir) önerisini belli başlı bazı unsurlara

⁸⁸⁷ **Özbudun, Ergün** (2012), 1924 Anayasası, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.4; **Demirel, Ahmet** (2014) Tek Parti İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.69-70

⁸⁸⁸ **Özbudun**, (2012), s.3.

⁸⁸⁹ **Tunçay**, (1981), s.87. Teklif edilen düzenlemeler için bkz: **Gözübüyük, Şeref A./ Sezgin Zekai** (1957) 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, 1. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü, s.160-169, 179-215, 240-253, 276-291, 356-391, 430-435.

⁸⁹⁰ **Parla**, (2016), s.29; **Özbudun**, (2012), s.4; **Karatepe**, (2016), s.36-37.

dayandırmıştır: i) Pek çok önemli demokraside parlamentolar iki meclisten oluşmaktadır, ii) Hükümet ile meclis arasında çıkan olası uyuşmazlıklarda ikinci meclis uzlaştırma işlevi görecektir, iii) Millet meclisleri tarafından yapılan her türlü düzenleme, üzerinde fazla düşünülmemeleri ve acele ile üretilmeleri nedeniyle milletin menfaatine zarar verme olasılığına sahiptirler. İkinci meclis bu kusurlara sahip olmayacağından, üretilen düzenlemeler üzerinde denetim yapması mümkündür, iv) Üçüncü madde ile paralel bir şekilde hukuk ilkelerinin, kanunların ve ekonomik konuların üzerinde düşünmek ve tartışmak için başka bir meclis gerekmektedir.⁸⁹¹ Başka milletvekilleri de bu yönde görüş bildirmelerine rağmen, Millî Mücadele döneminden kalan tek meclisli yapı anlayışının hala çok güçlü olması sebebiyle öneri kabul edilmemiştir. İlgili mebusun öne sürdüğü argümanlardan yola çıkarak, halkın iradesinin ortaya çıkması gereken parlamentoya karşı açık bir güvensizliğin bulunduğu ve vesayetçi bir yaklaşımla daha seçkin bir kurulum, elindeki önemli yetkilerle başa çıkamayacak olan meclise göz kulak olması gerektiğine inanıldığı sonucuna ulaşılması mümkündür. Fikrimizce halkın temsilcilerine karşı duyulan bu güvensizliğin bütün siyasi partilerin yönetimden dışlandığı tek parti yönetiminin ilk işaretçilerinden biri olarak kabul edilmesi mümkündür.

Anayasa md.5'te yer alan “*teşri selâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder*” düzenlemesi ile kuvvetler birliği kabul edilmiş gibi görünse de, aslında güçler birliği sistemi ile güçler ayrılığı arasında bir sistem kurulmuştur. Madde 5-7'e göre meclis hem yasama hem de yürütme yetkisine sahiptir, ancak meclis bu noktada yasama yetkisini bizzat kendisi kullanırken, yürütme yetkisini İcra Vekilleri Heyeti aracılığı ile kullanacaktır. Dolayısıyla yürütme erki yasamadan ayrılmıştır ama henüz kabine sisteminde görülen bağımsızlığa ve yetkilerin tümüne sahip değildir.⁸⁹²

İki güç arasındaki dengesizliği göstermesi açısından en dikkat çekici düzenlemelerden birisi kuşkusuz fesih yetkisidir: meclis, hükümeti denetleme ve düşürme yetkisine sahipken, normalde kabine sisteminde tanınan bir hak olarak yürütmenin yasamayı feshetme yetkisi Anayasa'da tanınmamıştır (md.25). Yetkinin sahip olduğu önem dolayısıyla taslağın incelenmesi sırasında maddenin içeriği üzerinde fazlaca durulmuş ve bu çerçevede meclisin fesih ya da seçimleri yenileme yetkisinin cumhurbaşkanına tanınması önerisi tartışılmıştır. Tartışmalar sırasında söz alan milletvekillerinin neredeyse

⁸⁹¹ Arsel, (1965), s.91; Gözübüyük/ Sezgin, (1957), s.46-51.

⁸⁹² Armağan, (1979), s. 28-29; Parla, (2016), s.26; Özbudun, (2012), s.16-21; Arsel, (1965), s.96-101; Karatepe, (2016), s.37-38; Fendoğlu, (2018), s.225.

hepsi öneriyi şiddetle eleştirmişlerdir. Maddenin oylaması sonucunda 130 milletvekilinden 126'sı ret, 2'si kabul oyu kullanmış, 2 milletvekilinin de çekimser kalması sonucunda öneri kabul edilmemiştir.⁸⁹³

Cumhurbaşkanının Anayasa'da yer alan yetkilerine bakıldığında, bu yetkilerin meclis hükümeti sisteminde sahip olunması gereken sembolik yetkileri aştığı ve parlamenter rejim içerisindeki yetkilerle eş olduğu görülmektedir.⁸⁹⁴ Bu doğrultudaki hükümler şöyle sıralanabilirler: i) Anayasa'ya göre cumhurbaşkanının meclis tartışma ve görüşmelerine katılma, oy verme yetkisi bulunmamaktadır (md.32). ii) Çıkaracağı kararlar başbakan ve ilgili bakan tarafından imzalanır. iii) Sorumsuz ve temsili bir makamdır, cumhurbaşkanı meclisin kabul ettiği kanunları ilan eder bu noktada veto yetkisi yoktur (md.36). Sahip olduğu önem nedeniyle son düzenleme üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Nitekim cumhurbaşkanına veto yetkisi tanınmasına dair bir öneride bulunulması üzerine mecliste önemli tartışmalar yaşanmıştır. Öneri, veto yetkisinin millî egemenlik ve kuvvetler birliği ilkelerine aykırı olması nedeniyle eleştirilmiş,⁸⁹⁵ eleştirilerin ağır basması sonucunda cumhurbaşkanına veto yetkisi tanınmamıştır. Üzerinde karara varılan düzenlemeye göre cumhurbaşkanı meclis tarafından kendisine gönderilen kanunları tekrar görüşülmesi için geri gönderme yetkisine sahiptir, ancak meclisin kararında direnmesi halinde cumhurbaşkanı ilgili düzenlemeyi kabul etmek zorundadır. Cumhurbaşkanı meclis tarafından kabul edilen kanunları on gün içinde yayınlacaktır.

Silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını, cumhurbaşkanına vermeyi öneren düzenleme de meclis oldukça fazla tartışmaya neden olmuştur. Teklif aleyhinde konuşan milletvekilleri, öncelikli olarak cumhurbaşkanlığı makamının sorumsuz bir makam olarak kabul edilmesine rağmen, başkomutanlığın ciddi bir sorumluluk gerektirdiğine işaret ederek cumhurbaşkanının askeri konularda bilgisiz olması halinde büyük sorunlarla karşılaşılacağını haklı olarak dile getirmişler ve böyle bir düzenlemenin, millî egemenlik ve meclisin üstünlüğü ilkelerine ters düştüğünü belirterek, savaş sırasında başkomutanın meclis tarafından seçilmesini önermişlerdir.⁸⁹⁶

Cumhurbaşkanına tanınan yetkilerin yanı sıra Bakanlar Kurulu'nun oluşumuna yönelik düzenlemeler de meclis hükümeti sisteminden ziyade parlamenter rejim

⁸⁹³ Özbudun/ Sezgin, (1957), s.9, 41, 56, 60, 65, 179-215.

⁸⁹⁴ Özbudun, (2012), s.45; Gözler, 2018, s. 64.

⁸⁹⁵ Özbudun/ Sezgin, (1957), s.263-273.

⁸⁹⁶ Özbudun/ Sezgin, (1957), s.276-348.

düzenlemeleri ile uyum içindedir. Madde 44'e göre başvekil cumhurbaşkanı tarafından ve meclis içinden seçilecektir. Vekiller ise başvekil tarafından meclis içinden seçilecekler ve cumhurbaşkanının onayı ile meclise sunulacaklardır. 1921'den farklı olarak Bakanlar Kurulu'nda bakanlar bireysel ve kolektif sorumluluğa sahiptirler (md.46).

Anayasa düzenlemeleri kapsamında yürütmenin yetkilerinin sınırlı ve yasamaya tabi olduğu söylenebilirse de uygulamada yürütme organının düzenleme yetkisi bazen belirlenen sınırları aşmıştır. Örneğin 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun ile Bakanlar Kurulu'na, "Türk parasının kıymetinin korunması zımında kararlar ittihazi" gibi sınırları belli olmayan, muğlak bir düzenleme yetkisi tanınmıştır. Benzer olarak gümrük tarifeleri kanun ile belirlenmesi yönündeki düzenlemeye rağmen, gümrük resimlerinde mevcut tarifiedeki değişiklik yapmada Bakanlar Kurulu yetkili sayılmıştır. Dolayısıyla bu düzenleme ile Bakanlar Kuruluna kanun üzerinde değişikliğe gitme hakkı tanınmıştır.⁸⁹⁷

Yasama-yürütme ilişkisine verilen öneme rağmen, anayasa tasarısının kişi hak ve hürriyetlerinin kaleme alındığı 20 maddelik kısmı, birkaç madde hariç olmak üzere, üzerinde hiç durulmadan, önerildiği şekliyle kabul edilmiştir. Haklara ilişkin düzenlemelerde sadece siyasal demokrasi dikkate alınmış ve sosyal ve ekonomik haklar ile bunların demokrasiye olan faydaları göz ardı edilmiştir.⁸⁹⁸ Hakları korumaya alan bir denetim mekanizmasına yönelik herhangi bir düzenleme yapılmamış, sadece kanuni güvenceler öngörülmüştür.⁸⁹⁹ Söz konusu denetim mekanizmasının eksikliğine ek olarak kanunları yorumlama yetkisinin meclise ait olması ile uygulamada iktidar partisinin, meclis üzerindeki yetkisini kullanarak muhalefetten bağımsız bir şekilde ülkeyi yönetmesi anlamına gelen "meclis üstünlüğü ilkesi"nin bir araya gelmesiyle birlikte, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması ve düzenlenmesi üzerinde TBMM'ye keyfi bir yetki verilmiş ve bunların korunması TBMM'nin "iyi niyetine" bırakılmıştır.⁹⁰⁰

Öğretide *Özbudun* 1924 Anayasası'nın meclis üstünlüğü ilkesinin benimsemesi sonucunda çoğunlukçu demokrasi anlayışının da benimsendiğini, bunun doğal bir sonucu olarak da yasama gücünün mutlak ve sınırsız olarak düzenlendiğini belirterek, mevcut

⁸⁹⁷ *Özbudun*, (2012), s. 36-37.

⁸⁹⁸ *Arsel*, (1965), s.103-104.

⁸⁹⁹ *Teziç, Erdoğan* (2013) *Anayasa Hukuku*, 16. Bası, İstanbul, Beta Basım Dağıtım A.Ş., s.169; *Erdoğan*, (2011), s.156.

⁹⁰⁰ *Erdoğan*, (2011), s.156.

düzenlemelerde birkaç yıl içinde başlayacak olan otoriter tek parti yönetimine dair hiçbir işaretin bulunmadığını belirtmektedir.⁹⁰¹ Bu iddianın çürütülmesi, her ne kadar Özbudun bu duruma özel bir önem atfetmemiş olsa da, Anayasa'nın çoğulcu demokrasi anlayışına⁹⁰² önem vermemiş olduğuna işaret etmekle mümkün olabilir. Zira 1924 Anayasası'nda anayasanın üstünlüğü kuralı kabul edilmiş olsa da, bu ilkenin tüm Anayasa içerisinde sadece “kanunlar anayasaya aykırı olamaz” şeklinde düzenlenmiştir. Böylece anayasa mahkemelerinin kurulması ya da en azından yerel mahkemelere anayasaya uygunluk denetimi yapma yetkisinin verilmesi gibi ek önlemler alınmamış ve bunun sonucunda anayasanın üstünlüğü oldukça kırılgan, hatta keyfi bir zemine oturtulmuştur. Gerekli denetim mekanizmalarının oluşturulmaması sonucunda anayasal düzenlemelere bağlı kalınıp kalınmamasının tek denetimsi TBMM, daha doğrusu meclise hâkim olan siyasi çoğunluk olmuştur. 1924 Anayasası'nın yürürlükte olduğu tüm süreçte çoğulcu demokrasi anlayışının uygulanması meclisteki siyasi çoğunluğun iradesine bırakılmıştır.⁹⁰³ Bu nedenle gelecek 22 yıl boyunca tek parti yönetiminin ayakta kalabilmesi bize, meclisin demokratik değerlere olan bağlılığının ne kadar zayıf olduğunu gösterir. Tüm sorumluluğun meclise verilmesi de haksızlık olur. Nitekim modern sağlıklı demokrasiler, devlet ve halk arasında kurulan karşılıklı iletişimin varlığına dayanmaktadır. Bu noktada hem devlet hem de halk kurdukları diyalog sayesinde, istek ve taleplerini dile getirerek birbirlerini dönüştürürler. Bu nedenle meclis, yani tek bir parti, meclis üstünlüğü ilkesini kötüye kullanarak 22 yıl boyunca muhalif sesleri bastırmış ve ülkeyi kendi politikaları doğrultusunda yönetmiştir. Halk da bu duruma tepki olarak, siyasi sistemin dönüştürülmesi için örgütlü bir şekilde harekete geçmemiş ve bu amaçla baskı mekanizmaları oluşturmamıştır. Halk bu duruma karşı hoşnutsuzluğunu, ancak devletin çok partili hayata geçmeye karar vermesinden sonra (1930 yılındaki deneme ve 1946

⁹⁰¹ Özbudun, (2012), s. vii.

⁹⁰² Çoğulcu demokrasi uygulamasının varlığı muhalefet hakkının korunmasına bağlıdır. Muhalefet hakkına yönelik ayrıntılı bir inceleme için bkz: **Algan, Bülent** (2014) Muhalefet Hakkı ve Türkiye'deki Görünümü, 1. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi.

⁹⁰³ **Yazıcı, Serap**, (2009) Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye: Seçkincilikten Toplum Sözleşmesine, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.33-34; **Tanör, Bülent** (1994) İki Anayasa 1961-1982, 3. Baskı, İstanbul, Beta Basım Dağıtım A.Ş., s.19-20; **Şahin**, (2012), s.118. Karşı görüş için bkz: **Gözler**, (2018), s.81-83. Tanör'ün açıklamaları başta oldukça demokratik görüne de eserin ilerleyen sayfalarında bu durum değişmektedir. Yazara göre 1924 Anayasası döneminde “ulusal devletin kurulması, toplumun yeniden biçimlendirilmesi, çağdaşlaşma ve radikal reformlar vb” nedenlerle meclis üstünlüğüne, anayasanın üstünlüğünden daha fazla değer verilmiştir. Yine yazarın kendi sözleri ile dönem “*anayasa ve hukukun üstünlüğünün değil, ileri atılımların ve çağdaşlaşma mücadelesinin ön plana çıktığı bir dönemdir.*” **Tanör**, (1994), s.21. Anayasa hukukumuzun en değer verilen düşünürlerinden biri olan Tanör'ün bile demokratik ilke ve kurumları bu kadar araçsallaştırması ve bu değerleri toplum mühendisliği sürecinde bir kenara bırakıvermesi, 18. yüzyıldan buyana devlet eliyle, devletin bekası için başlanan modernleşme anlayışının değişmeden devam ettiğine yönelik küçük ama önemli bir işarettir.

sonrası) gösterebilmiş ve seçimlerde muhalif partilerden yana oy kullanmıştır. Yani ancak devlet onlara böyle bir hak verdikten sonra halk iradesini ortaya koymayı seçmiştir.

Yukarıda da belirtildiği üzere meclise tanınan bu üstünlük uygulamada beklenenin tam tersi bir sonuç vermiştir. Tek parti döneminde ve 1946 sonrasında Anayasa'nın meclis üstünlüğü sistemini kabul etmesine rağmen uygulamada, iktidar partisinin mecliste çoğunluğu sağlamış olması sonucunda, yürütmenin üstünlüğü geçerli olmuştur.⁹⁰⁴ Bu nokta da *Arel* meclisin de kendine tanınan yetkileri savunmak için harekete geçmediğini, örneğin güvensizlik oyu ile hiçbir hükümeti düşürmeye yeltenmediğini belirtmektedir. Bu durumun sebebi de en azından 1960'a kadar meclisteki muhalif milletvekili sayısının harekete geçemeyecek kadar sınırlı sayıda olmasıdır. Meclisin ağırlıklı olarak iktidar partisine mensup üyelerden oluşması ve bu partilerin parti içi disiplini sağlama konusunda oldukça başarılı olmaları nedeniyle meclis, daha çok iktidar partisinin menfaatlerini savunan bir yapıya dönüşmüştür.⁹⁰⁵

Meclisin iktidar partisince domine edilmesinde seçim sistemi büyük bir pay oynamıştır. Seçim sistemi olarak çoğunluk usulünün kabul edilmesiyle ilgili seçim bölgesinde en fazla oyu olan partinin o seçim çevresinden çıkacak bütün milletvekilliklerini kazanması, partilerin meclisteki temsilinde adil olmayan, orantısız bir tablo ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1946-1960 arasında yapılan genel seçimler listeli basit çoğunluk sistemine göre yapılmıştır. Uygulanan seçim sistemi muhalefet partileri tarafından eleştirilmiş ancak sistem dolayısıyla meclis çoğunluğunu elinde tutan iktidar partisi tarafından dikkate alınmamıştır. Örneğin 1946 seçimlerinden sonra muhalefet partisi olan DP seçim sisteminin haksızlığa yol açtığını ve değiştirilmesi gerektiğini iddia etmiş, ama aynı seçim sistemi diğer üç seçim döneminde meclisin çoğunluğunu elinde tutmasını sağlayınca seçim sistemine yönelik itirazları göz ardı etmiştir.⁹⁰⁶

1924 Anayasası 1928 ve 1937'de değişikliğe uğramıştır. 1928'deki değişiklik ile birlikte Anayasa'daki dini ibareler çıkartılmıştır. Bu değişikliklerin kabulü sırasında herhangi bir tartışma yaşanmamıştır. Ancak bu durumun sebebi, bu yöndeki genel bir

⁹⁰⁴ Teziç, (2013), s.170; Arsel, (1965), s.106.

⁹⁰⁵ Arsel, (1965), s.106.

⁹⁰⁶ Yüzbaşıoğlu, (1996), s.13.

kanının varlığından ziyade değişiklikleri yapan meclisin, muhalefetin tamamen bastırılmasından sonra 1927’da yapılan seçimlerle oluşturulmuş olmasıdır.⁹⁰⁷

1924 Anayasası daha önce de değinildiği gibi hem tek parti döneminde hem de 1946 sonrasında çok partili hayatta kullanılmış ve sadece birkaç küçük değişikliğe konu olmuştur. Birbirine zıt ihtiyaçlar ve anlayışları içeren iki farklı süreçte tek bir anayasa kullanılmasına rağmen, bu anayasadan, en azından büyük değişikliklere gidilecek kadar rahatsızlık duyulmaması, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Bu durum bile bize açık bir şekilde Türkiye’de uygulama ile teorinin aynı zaman ve mekânda, birbirine zıt koşullar altında ama birbirinden bağımsız bir şekilde var olabildiğini kanıtlar niteliktedir.

B. Tek Parti Dönemi

CHP, 1923’te yapılan seçimlerden sonra bütün muhalifleri iktidardan uzaklaştırmış ve 1927 sonrasında tam bir tekel parti haline gelmiştir. Böylece mecliste hiç muhalif ses kalmamıştır.⁹⁰⁸ 1924 yılında Terakki Perver Cumhuriyet Fıkrası, 1930 yılında da Serbest Cumhuriyet Fıkrası kurulsa da, ilkinin kapatılması ve ikincinin ise kendisini kapatması sonucunda 1924-1946 yılları arasında tek parti yönetimi hakim olmuştur.

Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası (TpFC) 17 Kasım 1924’te kurulmuştur. Parti’nin kurucu üyeleri Mustafa Kemal Paşa’nın yakın çalışma arkadaşlarıdır ve Birinci Grup içinde önemli rollere sahip olmuşlardır. Kısa bir süre sonra İkinci Grup’un önde gelen üyeleri de Parti’ye katılmışlardır.⁹⁰⁹ Parti saltanatın ve özellikle de hilafetin kaldırılma sürecini hızlı bulmuş ve köklü değişikliklere karşı tepki göstermiştir.⁹¹⁰

1920 ve 1930’larda yaşanan Kürt ayaklanmaları, sonuçları bakımından Kurtuluş Savaşı kadar yakıcı olmuş, pek çok insan kaybına ve büyük askeri harcamalara neden olmuşlardır. İsyanlar nedeniyle 24 Şubat 1925-23 Aralık 1927 tarihleri arasında Doğu’da sıkıyönetim ilan edilmiş ve bu dönemin başında yaşanan Şeyh Sait ayaklanmasının ardından Tahrir-i Sükûn dönemini başlamıştır.⁹¹¹ 1925’te Tahrir-i Sükûn Kanunu’nun kabul edilmesi ile birlikte çok sesli demokratik hayatın sonu gelmiş; TpFC kapatılmış,

⁹⁰⁷ Özbudun, (2012), s. 8.

⁹⁰⁸ Parla, (2016), s.28

⁹⁰⁹ Demirel, (2003), s.600.

⁹¹⁰ Soysal, (2011), s.202.

⁹¹¹ Ayaklanma hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz: Cemal, Behçet (1955), Şeyh Sait İsyanı, 1. Baskı, İstanbul, Sel Yayınları.

İstiklal Mahkemeleri tekrar açılmış ve muhalif gazeteler kapatılarak, bazı gazeteciler İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmışlardır.⁹¹² Şeyh Sait isyanının bu kadar şiddetli önlemler doğurmasının nedeni isyanın amaçları ile ilgilidir: İsyan o döneme kadar görülen diğer ayaklanmalar gibi derebeylik ve yağma sebepleri ile yapılmamıştır, isyanın hareket noktasını cumhuriyet değerlerine ve onun getirdiği değişikliklere karşı olma oluşturmıştır. Bu nedenle öncelikli olarak saltanatın ve hilafetin yeniden getirilmesini amaçlamıştır.⁹¹³

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabulünün ardından Mustafa Kemal Paşa'nın hayatına kast girişiminde bulunulması nedeniyle gerçekleşen yargılamalar suikasta karışanların yanı sıra genel olarak muhalefetle hesaplaşma sürecine dönüşmüş ve eski İTC mensupları, TpCF üyeleri ve eski İkinci Grup üyelerine karşı yargı yolu açılmıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu çıkıncaya kadar Halk Fırkası'nda parti içi demokrasi oldukça etkin bir şekilde işlemiş olduğuna ve Kemal Mustafa Paşa'nın olası kişisel yönetime doğru eğilimlerinin durdurulabildiğine işaret etmek gerekir.⁹¹⁴ Fikrimizce Takrir-i Sükûn Kanunu'nun oldukça sert bir yaklaşıma sahip olmasının nedeni "devletin tehlikede olduğu" düşüncesinin benimsenmesidir. Siyasal kültürümüzün devletin varlığını ve güvenini, demokratik değerlerin daha üzerinde tutması bu olayın belirleyici unsuru olmuştur. Devletin tehlikede olduğuna kanaat getirilmesi ile beraber, devlete karşı tehlike oluşturulduğuna inanılan bütün unsurların ister siyasi bir parti olsun isterse diğer toplumsal oluşumlar olsun, ortadan kaldırılmasına odaklanılmıştır. Aynı zihniyetin 1960 ve 1982 darbesini önceleyen olaylarda da ortaya çıktığını iddia edebiliriz.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, TpFC' den farklı olarak kendiliğinden oluşan bir siyasi parti değildir. Bu Parti'nin kurulmasına da dönemin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından karar verilmiştir. Parti'nin kurulmasında iç ve dış etkenler etkili olmuşlardır: O dönemde tek partili olan devletlerin faşist ya da sosyalist olmaları sonucunda çok partili hayata geçmek, mevcut kriz ortamında hangi cephenin seçildiğinin gösterilmesi ve özellikle Batı'nın kabulünü almak bakımından önemli görülmüştür. Bir diğer neden ise ekonomik sıkıntılar, iç huzursuzluk ve tek parti yönetimine karşı duyulan genel hoşnutsuzluktur.⁹¹⁵

⁹¹² Demirel, (2003), s.604. Kanun'un yürürlükten kalkması için 1929'ü beklemek gerekecektir.

⁹¹³ Aybars, (1995), s.261.

⁹¹⁴ Tunçay, (1981), s.71-72.

⁹¹⁵ Tunçay, (1981), s.245-247; Ertem, Barış (2010) 'Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası', ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, C:1, S:2, s.72-75.

Parti'nin sınırlı ve denetim altında tutulacak bir muhalefet partisi olması hedeflenmesine rağmen ülke genelindeki bütün muhalif kesimlerin bu partiye akın etmesiyle, parti büyük bir toplumsal desteği arkasına almıştır. Beklenmeyen bu ilgiye bir de ilerleyen süreçte CHP'ye karşı bazı şiddet olaylarının yaşanması eklenince, söz konusu hedeflerden vazgeçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın partiye verdiği desteği geri çekmesinden sonra parti kendisini kapatmıştır.⁹¹⁶

1927-1943 arasında yapılan seçimler tek partili dönemde yapıldıkları için sadece CHP ve bağımsız adaylar arasında gerçekleştirilmişlerdir. 18 yaşını bitiren herkes (erkek olma şartıyla) seçmen olabilirken, 30 yaşını bitiren herkes seçimlerde aday olabilmışlerdir. 1934 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Ancak aynı değişiklikte seçmenlik yaşı da 18'den 22'ye çıkarılmıştır.⁹¹⁷

CHP'nin 1935 yılında gerçekleştirdiği kurultaydan sonra devlet ve parti birbirleri içinde erimeye başlamış, İçişleri Bakanı parti genel sekreteri, valiler de il başkanı görevlerini üstlenmişlerdir.⁹¹⁸ 1937'deki değişiklik ile birlikte 2. maddeye “Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçıdır” şeklinde ekleme yapılmıştır. Bu ilkeler aynı zamanda CHP'nin siyasal ideolojisini özetleyen “altı ok” olduğu için artık hukuki olarak da devlet ve partinin özdeşleştiğinin söylenmesi mümkün hale gelmiştir.⁹¹⁹

1923-1946 yılları arasındaki tek parti yönetimi boyunca siyasal rejimin asıl belirleyicisi Anayasa'dan ziyade CHP'nin tüzük ve programları olmuştur.⁹²⁰

C. Çok Partili Dönem: Siyasi Krizler ve Zayıf Bir Yürütme Özlemi

Parti tabanı köylü, kasabalı, esnaf ve orta sınıf tüccarlardan meydana gelen Demokrat Parti, Halk Partisi'nden ayrılan bir grup muhalif milletvekili tarafından 1946'da kurulmuştur. Parti'nin halk desteğini almasında iki unsur etkili olmuştur. Bunlardan birincisi gelişen ekonomi ve sosyal hayat sayesinde gelişen ve güçlenen grupların iktidara

⁹¹⁶ Demirel, (2014), s.107-109.

⁹¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Armağan, Servet (1967) ‘Türkiye’de Parlamento Seçimleri’, İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası, C: 33, S: 3-4, s.71-77; Demirel, (2014), s.85-101, 113-155, 169-208, 221-259, 273-300.

⁹¹⁸ Gözübüyük, (2013), s.133.

⁹¹⁹ Parla, (2016), s.28; Armağan, (1979), s.30; Demirel, (2014), s.213.

⁹²⁰ Parla, (2016), s.29.

gelme arzusudur. İkinci unsur ise uzun zamandır süren CHP yönetimine karşı duyulan bıkkınlıktır.⁹²¹

Parti mevcut hukuki düzenlemelere göre genel seçimlerin gerçekleşeceği tarihten bir yıl önce kurulmuş ancak genel seçimler yeni partiyi gafil avlamak için bir yıl öne alınmıştır.⁹²² Seçim süreci de olaysız geçmemiştir; seçim sürecinde ağır tartışmalar yaşanmış, çıkan kavgalarda kan dökülmüş ve muhalefet iktidarı terör havası yaratmakla suçlamıştır. Bunlara ek olarak tarihimizdeki ilk tek dereceli seçim uygulamasında bazı yolsuzluklar yaşanmış ve seçimlerde gizli oy, açık sayım ilkelerine ve yargı denetimine yer verilmemiştir.⁹²³

DP katıldığı ilk seçimlerde önemli bir koltuk sayısına ulaşamamıştır. (CHP 402, DP 54 koltuk kazanmıştır). Parti asıl başarısını tek başına iktidar olduğu 1950 genel seçimlerinde göstermiştir ve 1954 ve 1957 seçimlerinde de sandıktan birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır.⁹²⁴

DP, yönetimi süresince çoğulcu demokrasi anlayışını benimsememiştir. Parti demokrasiyi seçimler aracılığı ile verilen yönetme yetkisi olarak tanımlayarak, toplumun siyasal alanda etkili bir özne olarak sahneye çıkmasını istenmeyen bir durum olarak kabul etmiştir. Halkın siyasal yaşama katılmasının sınırlandırılması isteğine ek olarak atama ile oluşturulan yargı organı ve özerk kuruluşlar gibi kurum ve kuruluşların, iktidarda söz sahibi olmaları da engellenmek istemiştir. Bu doğrultuda Parti, egemenliğin tek ve bölünmez olduğunu belirterek meclis üstünlüğü ilkesine başvurmakta sakınca görmemiştir.⁹²⁵ Nitekim DP iktidarda olduğu süre boyunca parlamenter sistemin zeminini oluşturan kural ve gelenekleri dikkate almayarak, muhalefet ile olan ilişkilerinde uzlaşmaz ve zorlayıcı bir tavır takınmış ve meclis üstünlüğü ilkesini kötüye kullanacak adımlar atmıştır.⁹²⁶ Özellikle siyasal muhalefetin bastırılması için anti-demokratik pek çok yola başvurulmuştur: siyasal partilerin radyodan seçim konuşmaları yapmaları ve seçim dönemleri hariç toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemeleri yasaklanmış, muhalefetin gensoru ve soru denetiminde bulunması içtüzük düzenlemesi ile engellenmiş, ara seçimler

⁹²¹ **Eroğul, Cem** (2014) Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi, 1. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, s.72-73.

⁹²² **Tanör**, (2021), s.341.

⁹²³ **Gözler**, (2018), s.93; **Armağan**, (1967), s.77.

⁹²⁴ **Şahin**, (2012), s.39-40. Ayrıntılı bilgi için bkz: **Armağan**, (1967), s.78-82.

⁹²⁵ **Tanör**, (1994), s.78-79; **Özbudun, Ergun** (2014) Türk Anayasa Hukuku, 15. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, s.66-67.

⁹²⁶ **Gözübüyük**, (2013), s.134. Örnek bir durum olarak; **Eroğul**, (2014), s.178-180.

yapılmamış ve parti ile devlet kurumları arasındaki sınırlar belirsizleştirilerek, devlet kurumları parti amaçları için kullanılmaya başlanmıştır.⁹²⁷

1946-1960 yılları arasında tek turlu listeli çoğunluk sistemi kullanılmıştır. Bu sisteme göre bir seçim çevresinde kullanılan oyların basit çoğunluğunu alan parti, listesindeki bütün milletvekilliklerini kazanmış oluyordu.⁹²⁸ 1957 seçimlerinde iktidar partisi DP %48,6 oranında oy almışken, CHP de %41,4 gibi oldukça yakın bir oy oranı elde etmiştir. Ancak bu yakın oy oranına rağmen muhalefetin mecliste temsili oldukça sınırlı olmuş, DP elde ettiği 424 milletvekilliğine kıyasla, kalan %52'lik çoğunluğu sağlayan muhalefet partileri sadece 186 milletvekilliği kazanabilmişlerdir.⁹²⁹

Parti yönetimi altında toplumsal kanaat oluşturunucuların ifade özgürlükleri de hukuksal veya eylemsel açıdan sınırlandırılmış ve iktidar partisini benimsemeyen kişi ve gruplara çeşitli yaptırımlar uygulanmıştır. Bardağı taşıran son damla meclis üstünlüğü ilkesine dayanılarak meclis çoğunluğunca verilen bir kararla CHP'nin tasfiyesine başlamak için "CHP'nin ve bazı basın kuruluşlarının yıkıcı, gayrimeşru kanun dışı faaliyetlerini" araştırmaya yönelik bir komisyon kurulmasına karar verilmesi olmuştur. 18 Nisan 1960 kurulan ve sadece DP milletvekillerinden oluşan Tahkikat Komisyonu'na soruşturma yapmak, suçlu gördüğü kişiler hakkında yargılama yapılmasına karar vermek, yayınlama yasağı koymak, gazete ve dergilerin basım ve dağıtımlarının yasaklanması kararını vermek ve gazete kapatmak gibi oldukça ciddi yetkilerin verilmiştir.⁹³⁰ Bu olaydan kısa bir süre sonra toplumsal huzursuzluklar baş göstermiş, Ankara ve İstanbul'da öğrenci hareketleri başlamıştır. Bu noktada iktidarın desteklediği dini ideoloji ile toplumun bazı kesimlerinin, ama özellikle de ordunun desteklediği laik ideolojinin, çatışması olayların gelişiminde büyük bir etki göstermiştir.⁹³¹ Bu süreçte 1950-1954 ve 1957'de seçimlerle iktidarı elde edemeyen CHP'de tahrik edici bir tutum takınarak gerginliğin tırmanmasını sağlamıştır.⁹³²

Öğretide *Tanör'e* göre 27 Mayıs'ın temelini sivil toplumun içinde atılması sonucunda hareketin tepeden inme olarak görülmesi mümkün değildir. Bu nedenle 27 Mayıs hareketi gerçekleşme biçimi bakımından antidemokratik, arkasındaki düşünsel plan ve çıkış noktasının sivil toplum olması nedeniyle ise demokratik bir hareket olarak kabul

⁹²⁷ **Tanör**, (1994), s.13.

⁹²⁸ **Teziç**, (2013), s.344

⁹²⁹ **Tanör**, (1994), s.13.

⁹³⁰ **Soysal**, (2011), s.209; **Tanör**, (1994), s.14; **Gözübüyük**, (2013), s.135.

⁹³¹ **Tanör**, (1994), s.14.

⁹³² **Karatepe**, (2016), s.43.

edilmelidir.⁹³³ Fikrimizce toplumun önemli bir kesimi tarafından iktidar partisi olarak seçilen bir partinin, ideolojisi ve amaçları her ne olursa olsun, askeri bir hareket tarafından alaşağı edilmesi hiçbir şekilde demokrasi kavramı ile bağdaştırılamaz. 1960 döneminde silahlı kuvvetlerin iktidar partisine karşı yasaklayıcı bir yaklaşım benimsemesi ile anayasa yapımı sürecinin askeri gözetim altında ve halkın katılımının ciddi bir şekilde sınırlandığı şartlar altında gerçekleşmesi sonucunda 1961 Anayasası toplumun muhafazakâr kesimleri tarafından benimsenmemiş ve toplumdaki ayrılıkların daha da artmasına sebep olmuştur. Bunlardan daha önemli olarak bu süreç, silahlı kuvvetlere siyasal hayat üzerinde hayati bir etkiye sahip olabileceğini ve bunu anayasal bir şekilde yapabileceklerini yeniden göstermiştir. Nitekim bu durum yeni bir gelişme değildir, birinci bölümde incelenen zaman aralığında ve daha öncesinde, siyaset ile silahlı kuvvetler arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu görmek oldukça kolaydır. Bu nedenle çok partili hayata geçişle birlikte silahlı kuvvetlerin görüşleri ile uyuşmayan yeni görüşlerin iktidar sahnesine çıkmasının ardından, askeri müdahalelerin sıklıkla yaşanmaya başlamasını sürpriz olarak görmemek gerekir.

II. 1961 ANAYASASI VE SİYASAL GELİŞMELER

Bu bölümde 1961 Anayasası'nın hazırlık aşamasına değinilerek, Anayasa düzenlemeleri çerçevesinde yasama ve yürütme kuvveti arasındaki ilişki analiz edilecektir.

A. 1961 Anayasa'nın Hazırlanması ve Kabulü

27 Mayıs 1960 tarihinde DP iktidarı, Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) öncülüğündeki askeri bir hareketle devrilmiştir. Komite 12 Haziran 1960 tarihinde 27 maddelik bir yasa çıkartarak (1 sayılı Kanun) 1924 Anayasası'nın yasama ve yürütme ile ilgili bazı hükümlerinde önemli değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklerle Komite: i) TBMM'nin 1924 Anayasasınca tanınan hak ve yetkilerini kendi üzerine almış, ii) yasama organı olarak kendisini belirlemiş ve iii) Bakanlar Kurulu'nda değişikliğe giderek, Bakanlar Kurulu'nu yeniden oluşturmuştur.

Komite Anayasa'nın bütün gücünü kendisinde toplamışken yeni bir anayasa yapılacağını duyurmuş ve anayasanın hazırlanması için İstanbul Komisyonu adı verilen bir çalışma grubu oluşturmuştur.⁹³⁴ Bir süre sonra bu fikirden vazgeçerek kurucu meclisin kurulmasına ve anayasanın bu meclis tarafından hazırlanmasına karar vermiştir. Komite 13

⁹³³ Tanör, (1994), s.15.

⁹³⁴ Erdoğan, (2011), s.158; Armağan, (1979), s. 32.

Aralık 1960'ta Kurucu Meclis Teşkilatı Hakkında Kanun çıkartılarak iki meclisli bir yapı oluşturulmasına hükmetmiştir⁹³⁵. Buna göre bu meclislerden ilki olan Milli Birlik Komitesi devrimi yapan subaylardan meydana gelmiştir. İkinci meclis ise bazı kurum ve kuruluşların gönderdikleri üyelerden oluşan, bu nedenle temsili karakteri oldukça tartışmalı olan Temsilciler Meclisi'dir.⁹³⁶ Meclisin 10 üyesi devlet başkanı, 18 üyesi de Milli Birlik Komitesi tarafından atanmıştır, MBK tarafından atanan Bakanlar Kurulu da meclisin bir parçasıdır. Bu üyelere ek olarak 157 sayılı Kanun md.4 ve 158 sayılı Kanun md.5 uyarınca il temsilcileri ile CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) temsilcileri de bu meclislerde yer almışlardır. Toplamda 75 üye çıkartan il temsilcileri ilgili mevzuat nedeniyle sadece erkek seçmenler tarafından seçilmişlerdir. Toplam sayıları 74 olan CHP ve CKMP temsilcileri ise 158 sayılı Kanun md.6 uyarınca partinin yetkili organ ve kurulları tarafından seçilmişlerdir. Seçmen desteğinin yaklaşık olarak %50'sine sahip olan DP'nin kapatılması dolayısıyla mecliste temsil edilmemesi de meclisin temsili karakterindeki ciddi bir eksikliği oluşturmuştur. Barolar, üniversiteler, tarım teşekkülleri, basın gibi farklı kurum ve kuruluşlardan meclisin temsili yapısını güçlendirebilecek üyeler mecliste yer almışlarsa da bu üyelerin belirlenmesi ve atanması halka açık bir seçimle gerçekleşmemiştir. Üyeler bağlı oldukları kurumların ilgili organlarının ataması ile belirlenmişlerdir.⁹³⁷ Bütün bu açıklamalardan sonra anayasayı hazırlayacak olan Temsilciler Meclisi'nin demokratik yöntemlerle oluşturulmadığını, çoğulcu bir yapıya sahip olmadığını ve temelinde temsil esasının yer almadığını söylemek mümkündür.

Temsilciler Meclisi'nin oluşturulmasından sonra meclis kendi içinden bir anayasa komisyonu seçmiş ve bu komisyon tarafından hazırlanan taslak, Temsilciler Meclisi'nde tartışmaya açılmıştır. Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilen düzenlemeler Milli Birlik Komitesi'ne yollanmış ve burada da kabul edilmeleri halinde kesinlik kazanmışlardır. MBK'nin düzenlemeyi Temsilciler Meclisi'ne yeniden göndermesi ve meclisin direnmesi halinde, tartışmalı hükümlerin incelenmesi için karma bir komisyon kurulması öngörülmüştür (157 sayılı Kanun md.31/3). İlgili düzenlemeye göre komisyon tarafından

⁹³⁵ Kurucu Meclis hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: **Öztürk, Mehmet Utku** (2016) 1961 Kurucu Meclisi, 1. Baskı, İstanbul, Oniki levha Yayınları.

⁹³⁶ **Armağan**, (1979), s. 32; **Özbudun**, (2014), s.36. Yazar yorum yapmadan Temsilciler Meclisi üyelerinin seçimle belirlenmemesinin gerekçesi olarak o dönemde seçim yapılmasına uygun bir ortamın bulunamaması olarak gösterildiğini söylemektedir.

⁹³⁷ **Yazıcı**, (2009), s.17-19. Öğretide Tanör'de DP'nin bu süreçten dışlandığına ve CHP ağırlıklı bir yapı oluşturulduğuna dikkat çeker ancak bu durumu olumsuz olarak nitelemez. Milli iradenin açığa çıktığı en önemli belge olan anayasanın yapımında, CHP ve diğer kuruluşlardan çağırılan üyelerin "aydın" ağırlıklı olmalarını ve bu kesime daha önceden ulaşamayacakları bir temsil gücünün verilmesini doğru ve yeterli bulmaktadır. **Tanör**, (1994), s.16-17.

fikir birliğine varılan metin Kurucu Meclis'e sunulacak ve toplantıya katılanların salt çoğunluğunun onaylaması halinde kabul edilecektir (157 sayılı Kanun md.27). Temsilciler Meclisi üye sayısı açısından MBK'den daha avantajlı konumda olsa da Meclis üyelerinin önemli bir kısmının MBK tarafından atandığı göz önüne alındığında, oylamalarda MBK'nin iradesinin ağır bastığı yorumunda bulunulması mümkündür.⁹³⁸

Anayasa son halini aldıktan sonra referanduma sunulmuş ve oylamaya katılan seçmelerin %61,5'inin onayını alarak 10 Temmuz 1961'de yürürlüğe girmiştir. Kabul oranının bu kadar düşük olması toplumda anayasaya karşı duyulan güçlü bir muhalefetin varlığına işaret etmektedir. Bu durumun sebebi 1950-1960 yılları arasında tek başına iktidar partisi olan DP'nin geniş oy tabanının 27 Mayıs hareketini partilerine yapılan bir haksızlık olarak görmesi ve partinin anayasa yapım sürecinden dışlanmasına karşı duydukları tepkidir.⁹³⁹

157 sayılı Kanun md.32/2, siyasi partilerin anayasa oylaması öncesinde propaganda yapıp yapamayacaklarına dair karar verme yetkisini MBK kararına bırakmıştır. MBK'nin çıkardığı 283 sayılı Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkındaki Kanun doğrultusunda kabul edilen 298 sayılı Seçim Kanunu'na göre propaganda yapılması serbest bırakılmıştır. 1980 döneminden farklı olarak Meclis'in çalışmalarına başlamasından bir hafta sonra siyasi partilerin faaliyetleri serbest bırakıldığı ve yeni yapılan seçimlere kadar on bir yeni parti kurulmuş olduğu göz önüne alındığında, bu düzenlemenin oldukça özgürlükçü olduğu iddia edilebilirse de propaganda serbestisi fiilen uygulanamamıştır. Kapatılan DP'nin yeni temsilcisi Adalet Partisi'nin (AP) "Oylarınız hayırlı olsun" sloganında görüldüğü gibi seçmenlere üstü kapalı mesajlar verilebilmiştir.⁹⁴⁰ Dolayısıyla Temsilciler Meclisi'nin temsil kabiliyetine sahip olmamasının yanında, Anayasa'nın yapım ve kabul sürecinde de halkın etkisi söz konusu olmamıştır. Bütün bu nedenlerle fikrimizce 1961 Anayasası'nın yapım sürecinin demokratik olarak tanınması mümkün değildir.

Anayasa'nın kabulünün hemen arkasından yapılan genel seçimlerde CHP 173, AP 158, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 65 ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) 54 milletvekili çıkartmıştır. CHP'nin tek başına hükümet kuramamasına karşın, AP ve YTP'nin birleşerek hükümet kurabilmesi ihtimali karşısında 10 general ve 28 albay bir belge imzalayarak, milletin temsilcisi olarak gördükleri CHP'nin başa gelmemesi halinde siyasi

⁹³⁸ Yazıcı, (2009), s.20; Parla, (2016), s.115; Teziç, (2013), s.187.

⁹³⁹ Özbudun, (2014), s.46.

⁹⁴⁰ Teziç, (2013), s.187; Yazıcı, (2009), s.20.

partileri feshedeceklerini ve iktidarı fiilen ele alacaklarını belirtmişlerdir. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ile CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün askeri müdahaleye karşı olduklarını bildirmeleri üzerine askerler planlarını geri çekmişlerdir. Ancak siyasi iktidar yine de bu süreçte taviz veren taraf olmak zorunda kalmıştır: Siyasi parti liderleri TBMM'nin açılışından bir gün önce imzaladıkları bir protokolle silahlı kuvvetlerin bazı istek ve şartlarına uygun davranmaya söz vermişlerdir.⁹⁴¹ Bu gelişme bize mevcut Anayasa'nın gelişmiş bir parlamenter sistem oluşturma vaadine rağmen fiiliyatta askeri vesayet, seçimle belirlenen ve milletin iradesini temsil etmesi gereken parlamento üzerinde ne kadar sınırlayıcı ve yönetici bir güce sahip olduğunu göstermektedir.

B. 1961 Anayasası'nda Yasama ve Yürütme Dengesi

1961 Anayasası 1950-1960 arasında yaşanan siyasi sorunların bir daha yaşanmasını engellemek ve bu sorunlara çözüm getirmek amacıyla ele alınmıştır. Bu nedenle bahsedilen zaman aralığında en yakınılan durum yürütmenin meclis üstünlüğü ilkesine dayanarak keyfi uygulamalarda bulunması olduğu için, yürütme karşısında denge mekanizmalarının oluşturulması istenmiş ve bu nedenle parlamenter sistem getirilmiştir.⁹⁴² Temel hak ve özgürlükler açısından da birey-devlet ilişkisinde bireye değer veren, oldukça kapsayıcı ve özgürleştirici bir yaklaşım izlemiştir.

Anayasa öngördüğü özgürlükçü rejime rağmen, ileride olumsuzluklara neden olacak unsurları da içinde taşımıştır. Bunlardan ilki Anayasa'nın antidemokratik yapılış usulüdür. İkincisi ise yasama meclisini ve sivil parti hükümetini askeri bürokrasi karşısında zayıflatan bir sisteme ve ideolojiye sahip olmasıdır. Bu iki unsur da 1982 Anayasası'na örnek olmuştur.⁹⁴³

1. Yasamanın yetkileri

Egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğu yönündeki formül korunmakla birlikte, 1924 Anayasası'ndan farklı olarak egemenliğin “Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle” kullanılacağı belirtilmiştir. Böylece TBMM'nin egemenlik üstündeki tekeli sona ermiş ve TBMM egemenliğin kullanımını diğer organlar ile paylaşır duruma gelmiştir.⁹⁴⁴ Anayasanın üstünlüğü ilkesi eskiden olduğu gibi yine

⁹⁴¹ Karatepe, (2011), s.58.

⁹⁴² Şahin, (2012), s.47.

⁹⁴³ Parla, (2016), s.141; Erdoğan, (2011), s.162.

⁹⁴⁴ Özbudun, (2014), s.39.

kabul edilmiş ancak bu sefer ilkenin koruması ve hayata geçirilebilmesi için Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Yürütme gücüne kuşku ile yaklaşılması sonucunda yasamaya öncelik tanınarak, yürütmenin yetkileri sınırlandırılmıştır.⁹⁴⁵

1961 Anayasası ile iki meclisli bir yapı oluşturulmuştur: Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu (Anayasa md.63). Yasamanın yetki ve görevleri md.63-94 arasında düzenlenmiştir. Konumuz açısından dikkate alınması gereken düzenleme ise md. 64/1'dir. İlgili düzenlemeye göre *“Kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak, Devletin bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabûl etmek, para basılmasına, genel ve özel af ilânına, mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek, Türkiye Büyük Millet Meclisinin yetkilerindendir.”*

İlk düzenlemede Millet Meclisi'nin her biri 4 yıllığına seçilen 400 milletvekilinden oluşacağı belirlenmiş, ancak 1987 değişiklikleriyle bu sayı önce 450'ye, 1995'te ise 550'ye çıkartılmıştır (md.75). Madde 68'de ise milletvekili seçilebilme şartlarına yer verilmiştir.⁹⁴⁶

Cumhuriyet Senatosu'na üye olabilme şartları şunlardır (md.72): i) 40 yaşını doldurmuş olmak, ii) yükseköğrenim yapmış olmak, iii) milletvekili seçimine engel bir durumu olmamak. Bu şartları taşıyan 150 üye seçimle belirlenirken, 15 üye cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Ek olarak Milli Birlik Komitesi üyeleri ve eski cumhurbaşkanları da Senato'nun doğal üyesidirler. Senato'nun 38 üyesinin seçimle üyeliğini kazanmadığı ve asker üye sayısının daha fazla olduğu dikkate alındığında, kurumun vesayetçi bir karaktere sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.⁹⁴⁷

Senato'nun kuruluş amacı meclisteki çoğunluk partisinin denetlenmesi ve Millet Meclisi'ni frenleyecek bir üst kamaranın oluşturulmasıdır.⁹⁴⁸ Bu yaklaşımın altında yatan sebep 1961 Anayasası'nın bir tepki anayasası olmasıdır: 1924 Anayasası'nın meclis

⁹⁴⁵ Gözübüyük, (2013), s.141-143; Tanör, (1994), s.115.

⁹⁴⁶ Anayasa Madde 68: *“Otuz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir. Türkçe okuyup yazma bilmiyenler, kısıtlılar, yükümlü olmasına ve muaf bulunmamasına rağmen muvazzaif askerlik hizmetini yapmıyanlar veya yapmış sayılmıyanlar ve kamu hizmetlerinden yasaklılar ile ağır hapis cezasını gerektiren bir suçtan dolayı kesin olarak hüküm giymiş olanlar ve -taksirli suçlar hariç olmak üzere- beş yıldan fazla hapis cezasıyla veya zimmet, ihtilâs, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflâs gibi yüz kızartıcı suçlardan biriyle kesin olarak hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar da, milletvekili seçilemezler. Aday olmak, memurluktan çekilme şartına bağlanamaz. Seçim güvenliği bakımından hangi memurların ne gibi şartlarla aday olabilecekleri kanunla düzenlenir. Hâkimler ile subay, askerî memur ve astsubaylar, mesleklerinden çekilmedikçe, aday olamazlar ve seçilemezler.”*

⁹⁴⁷ Özbudun, (2014), s.45.

⁹⁴⁸ Parla, (2016), s.63.

üstünlüğüne dayanan hükümet sisteminin bütün avantajlarından yararlanan DP yönetiminin yasama ve yürütme üzerinde kontrol edilemeyen bir güce sahip olması hatırlanarak Meclis çoğunluğuna sahip olan siyasi partinin aşırı güç kazanması engellenmek istenmiş ve böylece ikinci bir meclis kurulmasına karar verilmiştir.⁹⁴⁹ Uygulamada Senato'nun kendisinden beklenen yol gösterme ve fren işlevlerini yerine getirmiş olduğunu söylemek oldukça zordur. Zira Senato yasama işlemlerinde otomatik bir onay mekanizması gibi işlemiş ve çıkarılan yasaların sadece %7'si gibi küçük bir kısmının üzerinde etki gösterebilmiştir.⁹⁵⁰

Millet Meclisi'nin yetkilerine gelirsek, Meclis güvenoyu ve gensoru mekanizmasını kullanabilen tek organdır (md.89, 103, 104). Bakanlar Kurulu'nu denetleme ve görevden düşürme yetkisine sahiptir. Denetim yetkisinin bir sonucu olarak bakanlar için tek tek ya da bir bütün olarak "meclis soruşturması" usulüne başvurabilir ve cezai sorumluluklarının ortaya çıkmasını sağlayabilir (md.90). Yasama gücünün asıl yetkisi olan kanun yapma yetkisi, temel olarak Millet Meclisi'ne tanınsa da kanunların görüşülmesi ve kabulü oldukça karmaşık bir düzenlemeye tabi tutulmuştur (md.92). Bu nedenle başta istenilenin tam aksine iki meclisli yapı ile yasama organının zayıflamasına ve yasama faaliyetinin yavaş işlemesine yol açılmıştır.⁹⁵¹

⁹⁴⁹ Karatepe, (2011), s.46; Gözübüyük, (2013), s.190-191.

⁹⁵⁰ Eroğul, Cem (1977) Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri, 1. Bası, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, s.51-53, 58, 60, 83, 87.

⁹⁵¹ Karatepe, (2011), s.54. Madde 92: "*Kanun tasarı ve teklifleri önce Millet Meclisinde görüşülür. Millet Meclisinde kabul değiştirilerek kabul veya reddedilen tasarı ve teklifler Cumhuriyet Senatosuna gönderilir. Millet Meclisinde kabul edilen metin, Cumhuriyet Senatosunca değişiklik yapılmadan kabul edilirse, bu metin kanunlaşır. Cumhuriyet Senatosu, kendisine gelen metni değiştirerek kabul ederse, Millet Meclisinin bu değişikliği benimsemesi halinde metin kanunlaşır. Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosundan gelen metni benimsemezse, her iki Meclisin ilgili komisyonlarından seçilecek eşit sayıdaki üyelerden bir karma komisyon kurulur. Bu komisyonun hazırladığı metin Millet Meclisine sunulur. Millet Meclisi, karma komisyonca veya Cumhuriyet Senatosunca veya daha önce kendisince hazırlanmış olan metinlerden birini olduğu gibi kabul etmek zorundadır. Cumhuriyet Senatosunda üye tamsayısının salt çoğunluğu ile kabul edilmiş olan madde değişikliklerinde, Millet Meclisinin kendi ilk metnini benimsemesi için, üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyu gereklidir. Bu halde açık oya başvurulur. Millet Meclisinin reddettiği bir tasarı veya teklif, Cumhuriyet Senatosunca da reddedilirse, düşer. Millet Meclisinin reddettiği bir tasarı veya teklif, Cumhuriyet Senatosunca olduğu gibi veya değiştirilerek kabul edilirse, Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosunun kabul ettiği metni yeniden görüşür. Cumhuriyet Senatosunun metni Millet Meclisince benimsenirse kanunlaşır; reddedilirse, tasarı veya teklif düşer; Cumhuriyet Senatosundan gelen metin Millet Meclisince değiştirilerek kabul edilirse, 5 inci fıkra hükümleri uygulanır. Cumhuriyet Senatosunca üye tamsayısının salt çoğunluğu ile tümü reddedilen bir metnin Millet Meclisi tarafından kabulü için, üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyu lazımdır. Bu halde, açık oya başvurulur. Cumhuriyet Senatosunca üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile tümü reddedilen bir metnin kanunlaşabilmesi, Millet Meclisi tarafından üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile kabul edilmesine bağlıdır. Bu halde açık oya başvurulur. Cumhuriyet Senatosu, kendisine gönderilen bir metni, Millet Meclisi komisyonlarında ve genel kurulundaki görüşme süresini aşmayan bir süre içinde karara bağlar; bu süre üç ayı geçemez ve ivedilik hallerinde onbeş günden, ivedi*

2. Yürütmenin Yetkileri

Anayasa ile kuvvetler ayrılığı teorisi benimsendiği için “yürütme” ayrı bir kuvvet olarak kabul edilmiştir. Ancak DP’nin güçlü iktidarına tepki olarak güçlü bir yürütme kuvveti oluşturulmaktan kaçınılmıştır.⁹⁵²

Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerine bakacak olursak: Anayasa madde 95’e göre cumhurbaşkanı TBMM tarafından 7 yıllık bir süre için tekrarlı olmayacak şekilde meclisin içinden seçilmektedir. Cumhurbaşkanı seçimlerinde meclis üye tam sayısının 2/3’ünün onayının alınması gerekmektedir. Ancak ilk iki oylamada bu çoğunluğa ulaşılabilmesi halinde, üçüncü oylamada salt çoğunluğun sağlanması yeterli olacaktır.

Cumhurbaşkanı olabilme şartları ise şunlardır: i) TBMM üyesi olmak, ii) 40 yaşını doldurmuş olmak ve iii) Yüksek tahlil yapmak.

Madde 98’de cumhurbaşkanının tarafsızlığını ve sorumsuzluğu düzenlenmiştir. Buna göre cumhurbaşkanının aldığı bütün kararlar Başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanacak ve yine bu kişiler kararın sorumluluğunu taşıyacaklardır.

Cumhurbaşkanı yürürlüğe girmesini uygun görmediği kanunları, gerekçesi ile birlikte tekrar görüşülmesi için TBMM’ye gönderebilir, ancak belirtmek gerekir ki cumhurbaşkanının bütçe kanunlarını ve anayasa düzenlemelerini geri göndermesi söz konusu değildir. Meclisin kanunu tekrar kabul etmesi halinde ise cumhurbaşkanı kanunu imzalamak zorundadır (md.93).

1924 Anayasası’ndan farklı olarak cumhurbaşkanına meclis seçimlerinin yenilenmesi yetkisi tanınmıştır. Anayasa md.108’e göre, 18 aylık süre içerisinde Bakanlar Kurulu’nun iki defa düşürülmesi ve ardından da üçüncü kez güvensizlik oyu alması halinde, başbakanın cumhurbaşkanından seçimlerin yenilenmesini talep etmesi şartıyla, cumhurbaşkanı meclislerin başkanlarına danışarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilecektir. Maddede belirtilen şartların gerçekleşme ihtimalinin çok düşük olduğu göz

olmayan hallerde bir aydan kısa olamaz. Bu süreler içinde karara bağlanmayan metinler, Cumhuriyet Senatosunca, Millet Meclisinden gelen şekliyle kabul edilmiş sayılır. Bu fıkra da belirtilen süreler Meclislerin tatili devamınca işlemez. Yasama Meclislerinin ve mahallî idarelerin seçimleri ve siyasi partilerle ilgili tasarı ve tekliflerin kabul veya reddinde yukarıdaki fıkralar hükümleri uygulanır. Ancak, karma komisyon kurulmasını gerektiren hallerde, karma komisyonun raporu, Türkiye Büyük Millet Meclisinin birleşik toplantısında görüşülür ve karara bağlanır; Türkiye Büyük Millet Meclisinin birleşik toplantısında Millet Meclisinin ilk metninin kabulü için üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyu lazımdır. 8 inci ve 9 uncu fıkralar hükümleri saklıdır.”

⁹⁵² Karatepe, (2011), s.54.

önüne alındığında, düzenlenmenin kaynağında yürütmenin fesih yetkisini kullanmasına karşı duyulan korkunun olduğunu iddia etmek mümkündür⁹⁵³.

Bakanlar kuruluna güvensizlik oyu vermek yalnızca Millet Meclisi'nin yetkisindedir(Anayasa md.67).

Yürütmenin zayıflatılması için üniversiteler ve radyo-televizyon idaresi gibi özerk kamu kurumları oluşturulmuş ve yerel yönetim ilkesi kabul edilmiştir.⁹⁵⁴ Çoğulcu demokrasi anlayışının bir diğer sonucu olarak sivil toplum kuruluşları, meslek kuruluşları ve sendikalar güçlendirilmiştir.⁹⁵⁵ Yine bu bağlamda hukukumuzda ilk defa siyasi partilerin anayasal güvencelere kavuşmuşlardır (md.56/3).⁹⁵⁶

Çoğulcu demokrasinin sağlanması için seçim sisteminde de bazı değişikliklere gidilmiştir. Anayasanın 55. maddesi seçim ilkelerini düzenlemiştir. Maddeye göre seçimler “*serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre*” yapılacaktır. Anayasa herhangi bir seçim sistemini benimsemediği için Kurucu Meclis'in hazırladığı 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile seçim sistemi “seçim çevresi barajlı d'Hondt sistemi” olarak belirlenmiştir. Ancak bu seçim sisteminin, küçük partilerin aleyhine işleyerek mecliste büyük partilerin egemen olmasına neden olduğu ve çok sesliliğe yer vermediği yönündeki eleştirilere konu olması sonucunda, sistem sadece bir seçim döneminde kullanılmış ve Kanun'da değişikliğe gidilerek nisbi temsil sisteminin “milli bakiye usulü” kabul edilmiştir.⁹⁵⁷ Bu sistem tüm seçim sistemleri içerisindeki temsilde adalet ilkesinin yerine getirilmesine en uygun olan sistem olduğu için mecliste pek çok partiye temsil edilme olanağı sağlayarak çoğulcu bir yapının ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Ancak dönemin siyasi koşulları göz önüne alındığında bu değişikliğin demokrasinin araçsallaştırılmasının bir örneği olduğu açığa çıkmaktadır. Nitekim Kanun'da değişikliğe gidilmesinin asıl sebebi dönemin güçlü partilerinden olan Adalet Partisi'nin tek başına iktidar olmasının istenmemesidir, ancak yapılan değişikliğe rağmen AP'nin tek başına iktidar olması engellenmemiştir. İktidarı elinde tutmak isteyen AP de benzer bir zihniyete sahip olduğu için seçim kanununda değişiklik yaparak, kendi

⁹⁵³ Erdoğan, (2011), s.167

⁹⁵⁴ Atar, Yavuz (2015) Türk Anayasa Hukuku, 10. Baskı, Konya, Mimoza Basım, Yayım ve Dağıtım TD. ŞTİ, s.28.

⁹⁵⁵ Fendoğlu, (2018), s.231.

⁹⁵⁶ Özbudun, (2014), s.43.

⁹⁵⁷ Yüzbaşıoğlu, (1996), s.115-116; Özbudun, (2014), s.285-286.

lehine olan “seçim çevresi barajlı d’Hondt” sistemine dönüş yapmıştır.⁹⁵⁸ Değişikliğin Anayasa Mahkemesine taşınması üzerine Mahkeme 1968’te değişikliği iptal etmiş⁹⁵⁹ ve yeniden barajsız d’Hondt sistemine dönmüştür. Kanun koyucunun bu konuda herhangi bir değişikliğe gitmemesi sonucunda 1980’e kadar seçimlerde barajsız d’Hondt sistemi kullanılmaya devam edilmiştir.

Barajsız d’Hondt sistemine geri dönülmesine rağmen 1969’da AP yine tek başına iktidar olabilmıştır. Sonraki iki seçim döneminde çoğunluğun sağlanamaması üzerine koalisyona gidilmek zorunda kalınmış, ancak istikrarlı koalisyonlar oluşturulamamıştır. Bu durumdan seçim sistemi sorumlu tutulmuş ve çoğunluk sisteminin ya da büyük partilere daha fazla avantaj sağlayan başka bir seçim sisteminin benimsenmesi ve siyasi hükümet krizlerinin uzamasını önlemek için Cumhurbaşkanı’nın seçimleri yenileme yetkisinin genişletilmesi gibi temelde tek parti iktidarının ve genel olarak yürütmenin güçlendirilmesini isteyen talepler görülmeye başlanmıştır.⁹⁶⁰

Anayasa her ne kadar yasamayı güçlendirme ve yürütmeyi sınırlama yönündeki düzenlemelerle milli egemenliğin tek bir partinin güdümü altında girmeden kullanılmasını planlasa da, içerdiği hükümler sonucunda ordunun seçilmiş organların izleyecekleri politikalar üzerinde etkiye sahip olmasını sağlayarak milli egemenliğe belki de en büyük zararı kendisi vermiştir.⁹⁶¹ Tabii Anayasa’nın askeri bir müdahale sonucunda ve onun gözetimi altında yapıldığının hatırlanması halinde düzenlemelerin mantığı daha fazla anlaşılır olacaktır. Öğretideki başka bir görüşe göre ise Milli Güvenlik Kurulu’nun anayasal bir kurum olarak tanınmasıyla silahlı kuvvetlerin ülke yönetiminde “demokratik” yollarla dikkate alınması ve böylece gelecekteki olası doğrudan müdahalelerin gereksiz kılınması amaçlanmaktadır.⁹⁶²

Anayasa düzenlemelerine yeniden dönecek olursak, Anayasa’nın Milli Güvenlik Kurulu adındaki yeni bir kurumu hayata geçiren 111. maddesi şu şekildedir: “*Millî Güvenlik Kurulu, kanunun gösterdiği Bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve kuvvet temsilcilerinden kuruludur. Millî Güvenlik Kuruluna Cumhurbaşkanı Başkanlık eder; bulunmadığı zaman, bu görevi Başbakan yapar. Millî Güvenlik Kurulu, millî güvenlik ile*

⁹⁵⁸ **Yüzbaşıoğlu**, (1996), s.116.

⁹⁵⁹ **AYM**. E. 1968/15, K. 1968/13, KT 3. 4, 6.5.1968.

⁹⁶⁰ **Yüzbaşıoğlu**, (1996), s.122.

⁹⁶¹ **Yazıcı**, (2009), s.35. İlgili maddelere örnek olarak Anayasa md.111, md.73, Geçici madde 4.

⁹⁶² **Tanör, Bülent/ Yüzbaşıoğlu, Necmi** (2013) 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 13. Bası, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, (2013), s.4.

ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir.” Düzenleme ile birlikte askeri bürokrasi, görev ve yetki alanları ile ilgili görüşlerini artık doğrudan bakanlardan ve üst düzey askeri bürokratlardan oluşan yarı militer bir kurulda dile getirmektedir. Eski düzenlemede bu görüşlerin Milli Savunma bakanı tarafından Bakanlar Kurulu’na aktarıldığı ve Genel Kurmay Başkanı’nın Milli Savunma Bakanı’na karşı sorumlu olduğu (artık Başbakana karşı sorumludur md.110) göz önüne alındığında silahlı kuvvetlerin yürütme organındaki yetki alanının genişlediği açıklık kazanmaktadır.⁹⁶³ Özellikle dönemin hareketli siyasal hayatında milli güvenlik kavramının çok geniş bir şekilde yorumlanması sonucunda kurumun uygulamadaki gücü Anayasa’da öngörülenden çok daha fazla olmuştur.⁹⁶⁴

1971 değişiklikleri ile kurumun yürütme kuvveti içerisindeki önemi oldukça artmıştır. 111. maddede değişikliğe gidilerek Kurul’un artık Başbakan, Genel Kurmay Başkanı ve kanunda belirlenen bakanlar ile Kuvvet Komutanları tarafından oluşturulacağı belirlenmiş böylece kurumun kompozisyonu daha güçlendirilmiştir. (md.111/1). Bu değişikliğe ek olarak kurulun tavsiye kararlarının Bakanlar Kurulu’nda öncelikle dikkate alınacağına dair hüküm getirilmiştir (md.111/3). Böylece askeri bir kurumun ülke yönetim politikalarının oluşturulduğu en üst düzeydeki seçilmiş bir organa öncelikli “tavsiye” verme hakkını elde etmiştir.

3. 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri ve Amaçları

1961 Anayasası, olağan bir siyasal yaşamı dikkate alması nedeniyle, siyasal sistemde meydana gelebilecek krizleri ve tıkanıklıkları çözmek için gerekli düzenlemeleri oluşturamamıştır. Siyasal krizlerde meclisin yeniden seçime gitmesi seçeneğinin kullanılması, meclisin isteksizliği ile cumhurbaşkanının bu kararı almasını zorlaştıran Anayasa hükümlerinin bir araya gelmesi sonucunda, 20 yıl boyunca sık sık görülen hükümet bunalımlarının hiçbirinde bu seçenek kullanılmamıştır.⁹⁶⁵

Anayasa Mahkemesi’nin varlığı anayasal düzen oldukça önemli olsa da 1961 Anayasası kurumun varlığına daha çok araçsal yaklaşmış ve seçkin bir yaklaşımla Demokrat Parti çizgisini takip eden siyasi oluşumları denetim altında tutma amacına

⁹⁶³ Parla, (2016), s.78.

⁹⁶⁴ Özbudun, (2014), s.45.

⁹⁶⁵ Tanör, (1994), s.92-93.

odaklanmıştır.⁹⁶⁶ Bu gibi amaçlarla üst mahkemelerin yetkilerini kötüye kullanması sonucunda Anayasa Mahkemesi yüzünden yasama, Danıştay yüzünden ise hükümet çalışamaz hale gelmiştir.⁹⁶⁷

Yukarıda işaret edilen unsurların da etkisiyle 1969 seçimlerinden sonra yaşanan sorunların kaynağı olarak yine Anayasa görülmüş ve Anayasa'ya yönelik bazı önemli eleştirilerde bulunulmuştur. Bu eleştirilerden bazıları şunlardır: i) Anayasa ile tanınan özgürlükler toplumun gereksinimlerine uymamakta ve fazla “özgürlükçü” olmaları nedeniyle kötüye kullanımlara izin vermektedirler, ii) Yürütme güçsüz bir şekilde düzenlendiği için toplumun ihtiyaçlarına cevap verememektedir, iii) Anayasa Mahkemesi yasamayı, Danıştay ise yürütmeyi işlemez hale getirmektedir, iv) Özerk kuruluşlar fazla bağımsız davranmakta ve devlet otoritesine zarar vermektedirler, v) İki meclisli yapı yasama sürecini geciktirmekte ve zorlaştırmaktadır.⁹⁶⁸

İdeolojik çatışmaların, gençlik hareketlerinin ve parlamento dışı siyasi mücadelenin şiddet eylemlerine yönelmesi sonucunda, kamu düzeninin bozulması ve siyasal terörün tırmanması gerekçesiyle 12 Mart 1971'de Genekurmay Başkanı ve Ordu Komutanlarının vermiş olduğu bir muhtıra ile AP hükümetten istifa etmiş ve çok partili hayat askıya alınmıştır. Muhtıranın verilmesinden 1973 genel seçimlerinin yapılmasına kadar geçen süre boyunca ülke, askerlerin denetimindeki sivil hükümetler tarafından yönetilmiş ve süreç içerisinde dört farklı hükümet kurulmuştur.⁹⁶⁹

12 Mart hareketinin temel amacı devlet otoritesini güçlendirmek ve Anayasa'yı bu doğrultuda değiştirmek olmuştur.⁹⁷⁰ Hareket bu açıdan 1982 Anayasası için gerekli ön hazırlıkları yapmıştır.⁹⁷¹ 1961 Anayasası'na gelen temel tepkilerden birinin yürütmenin zayıflatılması olması sonucunda yürütme yargı ve yasama karşısında güçlendirilmiştir. Bu yöndeki dikkat çekici düzenlemeler öyle sınırlanabilir: i) Bakanlar Kurulu'na KHK çıkarma yetkisinin verilmesi (m.64/2), ii) Gensoru yetkisinin sınırlanması (md.96), iii) md.61/son ile vergi ödevinin saptanması konusunda Bakanlar Kurulu yetkili kılınması, iv) 114. maddedeki değişiklik sonucunda yürütmenin eylemlerindeki yargı denetiminin zayıflatılması, v) Temel hak ve özgürlükleri içeren düzenlemelerde de otoriter bir

⁹⁶⁶ Erdoğan, (2011), s.161-162.

⁹⁶⁷ Karatepe, (2011), s.62.

⁹⁶⁸ Gözübüyük, (2013), s.144.

⁹⁶⁹ Karatepe, (2011), s.61; Atar, (2015), s.29.

⁹⁷⁰ Tanör, (1994), s.41-54; Karatepe, (2011), s.67.

⁹⁷¹ Atar, (2015), s.29.

değişikliğe gidilerek devlet- birey arasındaki dengede devlet yeniden ön planda tutulmaya başlanması ve önemli hak kısıtlamaları getirilmesi ve son olarak vi) 1961 Anayasası ile oluşturulan özerk kuruluşları sınırlayıcı ya da fiilen bağımsızlıklarını ortadan kaldıran değişiklikler getirilmesi.

Bütün bu değişikliklere ek olarak askeri yargı, sivil yargı aleyhine genişletilmiş ve askeri görevlilerin idari eylem ve işlemlerinin denetimi Danıştay'dan alınarak Askeri İdare Yüksek Mahkemesi adında yeni kurulan mahkemeye verilmiştir (md.140/son). Askeri yargının sınırlarının daraltılması ancak 2010'daki anayasa değişiklikleri ile mümkün olmuştur. Değiştirilen 145. maddeye göre askeri yargı “asker kişiler tarafından işlenen askeri suçlar ile bunların asker kişiler aleyhine veya asker hizmet ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlarla” sınırlandırılmıştır.⁹⁷²

Anayasa değişikliğini izleyen ilk aylarda gerek parlamento gerekse hükümetin meşruluğu oldukça zedelenmiştir. Bu süreçte hükümet, parlamento dışı destek ve ordu müdahalesi sayesinde iktidarda kalabilmiş, parlamentoya TSK tarafından el konulmaması ise muhtıra uyması şartına bağlanmıştır.⁹⁷³ Dolayısıyla Anayasa değişiklikleri TBMM tarafından yapılmış olmakla birlikte tamamen serbest iradesine de dayanmamıştır.

III. 1982 ANAYASASI VE SİYASAL GELİŞMELER

1982 Anayasası'nın silahlı kuvvetler gözetimi ve denetiminde oluşturulması sonucunda birey-toplum-devlet üçgeninde en büyük önem devlete verilerek, bireyin temel hak ve özgürlükleri ve sivil toplumun devlet karşısındaki hareket alanı olabildiğince sınırlanmıştır. Süreç içerisinde terör ve şiddet olaylarının zamanla seyrekleşmesi, devlet yönetimdeki olağanüstü hâl tedirginliğinin azalması ve Avrupa Birliğine üye olmak için gereken demokratikleşme şartlarının yerine getirilmesi gibi pek çok sebebe bağlı olarak 1987, 1992, 1995, 1999, 2001, 2002, 2004, 2005, 2006, 2007 ve 2010 yıllarında çok ihtiyaç duyulan Anayasa değişikliği yapılmıştır. Özellikle 1995 değişikliklerinden daha kapsamlı değişiklikler içeren 2001 yılında yapılan değişiklikler üzerindeki en büyük etken AB giriş sürecinde yapılması gereken hukuki iyileştirme zorunluluğu olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak temel hak ve özgürlükleri mümkün olduğunca sınırlamaya çalışan 1982 Anayasası'ndaki özgürlükler rejiminde, “olması gereken” standartlara

⁹⁷² Tanör/ Yüzbaşıoğlu, (2010), s.58.

⁹⁷³ Tanör, (1994), s.47.

yaklaşmaya çalışılmış⁹⁷⁴ ancak devlet teşkilatına ilişkin düzenlemelere ise pek dokunulmamıştır.

Bu bölümde öncelikle 1980 askeri müdahalesini önceleyen siyasi krizlere yer verilecek daha sonrasında ise 1982 Anayasası'nın hazırlık sürecine ve yasama-yürütme ilişkisi çerçevesinde anayasal düzenlemelere yer verilecektir. Bu nokta yapılması gereken önemli bir hatırlatma aşağıda yer verilen düzenlemelerin 2010 Anayasa değişikliklerine kadar olan süreci kapsıyor oluşudur.

A. Siyasi Krizler ve Güçlü Yürütme Özlemi

1973 seçimlerinden sonra seçimlere katılan hiçbir partinin tek başına iktidar olmaya yetecek kadar oy alamaması sonucunda CHP ve Milli Selamet Partisi koalisyonu kurulmuştur. Ancak koalisyon uzun ömürlü olmamıştır, 1974'te dönemin başbakanı Bülent Ecevit tarafından koalisyona son verilmesinin ardından yeni bir hükümet kurulmuştur. Bu hükümet de sadece 17 milletvekilinin güvenoyunu alabilmiştir, fakat yeni bir hükümet kurulamadığı için Sadi Irmak tarafından kurulan bu hükümet 200 gün boyunca görevde kalmıştır. Bu dönemden darbenin yapıldığı 1980 Eylül'üne kadar hiçbir partinin tek başına iktidar olmaması sonucunda sık sık koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Koalisyonların istikrarsızlığının ve siyasal çalkantıların mali sorunlar, anarşi ve terörün yaygınlaşması ile birleşmesiyle birlikte, ülke ağır bir siyasal kriz dönemi yaşamıştır.⁹⁷⁵ Hükümetlerin istikrarsızlığı sadece bu döneme özel bir durum olmamıştır: 1961-1980 yılları arasında toplamda beş genel seçim yapılmış olmasına rağmen, 17 farklı hükümet kurulmuştur. Kaldı ki bu süreçte 4 yıl boyunca (Ekim 1965- Kasım 1969) AP tek başına iktidar olmuştur.⁹⁷⁶

Hükümetin istikrarsızlığına ek olarak cumhurbaşkanlığı seçimleri de sarpa sarmış, 22 Mart 1980 tarihinden askeri müdahalenin gerçekleştiği 12 Eylül 1980'e kadar cumhurbaşkanı seçilememiştir. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün süresi dolmuş olmasına rağmen, meclisin yeni bir cumhurbaşkanı seçememesi üzerine Senato Başkanı İlhan Sabri Çağlayangil beş aylık süre boyunca vekâleten cumhurbaşkanı olmuştur.⁹⁷⁷

Halkın büyük bir kesimi ülkeyi etkisi altına alan anarşi ve terörün 1961 Anayasası'nın sağladığı demokratik düzenlenmeler, özellikle de çoğulcu yapı ve temel hak

⁹⁷⁴ Parla, (2016), s.136; Atar, (2015), s.38.

⁹⁷⁵ Şahin, (2012), s.135.

⁹⁷⁶ Özsoy, Osman (2000) Türkiye'nin Demokrasi Arayışı, İstanbul, Yedirenk Kitapları, s.47-59.

⁹⁷⁷ Şahin, (2012), s.135.

ve özgürlüklerin genişliği yüzünden yaşanmakta olduğunu iddia eden söylemlerin etkisi altında kalmışlardır.⁹⁷⁸ Bu süreçte anayasanın problemleri çözmekte başarısız olduğu belirtilerek temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması, yürütmenin güçlendirilmesi, anayasa yargısının sınırlandırılması gibi antidemokratik eğilimler içeren anayasa değişikliği önerilerinde bulunulmuştur. Özellikle darbeden kısa bir süre önce AP ve DP'nin ayrı ayrı oluşturdukları anayasa taslakları bu eğilimlerin incelenmesi bakımından oldukça yararlıdır. Her iki taslakta bulunan bazı ortak noktalar şunlardır: i) Yargıç denetiminin azalması ve anayasa yargısı ile idari yargının yetkilerinin daraltılması, ii) Hürriyetlerin kötüye kullanılmasının engellenmesine yönelik düzenlemeler getirilmesi, iii) Fikir suçları ve örgütlenme yasaklarının korunması, iv) Halkın kanun teklifi ve vetosu yetkilerine sahip olması, v) Yürütmenin güçlendirilmesi.⁹⁷⁹

1982 Anayasası'nın tanıtımı yapan Devlet Başkanı Kenan Evren de benzer görüşlere sahiptir. Evren, 1982 Anayasası'nın tanıtımı boyunca, yürütmenin güçsüz bırakılması yüzünden harekete geçemediği, hak ve özgürlüklerin çok geniş bir şekilde tanındığı ve bunların kötüye kullanıldığı, toplumun yararının kişisel yarardan önce geldiği gibi benzer yönündeki görüşlerini sık sık dile getirmiştir.⁹⁸⁰ Bu eğilimlerin doğal bir sonucu olarak 1982 Anayasası ile daha az katılımcı bir demokrasi modeli benimsenmiş ve bireylerin siyasi faaliyetlerini sadece siyasi partiler aracılığı ile yürütmeleri hedeflenmiştir. Bu nedenle dernekler, vakıflar ve sendikalar gibi demokrasinin temel yapı taşları sayılan sivil toplum kuruluşlarının siyasetle uğraşmaları sakıncalı görülmüştür.⁹⁸¹ 1995 değişiklikleri ile dernekler, sendikalar, siyasal partiler ve meslek kuruluşlarının üzerindeki yasak ve sınırlamaların kaldırılması kısmen de olsa mümkün olmuştur.⁹⁸²

B. 1982 Anayasası'nın Hazırlanması ve Kabulü

Genelkurmay Başkanı, Kara, Hava, Deniz Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan Milli Güvenlik Kurulu'nun öncülüğündeki Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980 günü yönetime el koymuştur.

Anayasa yapım süreci boyunca MGK devlet yönetimini elinde tutmuştur. Milli Güvenlik Konseyi'nin yetkilerini düzenleyen 2356 sayılı Kanun çerçevesinde konsey

⁹⁷⁸ Tanör/ Yüzbaşıoğlu, (2013), s.5-6.

⁹⁷⁹ Tanör/ Yüzbaşıoğlu, (2013), s.14-15.

⁹⁸⁰ Evren, Kemal (1982) Kenan Evren'in Yeni Anayasayı Devlet Adına Resmen Tanıtma Programı Gereğince Yaptıkları Konuşmalar, s.12, 46, 87, 30.

⁹⁸¹ Özbudun, (2014), s.67.

⁹⁸² Parla, (2016), s.133. Ayrıntılı bilgi için bkz: Tanör/ Yüzbaşıoğlu, (2013), s.42-45.

kendisini sınırsız bir yetki ile donatmıştır. Bu kanunun verdiği yetkiye dayanarak çıkartılan Geçici Anayasa Düzeni Hakkında Kanun ile 1961 Anayasası'nın sadece devlet hayatının devamı için zorunlu görülen düzenlemeleri yürürlükte bırakılmış, yasama ile yürütmenin yetkileri MGK'ya aktarılmış ve vatandaşların tüm özgürlükleri ile hak arama yolları askıya alınmıştır. 1961 Anayasası ilga olmamasına rağmen, MGK kararlarının anayasa veya kanunlar ile çatışması halinde, MGK kararlarının anayasa veya kanun değişikliği olarak kabul edilmesine karar verilmiştir.⁹⁸³ Böylece ülkedeki tek mutlak güç silahlı kuvvetler olmuştur. Bu gücün iktidarını sınırlayan tek unsur ise Konsey üyelerinin milli egemenliğe, demokrasiye ve laik cumhuriyet ilkelerine bağlı bir anayasal düzen getirme vaadini içeren bir yemin olmuştur.⁹⁸⁴

2485 sayılı Kanun ile yeni bir anayasa hazırlamak için Kurucu Meclis oluşturulması (md.1) öngörülerek, Meclis'in Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi'nden oluşmasına karar verilmiştir, ancak aynı Kanun'un 3. maddesine göre Danışma Meclisi üyelerinin tümünün MGK tarafından doğrudan veya dolaylı olarak seçilen 160 üyeden oluşacağı düzenlenmiştir. Md.4 ile Danışma Meclisi üyesi olabilmek için gerekli olan şartlar düzenlenmiş ve maddenin 'g bendi' ile üyelerin herhangi bir siyasal parti ile ilişki içinde olmaları yasaklanmıştır. Böylece Meclis'in, görüşüne bakılmaksızın, tüm seçmen kitlesiyle ilişkisi tamamen kesilmiş ve Meclis bürokratik bir organa dönüştürülmüştür.⁹⁸⁵

Milli Güvenlik Konseyi, 1961 Anayasası'nın hazırlanması sürecini yöneten Milli Güvenli Kurulu'nun aksine tüm siyasetçilere ve siyaset kurumlarına karşı büyük bir güvensizlik duymuştur.⁹⁸⁶ Bu yaklaşım sonucunda Danışma Meclisi'nin faaliyete başlamasından 10 gün önce, Askeri Şura'nın 16 Ekim 1981'de aldığı bir karar ile öncesinde askıya alınmış olan tüm siyasal partiler feshedilmiş ve 11 Eylül 1980'de parlamento üyeliği bulunan siyasi parti mensuplarının ve genel olarak bütün siyasi parti üyelerinin, siyasi ve hukuki konularda fikir beyanında bulunmaları yasaklanmıştır. Böylece

⁹⁸³ Yazıcı, (2009), s.27; Karatepe, (2011), s.71; Tanör/ Yüzbaşıoğlu, (2013), s.7-8.

⁹⁸⁴ Tanör/ Yüzbaşıoğlu, (2013), s.7.

⁹⁸⁵ Yazıcı, (2009), s.23. 2485 sayılı Kanun md.4-g: "11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasi partinin üyesi olmamak." 1961 ve 1982 Anayasalarının yapım süreçlerinin karşılaştırılması için bkz: Özbudun, (2014), s.54-57.

⁹⁸⁶ Özbudun, (2014), s.69.

Danışma Meclisi'nin ve seçmenin siyasal partilerle diyaloga girme ve birbirlerini dönüştürme ihtimali tamamıyla ortadan kaldırılmıştır.⁹⁸⁷

Aynı antidemokratik yaklaşımlar Anayasa'nın oluşturulması sürecinde de devam etmiş ve MGK'nın Danışma Meclisi'nce hazırlanan taslak üzerinde nihai değişiklik yapma yetkisine sahip olmasının sonucunda, Anayasa tartışmalarında son söz her zaman için MGK'ya ait olmuştur. Bu durumun yanı sıra Anayasa'nın hazırlık sürecindeki bazı olaylar Danışma Meclisi'nin danışılma yetkisini dahi sınırlı bir şekilde kullandığına işaret etmektedir.⁹⁸⁸

Konsey 70 ve 71 sayılı kararları ile anayasanın halkoyuna sunulmasından önce Anayasa tanıtımının Devlet başkanı tarafından yapılacağını belirtilerek, anayasa taslağına veya tanıtımına ilişkin her türlü düşünce açıklamasını yasaklamıştır. 2707 sayılı Kanun md.12 mecburi oy esasını kabul etmiş ve geçerli bir mazereti olmadan halk oylamasına katılmayanların ilerideki beş yıl boyunca seçme ve seçilme hakkını kullanamayacağını düzenlemiştir. Bu şartlar altında halkın demokratik ilkeler çerçevesinde anayasa yapım sürecine katkıda bulunamayacağı açıktır. Nitekim öğretilde Anayasa'nın bahsedilen şartlar altında halkoyuna sunulması işleminin hukuki niteliğinin referandum değil plebisit olduğu belirtilmektedir.⁹⁸⁹

Anayasa %91,37 oranında evet oyu almıştır. Halk oylamasının yapıldığı şartları göz önüne aldığımızda, bu oranın halkın güçlü bir şekilde anayasayı benimsemesinden ziyade bir an önce sivil yönetime geçme isteği duyması olarak yorumlanması daha doğru olur.⁹⁹⁰ Zira Anayasa'nın halk oylaması sonucunda kabul edilmemesi halinde izlenecek yol resmi olarak açıklanmamıştır, ancak dönemin yöneticileri yaptıkları açıklamalarda anayasanın onaylanmaması halinde yönetimde kalmaya devam edeceklerini açık bir şekilde belirtmişlerdir.⁹⁹¹

Anayasanın kabulü sonrasında çok partili yaşama dönüş yapılmış olmasına rağmen MGK siyasal yaşama dair oldukça önemli sınırlamalar koymuştur. Bunlardan biri feshedilmiş parti mensuplarının kendilerini ya da eski partilerini herhangi bir şekilde

⁹⁸⁷ Yazıcı, (2009), s.23, 29.

⁹⁸⁸ Yazıcı, (2009), s.23-7.

⁹⁸⁹ Teziç, (2013), s.190; Fendoğlu, (2018), s.238.

⁹⁹⁰ Yazıcı, (2009), s.30-31; Tanör, (1986), s.105-106.

⁹⁹¹ Cemal, Hasan (1992), Tank Sesiyle Uyanmak, Ankara, Bilgi Yayınevi, s.550 ve Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı'nın basın toplantısı, Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ocak 1982 (Akt: Tanör, (1986), s.106); Karatepe, (2011), s.76.

savunamayacak olmaları ve yeni kurulan partilerin de feshedilen partilerle ilgili olarak olumlu ya da olumsuz yorumda bulunamayacak olmasıdır. Buna ek olarak MGK'nın, cumhurbaşkanının ve sıkıyönetim komutalarının eylemleri ve söylemleri tartışamayacaktır.⁹⁹²

Anayasa'nın kabulü sonrasında gerçekleştirilen genel seçimler silahlı kuvvetlerin denetimi ve gözetimi altında yapılmıştır. Siyasi Partiler Kanunu ve Milletvekili Seçimi Kanunu'na göre MGK hem parti kurucularını hem de milletvekili adaylarını inceleme, araştırma ve onaylama yetkisine sahip kılınmıştır. Komite'nin veto yetkisini kullanması sonucunda seçimlere sadece Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin (MDP) katılmasına izin verilmiştir. Milletvekili adaylarının denetlenmesi sonucunda ise 1683 adaydan 672'si veto edilmiştir.⁹⁹³ Yine de ironik bir biçimde, belki de halkın hoşnutsuzluğunun açık bir göstergesi olarak, genel seçimlerden galibiyetle çıkan parti, Kenan Evren ve MGK'nın olumsuz bir tavır takındığı ANAP olmuştur, Kenan Evren ve MGK tarafından desteklenen MDP ise sonuncu olabilmiştir.

Anayasa'nın onaylanmasından TBMM Başkanlık Divanı'nın oluşturulmasına kadar geçen sürede MGK, yasama ve yürütme yetkilerini kullanmaya devam etmiştir.⁹⁹⁴ Bu süreçte seçili bir parlamento olmasına ve bu düzenlemelere yönelik zorlayıcı bir ihtiyacın bulunmamasına rağmen MGK yasama yetkisini kullanarak, Yargıtay Kanunu (2797 s.k), Hâkim ve Savcılar Kanunu (2802 s.k), Milletvekili Seçim Kanunu (2839 s.k), Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu (2191 s.k) gibi pek çok temel yasayı kabul etmiştir.⁹⁹⁵ Anayasa Geçici Madde 15 ile “kanunlar, kanun hükmünde kararnameler ile 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca alınan karar ve tasarruflar”ın Anayasaya denetimi dışında tutulması nedeniyle bu dönemde MGK tarafından çıkarılan kanunların anayasa yargısı önüne getirilmesi de mümkün olmamıştır. Maddenin 3. fıkrası 2001 Anayasa değişikliği yürürlükten kaldırılmış, maddenin kendisi ise ancak 2010 yılındaki Anayasa değişikliği sayesinde ilga edilebilmiştir. Dolayısıyla 2001 yılına kadar söz konusu kanunlar için Anayasa denetimine başvurulamamıştır.⁹⁹⁶

⁹⁹² Tanör/ Yüzbaşıoğlu, (2013), s.27. Bu dönemde partilerin kapatılmasının yanında, Anayasa'nın Geçici 4. maddesiyle 12 Eylül öncesi dönem siyasetçilerinin çoğuna 5-10 yıl arasında siyaset yasağı getirilmiştir. Bu hükmün kaldırılması ancak 1987'deki halkoylaması sonucunda mümkün olmuştur.

⁹⁹³ Tanör/ Yüzbaşıoğlu, (2013), s.28.

⁹⁹⁴ Tanör, (1994), s.101.

⁹⁹⁵ Tanör, (1994), s.111-112.

⁹⁹⁶ Fendoğlu, (2018), s.244-245; Tanör/ Yüzbaşıoğlu, (2013), s.24-27.

C. 1982 Anayasası'nda Yasama ve Yürütme Dengesi

1961 Anayasası dönemi göz önünde tutularak, bu sefer yürütmenin güçlendirilmesine önem verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı olağanüstü yetkilerle donatılmış, yasama üstünlüğü ortadan kaldırılmış ve yargı yürütmeye bağımlı hale getirilmiştir.⁹⁹⁷ Bu bakımdan 1961 Anayasası'nın en belirgin özelliği temel hak ve özgürlükleri düzenleyerek güvence altına almaksa, 1982 Anayasası'nın özelliği de yürütmenin güçlü kılınmasıdır.⁹⁹⁸

1.Yasamanın Yetkileri

Yasama kuvveti Anayasa md.75-100 arasında düzenlenmiştir. Yasamanın daha hızlı bir şekilde çalışması için bazı değişikliklere gidilmiştir: i) Tek meclis sistemi benimsenmiştir, ii) Toplantı yeter sayısı 1961 Anayasası'nda üye tam sayısının salt çoğunluğu olarak belirlenmişken, artık üye sayısının salt çoğunluğu olarak belirlenmiştir ve iii) Mecliste grup kurabilmek için gerekli olan milletvekili sayısı ondan yirmeye çıkartılmıştır.

Madde 68/2'de milletvekili seçilebilme şartları sayılmıştır. Bu noktada milletvekili olma şartlarının, 1961 Anayasası'na kıyasla, zorlaştırıldığına işaret etmek gerekir.⁹⁹⁹ 2002 yılında yapılan değişiklikle, oldukça geniş yorumlanabileceği için önemli hak kayıplarına neden olabilecek “ideolojik ve anarşik eylemler” ifadesi “terör eylemleri” olarak değiştirilmiştir.

91. maddeyle kanun hükmünde kararnamelerin yetki alanları genişletilmiştir. Buna göre sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde temel haklar, kişi hakları ve siyasi haklar KHK ile düzenlenebileceklerdir. KHK çıkarma yetkisi için tanınan süre bakanlar kurulunun istifasından veya düşürülmesinden ve yasama döneminin bitmesinden etkilenmeyecektir.

⁹⁹⁷ Parla, (2016), s.62.

⁹⁹⁸ Gözübüyük, (2013), s.235.

⁹⁹⁹ Madde 76 (Orijinal hali) “Otuz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir. En az ilkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olanlar, kamu hizmetinden yasaklılar, taksirli suçlar hariç toplam bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır hapis cezasına hüküm giymiş olanlar; zimmet, ihtilas, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırma, Devlet sırlarını açığa vurma, ideolojik veya anarşik eylemlere katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler. Hâkimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulu üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri ve Silahlı Kuvvetler mensupları, görevlerinden çekilmedikçe, aday olamazlar ve milletvekili seçilemezler.”

Yasamanın yetkileri açısında md.92/2 kısıtlayıcı bir düzenleme getirmektedir: *“Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir.”* Burada dikkat edilmesi gereken asıl husus cumhurbaşkanının kararı sonradan da olsa meclisin onayına sunması zorunluluğu getiren bir düzenlemeye yer verilmemiş olmasıdır.

Kanun teklif etme sürecinde de cumhurbaşkanının yetkisi arttırılmıştır. 1961 Anayasası’na göre cumhurbaşkanı tarafından geri gönderilen bir kanunda meclisin ısrar etmesi üzerine halinde, cumhurbaşkanı kanunu yayınlamak zorundaydı. Şimdi ise cumhurbaşkanına metnin değişmesi halinde ikinci bir geri gönderme yetkisi tanınmıştır. 2001’de yapılan Anayasa değişikliği ile birlikte cumhurbaşkanının kanunu kısmen uygun bulmadığı durumlarda TBMM, sadece uygun bulunmayan kısmı inceleme yetkisine sahip kılınmıştır (md.89/2).

1961 Anayasası döneminde sık sık tıkanmalara yol açan Meclis Başkanı seçim şartları da değiştirilmiş ve seçimlerde üye tam sayısı sağlanamaması halinde seçimi kolaylaştıran ek önlemler getirmiştir (md.94/4).¹⁰⁰⁰

Siyasi partilerin düzenlenmesi noktasında da yasamanın gücü sınırlandırılmıştır. Siyasi partilere, demokratik değerlere bağdaşmayan yasaklar getirilerek siyasetin alanı oldukça daraltılmış ve partiler resmî ideolojinin belirlediği sınırlar içerisinde var olmaya zorlanmışlardır.¹⁰⁰¹ Bu bakımdan siyasi partilere amaçları, örgütlenmeleri ve çalışma alanları açısından sınırlamalara gidilmiş ve partilerin kapatılması ve ağır yaptırımlara maruz bırakılmaları kolaylaştırılmıştır. Her ne kadar 1995 ve 2001 yıllarında yapılan Anayasa değişiklikleri ve 2003 yılındaki Siyasal Partiler Kanunu’ndaki değişikliklerle siyasi partilere biraz daha serbesti tanınmış olsa da, olması gereken serbesti düzeyine ulaşamamıştır.¹⁰⁰²

Seçim sistemlerine yönelik düzenlemeler açısından ise 1982 Anayasası da 1961 Anayasası gibi herhangi bir seçim sistemini belirlememiş, sadece seçim ilkelerine yer vermiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere 1968’de Anayasa Mahkemesi’nin kararı

¹⁰⁰⁰ Özbudun, (2014), s.65.

¹⁰⁰¹ Atar, (2015), s.37.

¹⁰⁰² Atar, (2015), s.74; Özbudun, (2014), s.70.

sonucunda 1969-1980 arasında barajsız d'Hondt sistemi kullanılmıştır. 1983 yılında çıkarılan 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nu, 1970'lerde yaşanan istikrasız koalisyonları ve hükümet krizlerini göz önüne alan Kurucu Meclis tarafından hazırlanmıştır. Siyasi istikrarın sağlanması amacı ile büyük partilerin lehine işleyen bir sistem olan çifte barajlı d'Hondt sistemini benimsenerek, ülke genelinde %10'luk bir genel baraj uygulanmış ve seçim çevresi barajı getirilmiştir.¹⁰⁰³

1995 yılındaki Anayasa değişiklikleri kapsamında md.67'ye eklenen bir fıkra ile maddeye “seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir” ifadesi eklenmiştir. Bu değişiklik sonucunda Anayasa Mahkemesi çevre barajını iptal etmiş, ancak ülke genelindeki %10'luk barajların Anayasa'ya aykırı olmadığını belirtmiştir. Böylece ülke genelinde uygulanan seçim sistemi %10 barajlı d'Hondt sistemini olarak belirlenmiştir.¹⁰⁰⁴

67. maddenin son fıkrasına yapılan bir ekleme ile seçim kanunlarında yapılan değişikliklerin, yürürlüğe girme tarihlerinden sonraki bir yıl boyunca kullanılamayacakları düzenlenmiştir. Bu düzenlemenin amacı daha önceki yıllarda görüldüğü üzere, iktidar partilerinin seçimlerden önce seçim yasalarını, hukuka uygun ancak demokrasi ruhuna aykırı bir şekilde, kendi siyasal iktidatlarını güçlendirme amacıyla değiştirmelerini önlemektir.¹⁰⁰⁵

Çoğulcu siyasal hayatı engelleyerek, büyük partilerin daha da güç kazanmasını sağlayan tek yapı seçim sistemleri olmamıştır. 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu i) seçim çevrelerinin küçültülmesi, ii) kontenjan adaylığı ve son olarak iii) 6 milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde seçim çevresi barajını saptamak için yapılacak olan bölme işleminin, bir eksiği ile yapılması gibi içerdiği bazı düzenlemelerle büyük partileri desteklemiştir.¹⁰⁰⁶

2. Yürütmenin Yetkileri

1961 Anayasası döneminde yaşanan siyasal krizlerin sebeplerinden birisi de Anayasa'nın siyasal krizleri ve tıkanmaları çözebilecek, siyasal karar alma ve politika

¹⁰⁰³ **Danışma Meclisi**, Milletvekili Seçimi Kanunu Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu, (1/672), S Sayısı 388.

¹⁰⁰⁴ **AYM**, E. 1995/54, K.1995/59, k.t.18.11.1995.

¹⁰⁰⁵ **Teziç**, (2013), s.366.

¹⁰⁰⁶ **Özbudun**, (2014), s.288-289.

üretimini sürdürecektir düzenlemelere bünyesinde yer vermemiş olmasıdır.¹⁰⁰⁷ Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu'nun gerekçesinde aynı noktaya değinerek; yürütmenin 1961 Anayasası'nda olduğu gibi bütün eylemlerinde yasamaya bağlı bir tabi bir kuvvet olarak düzenlenmesi sonucunda, 1960-1980 arasındaki dönemde ülke yönetiminde gerekli olan kararları alamadığına işaret etmiştir. Komite'ye göre yeni düzenlemelerle modern devletin beyni ve hareket gücünün doğduğu yer olan yürütme, yasamaya tabi bir organ olmaktan çıkarılmış ve gerekli yetkilerle donatılmıştır.¹⁰⁰⁸ Böylece yürütme gücüne ağırlık verilerek, önceki dönemlerde sorunlara neden olan cumhurbaşkanı seçimi ve seçimlerin yenilenmesi gibi konularda cumhurbaşkanının yetkileri arttırılmıştır. Yasamanın yetki alanındaki güç kaybı yürütmeye, özellikle de cumhurbaşkanına tanınan görev ve yetkilerin incelenmesi halinde açık bir şekilde görülmektedir: 1961 Anayasasına göre temsili ve sorumsuz bir makam olarak düzenlenen cumhurbaşkanlığı, 1982 Anayasası ile birlikte oldukça önemli görev ve yetkilerle donatılmıştır. Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini düzenleyen md.104 ve sorumluluk halini düzenleyen md.105 ile cumhurbaşkanı her üç erke ilişkin kapsamlı yetkiler üstlenmiş, adeta anayasal bir kişisel iktidar oluşturulmuştur.¹⁰⁰⁹

116. madde ile cumhurbaşkanına seçimlerin yenilenmesi yetkisi verilmiştir.¹⁰¹⁰ Bu konuda benzer bir düzenleme 1961 Anayasası'nda da ele alınmış olmasına rağmen, yeni düzenlemedeki farklılık seçimlerin yenilenmesine sürecinde başbakanın cumhurbaşkanından talepte bulunması şartının kaldırılmış olmasıdır. Artık cumhurbaşkanı, başbakanın bu yöndeki talebini beklemeden doğrudan TBMM Başkanı'na danışarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilecektir. Böylece seçimlerin yenilenmesi noktasında, yürütme kanadında cumhurbaşkanına daha fazla ağırlık tanınmıştır.

Md.109'a göre ise ihtiyaç duyulması halinde başbakanın önerisi üzerine bakanların görevleri cumhurbaşkanınca sonlandırılabilir.

¹⁰⁰⁷ Özbudun, (2014), s.64.

¹⁰⁰⁸ Danışma Meclisi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyon Raporu, Esas No.: 1/463, Karar No.: 434, 30 Temmuz 1982, s.7.

¹⁰⁰⁹ Parla, (2016), s.73; Tanör, (1994), s.120.

¹⁰¹⁰ “Bakanlar Kurulunun, 110 uncu maddede belirtilen güvenoyunu alamaması ve 99 uncu veya 111 inci maddeler uyarınca güvensizlik oyuyla düşürülmesi hallerinde; kırkbeş gün içinde yeni Bakanlar Kurulu kurulmadığı veya kurulduğu halde güvenoyu alamadığı takdirde Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanına danışarak, seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Başbakanın güvensizlik oyu ile düşürülmeden istifa etmesi üzerine kırkbeş gün içinde veya yeni seçilen Türkiye Büyük Millet Meclisinde Başkanlık Divanı seçiminden sonra yine kırkbeş gün içinde Bakanlar Kurulunun kurulamaması hallerinde de Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanına danışarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Yenilenme kararı Resmi Gazetede yayımlanır ve seçime gidilir.”

Geçmişte yaşanan siyasi istikrarsızlıkların nedenini anlamada yapılan hata sivil parti hükümetlerinin askeri bürokrasi karşısındaki güçsüzlüğünün teşhis edilememesi ve bütün payın yargı denetimine yüklenmesidir. Bu yanlış neticesinde yargı, yürütme karşısındaki bağımsızlığından önemli ödünler vermek zorunda kalmıştır. 125. maddenin 2. ve 4. fıkrası ile birlikte yürütme genel olarak yargı denetiminden çıkartılmıştır¹⁰¹¹.

Madde 140/6 ve md.144 ile yargı bağımsızlığına gölge düşürülmüş ve hâkim ve savcılar yürütmeye bağlı kılınmışlardır. 159. madde ile de Adalet Bakanı ve Bakanlık müsteşarı HSK'nın doğal üyesi olarak kabul edilmişlerdir.¹⁰¹² Md.104/c-1 ile “*Anayasa Mahkemesi üyelerini, Danıştay üyelerinin dörtte birini, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcivekilini, Askeri Yargıtay üyelerini, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi üyelerini, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçmek*” ve atamak cumhurbaşkanına ait bir yetki olarak düzenlenmiştir. Böylece ülkenin en yüksek yargı kurumlarının alacağı biçimin son belirleyicisi cumhurbaşkanı olarak belirlemiştir.

Md.148/1 ile anayasa yargısının kapsamı da cumhurbaşkanı lehine daraltılmıştır. Maddeye göre olağanüstü hallerde cumhurbaşkanının Bakanlar Kurulu ile birlikte çıkartacağı KHK'lar şekil ve esas bakımından Anayasa Mahkemesi denetimine tabi olmayacaklardır. Bu düzenlemelere ek olarak anayasa yargısı ulaşılabilirlik açısından da sınırlanmıştır. Anayasa yargısına başvurabilme koşulları özel kişiler, siyasi partiler ve milletvekilleri açısından oldukça sınırlı bir şekilde düzenmiş sadece cumhurbaşkanına genel ve serbest başvuru şartları sağlanmıştır.¹⁰¹³

Anayasa'nın 175. maddesi cumhurbaşkanına 1924 ve 1961 Anayasalarında tanınmayan yeni bir yetki daha bahşetmiştir. Önceki anayasalarda TBMM tarafından kabul edilen anayasa değişikliklerinin kesinleşebilmesi için herhangi bir onay aşaması öngörülmemiştir. Bu düzenlemelere göre değişiklik önerisinin meclisin üçte ikisi tarafından kabul edilmesi halinde, öneri cumhurbaşkanının onayı beklenmeden kesinleşmekteydi. 1982 Anayasası'na göre cumhurbaşkanının değişiklik isteğini geri göndermesi ve meclisin kanunu üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile aynen kabul

¹⁰¹¹ **Parla**, (2016), s.85-86. Anayasa Madde 125/2: “Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askerî Şûranın kararları yargı denetimi dışındadır.” Madde 125/4: “Yargı yetkisi, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlıdır. Yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idarî eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldırarak biçimde yargı kararı verilemez.”

¹⁰¹² Madde 140/6: “Hâkimler ve savcılar idari görevleri yönünden Adalet Bakanlığına bağlıdırlar.”

¹⁰¹³ **Tanör**, (1994), s.118-119.

etmesi halinde cumhurbaşkanına kanunu halkoyuna sunabilme imkânı tanınmıştır (md.175/3). 1987 değişiklikleri ile meclis üye tamsayısının beşte üçü ile üçte ikisinden az oyla kabul edilen Anayasa değişikliği önerileri, cumhurbaşkanı tarafından meclise iade edilmediği takdirde halkoyuna sunulmak üzere Resmî Gazete’ de yayımlanacaktır (md.175/4). Değişikliğin amacı cumhurbaşkanına bir tür geciktirici veto yetkisi vererek anayasa değişikliklerinin kolaylaştırılmasıdır.

1961 Anayasası döneminde cumhurbaşkanı seçimlerindeki uzama ve tikanıkların ortadan kaldırılması için 102. maddede gerekli değişikliklere gidilmiştir.¹⁰¹⁴ 2007 yılında cumhurbaşkanı seçimine ilişkin meclis kararının, Anayasa Mahkemesi tarafından toplantı yeter sayısı nedeniyle iptal edilmesi sonucunda yaşanan kriz ortamında AKP, meclis toplantı sayısını değiştiren ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngören bir anayasa değişikliğine gitmiştir.¹⁰¹⁵ 5678 sayılı Kanun ile 101 ve 102. maddelerde yapılan değişikliğe göre cumhurbaşkanının görev süresi dört yıldan beş yıla çıkartılmış ve en fazla iki defa olmak üzere halk tarafından seçilebileceği belirtilmiştir (md.101). Yirmi milletvekilinin aday göstermesi halinde meclis dışından da cumhurbaşkanı adayı olunabilecektir. Seçimlerde salt çoğunluğu kazanan aday cumhurbaşkanı olacakken, ilk turda bu sayıya ulaşamaması halinde birinci turda en çok oyu alan iki adayın katılacağı ikinci bir oylama daha yapılacak ve burada en fazla geçerli oyu alan aday cumhurbaşkanı seçilecektir.

Yürütmenin güçlendirilmesi doğrultusunda bir başka düzenleme de 1971 ile başlayan eğilim devam etmesi sonucunda özerk yönetimlerin olabildiğince sınırlandırılarak merkezi yönetimin güçlendirilmesidir. Merkezi yönetimi güçlendirmek için yerel yönetimler ve yerinden yönetim birimleri üzerindeki vesayet de arttırılmıştır.¹⁰¹⁶

1961 Anayasası’ndaki değişikliklerle birlikte daha da güçlenen Milli Güvenlik Kurulu’nun, 1982 Anayasası ile işlevleri biraz daha genişletilmiş ve kararları daha bağlayıcı hale getirilmiştir (md.118). İlk göze çarpan unsur askeri kanadın beş üye (eğer cumhurbaşkanı askeri kökenli ise sayı altıya çıkacaktır) sivil kanadın ise dört üye ile temsil

¹⁰¹⁴ Madde 102/3: “En az üçer gün ara ile yapılacak oylamaların ilk ikisinde üye tamsayısının üçte iki çoğunluk oyu sağlanamazsa üçüncü oylamaya geçilir, üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğunu sağlayan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur. Bu oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu sağlanmadığı takdirde üçüncü oylamada en çok oy almış bulunan iki aday arasında dördüncü oylama yapılır, bu oylamada da üye tamsayısının salt çoğunluğu ile Cumhurbaşkanı seçilemediği takdirde derhal Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri yenilenir.”

¹⁰¹⁵ Tanör/ Yüzbaşı, (2013), s.53.

¹⁰¹⁶ Tanör, (1994), s.120.

ediliyor olmasıdır. Diğer önemli bir yetki genişlemesi Kurul'un alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararları Bakanlar Kurulu'na sunma yetkisine sahip olması ve Bakanlar Kurulu'nun bu kararları öncelikle dikkate alma zorunluluğunun bulunmasıdır. Düzenleme ile MGK'ya tedbirlerin belirlenmesi noktasında oldukça önemli bir takdir hakkı verilmektedir. Bu hükmün Anayasa'dan çıkartılması ancak 2001 değişiklikleri ile mümkün olmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti yaklaşık olarak 650 yıl boyunca yaşamış bir imparatorluktur. 1299'da kurulan bu köklü devlet 1876 yılında tarihinin ilk anayasası ilan edilinceye dek mutlak monarşi ile yönetilmiştir. Yüzyıllar boyunca ayakta kalmayı başaran devletin hayatında mutlak monarşinin oldukça önemli bir yer kapladığı açıktır. Bu nedenle geleneksel yönetim biçiminin devletin organizasyonu, yönetim anlayışı ve toplum-devlet arasında kurulan ilişki üzerindeki dönüştürücü etkisini dikkate aldığımızda, oldukça kısa bir süre içerisinde, ülke içinde ve dışında çok farklı tehlikelerle uğraşırken yönetilen modernleşme sürecinin bazı sorunlara neden olması kaçınılmazdır. Bu çalışma boyunca cevaplanmaya çalışılan temel soru modernleşme sürecinde geleneksel yönetim biçiminin parlamentonun doğuş kaynakları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğudur. Bu etkilerin anlaşılması için öncelikle örnek olarak belirlediğimiz İngiltere'de parlamentonun nasıl ve ne amaçla doğduğuna değinmek gerekir.

Anglo-saksonların İngiltere'yi 5. yüzyılda fethetmesinden itibaren kral ülkeyi yönetirken bazı konularda, ama özellikle de vergiye ait konularda, sosyal otorite sahibi önemli toplumsal kişilerin rızasını alarak hareket etmek zorunda kalmıştır. 1295'ten itibaren soylulardan ve seçilmiş temsilcilerden oluşan parlamentonun düzenli olarak toplanmaya başlamasıyla, parlamento kalıcı bir organa dönüşerek ülkenin yönetimine yavaş yavaş katılmaya başlamıştır. Bu aşamada parlamentonun en önemli varlık nedeni temsili karakteri sayesinde tam yetki ile donatılmış temsilciler aracılığı ile vergi kanunları çıkarabilmesi olmuştur. Geleneksel yönetim anlayışı sonucunda kralın kendi başına vergi koyması hiçbir zaman mümkün olmamış, finansal desteğe ihtiyaç duyduğu zamanlarda parlamentonun desteğine ihtiyaç duymuştur. Ulusal kilisenin kurulmasından sonra parlamento ülke yönetiminde zorunlu bir unsura dönüşmüş ve yasa yapım sürecinin zorunlu bir unsuru haline gelmiştir. Bu aşamadan sonra parlamento hızla güç kazanarak Stuart kralları döneminde devlet yönetiminde eş söz hakkı talep etmeye başlamıştır. Parlamento bu aşamada özellikle vergi koyma yetkisinin sağladığı gücü kullanarak, ülke yönetim politikasında kendi isteklerinin dikkate alınmaması halinde maddi desteğini çekeceği tehdidinde bulunmuştur. Kral ile parlamento arasında yaşanan egemenlik çekişmesi en sonunda iç savaşa yol açmış ve parlamento savaştan galibiyetle çıkmıştır. Kısa süren bir karışıklık döneminin ardından 1688'de imzalanan Haklar Bildirisi ile

parlamento kralın vesayetinden kurtularak, yasama ve vergi koyma yetkisini tekeline almıştır.

İngiliz parlamentosunun bu kadar erken bir tarihte bağımsızlık kazanabilmesinin iki nedeni bulunmaktadır. Bunlar İngiltere’de mutlak egemenlik anlayışının bulunmaması ve hukuka verilen önemdir. İki unsur birbirine sıkıca bağlı olduğu için ikisini birlikte ele almak daha doğru olacaktır.

Kralın devlet yönetiminde danışarak karar vermesinin bir ilke olarak kabul edilmesi sayesinde önce toprak soyluları sonrasında ise parlamento kralın egemenliğini sınırlamışlardır. Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta bu sınırlamanın iki taraflı olarak gerçekleşmesidir. Yönetici elitler yönetime katılma hakları olduğunu bildikleri için haklarını kral karşında savunmuşlar ve gerektiğinde krala geri adım attırmışlardır. Öte yandan kralın hukuka uygun davranmasının monarşinin meşruluk kaynaklarından biri olarak kabul edilmesi nedeniyle krallar da yönetimleri süresince hukuk kurallarına uymak zorunda kalmışlardır. 13. yüzyılda seçimle belirlenen bölge temsilcilerinin parlamentoda yer almasını sağlayan ve böylece Avam Kamarası’nın oluşumuna yol açan *g.o.t* ilkesinin kral tarafından uygulanmaya konması da bu ilkenin bir hukuk kuralı olarak kabul edilmesinden kaynaklanmıştır.

Hukuka duyulan bağlılık yönetim anlayışının değişmesi sırasında da devam etmiştir. Parlamento kral arasındaki egemenlik çekişmesinin o zamana göre oldukça radikal bir karaktere sahip olmasına rağmen, her iki tarafın da egemenlik iddialarını var olan hukuk sistemi içerisinde haklılaştırılmaya çalışması da hukuka verilen önemden kaynaklanmaktadır. Bu sayede siyasal iktidara sahip olan iki güç egemenlik için yarışırken dahi geleneksel kültürlerine ve kurallarına bağlı kalmışlar ve hukuku ve yönetim anlayışlarını araçsallaştırmamışlardır.

Mutlak egemenliğin kabul edilmemesinin ve hukuka duyulan saygının parlamentonun doğuşundaki etkilerini almak için bir de topluma göz atmamız gerekir. Kralların önemli kararlarda danışarak karar verme zorunluğunun en önemli sebebi mülkiyet hakkına verilen önemdir. Gerçekten de parlamentonun ortaya çıkmasının temel nedeni kralın keyfi bir şekilde vergi salmasını engellemek olmuştur. 13. yüzyıldan itibaren seçimle belirlenen bölge temsilcilerinin de parlamentoya kabul edilmesi üzerine kral vergilendirmede halkın da taleplerini dikkate almak zorunda kalmıştır. Başlangıçta seçim bölgeleri tarafından çok da önemsenmeyen bu yetki 16.yüzyıldan itibaren kapitalizmin

temelini oluşturacak olan adımların atılmaya başlanmasıyla birlikte giderek daha çok kullanılmaya ve korunmaya başlanmıştır.

Parlamento yasa yapımında ve vergilendirmede önemli yetkilere sahip olmuşsa da bu yetkilerin kralın egemenliğine meydan okuyacak silahlara dönüştürülmesi ancak halkın desteğini alması ile mümkün olabilmıştır. İngiltere’de bireyler orta çağ gibi erken bir dönemde Common Law düzenlemeleri ve mahkemeler tarafından sağlanan hukuki koruma sayesinde hukuk egemenliği ilkesi ile çevrili oldukları inancına sahip olmuşlardır. Böylece bireyler can ve mal güvenliğine sahip olmuşlar ve devletten bağımsız olarak gelişebilmişlerdir. Mülkiyet hakkının dokunulmaz olarak kabul edilmesi ve bireyin devlet karşısında kendisini daha değerli görmesi sayesinde toplumun üst ve orta-üst sınıfları vergi ödemenin aslında mülkiyet hakkından taviz vermek anlamına geldiğinin ve devletin hayatta kalmasında ödedikleri vergilerin hayati bir etkiye sahip olduğunun bilincinde olmuşlardır. Bu nedenle halk ama de özellikle gentry parlamentonun rızası olmadan vergi salınmasını kesin bir şekilde reddetmiş, patent ve tekel uygulamalarının kraliyet ayrıcalığı olarak dağıtılmasına karşı çıkmış ve böylece parlamentonun en önemli destekçisi haline gelmiştir. Halk ve parlamento arasında kurulan bu ilişki sonucunda Stuart kralları bireylerin can ve mal güvenliğini ihlal eden uygulamalara imza attıkça, parlamento da temsil kabiliyetini öne sürerek bu hakların koruyuculuğunu üstelenmiştir. Özellikle iç savaş yaklaştıkça kralların artan mutlakiyetçi söylem ve uygulamaları karşısında parlamento da temsili karakterini gittikçe daha çok öne çıkarmıştır.

Elbette 1600’ler gibi erken bir tarihte yönetici seçkinler demokratik halk egemenliğini savunmamışlardır. Parlamento meşruluk kaynağı olarak halkı gösterse bile, halkı seçkinler tarafından yönetilmeye muhtaç soyut, hayali bir topluluk/yığın olarak görmüştür. Parlamento istemeyerek de olsa söylemlerinde halkı kendisine eş kılarak ve egemenliğinin kaynağının halkta olduğunu iddia ederek halk egemenliğinin en azından söylemsel temelde meşrulaşmasına neden olmuştur. İlerleyen süreçte toplum siyasal bilinç kazanmaya başladıkça yönetim biçimini dönüştürmüş ve demokratik bir niteliğe kavuşmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti’nin geleneksel yönetim anlayışı ve toplumsal yapısı İngiltere’nin tam zıttı şekilde gelişim göstermiştir. Osmanlı’da geleneksel yönetim biçiminin mutlak monarşi olması sonucunda halk siyasal iktidarın amacı değil aracı olmuştur. Bu yaklaşım sonucunda toplum ve devlet arasında birbirini etkileyen ve dönüştüren bir iletişim

kurulmamış, devlet tek taraflı bir monolog sürdürerek toplumu istediği yönde şekillendirmiştir. Mutlak monarşinin varlığını statükonun sağlanmasına borçlu olması nedeniyle devlet kendisi dışında hiçbir gücün doğmasına izin vermemiş ve toplumda var olan bütün oluşumların meşruluk kaynağı ve onaylayıcısı olarak kendisini belirlemiştir. Modernleşme sürecinin yönetimi de bu anlayış çerçevesinde ele alınmıştır. Bu doğrultuda III. Selim döneminden başlayarak cumhuriyet dönemine kadar uzanan modernleşme sürecinin merkezinde devlet yer almıştır. Modernleşme hareketleri ile devletin güçlenmesi ve kurtarılması amaçlanmış, bu süreçte halkın gelişmesine önem verilmemiştir.

Meşrutî monarşinin ilan edilerek parlamentonun kurulması da modernleşme sürecinin bir gereği olarak görülmüştür. Amaç devletin içine düştüğü zor durumdan kurtarılması olduğu için yönetici elitler parlamentonun varlığına ve işlevine oldukça araçsal bir nitelik yüklemişlerdir. Parlamentonun kurulması ile birlikte devletin zayıflamasının önüne geçilebileceğine inanılmış ve bu nokta da anayasal hareketler her problemi çözebilecek sihirli bir değnek olarak görülmüştür, ancak yönetici seçkinler parlamenter yönetime araçsal bir önem atfetmede yalnız olmamışlardır. Dönemin en önemli entelektüel kişilikleri de bireyin devletten bağımsızlaşamamasının bir sonucu olarak geleneksel anlayıştan kopamamışlar ve bu nedenle de devlet ile toplumun asıl sorunlarını teşhis edememişlerdir. Anayasal hareketlerin öncülüğünü yapan Genç Osmanlılar ve Jön Türkler bile geleneksel anlayışın dışına çıkamadıkları için siyasal teorilerinin amacını devletin kurtarılması olarak belirlemişlerdir. Her iki hareketin de parlamenter yönetim anlayışının bulunduğu batı ülkelerinde devlet-toplum arasında gerçekleşen gelişmeleri ve bu gelişmelere neden olan düşünce yapılarını tamamen anlayamamaları onları parlamenter yönetimin halktan kopuk bir şekilde gerçekleştirilebileceğine inandırmıştır. Bu noktada halkın yönetime katılmak için hazır olmadığını fark etmişler ve bu nedenle halkın kendisini yönetme becerisine pek güvenilmemişlerse de parlamenter rejimin kurulmasından sonra devlet eliyle halkın kendi hedefleri doğrultusunda dönüştürülebileceğine inanmışlardır. Gerek yöneticilerin gerekse entelektüel grupların parlamenter yönetime araçsal bir değer yüklemelerine bir de halkın parlamentoyu benimsememesi eklenince parlamenter rejimin üzerinde yükseldiği değer ve düşünce yapıları anlaşılammış ve anayasaya bağlılık gelişmemiştir. Her iki meşrutiyet dönemimiz de bu iddiayı kanıtlayan sınırsız örnek ile doludur.

Parlamentonun varlığına ve işlevine araçsal yaklaşılmasının bir diğer nedeni de halk ile parlamento arasında İngiltere'dekine benzer bir ilişkinin kurulamamasıdır.

İngiltere'den farklı olarak Osmanlı'da yönetilenlerin devlet yönetimine katılmaları kesin bir şekilde engellenmiştir. Bunun sonucunda halk devlet karşısında yükümlülöklere sahip olmuşken haklara sahip olamamıştır. Devletin varlığı ve güvelüğının kişilerin hak ve özgürlüklerinden daha önemli görölmesi sonucunda kişileri devlet karşısında koruyan hukuki mekanizmalar oluşturulmamış ve böylece kişisel hak ve hürriyet anlayışı gelişmemiştir. Halkın uzun yüzyıllar boyunca can ve mal güvenliğıe sahip olmadan yaşaması ve devletin devlet toprak hukukunu ve ticari yaşamı sıkı bir şekilde denetlemesi sonucunda kapitalizm de gelişme fırsatı bulamıştır. Bu şartlar altında kendi çıkarlarına sahip olan ve bu doğrultuda devlet yönetimini dönüştürmek isteyen bir burjuva sınıfının doğması imkânsız olmuştur.

Kişisel hak ve hürriyetlerin gelişmemesi devlet ve birey arasında kurulan ilişkinin niteliğı üzerinde oldukça önemli etkilere sebep olmuştur. Mülkiyet hakkının dokunulmaz bir hak olarak görölmemesi sonucunda halk vergilendirmenin devlet yönetiminde sahip olduğı hayati rolü anlayamamıştır. Bu noktada devletin vergileri doğrudan bir şekilde, kendi görevlileri aracılığıyla toplamak yerine genellikle kendi çıkarlarını düşönen özel kişiler aracılığı ile toplaması da verginin devlet yönetimindeki rolünün anlaşılmasını oldukça zorlaştırmıştır.

Devlet-birey ilişkisinde asıl değerin devlete verilmesinin bir diğör sonucu da devletin biricikliğini ve kutsallığını aşıl原因 söylemlerin toplum tarafından benimsenmesi ve toplumun devletin eylemleri karşısında boyun eğme, kaderci olma ve sorgulamama gibi edilgen düşönce yapılarını içselleştirilmesidir. Toplumun bir kısmı sahip olduğı bu düşönce yapısı sebebiyle geleneksel yapıya ve iktidara gelişmelerden bağımsız olarak bağılılık duymaya devam etmiştir. Geleneksel yapıya duyulan bağılılığıe rağmen modernleşme hareketlerinin toplumun istek ve ihtiyaçlarından bağımsız gerçekleştirilmesi toplumun muhafazakârlar ve modernleşme yanlıları olarak iki farklı gruba ayrılmasına sebep olmuştur. Bu iki grup arasındaki çekişmenin çözöümü için ortak bir zemin bulunamaması modernleşme sürecinin en büyük hatalarından biri olmuştur. Toplumu ikiye bölen bu ayrılık, modernleşme hareketlerinin başladığı andan günümüze kadar siyasal ve toplumsal hayatımızın üzerinde önemli olumsuz etkilere neden olmuştur.

Kısaca söylemek gerekirse halk kendi haklarının bilincinde olmadığı için bu hakları hükömdar karşısında koruyacak bir parlamentoya da ihtiyaç duymamıştır.

Saltanat ve hilafetin kaldırılarak cumhuriyetin kurulmasına rağmen, siyasal iktidarın üzerinde yükseldiği siyasal kültür radikal bir değişim geçirmemiştir. Dolayısıyla parlamenter demokrasiye geçilmiş olmasına rağmen parlamenter demokrasinin değerleri içselleştirilememiş, devlet-toplum ilişkisinde asıl önem yine devlete ve devletin güvenliğine verilmiş ve halkın kendisini yönetme becerisine pek güvenilmemiştir. Bu nokta da halk da devlet yönetimindeki gücünün tam olarak farkına varamamış ve yaşam şartları, siyasal sorunlar gibi pek çok yapının değiştirilmesini ve iyileştirilmesini devletten beklemeye devam etmiştir. Bütün bu unsurların bir araya gelmesinin sonucunda siyasi hayatımızda uzun bir tek süre parti yönetimi hüküm sürmüştür, sonrasında ise her on yılda bir askeri müdahalelerle karşılaşmış ve askeri bürokrasinin devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olmasına izin verilmiştir. (Bu noktada İTC'nin askeri bir oluşum olduğu da akılda tutulmalıdır.) Yine halkın yönetim kabiliyetine güvenilmemesinin bir sonucu olarak yasama ve yürütmenin yetkilerinde yasamanın aleyhine olacak şekilde sürekli olarak değişikliğe gidilmiş, siyasal istikrarının tehlikede görüldüğü her sorunda çözüm yürütmenin güçlendirilmesinde bulunmuştur. Böylece ülkenin yönetim politikasını belirleyen asıl güç, meclis çoğunluğunu sağlayan ve bu nedenle muhalif partilerin istek ve taleplerini dikkate almayı gerekli görmeyen iktidar partileri olmuştur.

KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz, ‘Tanzimat Fermanı'nın Tahlili’, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İncelik, Halil/ Seyitdanlıoğlu, Mehmet V. (Editörler), (2006), 1. Baskı, Ankara, Phonenix Yayınevi ss.37-65.

Ağaoğulları Mehmet Ali/ Akal, Cemal Bâli/ Köker Levent (1994) Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı, 1. Baskı, Ankara İmge Kitapevi.

Ahmad, Feroz (1999) İttihat ve Terakki 1908-1914, (Çev: Yavuz, Nuran), 5. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Ahmad, Feroz (2006) Bir Kimlik Peşinde Türkiye, (Çev: Karadeli, Sedat Cem), 1. Baskı İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ahmad, Feroz (2009), Modern Türkiye'nin Oluşumu, (Çev: Alogan Yavuz), 8. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Ahmad, Feroz (2017) Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar, (Çev: Gür, Ayşen), 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akın, Rıdvan (2001), TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Akyıldız, Ali (2012) Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Algan, Bülent (2014) Muhalefet Hakkı ve Türkiye'deki Görünümü, 1. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi.

Armağan, Servet (1967) ‘Türkiye’de Parlamento Seçimleri’, İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası, C: 33, S: 3-4, ss.45-100.

Armağan, Servet (1979) Türk Esas Teşkilat Hukuku, 1. Bası, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

Arsel, İlhan (1965) Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları, I. Kitap Cumhuriyetin Temel Kuruluşu, 1. Bası, Ankara, Mars Matbaası.

- Arsel, İlhan** (1968) Anayasa Hukuku: Demokrasi, 2. Baskı, İstanbul, Sırlar Matbaası.
- Atar, Yavuz** (2015) Türk Anayasa Hukuku, 10. Baskı, Konya, Mimoza Basım, Yayım ve Dağıtım TD.ŞTİ.
- Aybars, Ergün** (1995) İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927, 1. Baskı, İzmir, İleri Kitapevi.
- Barker, Ernest** (1951) Essays on Government, 2. Edition, London, Oxford University Press.
- Beaud, Michel** (2018) kapitalizmin Tarihi 1500-2010, (Çev: Başkaya, Fikret) 3. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap.
- Belge, Murat** (2012) Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Berkes, Niyazi** (2020) Türkiye’de Çağdaşlaşma, (Çev: Kuyaş, Ahmet), 31. Baskı İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- Bilim, Cahit** (1990) “Tercüme Odası” Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 1, ss.29-43.
- Birch, Anthony H.** (2007) The Concepts and Theories of Modern Democracy, 3. Edition, Taylor & Francis e-Library, 2007.
- Black, Jeremy** (2017) İngiltere Tarihi, 2. Basım, Ankara, Doğu Batı Yayınları.
- Brenner, Robert** (2003) Mechants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict, and London's Overseas Traders, First Edition, London, Verso.
- Bryson, William Hamilton** ‘The Court of Exchequer Comes of Age’, Delloyd J. Guth / John W. McKenna (Editors) (1982) Tudor Rule and Revolution, London, Cambridge University Press.
- Bushman, Richard** (1963) ‘English Franchise Reform in the Seventeenth Century’ The Journal of British Studies, Vol: III (November), pp.35-56.
- Cemal, Behçet** (1955), Şeyh Sait İsyanı, 1. Baskı, İstanbul, Sel Yayınları.
- Chrimes, S. B.** (1970) English Constitutional History, 4. Edition, London, Oxford University Press.

Cogswell, Thomas, ‘War and the Liberties of the Subject’, Hexter, J. H. (Editor), (1992) Parliament and Liberty from the Reign of Elizabeth to the English Civil War, First Edition, USA, Standford Universtiy Press.

Cromartie, Alan, ‘Parliamentary sovereignty, Popular Sovereignty, and Henry Parker’s Adjudicative Standpoint’, Ed: Bourke, Richard; Skinner, Quentin (2016) Popular Sovereignty in Historical Perspective, 1. Edition, United Kingdom Cambridge University Press.

Çakır, Coşkun (2001) 1.Baskı Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, İstanbul, Küre Yayınları.

Davies, D. Seaborne (1932) 'Further Light on the Case of Monopolies', Law Quarterly Review Vol:48, No:3, pp.394-414.

Davis, T. C. (1968) ‘The Levellers and Democracy’, Past & Present, No. 40, pp. 174-180

Dedeoğlu, Ömer, (2008), Mustafa Kemal Paşa’nın Kurtuluş Savaşımızın Zor Yıllarında Yaptığı Gizli Oturum Konuşmaları, 1. Baskı, İstanbul, Kastaş Yayınevi.

Demir, Fevzi (2007) Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914, 1. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara.

Demirel, Ahmet (2003) Birinci Meclis’te İkinci Grup, 3.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Demirel, Ahmet (2014) Tek Parti İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Elton, G. R. (1968) The Tudor Constitution: Documents and Comentary, 4. Edition, Great Britain, Cambridge at the University Press.

Elton, G. R. (2003) The Pariament of England 1559-1581, USA, Cambridge University Press.

Engelhardt, Edmound (1976) Tanzimat, 1. Baskı, İstanbul, Milliyet Yayın LTD. ŞTİ. Yayınları.

Erdem, Taha (1982) Anayasalar ve Seçim Kanunları 176-1982, 1. Baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları.

Erdem, Taha (2012) Anayasalar ve Belgeler 1876-2012, 1. Baskı, İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Ric. A.Ş.

Erdoğan, Mustafa (2011) Anayasa Hukuku, 7. Baskı, Ankara, Orion Kitapevi.

Ergüç, Veysel ‘Cumhuriyetçilik Düşüncesinde Özgün Bir Yaklaşım: Philip Pettit ve Tahakkümsüzlük Olarak Özgürlük’ Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:2, Sayı:3, ss.37-63.

Eroğul, Cem (1977) Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu’nun Yeri, 1. Bası, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları-

Eroğul, Cem (2014) Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi, 1. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap.

Ertem, Barış (2010) ‘Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası’, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, C:1, S:2, ss.71-92.

Evren, Kemal (1982) Kenan Evren’in Yeni Anayasayı Devlet Adına Resmen Tanıtma Programı Gereğince Yaptıkları Konuşmalar, 1. Baskı, Ankara, TBMM Basımevi.

Fendoğlu, Hasan Tahsin (2018) Anayasa Hukuku, 4. Bakı, Ankara, Yetkin Yayınları.

Fukuda, Arihiro (1997) Sovereignty and the Sword: Harrington, Hobbes, and Mixed Government in the English Civil Wars, New York, Oxford Universty Press.

Gardnier, Samuel R. (1890) History of England from the Accession of James I to the of the Civil War, 1603-1642 Volume IV, New Editon, London, Longmans& Green and CO.

Gazel, Ahmet Ali, (2007), Osmanlı Meclis-i Mebusan’da Parlamenter Denetim (1908-1920), 1. Baskı, Konya, Çizgi Kitapevi.

Gedik, Ömer/ Öz Ceyhun (2020) ‘Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ve İlk Parlamentonun Ön Hazırlayıcısı Olma İşlevi’, İstanbul Hukuk Mecmuası, C:78, S:3, ss.1635-1656.

Gleissner, Richard A. (1980), ‘The Levellers and Natural Law: The Putney Debates of 1647’, Journal of British Studies, Vol. 20, No. 1, pp. 74-89.

Goloğlu, Mahmut (2006, a) Sivas Kongresi Millî Mücadele Tarihi II, 1. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.

Goloğlu, Mahmut (2006) Cumhuriyete Doğru- Millî Mücadele Tarihi IV, 1. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.

Goloğlu, Mahmut (2008) Erzurum Kongresi Millî Mücadele Tarihi I, 1. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.

Goloğlu, Mahmut (2010) 1. Baskı, Üçüncü Meşrutiyet- Millî Mücadele Tarihi, 1. Baskı, III, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.

Gooch, G. P. (1987) English Democratic Ideas in the Seventeenth Century, 2. Edition, USA, Greenwood Press,

Gooch, G. P./ Temperley H. (Editors) (1967) The Young Turkish Revolution, British Documents on the Origins of the War, 1898- 1914, Vol:5, USA, Johnson Reprint Corporation.

Gordon, M. D. (1910) ‘The Collection of Ship-Money in the Reign of Charles’ Transactions of the Royal Historical Society, Vol. 4 , pp. 141-162.

Gough, J. W. (1961) Fundamental Law in English Constitution History, London, Oxford University Press.

Göze, Ayferi (2016) Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 16. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım.

Gözler, Kemal (2011) Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt I, 1. Baskı, Bursa, Ekin Bası Yayın Dağıtım.

Gözler, Kemal (2016) İngiltere’de Parlâmento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? : Malî Hukukun Anayasa Hukukundan Eskiliği Üzerine Bir Deneme, <http://www.anayasa.gen.tr/mali-hukuk.htm>, (s.e.t. 24.10.2019)

Gözler, Kemal (2018) Türk Anayasa Hukuku, 2. Baskı, Bursa, Ekin Bası Yayın Dağıtım.

Gözübüyük, A., Şeref (2011) Açıklamalı Türk Anayasaları: 1876, 1921, 1924, 1961, 1982 Yapılışları, Özellikleri ve Yapılan Değişiklikler, 7. Bası, Ankara, Turhan Kitapevi.

Gözübüyük, A., Şeref (2013) Anayasa Hukuku Anayasa Metni ve 11. Protokole Göre Hazırlanmış Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 19. Bası, Ankara, Turhan Kitapevi.

Gözübüyük, Şeref A./ Sezgin Zekai (1957) 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, 1. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü.

Grimm, Dieter (2015), Sovereignty: The Origin and Future of a Political and Legal Concept, (Translated by: Cooper, Belinda), Columbia University Press, New York.

Guizot François (2002) The History of The Origins Of Representative Government in Europe, (Translated by: Andrew R.) Scoble Liberty Found Inc, USA.

Guy, John (1988) Tudor England, First Editon, London, Oxford University Press.

Gürsoy, Bedri (1984) ‘100. Yılında Duyun-u Umumiye İdaresi Üzerine Bir Değerlendirme’, içinde: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Ord. Prof. Şükrü Baban’a Armağan, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi, ss.17-59.

Hammersley, Rachel (2019) James Harrington: An intellectual biography, Fist Edition, United Kingdom, Oxford University Press.

Hanioglu, M., Şükrü (1995) The Young Turks in the Opposition, Firs Edition, New York, Oxford University Press.

Hexter, J. H. ‘Parliament, Liberty and Freedom of Elecetions’, Hexter, J. H. (Editor), (1992) Parliament and Liberty from the Reign of Elizabeth to the English Civil War, First Edition, USA, Standford Universtiy Press.

Hill, Christopher (1993) 1640 İngiliz Devrimi, (Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu), 1. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Hill, Christopher (2015) İngiliz Devrimler Çağı: Demokratik Devremden Sanayi Devrimine 1530-1780, (Çeviren: Akalın, Lale), 1. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Hill, Christopher (2016) İngiltere’de Devrim Çağı: 1603-1714, (Çeviren: Kocabaşoğlu, Uygur), 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Hinton, R. W. K. (1960) ‘English Constitutional Doctrines from the Fifteenth Century to the Seventeenth.’The English Historical Review, Vol. 75, No. 296, pp. 410-425

Hirst, M. Derek (2005) The Representative of the People?: Voters and Voting in England under the Early Stuarts, First Edition, London, Oxford University Press.

Hirst, M. Derek, ‘Freedom, Revolution and Beyond’, Hexter, J. H. (Editor), (1992) Parliament and Liberty from the Reign of Elizabeth to the English Civil War, First Edition, USA, Standford Universtiy Press.

Holmes, Clive, ‘Parliament, Liberty, Taxation and Property’, Hexter, J. H. (Editor), (1992) Parliament and Liberty from the Reign of Elizabeth to the English Civil War, First Edition, USA, Standford Universtiy Press.

Hopcroft, Rosemary L. (1999) ‘Maintaining the Balance of Power: Taxation and Democracy in England And France, 1340-16882, Sociological Perspectives, Vol. 42, No. 1, pp. 69-95.

Doğan, İlyas/ Demirdal M. Balkan, ‘Tarihsel Süreç Işığında İngiltere’de İnsan Haklarının Garanti Altına Alınmasına İlişkin Belgeler’, İnsan Hakları Hukuku, Doğan İlyas (Editör) (2019), 3. Baskı, Ankara, Astana Yayınları.

İnalcık, Halil (1964, a) ‘Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu’, Belleten, C:128, S: 112, ss.603-622.

İnalcık, Halil (1964) ‘Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri’, Belleten, C:128, S: 112, ss.623-690.

İnalcık, Halil (1969) ‘Capital Formation in the Ottoman Empire’, The Journal of Economic History, Vol.29, No.1, pp. 97-140.

Jackson, Robert (2007) Sovereignty: Evalution of an idea, 1. Edition, Polity Press, United Kingdom.

Jenkins, Simon (2020) İngiltere’nin Kısa Tarihi, 2.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Kansu, Aykut (2002) 1908 Devrimi, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Kansu, Aykut (2016) İttihatçılar Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Karal, Enver Ziya, ‘Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batı’nın Etkisi’, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İnalcık, Halil/ Seyitdanlıoğlu, Mehmet V. (Editörler), (2006), 1. Baskı, Ankara, Phonenix Yayınevi ss.65-83-

Karamustafaoğlu, Tuner (1970) Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri, 1. Baskı, Ankara Sevinç Matbaası.

- Karatepe, Şükrü** (2016) Türk Anayasa Hukuku, 1. Baskı, Ankara, Savaş Yayınevi.
- Karpat, Kemal, H.** (1996) Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Matbaası.
- Karpat, Kemal, H.** (2006) Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma, (Çev: Dilek Özdemir), 1. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları.
- Kars, H. Zafer** (1997), 1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği, 2. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Kenyon, J. P.** (1986) The Stuart Constitution: Documents and Commentry, First Edition, Great Britain, Oxford University Press.
- Keyder, Çağlar** (2014) Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, 19. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kıray, Emine** (1995) Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kili, Suna/ Gözübüyük, A., Şeref** (2006), Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, 3. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kishlansky, Mark A.** (1986) Parliamentary Selection: Social and Political Choice in Early Modern England, First Edition, USA, Cambridge University Press.
- Koçak, Cemil**, 'Siyasi Tarih 1923-1950', Akşin, Sina (Yayın Yönetmeni) (1997) Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980, 1. Baskı, İzmir, Cem Yayınevi.
- Kuruca, Nazım** (2011), 'Osmanlı Devletini Çöküşe Götüren Süreç: İstikrazlar ve Duyun-u Umumiye İdaresinin Kurulması', Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, C:3, S:4, ss.79-100.
- Langelüddecke, Henrik** (2007) ' "I finde all men & my officers all soe unwilling": The Collection of Ship Money, 1635–1640', Journal of British Studies , Vol. 46, No. 3, pp. 509-542
- Letwin, William** 'The English Common Law Concerning Monopolies', University of Chicago Law Review: Vol: 21, No: 3, pp.355-385.
- Lewis, Bernard** (1969) The Emergence of Modern Turkey, Second Edition, USA, Oxford University Press.

Loach, Jennifer (1991) Parliament under the Tudors, United Kingdom, 3. Edition, United Kingdom, Oxford University Press.

Lucas, W. W (1910), “Co-Operative Nature of English Sovereignty”, 26 L. Q. Rev. 54, pp. 54—70.

Macpherson, C. P. (1990) The political theory of Possesive individüalizm: Hobbes to Locke, 13th Edition, Oxford University Press, Hong Kong.

Manin, Bernard (1997) The Principles of Representative Goverment, 1. Edition, Cambridge University Press, New York.

Mann, Micheal (1992) States, War, and Capitalism: Studies in Political Sociology, Second Edition, Oxford, Blackwell Publishers.

Manning, Brian (1956), “The Nobles, the People, and the Constitution”, Past & Present, No. 9, pp. 42-64.

Manning, Brian (1996) Aristocrats, Plebeians and Revolution in England 1640-1660, Pluto Press, London.

Mardin, Şerif (2004) Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu – Toplu Eserleri 5, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif (2019) Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908- Bütün Eserleri 1, 22. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif (2020) Türk Modernleşmesi – Bütün Eserleri 9, 27. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

McNally, David (1989) ‘Locke, Levellers And Liberty: Property And Democracy in The Thought Of The First Whigs’, History of Political Thought, Vol. 10, No. 1, pp. 17-40.

Mendle, Michael (1989) ‘The Ship Money Case, The Case of Shipmony, and the Development of Henry Parker’sParliamentary Absolutism’, The Historical Journal, Vol. 32, No. 3, pp. 513-536.

Mendle, Michael (1995) Henry Parker and the Civil War: The Political Thought of the Public’s “privado”, First Edition, United Kingdom, Cambridge University Press.

Miller, Sidney T. (1970) ‘The Case of the Monopolies: Some of Its Results and Suggestions’, Michigan Law Review , Nov., 1907, Vol. 6, No. 1, pp. 1-24.

Monahan, Arthur P. (1987) Cansen, Coercion and Limit: The Medieval Origins of Parliamentary Democracy, McGill-Queen's Universty Press, Canada.

Moore, Barrington (2016), Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, (Çevirmen: Şenel Alaeddin/ Tekeli, Şirin), 2. Baskı, İstanbul, İmge Yayınları.

Mosca G. (1948) Magna Carta'dan '20 inci Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri', (Çev: Özyörük, Mukbil) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:05 S:01, ss.33-58.

Mutlu, Abdullah (2009) Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi, Ankara, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.

Okandan, Recai (1948) İstanbul, Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları,

Okandan, Recai G. (1999) 'Amme Hukukumuz Bakımından Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinin Önemi' İÜHFİM, C:15, S:1, ss.14-33.

Ortaylı, İlber (1987) İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 2. Baskı, İstanbul, Hil Yayın.

Ortaylı, İlber, 'İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili', Armağan: Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı, (1978), 1. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Öner, Erdoğan (2005) Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, 2. Baskı, Ankara, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı.

Özbudun, Ergun (1968) 'İngiltere'de Parlâmento Egemenliği Teorisi', Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 25, S:1, ss.59-79.

Özbudun, Ergun (1992) 1921 Anayasası, 1. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

Özbudun, Ergun (2014) Türk Anayasa Hukuku, 15. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları.

Özbudun, Ergün (2012), 1924 Anayasası, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özsoy, Osman (2000) Türkiye'nin Demokrasi Arayışı, İstanbul, Yedirenk Kitapları.

Öztürk, Mehmet Utku (2016) 1961 Kurucu Meclisi, 1. Baskı, İstanbul, Oniki levha Yayınları.

Pamuk, Şevket (2007) Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 4.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Parla, Taha (2016) Türkiye’de Anayasalar: Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016, 6. Basım, İstanbul, Metis Yayınları

Pettit, Philip (1997) Republicanism a Theory of Freedom and Government, New York, Oxford University Press.

Pitkin, Hanna Fenichel (1972) The Concept of Representation, 1. Edition, Universty of California Press, USA.

Plumb, J. H. (1969) ‘The Growth of the Electorate in England from 1600 to 1715’, Past & Present, No: 45, pp. 90-116.

Post, Gaines (1950) ‘Roman Legal Theory of Consent, Quod Omnes Tangit, in Medieval Representation’, Wisconsin Law Review, No:1, pp.66-78.

Prakke, Lucas ‘The United Kingdom of Great Britain and Notrthern Ireland’, Prakke, Lucas/ Kortman Constantijn (Editors) (2004) Constitutional Law of 15 EU Members, First Edition, The Netherlands, Kluwer Legal Publishers.

Sabbadini, Lorenzo, ‘Popular Sovereignty and Representation in the English Civil War”, Bourke, Richard; Skinner, Quentin (Editors) (2016) Popular Sovereignty in Historical Perspective, 1. Edition, United Kingdom Cambridge University Press.

Sabine, George (1969), Siyasal Düşünceler Tarihi Cilt:2, 3. Baskı, Ankara Sevinç Matbaası.

Sacks, David Harris, ‘Parliament, Liberty and Commonweal’, Hexter, J. H. (Editor), (1992) Parliament and Liberty from the Reign of Elizabeth to the English Civil War, First Edition, USA, Standford Universtiy Press.

Sarıca, Murat (1969) Fransa’da ve İngiltere’de Emredici Vekâletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1439, İstanbul.

Scott, Jonathan (2004) Commonwealth Principles: Republican Writing of the English Revolution, First Edition, USA, Cambridge University Press.

- Selek, Sabahattin** (1987) Anadolu İhtilali Cilt:1, 18. Baskı, İstanbul, Kastaş A.Ş.
- Seyitdanlioğlu, Mehmet** (1999) Tanzimat Devrinde Meclisi Valâ 1838- 1868, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Seyitdanlioğlu, Mehmet V.** (2006) ‘Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama’, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İncalcık, Halil/ Seyitdanlioğlu, Mehmet V. (Editörler), (2006), 1. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi, ss.255-266.
- Shaw, Stanford J./ Shaw Ezel Kural** (2002), Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975, 8. Edition, New York, Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin** (2018, a) From Humanism to Hobbes Studies in Rhetoric and Politics, First Edition, United Kingdom, Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin** (2003) Liberty Before Liberalism, 7. Edition, United Kingdom, Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin** (2018) Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük, (Çeviren: Emre Zeybekoğlu), 2. Baskı, Ankara, Dost Kitapevi.
- Sommerville Johann P.**, ‘Parliament, Privilege and the Liberties of the Subject’, Hexter, J. H. (Editor), (1992) Parliament and Liberty from the Reign of Elizabeth to the English Civil War, First Edition, USA, Standford Universtiy Press.
- Soysal, Mümtaz** (2011) Anayasaya Giriş, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi.
- Şahin, Engin** (2012) Cumhuriyet Anayasaları, 1. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Tabakoğlu, Ahmet** (1985), Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, 1. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, Ahmet** (2016), Osmanlı Mali Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Tanıl, Bora** (2017) Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Tanör, Bülent** (1994) İki Anayasa 1961-1982, 3. Baskı, İstanbul, Beta Basım Dağıtım A.Ş.

- Tanör, Bülent** (2006) Kuruluş, Kurtuluş, 7. Baskı, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları.
- Tanör, Bülent** (2021) Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 35. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.
- Tanör, Bülent/ Yüzbaşıoğlu, Necmi** (2013) 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 13. Bası, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Tawney, R. H.** (1941) 'The Rise of the Gentry, 1558-1640', The Economic History Review, Vol:11, No: 1 pp. 1-38.
- Teziç, Erdoğan** (2013) Anayasa Hukuku, 16. Bası, İstanbul, Beta Basım Dağıtım A.Ş.
- Thomas, Keith**, 'The Levellers and the Franchise', Aylmer G. E, (Editor) (1974) The Interregnum The Quest for Settlement 1646-1660, 6. Edition, London Macmillan Education Ltd.
- Tunaya, Tarık Zafer** (1969) Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku (1969) 2. Baskı, İstanbul, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. ŞTİ.
- Tunaya, Tarık Zafer** (1988) Türkiye’de Siyasi Partiler Cilt I İkinci Meşrutiyet Dönemi, 2. Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer** (1989) Türkiye’de Siyasi Partiler Cilt III İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunçay, Mete** (1981) Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931), 1. Baskı, Ankara, Yurt Yayınları.
- Tunçay, Mete** 'Siyasi Tarih 1908-1923', Akşin, Sina (Yayın Yönetmeni) (1997) Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980, 1. Baskı, İzmir, Cem Yayınevi.
- Unat, Faik Reşit** (1985) İkinci Meşrutiyet’in İlanı ve 31 Mart Hadisesi, 1. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Üçok, Coşkun/ Mumcu, Ahmet/ Bozkurt, Gülnihal** (1996) Türk Hukuk Tarihi, 8. Baskı, Ankara, Savaş Kitap ve Yayınevi.
- Ülgener, S. F.** (1981), Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı, 3. Basım, İstanbul Der Yayınları

Wagner, Donald O. (1935) ‘Coke and the Rise of Economic Liberalism’, The Economic History Review, Vol. 6, No. 1, pp. 30-44

Weston, Corinne Comstock (1960) ‘English Constitutional Doctrines from the Fifteenth Century to the Seventeenth: II. The Theory of Mixed Monarchy under Charles I and after’, The English Historical Review, Vol. 75, No. 296, pp.426-443.

Winfrey, John C. (1981) ‘Charity Versus Justice in Locke's Theory of Property’ Journal of the History of Ideas, Vol. 42, No. 3, pp. 423-438

Wood, Ellen Meiksins/ Wood Neal (1997) A Trumpet of Sedition: Political Theory and the Rise of Capitalism, 1509-1688, 1, Edition, New York University Press, Washington Square.

Yazıcı, Serap, (2009) Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye Seçkincilikten Toplum Sözleşmesine, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yerby, George (2008), People and Parliament: Representative Rights and the English Revolution, 1. Edition, Palgrave Macmillan, New York.

Yerby, George (2016) The English Revolution and the Roots of Environmental Change: The Changing Concept of the Land in Early Modern England, First Edition, New York Routledge.

Yücekök, Ahmet N. (1983) Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi, 1. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Zürcher, Erik Jan (1987) Millî Mücadelede İttihatçılık, (Çev: Salihoğlu, Nüzhet) 1. Baskı, Ankara, Bağlam Yayınları.

Zürcher, Erik Jan (2005) Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928, (Çev: Aydınoglu, Ergun), 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Zürcher, Erik Jan (2010) Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, 25. Baskı, (Çev: Saner, Yasemin) İstanbul, İletişim Yayınları.

RAPORLAR VE TUTANAKLAR

Danışma Meclisi, Milletvekili Seçimi Kanunu Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu, (1/672), S Sayısı.

Danışma Meclisi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyon Raporu, Esas No.: 1/463 Karar No.: 434, 30 Temmuz 1982.

TBMM Gizli Zabıt Ceridesi Cilt: 2, (1985) 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TBMM Gizli Zabıt Ceridesi Cilt: 3, (1985) 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 21, (1959), 1. Baskı, Ankara, TBMM Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi Cilt: 14, (1958), 1. Baskı, Ankara, TBMM Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi Cilt: 19, (1959), 1. Baskı, Ankara, TBMM Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi Cilt: 24, (1960), 1. Baskı, Ankara, TBMM Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi Cilt: 7, (1944), 2. Baskı, Ankara, TBMM Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi Cilt:6, (1943) 2. Baskı, Ankara, TBMM Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi Cilt:8, (1945), 2. Baskı, Ankara, TBMM Matbaası.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Balcı Muharrem, Tanzimat Fermanı (Türkçeleştirilmiş), <https://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/belgeler/233.pdf>, (s.e.t. 15.06.2022)

Charles I, Propositions Made by Both Houses of Parliament ... with His Majesties Answer Thereunto (1642) https://constitution.org/1-History/eng/nineteen_propositions_1642.html, (s.e.t. 02.04.2020)

His Majesties Answer to the Nineteen Propositions of Both Houses of Parliament, https://constitution.org/1-History/eng/nineteen_propositions_1642.html, (S.e.t. 02.04.2020).

Lexico English Dictionary, <https://www.lexico.com>

Magna Carta Libertatum, Büyük Özgürlükler Sözleşmesi, T.C. İstanbul Barosu, <https://web.archive.org/web/20210303103231/https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/Magna2017-2.pdf>, (s.e.t. 25.07.2022).

Sir Edward Coke, The Selected Writings and Speeches of Sir Edward Coke, Editors: Steve Sheppard (Indianapolis: Liberty Fund, 2003), s.85.a-85.b. Vol. 1. 3/31/2017, https://web.archive.org/web/20091223070111/http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle%3D911&chapter=106358&layout=html&Itemid=27, (s.e.t. 30.04.2021).

The Ecclesiastical Appeals Act 1532, (24 Henry VIII, c. 12), Durham University, http://familyrecords.dur.ac.uk/nei/NEI_24Henry8c12.htm, (s.e.t. 18.02.2021).

